

HAGYOMÁNY ÉS MEGÚJULÁS

DR. GYULAY FERENC

A *Statisztikai Szemle* hét évtizedes múltjára visszaemlékezve jogos az a megállapítás, hogy e szakfolyóirat életében ez az időszak hosszúnak mondható. A nagy külföldi szakfolyóiratokhoz képest ugyan a hetven év csak az ifjú korból a középkorba való átlépést jelenti, hiszen például a *Journal of the Royal Statistical Society* (Series A) már 155, a *Journal de la Société de Statistique de Paris* 133, a *Schweizerische Zeitschrift für Volkswirtschaft und Statistik* 128, a *Statistisk Månedshefte* 110, az *Allgemeines Statistisches Archiv* több mint 100 éves múltra tekinthet vissza. Ha viszont figyelembe vesszük azokat az ismert sajátos történelmi viszonyokat, amelyeket Magyarország és így folyóiratunk is átélt, akkor bizony a 70 év joggal nevezhető hosszú időszaknak.

A *Statisztikai Szemlét* 1923-ban alapította *Szabóky Alajos*, a Központi Statisztikai Hivatal neves igazgatója.¹ A folyóirat megindítása nem pillanatnyi ötlet volt. Hosszú előzmények után érett meg a helyzet arra, hogy a már korábban is szükségesnek minősített lap végre megszülethessen.

Érdeemes röviden visszatekinteni az előzményekre. Már a Tudományos Akadémia Statisztikai Bizottmányának megalakulásakor – 1860-ban – felmerült annak szükségessége, hogy a bizottsági tagok értékes tanulmányait az érdeklődők számára közzétegyék. Erre az 1861-ben megindított Statisztikai Közlemények, majd a Statisztikai és Nemzetgazdasági Közlemények c. periodika alkalmasnak is bizonyult. A szerkesztők azonban azt is szükségesnek látták, hogy beszámoljanak egyúttal a Bizottság működéséről és tájékoztassák a hazai statisztikusokat a szakirodalomról, a statisztikai tudomány külföldi haladásáról. Ezzel tulajdonképpen a szakfolyóirat feladatait is vállalták.

Később hasonlóképpen szolgálta a statisztikai és közgazdasági dolgozatok publikálását a *Nemzetgazdasági Szemle* is.

¹ A folyóirat elvi szerkesztését a Központi Statisztikai Hivatal mindenkori elnöke irányítja. A szerkesztési munkálatok közvetlen irányítói a kezdetektől a következők voltak: *Dobrovits Sándor dr.* (szerkesztő, 1923. évi 1. sz.—1939. évi 5. sz.); *Elekes Dezső dr.* (szerkesztő, 1939. évi 6. sz.—1944. évi 12. sz.); *Thirring Lajos dr.* (felelős szerkesztő, 1945. évi 1. sz.—1948. 12. sz.; ezen időszakban az 1948-as év folyamán Thirring mellett *Elekes Dezső dr.* főszerkesztő); *Péter (Pikler) György* (szerkesztő, 1949. évi 1. sz.—1954. évi 7. sz.); *Rédei Jenő* (felelős szerkesztő, 1954. évi 8. sz.—1959. évi 2. sz.); *dr. Kenessey Zoltán* (felelős szerkesztő, 1959. évi 3. sz.—1967. évi 3. sz.); *dr. Gyulay Ferenc* (felelős szerkesztő, 1967. évi 4. sz.—1973. évi 6. sz.; főszerkesztő, 1973. évi 7. sz.—1990. évi 3. sz.). Az 1954. évi 8. számtól az 1973. évi 6. számig terjedő időszakban a felelős szerkesztő mellett főszerkesztők *Péter (Pikler) György* és *Huszár István* elnökök. A szerkesztésben Szerkesztőbizottság először 1948-ban vett részt egy éven át. A felelős szerkesztői és a főszerkesztői státusok kialakításával egyidejűleg újra létrehozták a Szerkesztőbizottságot. Az 1973. évi 7. számtól a bizottság elnöke a Központi Statisztikai Hivatal mindenkori elnöke, a felelős szerkesztői státus pedig megszűnt.

I. évfolyam
1923.

1—2. szám.
Január—február

MAGYAR STATISZTIKAI SZEMLE

SZERKESZTI ÉS KIADJA A M. KIR. KÖZPONTI STATISZTIKAI HIVATAL.

Megjelenik havonta.
Előfizetési ár az I. (1923. I—VI.)
félévre 800 korona.
Közhivatalok, közalkalmazottak
részére 400 korona.
Egyes szám ára K 150 —

IGAZGATÓ:
SZABÓKY ALAJOS dr.
h. államtitkár.
Szerkesztéssel megbízva:
DOBROVITS SÁNDOR dr.
miniszteri titkár.

Szerkesztőség- és kiadóhivatal:
Budapest,
II., Keleti Károly-u. 5/7.
TELEFON: 61—14.

TARTALOM:

	Old.		Old.
Előszó	1	A világ hajóépítése	30
Terület és népesség.		A főbb vas- és acéltermelő államok ter- melési adatai	31
Magyarország népessége a trianoni béke után. — <i>Kovács Alajos</i>	3	Kereskedelem és közlekedés.	
Népmozgalmunk a békekötés előtt és után	6	Magyarország gyapjúszövetellátása a kereskedelmi mérleg szempontjából. — <i>Tormay Béla</i>	31
Szociális statisztika		Kereskedelmi mérlegünk 1922-ben.	34
Munkapiac és munkanélküliség. — <i>Ko- vács Norbert dr.</i>	8	A magyar kereskedelmi statisztikai érték- megállapító bizottság szervezete és mű- ködése	36
A budapesti lakóházépítési statisztika leg- újabb eredményei	11	Magyarország külkereskedelmi forgalma az 1882—1913. években. — <i>Szőnyi Gyula dr.</i>	38
A gyermekmunkások száma az Egyesült- Államokban az 1920. évi népszámlálás alapján	13	Némoly államnak kereskedelmi mérlege a háború utáni években	42
Munkanélküliség néhány államban	14	Árstatisztika és pénzügy.	
Mezőgazdaság.		A háború előtti magyar államadóssá- gok. — <i>Szabóky Alajos dr.</i>	44
A mezőgazdasági termelés statisztika- jájának újjászervezése. — <i>Konkoly Thege Gyula</i>	14	A búzának, sertésnek és ezek termékeinek ára 1922-ben	55
Németország gabonatermelése	17	Magyarország és a környező államok valu- táinak zürichi árfolyama az 1921. és 1922. évben. — <i>Szigeti Gyula dr.</i>	56
A gabonaneműek vetésterülete és termés- eredményei a különböző országokban	18	A nagybani árak indexszámai néhány ál- lamban	58
Oroszország mezőgazdasági katasztrófája	20	Egyes államok aranytartaléka, bankjegy- forgalma és bankkamatlába	59
A vetések állása a külföldön az 1922/23. gazdasági évben.	21	A csődök száma néhány államban	60
I p a r.		E g y é b.	
A magyar ipar helyzete a békeszerző- dés után. — <i>Farkasfalvi Sándor dr.</i>	22	A Magyar Statisztikai Társaság meg- alakítása	60
A Rajna- és Ruhr-vidék megszállásának gazdasági jelentősége	25	Hírek az értékmegállapító bizottság köréből	61
Széntermelésünk az 1922. évben	28	Magyarország gazdasági jelzőtáblája	62
Cukortermelésünk az 1920—22. években	28		
A világ széntermelése	29		

Utánnnyomás a forrás megjelölésével megengedve.

46

Kettős szám. — Ára 300 korona.

statisztikai szemle

Az 1890-es évek elején a statisztikai (demográfiai) és közgazdaság-tudományok hazai fejlődésével aktuálissá vált a szóban forgó tudományokat közvetlenül szolgáló, az érdeklődők szélesebb köre számára hozzáférhető szakfolyóirat létrehozása. Statisztikusok és közgazdászok együttműködésének eredményeképpen létre is jött a *Közgazdasági Szemle* (első évfolyamaiban *Közgazdasági és Közigazgatási Szemle* néven). E folyóiratban számos statisztikus és demográfus tanulmányait találjuk. Olyan nevek szerepelnek itt, mint *Bud János*, *Buday László*, *Fellner Frigyes*, *Földes Béla*, *Hajdú László*, *Jekelfalussy József*, *Kádas Kálmán*, *Kenéz Béla*, *Konkoly Thege Gyula*, *Kovács Alajos*, *Kovács Gábor*, *Körösy József*, *Laky Dezső*, *Láng Lajos*, *Sipos Sándor*, *Schneller Károly*, *Szabóky Alajos*, *Szigeti Gyula*, *Thirring Gusztáv*, *Thirring Lajos*, *Varga István*, *Vargha Gyula*, *Vizaknai Antal*, és a sort még folytathatnánk azoknak a neves közgazdászoknak a nevével, akik saját területük művelésén túl nem egy magas színvonalú statisztikai tanulmánnyal is jelentkeztek a folyóirat hasábjain. Ezt a tudományok között kialakult kapcsolatot, amely 1860 óta jól érzékelhető a különböző indíttatású tudósok—szakemberek tanulmányaiban, még szemléletesebbé teszi, ha felsoroljuk az 1890 utáni szerkesztők nevét: *Jekelfalussy József* (1889—1899), *Hegedűs Lóránt Mandello Gyulával* (1900—1909), *Mandello Gyula* (1910—1918), *Bud János* (1919—1921), *Buday László Bud Jánossal* (1922), *Buday László* (1923—1924), *Heller Farkas* (1925—1949).

Önálló statisztikai folyóirat kiadásának gondolata ennek ellenére már 1867-ben, a statisztikai szolgálat szervezésekor felmerült. *Keleti Károly* nevezetes Emlékiratában („Vélemény a magyar statisztikai hivatal szervezetéről”) foglalkozik a külföldi statisztikai folyóiratokkal, és megállapítja, hogy az első időkben (a szolgálat megalakulásakor) még nincs szüksége a magyar statisztikának ilyen folyóiraatra. Néhány bekezdéssel később azonban, amikor felvetette a kormányjelentés gondolatát (e kifejezés használata nélkül!) úgy nyilatkozott, hogy létre kell hozni egy olyan szakközlönyt, melyben az összes magyar minisztérium nemzetgazdasági érdekű közleményei és adatai megjelenhetnének, és „... ez esetben e közlöny a hivatalos statisztika eredményeire és e szakba vágó tudományos értekezések közzétételére is használható lévén, a kellő összhang végett azonban okvetlenül a statisztikai hivatalban szerkesztetnének...”. E sorok egyaránt kifejezik tehát az ország közállapotairól készítendő jelentés és a statisztikai gyakorlat és tudomány céljait szolgáló szakfolyóirat létesítésének szükséges voltát.

E gondolatokból valóság lett: a kormány működéséről és az ország közállapotairól szóló jelentés (röviden „kormányjelentés”) a Központi Statisztikai Hivatalról szóló 1897. évi XXXV. tv. alapján született meg, a *Statisztikai Szemlére* azonban még ezután hosszú évekig várni kellett. A kormányjelentés összeállításának, szerkesztésének megszervezése, a nagy statisztikai felvételek (mezőgazdasági üzemi összeírás, népszámlálás stb.) munkálatai, majd az első világháború, a trianoni békekötés és következményei természetesen háttérbe szorították a folyóirat megindítását. Igaz, hogy a *Közgazdasági Szemle* — mint erről szó volt — bő publikációs lehetőséget nyújtott, de természetesen a szűkebb szakmai kört érdeklő fontos módszertani, szervezési stb. problémák tárgyalásának nem tudott helyet szorítani.

A *Statisztikai Szemle* megalapításának is ugyanaz az ismert külügyminisztériumi javaslat adott indítást, amely a Magyar Statisztikai Társaság létrehozását is eredményezte.

A statisztikai felvételek, amelyek a társadalmi és gazdasági élet minden terének megvilágítására vannak hivatva, az állami igazgatás egyik nélkülözhetetlen alapját képezik. Statisztikai adatok nélkül helyes törvényhozási és közigazgatási funkciókat az állam épp úgy nem végezhet, mint ahogy nem élhet helyesen az a magánegyén, aki saját vagyoni viszonyairól és teljesítőképességéről nincsen tájékozva.

Az állami igazgatás tájékoztatása mellett azonban a statisztikának további feladata, hogy az állampolgárokat is az ország gazdasági és társadalmi viszonyai felől minél részletesebben tájékoztassa. A statisztikai hivatal ezért már régóta foglalkozott azzal az eszmével, hogy külföldi példának megfelelőleg egy folyóiratban közölje gyors ütemben azokat a jelenségeket, amelyek időközönként gazdasági vagy társadalmi életünkben előfordulnak.

A statisztikai hivatal eddigi kiadványai, melyek tudományos szempontból elismert magas színvonalon állnak, a szöveges ismertetésen kívül a nagyközönség által nehezen élvezhető számoszlopok szinte végtelen sorozatát tartalmazzák, céljuk szerint is főleg forrásmunkáknak tekinthetők. Épp ezért különösen szükséges a statisztikai összeállításokra fordított jelentékeny munka és költség oly irányú értékesítése is, mely a felvételek eredményeit frissen, aktuálisan, népszerű szöveges ismertetésben közölje.

A hivatal előterjesztésére a kereskedelemügyi miniszter úr, azért, egy ilyen folyóirat szerkesztésével bizta meg a m. kir. központi statisztikai hivatalt. E folyóirat könnyen érthető, szemléletes formában, grafikonok, térképek alkalmazásával, frissen fogja közölni Magyarország demográfiai, gazdasági, kulturális és szociális viszonyait lehetőleg nemzetközi adatokkal való összehasonlításban. Informálni fogja az érdeklődő közönséget az egyes fontosabb kérdéseknél a hazánkat elsősorban érdeklő külföldi államok társadalmi és gazdasági viszonyairól. A folyóiratnak célja, hogy mindenki, aki politikai, társadalmi vagy gazdasági téren komoly tevékenységet óhajt kifejteni, a statisztikai adatokat minél könnyebben megismerhesse és így ezekből tevékenységéhez a megfelelő irányítást és felvilágosítást megszerezhesse. Különösen fontos ma a statisztikának minél pontosabb ismerete, mert erőviszonyainknak ismerete nélkül nem tudnak úgy az egyének, mint az érdekeltségek résztvenni abban az építőmunkában, amely az ország fejlődése szempontjából elkerülhetetlenül szükséges.

Az országos cél mellett szolgálni akarja azonban e folyóirat magának a statisztikának az ügyét is azzal, hogy a statisztika iránt tapasztalt idegenkedés eloszlattassék és a nagyközönség körében mindinkább elterjedjen a statisztika szükségességének és fontosságának tudata és különösen megszűnjék az a bizalmatlanság, amelyet az adatszolgáltató közönség részéről, sajnos, még jelenleg is tapasztalni kell. E cél elérése érdekében a folyóirat az adatfelvételeket is ismertetni fogja és azoknak fontosságáról és céljairól is tájékoztatni fogja úgy az adatgyűjtő szerveket, mint az adatszolgáltató közönséget. Alkalmat fog adni ezzel a magyar közönségnek, hogy a statisztika fontosságát átérezve, megbízható statisztikai adatok szolgáltatásával segítse elő országunk gazdasági és társadalmi viszonyainak minél pontosabb ismeretét.

E folyóiratot abban az erős meggyőződésben indítom útra, hogy reményeinkben, amelyeket ehhez a folyóirathoz fűzünk, nem fogunk csalódní, szíves érdeklődéssel fogják fogadni mindazok, akik már ezideig is a statisztika iránt érdeklődtek s a közönség köréből új hívekkel fog gyarapodni a statisztika kedvelőinek tábora.

Magunk részéről teljes objektivitással törekedni fogunk helyesen megvilágítani úgy a társadalmi, mint gazdasági életünk szempontjából felmerülő összes jelenségeket, s ezzel fogunk szellemi erőnkkel hozzájárulni ahhoz a nagy építőmunkához, amely a világháború, forradalmak és az ország feldarabolása folytán állami életében erősen megrendített hazánk újraépítésével az egész nemzetre vár.

Szabóky Alajos dr.
h. államtitkár,
a magyar kir. központi statisztikai
hivatal igazgatója.

A statisztikusok társaságának szervezésekor ismételten szóba került egy idegen és egy magyar nyelvű társasági folyóirat alapítása. Az elképzelések szerint az előbbi a magyar statisztika és statisztikusok tudományos teljesítményeinek külföldön való ismertetését volt hivatott szolgálni, az utóbbi a magyarországi közönség tájékoztatását. Végül is az idegen nyelvű folyóirat (*Journal* — kezdetben *Revue* — de la *Société Hongroise de Statistique*) lett a Társaság lapja, a magyar nyelvű folyóirat kiadását a Központi Statisztikai Hivatal vállalta. Így született meg a *Statisztikai Szemle* (1949-ig *Magyar Statisztikai Szemle*) 1923-ban, egy évvel a Magyar Statisztikai Társaság megalapítása után.

Szabóky a folyóirat célját az első számban abban jelölte meg, hogy „... mindenki aki politikai, társadalmi vagy gazdasági téren komoly tevékenységet óhajt kifejezni, a statisztikai adatokat minél könnyebben megismerhesse, és így ezekből tevékenységéhez a megfelelő irányítást és felvilágosítást megszerezhesse. Különösen fontos ... a statisztikának minél pontosabb ismerete, mert erőviszonyainknak ismerete nélkül nem tudnak úgy az egyének, mint az érdekeltségek részt venni abban az építőmunkában, amely az ország fejlődése szempontjából elkerülhetetlenül szükséges”.

Szabóky rámutatott: „Az országos cél mellett szolgálni akarja ... e folyóirat magának a statisztikának az ügyét is azzal, hogy a statisztika iránt tapasztalt idegenkedés eloszlattassék, és a nagyközönség körében ... elterjedjen a statisztika szükségességének és fontosságának tudata, ... megszűnjék az a bizalmatlanság, amelyet az adatszolgáltató közönség részéről sajnos ... tapasztalni kell.” Kilátásba helyezte az adatfelvételek ismertetését, a társadalmi és gazdasági élet jelenségeinek, viszonyainak megvilágítását.

A folyóiratnak a statisztikai szolgálatban elfoglalt szerepét, a vállalt tájékoztatási feladat fontosságát mutatja, hogy a *Statisztikai Szemle* megindításáról az 1923. évi Kormányjelentés is megemlékezik.²

*

Az alapításkor kitűzött célokat a folyóirat az elmúlt 70 évben mindig magáénak tekintette. Az 1949-ben „átszervezett” *Statisztikai Szemle* is vállalta e feladatokat, amikor féléves szünet után XXVII. évfolyamként újra megindult. Az 1950-es években a statisztika értelmezésében és gyakorlatában általában jelentkező torzulások természetesen a *Statisztikai Szemle* tartalmára és színvonalára is hatással voltak.

A Statisztikai Szemle új évfolyama elé

Száz éve már, hogy a magyar statisztikai szolgálat hivatalos szervét, a Központi Statisztikai Hivatalt, az 1848-as első független nemzeti kormány rendelkezése életre hívta. Érdemes felidézni a magyar statisztika haladószellemű úttörőjének, Fényes Eleknek, száz évvel ezelőtt leírt sorait, amelyek világosan mutatják az akkori társadalomban a statisztikai feladatok megoldása elé tornyosuló akadályokat: „Hazánk az újabb időkben nevezetes átalakulási ponton van ... Mindenki meg van győződve arról, hogy reformokra van szükség, ha nem akarjuk, hogy nemzetünk az élők sorából irgalmatlanul kitoröltessék ... De a legjobb szándékkal is keveset tehetünk, mert nem ismerjük hazánkat. Adataink, amelyek biztos vezérfonalul szolgálhatnának, csonkák, vagy éppenséggel nincsenek.”

² A m. kir. kormány 1923—1925. évi működéséről és az ország közállapotairól szóló jelentés és statisztikai évkönyv. Budapest. 1928.

Fényes Elek száz év előtti írása élesen jellemezte a statisztikai szolgálat hiányosságait egészen a legutolsó időkig. A Központi Statisztikai Hivatal a tőkes, a földesúri magyar rendszer idején valóban nem rendelkezhetett azokkal az adatokkal, amelyek az ország fejlődésének, az általános életszínvonal emelésének „biztos vezérfonalául” szolgálhattak volna. Ez lényegében nem is volt meglepő, mert ennek a fejlődésnek, ennek az átalakulásnak gondolata ettől a rendszertől, a kapitalista gazdálkodástól, mindvégig idegen maradt.

A magyar népi demokráciában azonban a kapitalista gazdálkodás helyét a tervszerű, szocialista gazdálkodás váltotta fel. Tervszerű gazdálkodás pedig elképzelhetetlen gyors, pontos és jó statisztika nélkül. Minél határozottabbá vált nemzetgazdaságunk szocialista fejlődése, annál sürgetőbbé lett statisztikai szolgálatunk átszervezése is az új, a szocialista gazdaság követelményeinek megfelelően. Az iparnak majdnem egészére kiterjedt államosítás, amely megteremtette a tervszerű szocialista termelés alapjait, a hároméves terv határidőelőtti teljesítése, a nemzetgazdaságunk szerkezetét új alapokra fektető ötéves terv előkészítése, egyszóval a fordulat éve a politikában és a gazdaságban voltak azok a tényezők, amelyek végül a statisztikai szolgálat átszervezését halaszthatatlanná tették.

Szükségessé vált tehát, hogy a statisztika bürokratikus intézményből a tervgazdálkodás jelenségeinek pontos számbavétele, a gazdasági élet irányításának gyakorlati segédeszköze, öncélú polgári tudományból építő szocialista tudományá válna.

A Hivatal szervezetében, munkamódszereiben bekövetkezett változások szükségességét a Központi Statisztikai Hivatal régi módszereinek, helytelen csoportosításainak, késedelmes és pontatlan adatszolgáltatásának ismertetésével aránylag könnyű igazolni. A hivatalos magyar statisztika iskolapéldáját adta annak, hogy hogyan lehet a számok mögött megbuvó áltudományos objektivitással a társadalmi különbségeket elkenőzni. A földbirtoknagyságokat a következőképpen csoportosította: 0—5 holdig, 5—20, 20—50, 50—100 kat. hold közé eső és 100 holdnál nagyobb kiterjedésű gazdaságok. Az ilyen csoportosítás arra szolgált, hogy eltüntesse a talu osztályrétegződését. Hasonló durva, hamisított csoportosítási kategóriákkal találkozhattunk a foglalkozási nomenklaturánál, ahol egy csoportba vették a járadékost és nyugdíjast a középpénzessel. Statisztikai szerveink másik hibája a pontatlan és késedelmes adatfeldolgozás volt. A statisztikai adatokat éves késedelmekkel dolgozták fel és hozták nyilvánosságra, hitelességük sokszor, — különösen a mezőgazdasági statisztika terén, — 20—30 %-os hibahatárok között mozgott. Itt is a példának sorozatát lehetne felemlíteni, de izzópontra talán elég annyi, ha megemlítem, hogy az 1941-es népszámlálás adatait még egészen a legutolsó időkig sem dolgozták fel teljesen és az 1947. évi gyáripari kérdőívek cikklista szerinti feldolgozása még csak most fejeződik be.

A statisztikai gyakorlat elmaradott állapota természetesen visszatükröződött a statisztika elméletében is. A Magyar Statisztikai Szemlében megjelent cikkek nagy része nem a statisztika előtt álló közvetlen gyakorlati feladatok elméleti megvilágításával foglalkozott, hanem — hol helyesen, de legtöbbször helytelenül — az egyes statisztikai táblázatok szöveges ismertetését hozta vagy gazdasági fejlődésünk szempontjából tizedrangú és összhangban nem álló kérdések boncolgatásával törődött.

A statisztika a kapitalizmusban a széles tömegek számára idegen és a nehezen hozzáférhető tudomány volt, a szocializmusban azonban egészen más szerepet kell betöltenie. Lenin mondotta, hogy míg „... a statisztika a kapitalista társadalomban kizárólag államférfiak vagy szakemberek szűk körének volt a dolga”, — addig — „nekünk be kell vinnünk a statisztikát a tömegek közé; népszerűsíteniük kell, hogy az egyes közösségek gazdálkodása, üzleti eredményeik összehasonlítása az általános érdeklődés és tanulmányozás tárgyává váljék.” A statisztikai kérdésekkel foglalkozó folyóiratnak szükségességét ezért abban látom, hogy megvilágítva azokat a feladatokat, amelyek a szocialista építésben a statisztikára várnak, a statisztikát a gazdasági káderek, a termelés terén dolgozók számára hozzáférhető és nélkülözhetetlen segédeszközzé tegye, segítse elő a gyakorlati statisztikai munkát a statisztika fogalmainak tisztázásával, szabadítsa meg a statisztikát az áltudományos, polgári maradványoktól, tegye valóban a tervgazdálkodás fegyverévé. Népi demokráciánk a tudományos kutatásnak minden terén új, a kapitalizmusénál nagyobb lehetőségeket teremt. Ez érvényes a statisztika területére is.

Az elméleti statisztika jelentősége a statisztikára váró gyakorlati feladatokból adódik, a gyakorlati statisztika jelentőségét pedig a tervgazdálkodás szabja meg. A statisztika feladata elsősorban a tervteljesítés ellenőrzése és vizsgálata, de az egyéb, a termelés terén előttünk álló feladatok — az önköltség csökkentése, a termelékenység emelése — is megkövetelik a statisztika segítségét. A pontos fogyasztási- és készletstatisztika kimunkálása hozzájárul ahhoz, hogy a termelést tervszerűbbé tegyünk. A statisztika segédszerepe a nemzeti jövedelem gyakorlati kiszámításában újabb akkumulációs lehetőségeket mozgósít a beruházásokra. A tervteljesítés ellenőrzése a beruházások terén, az életszínvonal felmérése, a munkastatisztika fokozott alkalmazása a tervszerű munkaerőgazdálkodás érdekében, a tervgazdálkodás céljától és a szocialista statisztika szellemétől eddig még idegen népmozgalmi, szociális, kulturális és tanügyi statisztika korszerűsítése, mind olyan feladatok, amelyeknek gyakorlati megoldása a tervgazdálkodásban elengedhetetlen. Ezek a gyakorlati feladatok azonban egész sereg kérdésnek elméleti tisztázását követelik meg. A Statisztikai Szemle hasábjain elsősorban ezeknek a kérdéseknek kíván helyet adni.

Remélem, hogy meg tudjuk oldani az előttünk álló — itt vázolt — feladatokat és a Szemle be tudja tölteni hivatását.

Pikler György

A folyóirat, miként a magyar statisztikai tudomány, le tudta küzdeni a nehézségeket, és különösen az 1956-os forradalom után, majd az 1968-as reform idején erőteljes lépéseket tett a modern statisztikai tudomány, a külföldi statisztikai módszerek bemutatása, hazai hasznosítása, a magyar és a külföldi statisztikusok, tudósok széles körének bekapcsolása érdekében.³ A *Statisztikai Szemle* ismét alkalmassá vált „... a hivatalos statisztika eredményeinek és az e szakba vágó tudományos értékeléseknek közzétételére.”

A *Statisztikai Szemle* fennállásának hét évtizede folyamán híven szolgálta Keleti Károly gondolatait és a kiindulásakor kitűzött célok megvalósítását.

Biztosak vagyunk benne, hogy a magyar statisztika — nagyszerű hagyományainak, nemzetközileg is elismert teljesítményeinek ösztönző erejével — az elkövetkező évtizedekben még magasabb színvonalra emeli a hazai tudományt és reprezentánsát, a *Statisztikai Szemlét*.

TÁRGYSZÓ: Statisztikai tájékoztatás.

РЕЗЮМЕ

По случаю семидесятилетия существования официального издания Центрального статистического управления и венгерской статистической науки, журнала „Статистического Обозрения” автор обозревает историю его создания.

В качестве статистико-исторического факта и в более широком смысле слова также и вклада в общую историю науки он проливает свет на интересные взаимосвязи, например на то обстоятельство, что уже Карой Келети сформулировал мысль и запрос относительно специального печатного органа и почему она была осуществлена именно в годы после первой мировой войны.

Автор подтверждает также и в историческом аспекте тот преследуемый и в наши дни принцип редакции журнала, согласно которому его целью является как наиболее точное информирование широкой общественности, участников экономической и политической жизни о реальных фактах, так и показ новейших результатов статистики как науки.

SUMMARY

On the occasion of the seventy years' anniversary of publishing of the *Statistical Review*, official periodical of the Central Statistical Office and the Hungarian statistical science, the author offers a survey of the conditions of its coming into existence.

The author highlights circumstances being interesting contributions to the history of statistics and to science history in the wider sense; for instance how and why Károly Keleti's idea and the need for special periodical could be realised at the very time following World War I.

The author backs up, also with historical aspects, the editorial principle of the periodical, followed to our days. Its purpose is to inform the general public, to provide as much as possible exact information on the facts of reality for those involved in economic and policy matters as well as to present the most recent accomplishment of statistical science.

* A *Statisztikai Szemle* szerepéről a statisztika fejlődésében, a folyóirat szerkesztési elveiről, modelljéről lásd a folyóirat 50 éves fordulójának alkalmából megjelent ünnepi szám dolgozatát (1972. évi 4. sz. 339—358. old.).

TÁRSADALMI VÁLTOZÁSOK ÉS TÁRSADALMI PROBLÉMÁK, 1940—1990

DR. ANDORKA RUDOLF

Ha elfogadjuk *R. Dahrendorf* [1] definícióját a forradalomról, mely szerint a forradalom lényege, kritériuma az igen gyors és radikális változás, akkor — úgyszintén Dahrendorfot követve — Magyarországon 1990 körül forradalom, habár vértelen forradalom ment végbe. E változások igen gyors és igen radikális voltak akkor is megállapíthatjuk, ha tisztában vagyunk vele, hogy a változások folyamata az 1960-as években, sőt valójában 1953-ban, *Nagy Imre* első miniszterelnöksége idején megindult, és ugyanakkor azt is józanul látjuk, hogy az elmúlt évtizedek intézményeit és még inkább kultúráját nem lehet egyik napról a másikra eltörölni és egészen másokkal felváltani.

Nemcsak a magyar állampolgárok, hanem a világ minden társadalomtudósa számára érdekes, sőt izgalmas kérdés, hogy milyen tényezők, milyen folyamatok vezettek el a forradalmi változásokhoz.¹ Azért is foglalkoztatja a világ társadalomtudósait ez a kérdés, mert bátran mondhatjuk, hogy senki sem látta őket előre.² [3] Némi leegyszerűsítéssel korábban három álláspontot lehetett megkülönböztetni a világ társadalomtudományában az európai szocialista országok várható fejlődését illetően:

1. a szocializmus lesz a modell, amely felé a fejlett kapitalista országok haladni fognak, egyesek szerint evolúció, mások szerint forradalom útján;

2. a magukat szocialistának nevező kelet-közép- és kelet-európai rendszerek alapvető jellemzője, hogy totalitáriusak, egy totalitárius rendszer pedig fejlődésképtelen, csak külső erők hatására szűnhet meg (mint a nemzeti szocialista rendszer Németországban a háborús vereség eredményeképpen);

3. a szocialista és a kapitalista rendszer közelednek egymáshoz, egyre hasonlóbakká válnak, lassan „konvergálnak”; a konvergencia-hipotézis magyar változatai — inkább kimondatlanul, mint kimondottan — gyakran azt feltételezték,³ hogy a magyarországi gazdasági—társadalmi—politikai rendszer fog a technológiai és gazdasági adottságok kényszerítő hatása alatt egyre inkább piacorientálttá, demokratikussá válni.

¹ A téma érdekességére jellemző, hogy az elmúlt évek egyik legnagyobb tudományos sikerű szociológiai munkája *Th. Skocpol* Államok és társadalmi forradalmak című könyve volt [2], amelyben a forradalmak kitörésének és elmaradásának, sikerének és sikertelenségének feltételeit vizsgálta Franciaország és Anglia, Oroszország és Németország, Kína és Japán történelmének összehasonlítása alapján.

² Talán egyedül *Z. Brzezinski* jelezte 1988-ban, hogy néhány kelet-európai országban forradalmi helyzet alakult ki. [4] *A. Amalrik* 1970-ben publikált híres munkáját, amelyben a Szovjetunió elpusztulását jósolta 1984-re, nem lehet társadalomtudományi munkának tekinteni, és nem is a belső fejlődés, hanem elsősorban egy szovjet—kínai háború hatására jósolja az összeomlást. [5]

Az utóbbi optimista hipotézis képviselői is legjobb esetben évtizedeken át tartó, visszaesésekkel tarkított változásokra, „modernizációra” számítottak. Mindennek ellenére a gyors és radikális rendszerváltozás bekövetkezett.

Tanulmányomban e változás magyarországi³ társadalmi okairól, előzményeiről kísérek meg a magyar társadalomstatisztika és szociológia empirikus adatgyűjtéseire támaszkodva néhány hipotézist megfogalmazni. Ez alkalmat ad arra is, hogy megvizsgáljam az elmúlt évtizedekben hazánkban megvalósult — magát szocialistának nevező⁴ — rendszer lényegét. 1990-t a vizsgált időszak befejező évüül választani nemcsak az indokolja, hogy ez az utolsó év, amelyről adataink vannak, hanem az is, hogy ez az év tekinthető leginkább a rendszerváltozás évének. Az 1940. évet pedig azért választottam kezdő évnek, mert ez az utolsó békeév hazánkban,⁵ így valójában ehhez kell viszonyítanunk a későbbi változásokat, s emellett a tanulmányban elemzett negatív társadalmi folyamatok gyökereinek kutatását nem lenne helyes a szocialista idősokra korlátozni, legalább a második világháború időszakára, valójában talán a még régebbi múltra ki kellene terjeszteni a vizsgálódást.

ADATFORRÁSOK, MÓDSZEREK

Kétféle adatforrásra támaszkodom a feltett kérdések vizsgálatában.

1. Az 1970-es évek első felében a Központi Statisztikai Hivatal (KSH) Társadalomstatisztikai főosztályán a nemzetközi „társadalmi indikátor mozgalomhoz” kapcsolódva kezdtünk társadalmi jelzőszámok szerkesztésével és gyűjtésével foglalkozni. Társadalmi jelzőszámoknak tekintettük azokat az adatokat, mutatókat, amelyek a társadalom valamely lényeges jelenségéről, folyamatáról tömör formában tájékoztatnak, és lehetőleg hosszú idősorban állnak rendelkezésre úgy, hogy segítségükkel hosszabb távú változásokat lehessen elemezni. A kidolgozott magyar társadalmi jelzőszám-rendszer annyiban tért el a külföldi és nemzetközi rendszerektől és ajánlásoktól, hogy a jólét és „jól lét” indikátorain kívül magába foglalta a társadalmi szerkezet és a népesség alapvető jelzőszámait is. Ennél a döntésnél az a megfontolás vezetett, hogy a különféle jólétdimenziók terén megfigyelhető változások megértéséhez ismerni kell a háttérükben álló társadalmi szerkezeti és demográfiai változásokat. Ennek a munkának első terméke egy olyan tanulmány volt, amely a jelzőszámokat első sorban területi keresztmetszetben mutatta és elemezte. [6] Második terméke a hosszú távú jelzőszámidősorok összeállítása és elemzése volt. ([7], [8]) Ezek az egységes módszertan szerint számított és nemzetközileg összehasonlítható idősorok teszik lehetővé, hogy megértsük: hosszú távon milyen alapvető változások történtek Magyarországon.

³ Nem kétséges, hogy a magyarországi rendszerváltozást a nemzetközi környezet változásaival összefüggésben lehet megérteni. Más szóval kétségtelen, hogy az ún. Gorbacsov-effektus szerepet játszott a változásokban. Ennek abszolutizálása, a magyarországi belső tényezők elhanyagolása azonban ugyanúgy téves következtetésekre vezetne, mint a nemzetközi tényezőkről való megfeledezés. *M. Gorbacsov* hatalomra kerülése és programja maga is a szocialista országok társadalmi fejlődésének terméke volt.

⁴ Nem kívánok terminológiai kérdésekbe bocsátkozni és azt vizsgálni, hogy az itt megvalósult rendszerek mennyiben tekinthetők szocialistának, és ez mit jelent, ezért egyszerűen — kiegészítő jelző nélkül — szocialistának nevezem őket, mint ahogyan önmagukat definiálták, és mint ahogyan a külföldi társadalomtudományi szakirodalom is többnyire nevezte őket. Ugyanígy, az egyszerűség kedvéért, kapitalistának nevezem a fejlett nyugat-európai és észak-amerikai társadalmakat, noha nyilvánvalóan hosszan lehetne azon vitatkozni, hogy azok mennyire térnek el a klasszikus kapitalista modelltől.

⁵ Az 1941-es népszámlálásra, amelynek eszmei időpontja január 31 volt, még szintén békeidőszakban került sor, ezért adatait éppúgy viszonyítási alapként használom, mint az 1940-es adatokat.

2. A magyar szociológiának az 1960-as évek első felében végbemenet újjászületése óta számos szociológiai adatfelvételre került sor a különféle szociológiai műhelyekben és a KSH-ban egyaránt. Közülük némelyiket egy bizonyos idő elmúltával megismételték, így az időbeli változások is elemezhetőek. Az adatok nagy része lehetőséget nyújt a nemzetközi összehasonlításra is. Ebben a tanulmányban elsősorban az alábbi szociológiai adatfelvételek eredményeit használom:

- a KSH ötévenkénti háztartási jövedelemfelvételei 1963-tól 1987-ig ([9], [10]);
- az 1963. évi — a jövedelmi felvételhez kapcsolódó — és az 1981/82. évi rétegződésfelvétel ([11], [12], [13]);
- az 1962., 1964., 1973. és 1983. évi társadalmimobilitás-felvételek ([14], [15]);
- az 1963., 1976/77. és 1986/87. évi időmérleg-felvételek ([16], [17], [18]);
- a tág értelemben vett életminőség és lelki egészség témakörébe tartozó 1978. és 1988. évi felvételek ([19], [20], [21]), valamint az 1990. évi felvételnek a fenti témakörökbe tartozó adatai.⁶

A szociológiai adatfelvételeknek előnyük a hagyományos évenkénti és a népszámlálási statisztikai adatokkal szemben, hogy sokkal alaposabb társadalmi rétegenkénti elemzést tesznek lehetővé, és általuk olyan témaköröket lehet vizsgálni, amelyek számára a hivatalos statisztikai szolgálat jelenleg nem ad módot.⁷

Ezzel a tanulmánnyal — a feltett kutatási kérdések vizsgálatán kívül — azt is szeretném szemléltetni, mennyire értékesen egészítik ki egymást a társadalomstatisztikai és a szociológiai adatok. Remélem, hogy az olvasó levonja azt a következtetést is, hogy a magyar társadalomstatisztika és szociológia az elmúlt évtizedekben nagy és értékes munkát végzett, és eredményei alapján az elmúlt évtizedek társadalomtörténetéről igen sokat megtudhatunk.

ELMÉLETI ALAPOK

A társadalmi indikátor mozgalom mindig abból a tételből indult ki, hogy az életszínvonal vagy a jólét többdimenziós fogalom, és általában elfogadták azt is, hogy ezekből a különféle dimenziókból nem lehet vagy nem célszerű egyetlen szintikus mutatót szerkeszteni. Erre a legkézenfekvőbb példa az egy főre jutó jövedelem és az egészségi állapot (azon belül például a csecsemő- és gyermekhalandóság) szintetizálása egyetlen mutatóba. Továbbá elsősorban a társadalmi indikátorokon dolgozó szociológusok javasolták, hogy azok ne csak az anyagi természetű és „kemény” mutatókkal, hanem a nem anyagi és a sokkal nehezebben, „lágy” mutatókkal mérhető dimenziókra is kiterjedjenek. Az utóbbiakat nevezték némelykor „életminőség” mutatóknak.

⁶ E három adatfelvétel módszertani leírása a szakirodalomban a többiekénél kevésbé hozzáférhető, ezért itt megadom alapadataikat. Az 1978. évi felvétel során a 20—75 éves népesség reprezentatív mintáját kérdezték igen sokféle témakörben; 1462 használható kérdőívet kaptak. Az 1988. évi felvétel során a Budapesti Közgazdaság-tudományi Egyetem Szociológiai tanszékén a 16 éves és idősebb népesség reprezentatív mintáját kérdezték az elki és testi egészség, a munkaképesség-csökkenés témakörében. 21 ezer személyt vizsgáltak, de a közölt táblákban esetenként valamivel kevesebb személy adatai szerepelnek, mert az ismeretleneket kihagyták. Az 1990. évi felvételt a TÁRKI végezte el, jellegzetes „omnibusz” adatfelvétel volt, mert különféle intézmények — köztük a Budapesti Közgazdaság-tudományi Egyetem Szociológia tanszéke — adtak hozzá kérdésblokkokat. A 20 éves és idősebb népesség reprezentatív mintáját, összesen ezer személyt kérdezték meg. A tanulmány további részeiben egyszerűen az évszámmal hivatkozom erre a három adatfelvételre.

⁷ Mindazonáltal a magyar KSH az 1960-as évek óta végzett szociológiai adatfelvételeket, és azóta a KSH keretei között egyre több szociológiai témájú és módszerű felvételt végeznek. A statisztikai és a szociológiai adatfelvételeket tehát nem lenne helyes két mereven szétválasztható kategóriaként kezelni.

Az ebben az irányban haladó elméletek közül jelen esetben *E. Allardt* azon elméleti keretét használom fel, amelyet a négy skandináv ország összehasonlító vizsgálatában alkalmazott. ([22], [23], [24]) *A. Maslow* pszichológiai szükséglet elméletéből indult ki. [25] Eszerint az embernek ötféle – fiziológiai, biztonsági, szeretet-, megbecsülés- és önmegvalósítási – szükséglete van. Ezek hierarchikusan rendeződnek, és a legutóbb említett szükségletek akkor válnak akutakká, amikor az előbb említettek kielégítési szintje már viszonylag magas (például a megbecsültség-szükséglet akkor válik akuttá, amikor a fiziológiai szükségletek elfogadható szinten ki vannak elégítve). Allardt ezt az öt kategóriát háromba vonta össze (és egyúttal megkérdőjelezte szigorúan hierarchikus jellegüket). Ez a három

— a *birtoklás* (having), ide tartozik: a jövedelem, a fogyasztás, a lakás, továbbá a megszerzésükhöz szükséges iskolai végzettség, munkahely és egészség;

— a *szeretet* (loving), ide tartozják a jó emberi kapcsolatok a család és rokonság, a baráti kör, a munkahely, más szervezetek (például az egyesületek) a lakóhely és a nagyobb emberi közösségek szintjén;

— az *emberi élet* (being)⁸, ide tartozik mindaz, aminek hiányát a szociológiában az anómia és az elidegenedés fogalmkörébe sorolják, tehát az életcélok és az elérhetőségükről való meggyőződés, az egyéni élet tudatos alakításának lehetősége (a kiszolgáltatottság ellentéte), a saját élet értelmébe, hasznosságába vetett hit, a társadalom értékeinek és a belőlük folyó normáknak az elfogadása.

Ezúttal kísérletet teszek mindhárom dimenzió elemzésére. Teszem pedig ezt azért, mert a társadalmi indikátorokra támaszkodó korábbi elemzéseim alapján – különösen egyes deviancia fajták igen kedvezőtlen alakulása miatt – az a sejtés fogalmazódott meg bennem, hogy az emberi kapcsolatok területén különösen súlyos problémák lehetnek a magyar társadalomban.

A társadalmiindikátor-rendszerek felépítését és elemzését külföldön [26] és hazánkban már korábban is megkísérelték összekapcsolni a modernizáció elméletével. A modernizáció-elmélet korai megfogalmazásai a modernizáció fogalmkörébe vonták mindazokat a társadalmi változásokat, amelyeket a második világháború után fejlődésnek indult országokban meg lehetett figyelni, a fősúlyt az életszínvonal emelkedésre, az iparosodásra, a városiasodásra, az iskolai végzettség emelkedésére, a tömegkommunikációs eszközök hatókörének kiterjedésére helyezték. ([27], [28]) Feltételezték – az ipari társadalom elméletéhez hasonlóan –, hogy mindezek a folyamatok elvezetnek a modern embertípus elterjedéséhez és a politikai demokráciához.

Amikor a magyar társadalmijelzőszám-idősorokat a modernizációs elmélet keretében próbáltuk bemutatni és elemezni [7], az a hallgatónakos feltevés (úgy is mondhatnánk: remény) vezetett, hogy mindezek a folyamatok Magyarországon is modern embereket és modern politikai demokráciát hoznak magukkal.

A modernizációs irányzatot a hetvenes-nyolcvanas években erős bírálatok érték a szociológiai világirodalomban. Egyrészt azt hozták fel ellene, hogy túlságosan leegyszerűsítve írja le a technológiai változások és a társadalmi változások közötti összefüggést, mert feltételezi, hogy az iparosodás stb. szükségképpen magával hozza a modern

⁸ *Allardt* e harmadik dimenziójának pontos definíciója okozza a legtöbb nehézséget. Már magának a „being” kifejezésnek a magyarra fordítása is problematikus. Szokták önmegvalósításnak is fordítani, ennek azonban magyarul olyan individualisztikus felhangjai vannak, amelyek szerintem hiányzanak az *Allardt* által javasolt dimenzióból. Valójában az „emberhez méltó, értelmes, tartalmas életről” van szó.

társadalmi és politikai viszonyokat. Másrészt bírálták a modernizáció kulturális feltételeinek elhanyagolásáért.

Két – egymással némileg összefüggő – elmélet jelent meg a világirodalomban, amely a modernizáció-elmélettől eltérően értelmezte a világméretű gazdasági és társadalmi változásokat. A dependencia-elmélet [29] szerint a gazdaságilag fejlett országok helyzeti előnyük következtében kizsákmányolják és ezáltal elmaradottságban tartják a fejletlen országokat. A világgazdaságrendszer-elmélet [30] szerint minden korszakban van a világgazdasági rendszereknek (manapság fokozatosan egyetlen ilyen világgazdasági rendszer fogja át az egész földet) egy magja, amely a fejlődésben élen jár, és van perifériája és félperifériája, amely mindig lemarad a maghoz képest. A mag földrajzi elhelyezkedése időként eltolódik (jelenleg a Csendes Óceán partvidékére). A periférikus helyzetből ki lehet törni, de ez igen nehéz lépés, és többnyire csak a maghoz közeli országoknak sikerül. Nem szükséges részletesen bizonyítani, hogy a modernizáció-elmélet viszonylag optimista jövőképével ellentétben az utóbbi két elmélet meglehetősen pesszimista következtetéseket sugall Magyarország jövőjét illetően.

1991-ben két olyan tanulmány került a kezembe, amely a modernizáció-elmélet feltámasztása mellett érvel, és azt különösen jól használhatónak mondja a kelet-közép-európai változások vizsgálatára. ([31], [32]) Ez az „új” modernizáció-elmélet azonban a korábbinál nagyobb súlyt látszik helyezni a kultúrára, azon belül is az újítási készségre és a konfliktuskezelő képességre. Ezeket a gondolatokat úgy tudnám a közelmúltbeli és a mai magyar társadalom vizsgálatának „nyelvére lefordítani”, hogy a modernizáció sikere egyrészt nemcsak a szűk értelemben vett gazdasági tényezőktől függ, hanem mellettük a társadalmi együttműködésnek és a konfliktusok megoldásának képességétől is, másrészt egy olyan érték- és normarendszer széles körű elfogadottságától, amely a piaci gazdaság és a politikai demokrácia feltételei között hatékonyan cselekedni tudó embertípus elterjedését segíti elő.

Mindkét gondolat megtalálható a szociológia klasszikusainál. *E. Durkheim* [33] hangsúlyozta, hogy a modern társadalom hatékony működéséhez az organikus szolidaritás kialakulása szükséges, amely lehetővé teszi, hogy e társadalom nagyon különféle tagjai a jogszabályok kényszere nélkül kooperáljanak. *Max Weber* [34] a vallási tanítás társadalmi és gazdasági hatásának, különösképpen a protestáns etika és a kapitalizmus kifejlődése közötti kapcsolatnak kiemelésével az értékek és az erkölcs fontosságára mutatott rá.

Ugyanakkor a modernizációnak ezt a két nem anyagi, hanem kulturális előfeltételét értelmezni lehet az Allardt-féle loving és being dimenziókban. Az együttműködés és a konfliktusmegoldó képesség értelmezhető az emberi kapcsolatok egyik jellemzőjeként. Az érték- és normarendszer pedig az anómia és elidegenedés témakörével összefüggő fogalom.

TÁRSADALMI SZERKEZET ÉS NÉPESSÉG

Mielőtt azonban az említett három jólét-dimenziót mérő jelzőszámokat bemutatnám, röviden foglalkozom azokkal a jelzőszámokkal, amelyek nem a jólétet mérik, hanem a társadalmi változásoknak olyan szerkezeti és demográfiai folyamatait, amelyek a modernizációs elmélet korábbi megfogalmazásaiban hangsúlyt kaptak.

A legegyszerűbb és korábban igen sokszor használt modernizációs mutató a mezőgazdaságban foglalkoztatott népesség aránya. Ez Magyarországon 1941-ben 53 százalék körül volt, 1990-re 15 százalékra csökkent. Eszerint hazánk a XX. század közepén még az iparosodási korszak kezdetén tartott, 1990-re viszont megközelítette az iparosodott országok által elért szintet. Két megjegyzést kell ehhez a jelzőszámhoz fűzni. A mezőgazdaságban foglalkoztatottak egy része nem mezőgazdasági munkát végzett (a mezőgazdasági foglalkozásúak aránya 1990-ben mindössze 6 százalék), viszont a mezőgazdasági termelésben a nem mezőgazdasági aktív keresők jelentős része is részt vett. (A Budapesti Közgazdaság-tudományi Egyetem Szociológiai tanszékének 1988. évi felvétele szerint a felnőtt lakosságnak körülbelül 45 százaléka foglalkozott mezőgazdasági kistermeléssel.) Az elmúlt ötven évben tehát egyrészt hasonló iparosodási, illetve modernizációs folyamat ment végbe nálunk, mint más fejlett országokban, másrészt – a mezőgazdasági második gazdaság erős elterjedése következtében – már ez a legalapvetőbb modernizációs folyamat is lényegesen különbözik más fejlett országokétól.

Az aktív keresők gazdasági ágak szerinti megoszlásának mutatói egy másik megkülönböztető sajátosságot is jeleznek: az ipari és építőipari foglalkoztatottak aránya magasabb csúcserőérték (1970-ben 44 százalékot) ért el, mint a legtöbb más fejlett országban, később kezdett csökkenni, és 1990-ben is meglehetősen magas (38%). Az érem másik oldala az, hogy a tág értelemben vett szolgáltatások területén foglalkoztatottak aránya kisebb (1990-ben 47 százalék), mint a fejlett kapitalista országokban. A szolgáltatások viszonylag elmaradott volta következtében a magyar társadalom tagjainak élete sok tekintetben nehezebb, mint a hasonló gazdasági fejlettségű kapitalista országoké.

Az iparosodás alapvetően meghatározta a társadalmi szerkezet átalakulását. Ennek következtében ez is ugyanabban a főirányban haladt, mint a fejlett országokban: csökkent a parasztság, nőtt a munkásosztály és még inkább nőtt a szellemi foglalkozásúak aránya.⁹ A fejlett országokban megfigyelhető tendenciához hasonló az önálló foglalkozási viszonyúak arányának csökkenése, bár ez az irányzat sokkal erőteljesebb volt hazánkban. Hozzá kell tenni, hogy ez a tendencia az elmúlt ötven évben többször megfordult: a földreform után igen erősen megnőtt az önállók – az egyéni parasztgazdák – aránya, ezt követően, a mezőgazdaság kollektivizálása, valamint a magánkisipar és -kiskereskedelem visszaszorítása következtében erősen lecsökkent, majd az 1980-as években újra növekedni kezdett. Ekkor megindult a közeledés a fejlett országokban megfigyelhető arányokhoz. (Lásd az 1. táblát.)

A nagy modernizációs tendenciák hasonlósága mellett természetesen lényeges különbségek is voltak a társadalmi szerkezetben. Mindenek előtt a társadalmi hierarchia csúcán levő, magasan privilegizált és a hatalmat kezében tartó elit összetétele és uralkodásának mechanizmusa alapvetően eltérő volt. A privilegizált elithez tartozásban, az oda való bejutásban sokkal nagyobb szerepet játszott a „politikai tőke” és sokkal kisebbet a gazdasági tőke, mint a fejlett kapitalista társadalmakban.

⁹ Ebben az erősen leegyszerűsített társadalmiszerkezet-modellben a nyugat-európai és az amerikai szociológiában (például a CASMIN nemzetközi mobilitás-összehasonlító vizsgálatban [35]) használt társadalmi kategóriákat különböztettem meg, amelyek ugyanakkor megfelelnek a magyar szociológiában az 1960-as évek óta kialakult modellnek. Tisztában vagyok vele, hogy ez a modell erősen bírálható és finomításra szorul, amit számos külföldi és magyar szociológus meg is tett. A fő tendenciák és az alapvető strukturális különbségek kimutatására azonban alkalmazhatónak tartom.

1. tábla

Az aktív keresők társadalmi szerkezete, 1941-ben és 1990-ben

Társadalmi réteg	1941.	1990.
	évben (százalék)	
Vezető és értelmiségi	2	11
Egyszerű szellemi	5	22
Önálló kisiparos, kiskereskedő	8	4
Szakmunkás	} 32	26
Betanított munkás		18
Segédmunkás		6
Egyénileg gazdálkodó paraszt	32	1
Mezőgazdasági munkás	18	12
Egyéb	3	.
<i>Összesen</i>	<i>100</i>	<i>100</i>
<i>N (ezer fő)</i>	<i>4325</i>	<i>4467</i>

Megjegyzés: 1941-ben a vezetők és értelmiségiek aránya az 1930. és 1949. évi népszámlálási adat interpolációja; 1990-ben mezőgazdasági munkás az az alkalmazott és termelészövetkezeti tag foglalkozási viszonyú, fizikai foglalkozású aktív kereső, aki a mezőgazdasági ágban dolgozik; vezető és értelmiségi minden felsőfokú végzettségű szellemi foglalkozású alkalmazott és termelészövetkezeti tag.

A magyarországi társadalmi szerkezet megkülönböztető sajátossága volt továbbá, hogy az „első gazdaságban”, az állami újraelosztás dimenziójában elfoglalt pozíció mellett létezett egy második dimenzió, a tág értelemben vett „második gazdaság”, a magángazdaság vagy piac dimenziója. Ily módon „kettős társadalom” állt fenn. ([36], [37])

Mindennek ellenére a megkülönböztetett társadalmi kategóriák hierarchikus sorrendje meglepően hasonló, majdnem azonosnak mondható volt Magyarországon és a fejlett kapitalista országokban: a csúcson – a magasan privilegizált elit után – az értelmiségi réteg, a hierarchia legalján pedig a szakképzetlen munkásság és a parasztság helyezkedett el. A szocialista gazdasági társadalmi és politikai viszonyok következtében tehát nem alakult ki a fejlett országokétól alapvetően eltérő társadalmi hierarchia a társadalom nagy osztályai és rétegei között.

Az 1945 utáni időszak magyarországi társadalmi mobilitási viszonyait kutató magyar és külföldi szociológusok egyaránt abból a feltételezésből indultak ki, hogy azok gyökeresen eltérnek a nyugat-európai és az amerikai mobilitás jellemzőitől, mivel a szocialista viszonyok egészen eltérő feltételeket hoztak létre, amelyek – a feltevés szerint – az 1945 előtti értelmiség nagyfokú deklasszálódását, a munkások és parasztok leszármazottainak nagyfokú fölfelé irányuló mobilitását idézték elő. Tehát nagyobb társadalmi nyitottságra számítottak.¹⁰ Mindegyik nemzetközi összehasonlítás [39] cáfolta ezt a feltevést: a magyar társadalom nyitottsága hasonló volt a fejlett kapitalista társadalmakéhoz. Különbségek csupán a strukturális mobilitásban mutatkoztak: körülbelül 1950-től az 1970-es évek első feléig különösen gyors volt a

¹⁰ A nyitottságot a mobilitási esélyek egyenlőtlensége alapján definiálom: minél kisebbek ezek az egyenlőtlenségek, a mobilitás szempontjából annál nyitottabb a társadalom. R. Erikson és J. H. Goldthorpe [38] a „társadalmi fluiditás” kifejezést használja ugyanennek a fogalomnak a megjelölésére.

magyarországi társadalmi és foglalkozási szerkezet átalakulása, a strukturális változások által létrehozott mobilitás nagyobb volt, mint sok nálunk fejlettebb kapitalista országban. Figyelmet érdemel azonban, hogy Finnországban, ahol a miénkhez hasonló, de még gyorsabb szerkezeti változások mentek végbe ebben az időszakban, a strukturális mobilitás nagyobb volt, mint hazánkban. [40]

Ugyanakkor a magyar mobilitási adatfelvételeknek, valamint az azokban megkérdezett kohorszoknak összehasonlítása azt mutatta, hogy 1945 után nyitottabbá vált a magyar társadalom, és a nyitottságnak ez a foka nagyjából fennmaradt (bár bizonyos vonatkozásokban kissé csökkent) 1983-ig. ([41], [42]) Másszóval – úgy látszik – az 1945 utáni modernizációs nekifutás „hozta fel” a magyar társadalom nyitottságát a fejlett kapitalista országok szintjére, de sajátos – a többi fejlett országoctól alapvetően eltérő – magyar vagy szocialista mobilitási mintát nem hozott létre.

Nem elemzem itt részletesebben a városiasodás és az iskolai végzettség emelkedésének tendenciáit. Csupán arra mutatok rá, hogy nagy vonalakban mindkettő a modernizálódó társadalmakban megfigyelhető tendenciákat mutatta, hozzátevé, hogy mindkettő esetében látható bizonyos késleltetés: a városokban lakó népesség száma lassabban nőtt, mint a városi munkahelyek száma, és a városiasodás, vagyis a települések urbanizált arculatának, infrastruktúrájának fejlődése elmaradt az iparosodás mögött; a beiskolázási arányszámok kezdeti gyors növekedése után az 1970-es évek második felétől – a központilag korlátozott tanuló- és hallgatólétszámok miatt – szinte alig változott a középiskolai érettségit és az egyetemi–főiskolai diplomát elnyerők arányszáma a fiatal nemzedékekben. Mindkét „késleltetés” azt sugallja, hogy a magyar társadalom a modernizációnak „nehéz” útját járta végig.

Ugyanezt a következtetést vonhatjuk le a demográfiai átmenetnek vagy modernizálódásnak egyik alapvető tendenciája, a termékenység vagy a gyermekszám csökkenése alapján. Ez az utolsó évtizedekben minden fejlett országban bekövetkezett és egy-két kivétellel az egyszerű reprodukciót nem biztosító alacsony gyermekszámhoz vezetett el. Magyarországon azonban mintegy tíz évvel korábban érte el a termékenység ezt a szintet: 1958-ban a tiszta reprodukciós együttható 1,0 alá csökkent, és az 1930 után született női kohorszok egyike sem érte el az ezer nőre számított 2000 gyermekszüléssel jellemezhető befejezett termékenységi szintet (amely természetesen már kevesebb, mint a népesség egyszerű reprodukciójához szükséges szint). A demográfiai világirodalomban nincs általánosan elfogadott magyarázat a fejlett országokban az utolsó két-három évtizedben végbement termékenységcsökkenésre, ha azonban feltételezzük, hogy az alacsony gyermekszámban szerepet játszanak a fiatal házaspárok anyagi problémái, akkor megkockáztathatjuk azt a hipotézist, hogy ezek a nehézségek Magyarországon súlyosabbak voltak, mint számos más fejlett országban. Hozzá lehet tenni, hogy a családi pótlék, a gyermekgondozási segély és díj (gyes, gyed) némileg mérsékelte ezeket az anyagi terheket, és ennek köszönhető, hogy a magyar termékenység ma a fejlett országok „középmezőnyében” helyezkedik el, de változatlanul az egyszerű reprodukcióhoz szükséges szint alatt.

Összefoglalóan azt lehet mondani, hogy a vizsgált szerkezeti és demográfiai jelzőszámok 1940 óta nagyjából azokat a tendenciákat követték, amelyeket a modernizációs folyamatban más országokban is megfigyeltek. Minden megállapítható kisebb különbség arra utal azonban, hogy a modernizáció magyar útja más országokénál nehezebb volt.

ANYAGI ÉLETKÖRÜLMÉNYEK

Az Allardt-féle „birtoklás”-dimenzió jelzőszámai közül az anyagi életkörülményeket mérők mind lényeges javulást jeleznek az elmúlt évtizedekben. Az 1950-es színvonalat 100-nak véve 1990-ben az egy főre jutó reáljövedelem indexe 375, az egy főre jutó fogyasztásé 344 és a reálbérindex 216 volt. Hozzá kell azonban tenni, hogy mindezeknek növekedése erősen lelassult 1978 óta, sőt a reálbér azóta folyamatosan és jelentősen visszaesett, és 1990-ben az 1978. évinek csupán 86 százalékát érte. Az egy főre jutó fogyasztás 1987-ben érte el a csúcstértékét, 1990-re 6 százalékkal csökkent, az egy főre jutó reáljövedelem 1989-ben érte el csúcstértékét, és 1990-re 2 százalékkal esett vissza. Ezek az adatok világosan mutatják a súlyosbodó gazdasági válság hatását az életszínvonalra.

Az életszínvonal-mutatók országos átlagához hasonlóan fontos jelzőszámok az egyenlőtlenségeket kifejező mutatók. Az ötvenként lebonyolított háztartásijövedelem-felvételekből lehet a személyes rendelkezésű jövedelmek egyenlőtlenségének alakulását megállapítani. Az egyik legegyszerűbb és legkifejezőbb jelzőszám a népesség legalsó és a legfelső decilisének részesedése az összes jövedelemből és a kettőnek hányadosa. (Lásd a 2. táblát.) Ez azt mutatja, hogy

— az egyenlőtlenség az 1962 és 1987 közötti időszakban kevéssé és nem egyirányúan változott, és bár 1982-től 1987-ig határozottan nőtt, még mindig nem érte el az első ilyen adatfelvétel alkalmával (1962) megállapított szintet;

— a jövedelemegyenlőtlenség lényegesen csökkent a második világháború előtti szinthez képest, amennyire azt a Matolcsy-féle jövedelembecslésből [43] meg lehet állapítani.

2. tábla

Az egy főre jutó jövedelmi decilisek részesedése az összes jövedelemből

Év	A legfelső	A legalsó	A legfelső és a legalsó decilis hányadosa
	egy főre jutó jövedelmi decilis részesedése az összes jövedelemből (százalék)		
1962	20,2	3,9	5,2
1967	18,0	4,1	4,4
1972	19,9	4,0	5,0
1977	18,6	4,5	4,1
1982	18,6	4,9	3,8
1987	20,9	4,5	4,6

Forrás: a tárgyévbeni központi statisztikai hivatali jövedelmi felvételek adatközlései.

A szocialista magyar társadalomban a jövedelemegyenlőtlenség nem különbözött élesen a fejlett tőkés országokban megfigyelt jövedelemegyenlőtlenségektől, pontosabban körülbelül olyan mértékű volt, mint például az egyenlőbb jövedelemeloszlású skandináv országoké. Hozzá kell tenni, hogy Finnországban, amelynek adataival a magyar adatokat többé-kevésbé össze lehetett hasonlítani, a jövedelemegyenlőtlenség az 1960-as évek közepétől az 1980-as évek közepéig oly módon csökkent, hogy míg az 1960-as évek közepén még egyenlőtlenebb, az 1980-as évek közepén már egyen-

lőbb volt a jövedelemeloszlás, mint Magyarországon. [44] Tehát – a mobilitási adatok alapján levont következtetéshez hasonlóan – nem állítható, hogy a szocialista magyar jövedelemeloszlás alapvetően különbözött volna a fejlett kapitalista országok jövedelemeloszlásától, viszont az 1950 utáni modernizációs korszak szállította le a magyarországi jövedelemegyenlőtlenségeket a fejlett nyugat-európai országokéhoz hasonló szintre (az amerikai jövedelemeloszlás az utóbbiaknál egyenlőtlenebb).

Az anyagi életkörülmények javulása az elmúlt évtizedek modernizációjának folyamán talán mindennél szemléletesebben látszik a tartós fogyasztási eszközök és a lakásviszonyok területén. A hűtőgép, mosógép és televízió, amelyek 1960 körül kezdtek terjedni a magyar társadalomban, jelenleg a teljes telítettségi szinthez közel értek, mert száz háztartásra jutó állományuk magasabb 100-nál. A magántulajdonban levő személygépkocsi-állomány, amely 1960-ban még egészen minimális volt, 1989-re elérte az ezer főre jutó 164-et, száz háztartásra közel 50 személygépkocsi jutott. Mind a négy tartós eszköz a modern életkörülményeknek és életmódnak szoros tartozéka, birtoklásuk sok vonatkozásban alapvetően átalakítja a háztartások életét.

Valamennyi tartós jószág birtoklása elterjedésének kezdeti szakaszában igen nagy társadalmi különbségeket mutatott. A telítettség felé közeledve a különbségek fokozatosan csökkentek. Jellemző erre, hogy 1981-ben a felsőfokú végzettségű vezetők háztartásai közül 76 százalék, az értelmiségi háztartások közül 62 százalék, a segédmunkás háztartásfővel rendelkező háztartások közül 16 százalék, a termelőszövetkezeti paraszt-segédmunkás háztartások közül 15 százalék birtokolt személygépkocsit. [11]

A megfelelő nagyságú és minőségű lakáshoz jutás sokkal nagyobb nehézségekkel, a magyar társadalom tagjainak többsége számára sokkal nagyobb költségekkel jár, mint a tartós javak megvásárlása. Ezért az átlagos lakáskörülmények nagyfokú javulása ellenére a lakosságnak jelentős része él ma is olyan lakáskörülmények között, amelyek a korszerűségről alkotott legszerényebb elképzeléseknek sem felelnek meg. Az átlagos mutatók javulása azonban igen jelentős volt. 1949-ben 265 lakos jutott 100 szobára, 1990-ben 113. Fürdőszoba vagy mosdófülke 1949-ben a lakások 10 százalékában, 1990-ben 77 százalékában volt. Vízüblítéses WC 1949-ben a lakások 13 százalékában, 1990-ben 74 százalékában volt. 1949-ben a lakóépületek 40 százaléka alapozás nélküli vályog, sár vagy vertföld falazatú volt, 1990-ben már csak a lakott lakások 9 százaléka tartozott ebbe a kategóriába.

Az 1990. évi lakott lakásállománynak 67 százaléka 1945 után épült. Hozzá kell azonban tenni, hogy az 1980-as években a lakásépítés erősen visszaesett, 1975-ben – a lakásépítés csúcsevében – ezer lakosra 9,4 új lakás építése jutott, 1990-ben csak 3,9 lakás. Ennek fő oka, hogy az állami lakásépítés egészen minimálisra zsugorodott. Ezek az adatok talán minden más anyagi életkörülmény-jelzőszámnál meggyőzőbben szemléltetik a modernizációs folyamat megtorpanását az 1980-as években.

Itt is utalni kell a lakásviszonyok terén mutatkozó nagyfokú egyenlőtlenségre. 1981-ben például a felsőfokú végzettségű vezetők és értelmiségiek 1 százaléka, a segédmunkások 10 százaléka, a termelőszövetkezeti paraszt-segédmunkások 27 százaléka lakott szilárd alapozás nélküli vályog, sár vagy vertföld falazatú lakásban. [11]

Végül az anyagi életkörülmények témakörében célszerű arra is kitérni, hogy a magyar társadalom tagjai mekkora erőfeszítés árán valósították meg ezeknek a javulását. A három időmérleg-adatfelvétel eredményeinek összehasonlítása (lásd a 3.

táblát) egyrészt azt mutatja ugyan, hogy a szabadidő a vizsgált 14 éves időszakban nőtt, másrészt az összes munkatevékenységekkel lekötött idő tartama változatlanul igen hosszú (lényegesen hosszabb mint a fejlett kapitalista országokban,¹¹ mert a férfiak főfoglalkozású munkaidejének csökkenését részben ellensúlyozta a második gazdaságban, valamint az otthoni építési és javítási munkákban töltött idő növekedése, a nők háztartási munkaidejének csökkenését pedig részben ellensúlyozta növekvő foglalkoztatottságuk és ezzel összefüggésben megnövekedő utazási idejük.

3. tábla

A 15—69 éves férfiak és nők napi időmérlege

Tevékenység	A férfiak			A nők		
	1963.	1976/1977.	1986/1987.	1963.	1976/1977.	1986/1987.
	évi napi időfelhasználása (perc)					
Főfoglalkozású munka	360	279	231	137	172	150
Mezőgazdasági kistermelés és egyéb második gazdaságbeli munka	44	67	96	54	54	58
Építés, javítás, egyéb munka	20	42	34	5	12	6
Háztartási munka	70	53	58	329	248	236
Gyermekgondozás	10	12	13	38	26	35
Utazás	62	72	70	24	55	54
Szabadidő és tanulás	194	246	270	167	203	234
Fiziológiai szükségletek	670	669	668	686	670	667
<i>Összesen</i>	<i>1440</i>	<i>1440</i>	<i>1440</i>	<i>1440</i>	<i>1440</i>	<i>1440</i>

Megjegyzés: az 1976/1977. és az 1986/1987. évi adatok forrása [18], az 1963. évi adatokat [17] alapján olyan szorzószámok segítségével becsültem, amelyek a 18—60 éves és a 15—69 éves népesség 1976/1977. évi időfelhasználásának eltéréseit tükrözték.

Ezeket az adatokat úgy értelmezhetjük, hogy tükrözik a magyar családok túlnyomó többségének választását először az 1960-as évek második felében bevezetett reformok által szélesebbre nyíló mellékjövedelem-szerzési lehetőségekre, majd az 1970-es évek második felétől a reálbérszint csökkenésére. A családok egyrészt megpróbálták minden alkalmat megragadni, hogy jövedelmeiket különféle többletmunkákkal (először mezőgazdasági kistermeléssel, majd a többi ágazatban is megnyíló második gazdaságban való részvétellel, továbbá a házilag lakásépítéssel,¹² házilag karbantartó és javító munkákkal) növelni, másrészt a nőknek egyre nagyobb része vállalt kereső munkát, megközelítve a munkavállalási korba levő nők teljes foglalkoztatását. (1990-ben a 15—54 éves női népesség 69 százaléka aktív kereső, 14 százaléka inaktív

¹¹ Már Szalai Sándor [45] megállapította a 12 országra kiterjedő 1965—1966. évi nemzetközi időmérleg-vizsgálat alapján, hogy Magyarország és a többi szocialista ország a „munka társadalmi”, mert lényegesen hosszabb bennük a munkával töltött idő, mint a kapitalista társadalmakban. Az 1970-es és 1980-as években végzett magyar és finn időmérleg-felvételek összehasonlítása ([46], [47], [44]) pedig kimutatta, hogy a finn férfiak és nők egy-másfél órával kevesebb időt töltenek „kötött” (munkajellegű, kötelezőnek tekinthető) tevékenységekkel, mint a magyarok. Érdeemes ehhez hozzátenni, hogy ugyanebben az időszakban a finn gazdaság gyorsabban fejlődött, az életszínvonal gyorsabban emelkedett, mint Magyarországon, tehát a finnek kisebb erőfeszítéssel nagyobb fejlődést értek el.

¹² A magyarországi családiház- és kisebb részben társasház-építkezés is jelentős részben „kalákában” történt és történik ma is, vagyis a családtagok, rokonok kisebb részben barátok és kollégák ingyen, illetve viszontmunkáért végzik el az építkezéseket a segédmunkákat és — ha van, aki ért hozzá — a szakmunkák egy részét is.

kereső, 1 százaléka munkanélküli és 9 százaléka tanuló volt, tehát csupán 7 százalékot lehet „háztartásbelinek” tekinteni.) Azt lehet mondani, hogy a magyar társadalom tagjainak túlnyomó része úgy dolgozott, úgy viselkedett, mint *Csajanov* parasztjai¹³ amikor a többletmunkák vállalásáról döntöttek, saját munkaidejüket nem kalkulálták költségként, másszóval egyáltalán nem kímélték magukat, ha a családi jövedelem kiegészítésére nyílt lehetőség. Tehát a magyar társadalom igen nagy erőfeszítések árán érte el anyagi életkörülményeinek javítását az elmúlt 50 éves modernizációs időszakban. Ismét megerősíthetjük korábbi következtetésünket: a modernizáció magyarországi útja igen nehéz volt.

EMBERI KAPCSOLATOK

Az 1987. évi Európai Demográfiai Konferencián *H.-J. Hoffmann-Novotny* [49] az európai országok családdemográfiai adatai alapján egy olyan lehetséges fejlődési tendenciát vázolt fel, amelyben a fejlett társadalmakban a felnőttek egyre növekvő számban visszahúzódnak a házasság és család vállalásától, magányosan élnek, rövid időtartamú partnerkapcsolatok váltogatják egymást életükben. Hozzátehetjük, hogy Hoffmann-Novotny ennek számos lehetséges negatív hatására felhívta a figyelmet, egyebek között „az anomitásra”, a társadalmi kapcsolatokból kiszakadásra, az elszigetelődésre, az önbizalom hiányának és az identitásvesztésnek a kialakulására.

Mindazok a jelenségek, amelyeket tételének alátámasztására Hoffmann-Novotny említett, Magyarországon is megfigyelhetők az utolsó években, de (a gyermekszámcsökkenés kivételével) addig sokkal kisebb intenzitással jelentkeztek, illetve a korábbi tendenciák fordulópontjai 10–15 évvel később következtek be nálunk, mint Nyugat-Európában és Észak-Amerikában. Magyarországon az 1980-as években kezdett a házasságkötési arányszám lényegesen csökkenni és a nők átlagos első házasságkötési életkora emelkedni. A válási arányszám már az 1960-as években magas volt, de azóta nem nőtt jelentős mértékben. Az elváltak újraházasodási gyakoriságának csökkenése a legnagyobb változás. A házasságon kívüli szülések aránya az utolsó években emelkedett, de korántsem olyan mértékben, mint az ezen a téren vezető európai országokban. Kevésbé nőtt az egyszemélyes háztartások és az egy szülő és gyermek típusú családok aránya. (Lásd a 4. táblát.) Ezek a házassági és családi jelzőszámok tehát arra engednek következtetni, hogy a családi kapcsolatok területén a magyar társadalom lényegesen jobban ragaszkodik a hagyományos mintákhoz, mint a fejlett kapitalista társadalmak nagy része.

Ezek a jelzőszámok csak a házasság és a család néhány alapvető jellemzőjéről adnak képet, semmit sem mondanak a nukleáris családon kívüli emberi kapcsolatokról és főként ezek jellegéről, tartalmáról, melegségéről. Több, különböző módszerekkel végzett szociológiai adatfelvételben történt kísérlet az együtt lakó háztartásokon túl terjedő emberi kapcsolatok gyakoriságának felmérésére. Az 1978. évi adatfelvétel során egyrészt a külön élő szülők és gyermekek látogatásait, másrészt az egyéb rokonok, barátok, ismerősök látogatásainak gyakoriságát kérdezték. A megkérdezetteknek csak egészen elenyésző kisebbségét nem látogatta meg sohasem senki, és

¹³ *A. V. Csajanov* orosz agrárközgazdász az 1920-as években megjelent könyvében az orosz parasztságra vonatkozóan egy olyan gazdaságstratégia-típust írt le, amely szerint a parasztháztartások szinte korlátlanul hajlandók munkaidejüket növelni, ha ezáltal bármilyen csekély többletjövedelemhez juthatnak. [48]

53 százalék volt azoknak az aránya, akiket legalább havonta többször meglátogattak a szülei vagy felnőtt gyermekei, 58 százalék pedig azoknak az aránya, akiket mások látogattak meg. Ez arra enged következtetni, hogy a magyar társadalom nagyobb része szoros és intenzív emberikapcsolat-hálózatban él. (Lásd az 5. táblát.)

4. tábla

A házasság és a családok jelzőszámai, 1941—1990

Jelzőszám	1941.	1980.	1990.
	évben		
1000 főnyi népességre jutó házasságkötés	7,7	7,5	6,4
1000 nem házas nőre jutó házasságkötés	54,3	51,1	36,8***
A nők első házasságkötéskori átlagos életkora .	22,8*	21,3	21,5
1000 házasságra jutó válás	2,8	9,8	9,6***
A 15 éves és idősebb nők közül elvált (százalék)	0,8	5,9	7,7
1000 elvált nőre jutó házasságkötés	106,5*	.	35,4
100 élvészülés közül házasságon kívüli szülés (százalék)	8,3	7,4	13,1
Egyszemélyes háztartások aránya (százalék)	14,5**	19,6	22,3
Egy szülő és gyermek típusú családok aránya (százalék)	12,9*	11,3	15,4

* 1948. vagy 1949. évi adat.

** 1960. évi adat.

*** 1989. évi adat.

5. tábla

A megkérdezett felnőtteknél történt rokon- és egyéb látogatások gyakorisága, 1978

A látogatás gyakorisága	A megkérdezettek aránya (százalék), akiket	
	külön háztar- tásban élő szülők és gyermekek	más rokonok, barátok, ismerősök
	látogatnak	
Nincs ilyen személy	12	0
Sohasem	8	5
Ritkábban, mint havonta	16	20
Havonta	11	17
Havonta többször	11	15
Hetente	16	19
Hetente többször	14	14
Naponta	12	10
<i>Összesen</i>	<i>100</i>	<i>100</i>

Az 1981. évi adatfelvétel során az emberi kapcsolatok gyakoriságát az együtt élő háztartástagok számával kombinálva vizsgáltuk, így meg lehetett becsülni azoknak a felnőtteknek az arányát, akik teljesen magányosak: a megkérdezetteknek mindössze egy százaléka élt olyan egyszemélyes háztartásban, ahová ritkábban, mint havonta vagy sohasem ment látogató. [12]

Ezek az emberi kapcsolatok nagyon lényeges segítséget jelentenek a magyar társadalom nagy többsége számára. Az 1990. évi felvétel során megkérdeztük, hogy nagyobb munka (például építkezés) elvégzésénél számíthatnak-e valakinek a segítségére. A megkérdezettek 83 százaléka számíthat valakinek a munkájára, közülük a legtöbben (a megkérdezettek 70 százaléka) első helyen a rokoni segítséget említette.

Az 1988. évi felvétel során kérdezték, hogy nehéz helyzetben különféle rokonok, barátok stb. segítségére milyen mértékben számíthatnak. Nagyon nagy mértékben számíthat a házastárs segítségére a megkérdezettek 57 százaléka, a szülőkére 55 százaléka, a gyermekére 32, barátokéra 33, más rokonokéra 28, munkatársakéra 9, szomszédokéra 8 százaléka. Jellemző ellenpélda, hogy hivatalos segítségre nagy mértékben mindössze 1 százalék számított.

Összegezve a fentieket azt lehet mondani, hogy a magyar társadalom felnőtt tagjainak többsége biztosan számít arra, hogy szükség esetén segítséget kap azoktól, akik emberikapcsolat-rendszeréhez tartoznak.¹⁴ (Lásd a 6. táblát.) Viszont a szocialista állam hivatalos szerveinek segítségére szinte senki sem számított, noha annak hivatalos ideológiája szerint az állam gondoskodott az állampolgárokról.

6. tábla

A megkérdezett felnőttek véleménye emberi kapcsolataikról

Kijelentés	Nem igaz	Részben igaz	Teljesen igaz*	Összesen
	százalék			
Sok lehetőségem van arra, hogy olyanokkal találkozzam, akikkel szívesen vagyok együtt	35	36	29	100
Azok az emberek, akikkel naponta együtt vagyok, szeretnek	2	29	69	100
Ha bajban lennék, biztosan segítenének rajtam ..	4	21	75	100

* A kisszámú „nem jelentős” válasszal együtt.

Az emberi kapcsolatokon keresztül megnyilvánuló nagyfokú kölcsönös segítség-hálóval látszólag ellentétes az 1988. évi felvételnek néhány eredménye: azzal az állítással, hogy „az emberek aljasak, önzők, ki akarják használni a másik embert”, csupán 35 százalék nem értett egyet, 37 százalék nem teljesen értett egyet, 22 százalék kissé, 6 százalék pedig teljesen egyetértett. Meglehetősen elterjedtnek látszik tehát a társadalom más tagjaival – a családi, rokoni és baráti kapcsolatokhoz nem tartozókkal – szembeni bizalmatlanság. Ez ismét ellentmondásban látszik lenni azzal az ideológiai tétellel, hogy a szocialista társadalomban nagyobb a társadalom tagjai közötti szolidaritás, mint a piaci gazdaságon alapuló társadalomban, ahol a társadalom tagjai szükségképpen kiélezett versenyhelyzetben vannak egymással szemben.

Jó és sok segítséget ígérő kapcsolatok a családtagokkal, rokonokkal, barátokkal, viszont bizalmatlanság, sőt ellenségesség a társadalom azon tagjaival szemben,

¹⁴ A családi és rokoni segítségnyújtásnak ez az igen nagy szerepe emlékeztet a nyugat-németországi családoknak H. Schelsky által leírt döntő szerepére a második világháborús és az azt követő válságos években, amikor sokak — az özvegyek, árvák, menekültek, hazatérő katonák és hadifoglyok — számára a család segítése biztosította némelykor egyszerűen a létfenntartásnak, sokszor a társadalomba való visszailleszkedésnek a lehetőségét. [50]

akik ezen a körön kívül esnek, ez a látszólagos ellentmondás magyarázza meg az 1990. évi felvételnél az emberi kapcsolatokra vonatkozó kérdéseire adott válaszokat. (Lásd a 6. táblát.) A többség biztosan számít a segítségnyújtásra, számíthat azok szeretetére, akikkel naponta együtt van, de igen sokan úgy gondolják, hogy nincs sok lehetőségük olyanokkal együtt lenni, akikkel szeretnének.

Az utolsó évek szociológiai adatfelvételeinek ezt az eredményét értelmezhetjük úgy, hogy a magyar társadalomban az *F. Tönnies* fogalmai szerinti „közösségi” kapcsolatok dominálnak a szűkebb emberi kapcsolati körökben, viszont jelentős hiány mutatkozik a „társadalmi” kapcsolatok terén. [51] Másképpen *Max Webernek* azt a gondolatát használhatjuk fel az értelmezésre, hogy a nyugati kapitalizmus előtti korszakban másfajta normák érvényesültek az egymás közötti kapcsolatokban és a kívülállókval való kapcsolatokban: az egymás közötti – családi, baráti, kisközösségi – kapcsolatokban az önzetlen segítség, a szolidaritás dominált, a kívülállókval szembeni kapcsolatokban a viselkedést nem korlátozta semmilyen erkölcsi norma, a csalás, a rablás, a gyilkosság megengedett volt. [52] Az utóbbira példaként Weber egyhelyütt *Cortez és Pizzaro* viselkedését említi az azték és az inka birodalom meghódításakor. Modern gazdálkodás, modern kereskedelmi kapcsolatok nem lehetségesek olyan körülmények közt, ahol a bennük részt vevő felek nem lehetnek biztosak abban, hogy mindenki megtart bizonyos alapvető viselkedési szabályokat. *S. Lindenberg* megfogalmazása szerint a modern társadalom tagjai között érvényesülnie kell a „gyenge szolidaritásnak”, amelyet megkülönböztet a családokon és más kis közösségeken belül érvényesülő „erős szolidaritástól”. ([53], [54]) Azt a hipotézist fogalmazhatjuk meg, hogy ez a „gyenge szolidaritás” nem vagy alig fejlődött ki – vagy lerombolódtott – a magyar társadalomban az 1945 utáni szocialista modernizációs korszakban. Amennyiben ez a hipotézis igaz, akkor ez súlyos tehertétele lehet a magyar társadalom további modernizálódásának.¹⁵

Természetesen joggal merül fel a kérdés, miért nem fejlődött ki a magyar társadalomban a társadalomtagok közötti kölcsönös gyenge szolidaritás? Mi okozza a széles körben tapasztalható bizalmatlanságot, sőt ellenségességet? Az erre a kérdésre adható válaszom még a fenti ténymegállapításnál is hipotetikusabb: a Kádár-korszak autoritáriánus politikai rendszere (természetesen még kevésbé a sztálini korszak totalitáriánus rendszere) – annak következtében, hogy a társadalom tagjainak viselkedését büntetőjogi, fegyelmi, általában kényszerítő eszközökkel próbálta szabályozni – egyrészt megnehezítette, hogy az egymás közötti spontán kapcsolatok keretében mintegy „alulról” kifejlődjenek bizonyos viselkedési szabályok, amelyeket a társadalom nagy többsége önként megtart, másrészt az ilyen rendszerek működési módja maga is elősegíti a bizalmatlanság légkörének kialakulását, az ellenséges érzelmek kifejlődését, mert a társadalom tagjai sohasem tudhatják, hogy a velük szoros és meleg emberi kapcsolatban nem levő emberek nem fogják-e megpróbálni a hatalmi szerveket ellenük felhasználni. Piaci gazdaságban és demokratikus viszonyok közt ennek lehetősége és ezért veszélye is sokkal kisebb.

¹⁵ Hozzáteszem ehhez: miközben úgy gondolom, hogy a modern társadalmi viszonyok kialakulásához feltétlenül szükséges a „gyenge szolidaritás” kialakulása a társadalom tagjai közt, vagy — *Weber* megfogalmazása szerint — a belgazdaság és a külgazdaság morális szabályai közötti éles ellentét megszűnése, nem hiszem azt, hogy az „erős szolidaritásnak” a kisebb közösségeken belül szükségképpen el kell sorvadnia. Ellenkezőleg, úgy látom, hogy a modern ember jóllétének egyik fontos feltétele, hogy beletartozzék olyan kiscsoportokba, amelyekben „erős szolidaritás” érvényesül és ahol a csoporttagok feltétlen segítségére és jóindulatára számíthat.

ANÓMIA, ELIDEGENEDÉS, ÉRTÉKVÁLSÁG

A magyar szociológia már az 1960-as évek első felében végbement újjászületésekor felfigyelt az öngyilkosság és az alkoholizmus társadalmi problémájára ([55] [56]), többek között annak is köszönhetően, hogy a KSH folyamatosan publikálta az öngyilkosságra, a májzsugorodás okozta halandóságra és a szeszesital-fogyasztásra vonatkozó adatokat. Hosszú társadalmijelzőszám-idősorokat lehet alakulásukról összeállítani. Ezek egyértelműen jelzik, hogy az 1950-es évek első fele óta mindkét deviáns jelenség folyamatosan és erősen terjedt Magyarországon. Az 1983-ban és 1988-ban végzett lelkiegészség-vizsgálatok kimutatták, hogy ezen a területen riasztóan rossz a helyzet, és a két vizsgálat között romló tendenciát mutatott. *Kopp Mária* és *Skrabski Árpád* számításai szerint 1988-ban a felnőtt népesség 17 százaléka a kevésbé súlyos, 15 százaléka pedig a közepes és súlyos neurotikus beteg kategóriába tartozott. Enyhe depressziós tüneteket mutatott 17 százalék, közepes tüneteket 5 százalék és súlyosakat 3 százalék. [20] Az 1960-as évek második felében megjelent és azóta elterjedt a kábítószer-fogyasztás, de pontos adataink ez ideig nincsenek róla.

Itt említem meg a felnőttek halandóságának erőteljes romlását is.¹⁶ A halandóság legszintetikusabb jelzőszáma, a születéskor várható átlagos élettartam az 1966. évi csúcsertéktől 1985-ig a férfiak esetében 67,5 évről 65,1 évre csökkent, a nők esetében 72, 2 évről csupán 73,1 évre emelkedett (a 30 és 65 éves életkor között a nők esetében is romlott a halandóság). *Józan Péter* vizsgálatai szerint ([57], [58]) a romlást okozó fő halálokok szerinti okspecifikus halandóság romlása nem csak az 1960-as évek közepén, hanem már az 1950-es évek közepén indult meg. Arra vonatkozóan, hogy milyen társadalmi okok állnak a keringési rendszer betegségei, bizonyos rosszindulatú daganatok, a májzsugorodás, az öngyilkosság és a baleseti halandóság romlásának hátterében, több eltérő magyarázat található a szakirodalomban. Meg lehet azonban fogalmazni azt a hipotézist, hogy lényeges (talán döntő) szerepet játszott a mindennapi élet rendkívül feszültségterhes volta. Még általánosabban azt lehet mondani, hogy a felnőtt halandóság romlásának oka – ahogy Józan Péter fogalmazta – egy „társadalmi rosszul adaptálódási szindróma”.

A deviáns viselkedésnek – az öngyilkosságnak, az alkoholizmusnak stb. – magyarázatára használt legelterjedtebb szociológiai elméletek az ún. anómia-elméletek. Az anómiával rokon fogalom az elidegenedés. E jelenségkör leírására használják az élet minősége hiányának fogalmát. Végül mindezen jelenségek hátterében fel szokták tételezni egy társadalmi értékválság létét.¹⁷ 1978-tól kezdve vannak olyan szociológiai vizsgálati eredmények, amelyek alapján ezeknek a jelenségeknek a tüneteire következtethetünk. Ezek közül a leggyakoribbak a lelki feszültségekre közvetve utaló panaszok. Az 1978-as felvételben álmatlanságra panaszkodott a megkérdezettek 42 százaléka, 1990-ben alvászavarról számolt be 40 százalék. 1978-ban kimerültségről panaszkodott 52 százalékuk, 1990-ben 54 százalékuk. 1990-ben gyakori lelki feszült-

¹⁶ *Allardt* sémájában a halandóság a birtoklás (having-)dimenzió jelzőszámai közt szerepel. Mivel én a magyarországi halandóságromlást elsősorban a lelki egészség romlásával magyarázom, indokoltnak láttam itt, az „anómiával” (a társadalmi normáktól való eltéréssel) foglalkozó fejezetben tárgyalni.

¹⁷ Sem az anómiának, sem az elidegenedésnek, sem az élet minőségének, sem az értékválságnak nincs általánosan elfogadott definíciója a szociológiai világirodalomban, de azt majdnem mindenki elfogadja, hogy ezek a fogalmak nagyjából ugyanazt a jelenségkört kísérlik meg átfogni. Ezért itt nem tárgyalom a definíciós kérdéseket, hanem abból indulok ki, hogy a továbbiakban elemzett jelzőszámok többé-kevésbé ezeket, illetve ezeknek egyes elemeit, oldalait mérik.

ségről számolt be 60 százalék, fejfájásról 46 százalék, szomorúságról, levertségről 34 százalék.

Súlyosabb tünetekre engednek következtetni – ezért érthetően a felnőtt lakoságnak kisebb, de még mindig feltűnően nagy részénél fordulnak elő – az 1988. évi felvétel során kérdezett Beck-féle depressziós kérdőívre adott válaszok. (Lásd a 7. táblát.) Ugyanezen felvétel során a megkérdezett felnőttek 16 százaléka állította, hogy már kísérelt meg öngyilkosságot.

7. tábla

A megkérdezett felnőttek Beck-féle depresszió-felmérő kérdőívre adott válaszainak megoszlása, 1988

Kijelentés	A megkérdezett önmagára				Összesen (százalék)
	nem jellemzőnek	alig jellemzőnek	jellemzőnek	nagyon jellemzőnek	
	tartotta (százalék)				
Több órával korábban ébred, nem tud újra elaludni	71	18	9	2	100
Túlságosan fáradt ahhoz, hogy bármit csináljon	65	26	8	1	100
Állandóan hibáztatja magát	59	30	9	2	100
Mindennel elégedetlen, közömbös	65	26	7	2	100
Úgy látja, hogy jövője reménytelen ...	71	18	8	3	100

A lelki egészség zavarainak nagyfokú elterjedtségére enged következtetni az a másfajta (talán „keményebbnek” tekinthető) adat, hogy 1990-ben a megkérdezettek 25 százaléka szedett hetente többször nyugtatót, altatót vagy fejfájás elleni gyógyszert, további 9 százalék pedig havonta többször. A zavarok hátterében egyrészt az igen feszített életmód sejthető. 1990-ben ezzel a kijelentéssel, hogy „elég időm van pihenésre”, 36 százalék teljesen egyetértett, 30 százalék részben egyetértett, és csak 34 százalék nem értett egyet, vagyis csak a felnőttek egyharmadának van elég pihenőideje.

A másik háttérben lévő tényező a boldogtalanság, haszontalanság, sikertelenség érzése. (Lásd a 8. táblát.) Ha ennek az érzésnek a gyökereit keresve még mélyebbre ásunk (abban a szerencsés helyzetben vagyunk, hogy négy erre vonatkozó kérdést az 1978. évi és az 1990. évi szociológiai adatfelvétel során teljesen azonos formában tettek fel (lásd a 9. és a 10. táblát), az adott válaszokból nemcsak az tűnik ki, hogy a magyar társadalom tagjainak meglehetősen nagy része nem látja értelmét a hosszabb távú élettervek készítésének, úgy érzi, hogy életének nincs értelme, elveszíti a hitet önmagában, nem lát olyan értékeket, amelyek szerint életét, cselekedeteit vezesse, hanem az is, hogy mind a négy válasz tekintetében lényegesen romlott a helyzet 12 év alatt.

Úgy látszik tehát, hogy az anómia és az elidegenedés nőtt, az erkölcsi és érték-válság erősödött a magyar társadalomban. Ennek alapján meg lehet fogalmazni azt a hipotézist, hogy a növekvő anómia, elidegenedés stb. volt az oka annak, hogy 1988-ban a magyar társadalom felnőtt tagjainak túlnyomó (és 1986 óta növekvő) többsége gyökeres változásokat, reformokat látott szükségesnek a gazdaság, a szo-

ciálpolitika és a politika területén [59], tehát ez volt az egyik fő oka (vagy a fő oka) a bekövetkezett rendszerváltozásnak.

8. tábla

A megkérdezett felnőttek véleményének megoszlása életükről, 1990

Kérdés	Na- gyon	Köze- pesen	Egyál- talan nem	Összesen
Mennyire tekinti önmagát				
boldognak	32	56	12	100
hasznosnak	17	64	19	100
sikeresnek	12	56	32	100
befolyásosnak	6	41	53	100

Megjegyzés. Önbesorolás alapján. A nagyon a 7—9. fokozatnak, a közepesen a 4—6. fokozatnak, az egyáltalán nem az 1—3. fokozatnak felel meg.

9. tábla

A megkérdezett felnőttek véleményének megoszlása életük értelméről és önmagukban való hitről

Kérdés	Év	Soha	Néha	Gyak- ran	Na- gyon gyak- ran	Állan- dóan	Összesen
Érzi-e, hogy nincs célja, értelme az életnek	1978	72	19	4	3	2	100
	1990	55	33	6	4	2	100
Előfordul-e, hogy elveszíti a hitét önmagában, és úgy érzi, hogy semmire sem jó	1978	71	22	4	2	1	100
	1990	53	38	5	3	1	100

10. tábla

A megkérdezett felnőttek véleményének megoszlása a távolabbi életcélokról és az eszményekről, elvekről

Kijelentés	Év	A megkérdezettek a kijelentéssel			Összesen
		nem értene- k egyet	részben egyetér- tenek	teljesen	
Nem nagyon érdemes tervezgetni, távolabbi életcélokat kitűzni	1978	69	17	14	100
	1990	17	35	48	100
Az eszmények, célok, elvek olyan gyorsan változnak, hogy az ember azt sem tudja, miben higgyen, mi szerint éljen	1978	46	33	21	100
	1990	13	28	59	100

Természetesen ismét joggal merül fel a kérdés, miért nőtt ilyen nagy mértékben a magyar társadalomban az anómia, az elidegenedés, az erkölcsi és értékválság, miért

romlott meg ilyen mértékben az élet minősége. Erre a kérdésre is csak igen hipotetikus választ tudok megfogalmazni, bár itt több adattal tudom alátámasztani a hipotézist, mint a gyenge szolidaritás hiányának hipotézise esetében.

Az 1990. évi vizsgálat eredményei szerint (lásd a 11. táblát) a magyar társadalom felnőtt tagjainak többsége úgy látta, hogy nem, vagy legfeljebb részben tudja azt elérni, amit szeretne, és még többen gondolták úgy, hogy nem tőlük függ, miként alakul az életük. Másszóval kiszolgáltatottnak érezték magukat. A kiszolgáltatottság érzésének oka pedig az a meggyőződés, hogy a magyar társadalom tagjainak többsége befolyás nélkülinek tartja magát. (Lásd a 8. táblát.) Az 1978. évi felvétel területenként részletezve kérdezte meg, hogy mekkora beleszólásuk van a megkérdezetteknek az őket közvetlenül érintő döntések meghozatalába. (Lásd a 12. táblát.) A válaszok világosan mutatják, hogy a nagy többség szerint a családi döntésekben részt tudnak venni, a közvetlen munkahelyi közösségben (például műhelyben) hozott döntésekbe is van beleszólásuk, a munkahely egészének szintjén már sokkal kisebbnek ítélik a befolyásukat, a lakóhelyen alig, országos szinten pedig szinte semmi beleszólási lehetőséget sem látnak az őket érintő kérdések eldöntésébe.

11. tábla

A megkérdezett felnőttek véleményének megoszlása az egyéni élet alakításának lehetőségéről, 1990

Kijelentés	Nem igaz	Részben igaz	Teljesen igaz*	Összesen
	százalék			
Megvan rá a lehetőségem, hogy elérjem az életben azt, amit szeretnék	30	41	29	100
A saját döntéseimtől függ, hogyan alakul az életem	18	42	40	100

* A kisszámú „nem jelentős” válasszal együtt.

12. tábla

A megkérdezett felnőttek véleményének megoszlása a döntésekben való részvételtől

A döntés meghozatalának helye	A megkérdezettek aránya (százalék) akiknek				Összesen
	döntő szavuk van	van	nem nagyon van	egyáltalán nincs	
A családon belül	42	52	4	2	100
Közvetlen munkatársai körében, (műhelyben, brigádban, csoportban)	24	56	12	8	100
A munkahelyen (üzemi szinten)	8	37	27	28	100
Lakóhelyen (községben, városrészben, városban) .	1	12	18	69	100
Országos szinten	0*	3	10	87	100

* A megkérdezetteknek 0,14 százaléka adta azt a választ, hogy „döntő szava van” olyan országos szintű kérdések eldöntésében, amelyek őket is érintik.

Megjegyzés. A tábla azon személyek válaszainak megoszlását tartalmazza, akiknek esetében a kérdésnek értelme volt (például a munkahelyi befolyás kérdése esetében azok, akiknek volt vagy van munkahelyük).

Anélkül, hogy a feltett kérdésekre adott válaszokat teljesen megbízhatónak tartanánk, érdemes felfigyelni arra, hogy a 20–75 évesek 0,14 százaléka, tehát mintegy 10 ezer ember mondta azt, hogy döntő szava van országos ügyekben, és további 3 százalék, vagyis körülbelül 200 ezer ember mondta, hogy van beleszólása. A magyar szociológusok becslései a hatalmi elit létszámáról nem állnak nagyon messze a 10 ezertől, és a felső és középvezető réteg létszámáról 200 ezer körül helyezkednek el. Eszerint az anómiának, elidegenedésnek stb. az volt az egyik oka (vagy a fő oka), hogy Magyarországon a politikai hatalom 10 ezer emberből álló elit kezében volt, mellettük csak mintegy 200 ezer vezető beosztású embernek volt beleszólása az országos ügyek eldöntésébe, a magyar társadalom többi tagja ezért érthetően kiszolgáltatva érezte magát. Az alapvető ok tehát a rendszer kezdetben totalitárius, később fokozatosan autoritáriussá váló jellege volt.

A XX. század történelme arra enged következtetni, hogy totalitárius és autoritárius rendszerek nem képesek a gazdaság és a társadalom teljes modernizációját véghezvinni, illetve nem képesek a modernizáció bizonyos szintjének elérése után azt továbbvinni. Ugyanez a kérdés mikroszinten úgy vetődik fel, hogy a totalitárius és autoritárius politikai rendszerekben kialakuló anómiás, elidegenedett, magát kiszolgáltatottnak érző személyiségű emberek képesek-e a gazdaság és a társadalom modernizációját végbevinni. Az 1988. évi felvétel során felvett konfliktusmegoldási (coping) kérdőív kérdéseire adott válaszok alapos elemzése nyújthatna támpontot annak a kérdésnek a megválaszolására, hogy mennyire képesek a mai magyar társadalom tagjai azoknak a követelményeknek megfelelni, amelyek a modern piaci gazdaságban és demokratikus társadalomban felmerülnek. A 13. táblában néhány olyan válaszlehetőséget adtam meg, amelyek véleményem szerint a modern személyiség típusra jellemzők kellene, hogy legyenek.

13. tábla

A megkérdezett felnőttek konfliktusmegoldás-kérdőívre adott válaszainak megoszlása, 1988

Válaszlehetőség	Nem jellemző	Alig jellemző	Jellemző	Nagyon jellemző	Összesen
	százalék				
Nehéz élethelyzetben					
elemezte a problémát	18	12	44	26	100
átgondolta, mit tegyen	13	15	48	24	100
a másik személy szempontjából nézte a problémát	24	24	38	14	100
kompromisszumot keresett*	34	25	32	9	100
megkísérelte erőfeszítéseit	26	24	35	15	100
kockáztatott	69	17	10	4	100

* Az állítás megfogalmazása pontosan: „engedett, egyezkedett”.

Az a tény, hogy a megkérdezett felnőttek közül igen sokan állították: nem jellemző vagy alig jellemző rájuk a problémák elemzése, a tennivalók át gondolása, a problémáknak a másik fél szempontjából való szemlélése, tehát az ellenfél megértésének a kísérlete, továbbá a kompromisszumkeresés, az erőfeszítések növelése és a

kockázatvállalás, arra enged következtetni, hogy a magyar társadalomban elterjedtek az olyan személyiségjegyek, amelyek kevésbé alkalmasak a modern gazdaságban és társadalomban való eredményes tevékenykedésre. Hipotetikusán azt állíthatjuk, hogy ezek a személyiségjegyek összefüggenek az anómiával, az elidegenedéssel, sőt a társadalom idegen tagjaival szembeni bizalmatlansággal, ellenséges érzésekkel.

ÖSSZEFOGLALÁS ÉS KITEKINTÉS

Az Allardt-féle jólét-dimenziók elméleti keretét felhasználva azt mondhatjuk, hogy az 1940 és 1960 közötti korszakban a magyar társadalom teljesítménye az anyagi életkörülmények dimenziójában viszonylag a legjobb, az anómia elidegenedés dimenzióban pedig a legrosszabb volt. Pontosabban:

— az anyagi életkörülmények fokozatosan javultak, bár lassabban, mint a hasonló fejlettségű kapitalista országokban, és bár az 1970-es évek második felétől lelassult, bizonyos vonatkozásokban megállt a javulás: ezt a javulást aránytalanul nagy munka-erőfeszítések árán érte el a magyar társadalom; az anyagi életkörülmények egyenlőtlensége meglehetősen nagy maradt;

— az emberi kapcsolatok közül a családi-rokoni-baráti kapcsolatok igen intenzívek maradtak, és igen lényeges támogatást jelentettek az egyes emberek számára, viszont az e szűk körökön kívül álló emberekkel való kapcsolatokban a bizalmatlanság, sőt az ellenségesség jelei mutatkoztak;

— az anómia és az elidegenedés nagyfokú volt, és minden bizonnyal növekedett a vizsgált időszakban.¹⁸

Arra a kérdésre, hogy modernizálódott-e a magyar társadalom az 1940 és 1990 közötti időszakban, differenciált választ kell adni:

— az alapvető szerkezeti változások — az iparosodás, a városiasodás, az iskolai végzettség emelkedése, a társadalom nyitottabbá válása — a modernizáció irányába hatottak, ezek tekintetében a magyar társadalom közeledett a nyugat-európai társadalmakhoz, de nem érte el azokat; e területeken is látható a modernizáció lassulása az 1970-es évek közepétől;

— az anyagi életkörülmények vitathatatlanul korszerűbbekké váltak, megteremtették az elemi előfeltételeit a modern életmódnak;

— az emberi kapcsolatok területén kevés jele van annak, hogy a modern társadalmi élethez szükséges együttműködési és konfliktusmegoldási viselkedési minták elterjedtek;

— az anómia és az elidegenedés széleskörűsége következtében valószínűleg nagyon kevésbé alakult ki az az egyéni felelősségvállalásra, önálló cselekvésre, újításra kész embertípus, amely a modern gazdaság és a demokrácia sikeres működéséhez és továbbfejlődéséhez szükséges.

Az emberi kapcsolatok, valamint az anómia és az elidegenedés területén kimutatott negatív jelenségek elsődleges okát hipotézisem szerint a rendszer kezdetben totalitárius, később autoritárius voltában¹⁹ kereshetjük.

¹⁸ Ha elfogadjuk *Maslow* feltevését az emberi szükségletek hierarchiájáról, akkor azt mondhatjuk, hogy a szocialista rendszer viszonylag eredményes tudott lenni addig, amíg az anyagi életkörülmények javítása volt az elsődleges feladat, de sikertelennek bizonyult annak a fejlődési szintnek az elérése után, ahol az emberi kapcsolatok és az értelmes emberi lét iránti szükséglet fontossága megnőtt.

¹⁹ Totalitáriusnak nevezik azt a politikai rendszert, amely az állampolgároknak nemcsak közéleti szereplését, hanem magánéletének számos elemét is szabályozni akarja, ennek érdekében olyan eszközöktől sem riad vissza, mint a hamis vádakon alapuló perek, kínzással kicsikart vallomások, tömeges politikai perek, halálos ítéletek, internálások. Autoritáriusnak nevezik az olyan politikai rendszereket, amelyek nem tűrik a politikai ellenzék, ellene büntetőjogi eszközöket is felhasználnak, az állampolgárok magánéletébe azonban nem szólnak bele. A magyarországi politikai rendszer a Sztálin halála előtti években egyértelműen totalitárius, az 1980-as években már egyértelműen autoritárius volt (azon belül is egyre szelídebb eszközöket alkalmazott), közben hosszú és visszaesésekkel tarkított átmenet zajlott le. Ezen belül a legjelentősebb eltávolodás a totalitarizmustól az autoritarizmus felé 1963 körül ment végbe, ezt példázzák az akkori politikai amnesztiák.

A jövőt illetően azt a következtetést vonhatjuk le, hogy az anyagi életkörülmények területén valószínűleg könnyebb lesz a problémákat megoldani, a hanyatlást megállítani, a javulási tendenciát elindítani. A nagy kérdés az, hogy a politikai rendszerváltozás, a többpártrendszerű parlamenti demokrácia képes lesz-e az emberi kapcsolatok, valamint az anómia és az elidegenedés területén olyan fejlődési tendenciákat előhívni, amelyek a piacgazdaság és a politikai demokrácia sikeres működéséhez szükséges emberi magatartások elterjedését eredményezik, megerősítik a civil társadalmat, létrehozzák a demokratikus kultúrát.²⁰

IRODALOM

- [1] *Dahrendorf, R.*: Reflection on the revolution in Europe. Chatto. London. 1990. 155 old.
- [2] *Skocpol, T.*: States and social revolutions. Cambridge University Press. Cambridge. 1979. 407 old.
- [3] Láttuk-e, hogy jön? A társadalomtudomány sikerei és kudarcai a kelet-európai politikai átalakulásban. T-Twins. Budapest. 1991. 92 old.
- [4] *Brzezinski, Z.*: A year in the life of glasnost. Centre for Policy Studies, Study 94. London. 1988.
- [5] *Amalrik, A.*: Will the Soviet Union survive until 1984? Harper and Row. New York. 1970. 127 old.
- [6] *Andorka Rudolf—Kulcsár Rózsa*: Egy társadalmi jelzőszámrendszer körvonalai. *Statisztikai Szemle*. 1975. évi 5. sz. 459—478. old.; 6. sz. 589—607. old.
- [7] *Andorka Rudolf—Harcsa István*: A magyar társadalom modernizációja hosszú és rövid távon társadalmi jelzőszámokkal mérve, 1870—1984. Szociológiai Műhelytanulmányok 1. sz. Marx Károly Közgazdaság-tudományi Egyetem, Szociológia Tanszék. Budapest. 1985. 270 old.
- [8] Társadalmi riport, 1990. Szerk.: *Andorka Rudolf—Kolosi Tamás—Vukovich György*. TÁRKI. Budapest. 1990. 629 old.
- [9] *Ferge Zsuzsa*: Társadalmunk rétegződése. Elvek és tények. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest. 1969. 346 old.
- [10] *Matukovics Józsefné—Salamin Pálné*: Jövedelemeloszlás Magyarországon. Az 1988. évi jövedelmi felmérés adatai. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1990. 212 old.
- [11] Rétegződés, életkörülmények, életmód. Az 1980—82. évi rétegződés és életmód felvétel előzetes eredményei. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1984. 167 old.
- [12] *Andorka R.—Harcsa I.—Gyenci M.*: First results of a survey of social stratification. Megjelent: Stratification and inequality. Szerk.: *Andorka R.—Kolosi T.* Institute for Social Sciences. Budapest. 1984. 15—50. old.
- [13] Rétegződés, életkörülmények, életmód II. Az 1981—82. évi rétegződés és életmód felvétel háztartási adatai. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1986. 537 old.
- [14] *Andorka Rudolf*: A társadalmi mobilitás változásai Magyarországon. Gondolat Könyvkiadó. Budapest. 1982. 327 old.
- [15] *Harcsa István—Kulcsár Rózsa*: Társadalmi mobilitás és presztízs. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1986. 375 old.
- [16] A nap 24 órája (12 000 ember napi időbeosztása). Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1965. 155 old.
- [17] *Andorka Rudolf—Falussy Béla—Harcsa István*: Időmérleg. Részletes adatok I—II. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1982. 795 old.
- [18] *Falussy Béla*: A magyar társadalom életmódjának változásai az 1976—77. évi és az 1986—87. évi időmérleg felvételek alapján. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1990. 350 old.
- [19] *Hankiss Elemér—Manchin Róbert—Füstös László*: Életmód, életminőség, értékrendszer. Országos vizsgálat, 1978. Alapadatok I—III. köt. Magyar Tudományos Akadémia Népművelési Intézete. Budapest. 1978. o. n.
- [20] *Kopp Mária—Skrabski Árpád*: Munkaképességsökkenés — a neurózis és depresszió tüneti képe, alkohol-fogyasztás, fokozott gyógyszerfogyasztás, dohányzás, magatartászavarok, öngyilkossági magatartás — regionális jellemzők. I—II. köt. Px Kft. Budapest. 1989. 139, 119 old.
- [21] *Kopp Mária—Skrabski Árpád*: Munkaképességsökkenés — pszichológiai és szocialista háttértényezők — népességi rétegek szerint. I—II. kötet. Px Kft. 1989. Budapest. 176, 156 old.
- [22] *Allardt E.*: About dimensions of welfare. An exploratory analysis of a comparative Scandinavian survey. Research Reports, no. 1. Research Group for Comparative Sociology, University of Helsinki. Helsinki. 1973. 128 old.
- [23] *Allardt E.*: Dimensions of welfare in a comparative Scandinavian study. Research Reports, no. 9. Research Group Comparative Sociology, University of Helsinki. Helsinki. 1975. 25 old.
- [24] *Allardt E.*: Experiences from the comparative Scandinavian welfare study, with a bibliography of the project. *European Journal of Political Research*. 1989. évi 9. sz. 101—111. old.
- [25] *Maslow, A.*: A theory of human motivation. *Psychological Review*. 1943. évi 370—395. old.
- [26] *Flora, P.*: Indikatoren der Modernisierung. Westdeutscher Verlag. Opladen. 1975. 194 old.
- [27] *Parsons, T.*: The system of modern societies. Englewood Cliffs. Prentice Hall. 1971. 152 old.

²⁰ A közelmúlt értékelése és a jövő perspektívák megítélése szempontjából is nagyon érdekes kérdés, hogy a fokozatosan szelídülő autoritarizmus időszakában — tehát körülbelül az 1960-as évek közepe óta — történtek-e kedvező irányú elmozdulások ezeken a területeken. Erre a jelenleg rendelkezésre álló adatok alapján nem tudok egyértelmű választ adni.

- [28] Comparative research across cultures and nations. Szerk.: *Rokkan, S.* Mouton. Paris. 1968. 238 old.
- [29] *Cardoso, F. H.*: Dependency and development in Latin America. University of California Press. Berkeley. 1979. 227 old.
- [30] *Wallerstein, I.*: A modern világgazdasági rendszer kialakulása. Gondolat Könyvkiadó. Budapest. 1983. 782 old.
- [31] *Tiryakian, E. A.*: Modernisation: exhumetur in pace (Rethinking macrosociology in the 1990). *International Sociology*. 1991. évi 2. sz. 165—180. old.
- [32] *Zapf, W.*: Der Untergang der DDR und die soziologische Theorie der Modernisierung. Megjelent: Experiment Vereinigung. Ein sozialer Grossversuch. Szerk.: *Giesen, B.—Leggessé, C.* Rotbuch. Berlin. 1991. 38—51. old.
- [33] *Durkheim, E.*: A társadalmi munkamegosztásról. MTA Szociológiai Intézete. Budapest. 1986. 223 old.
- [34] *Weber, M.*: A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme. Gondolat Könyvkiadó. Budapest. 1982. 619 old.
- [35] *Erikson, R.—Goldthorpe, J. H.*: The class schema of the CASMIN Project. (Kézirat.)
- [36] *Szelényi Iván*: Új osztály, állam, politika. Európa Könyvkiadó. Budapest. 1990. 586 old.
- [37] *Kolosi Tamás*: Tagolt társadalom. Gondolat Könyvkiadó. Budapest. 1987. 356 old.
- [38] *Erikson, R.—Goldthorpe, J. H.*: Communalities and variation in social fluidity in industrial nations. Part I: A model for evaluating the 'FJH' hypothesis. *European Sociological Review*. 1987. évi 1. sz. 54—77. old. Part II: The model of core social fluidity applied. *European Sociological Review*. 1987. évi 2. sz. 145—166. old.
- [39] *Andorka Rudolf*: A magyar társadalmi mobilitás nemzetközi összehasonlításának története. *Statistikai Szemle*. 1986. évi 8—9. sz. 886—911. old.
- [40] *Alestalo, M.—Andorka, R.—Harcza, I.*: Agricultural population and structural change: a comparison of Finland and Hungary. Research Reports, no. 34. Research Group for Comparative Sociology, University of Helsinki. Helsinki. 1987. 89 old.
- [41] *Andorka Rudolf—Csicsman József—Keleti András*: A magyar társadalom nyitottságának változásai. *Statistikai Szemle*. 1981. évi 10. sz. 980—1004. old.
- [42] *Andorka Rudolf*: A társadalmi mobilitás változásainak log-lineáris elemzése. *Statistikai Szemle*. 1988. évi 2. sz. 151—173. old.
- [43] *Matolcsy Mátyás*: A magyarországi jövedelem- és adótehermegosztás. Magyar Gazdaságkutató Intézet. Budapest. 1938. 127 old.
- [44] *Andorka Rudolf*: The use of time series in international comparison. Megjelent: Comparative methodology. Theory and practice in international social research. Szerk.: *Oyen, E.* 1990. 203—227. old.
- [45] Idő a mérlegen. Szerk.: *Szalai Sándor*. Gondolat Könyvkiadó. Budapest. 1978. 547 old.
- [46] *Andorka Rudolf—Harcza István—Adamczuk Lucjan—Niemi Iris*: A társadalmi modernizáció különbségeinek összefüggése az életmóddal Magyarországon, Lengyelországban és Finnországban. *Társadalomkutatás*. 1986. évi 1. sz. 5—22. old.
- [47] *Babarczy A.—Harcza, I.—Pääkkönen, H.*: Time use trends in Finland and in Hungary. Central Statistical Office of Finland. Helsinki. 1991. 65 old.
- [48] *Csajanov, A. V.*: Organizacija kresztjanszkogo hozajtszva. Moszkva.
- [49] *Hoffman-Novotny, H.-J.*: The future of the family. European Population Conference 1987. Plenaries. Central Statistical Office of Finland. Helsinki. 1987. 113—200. old.
- [50] *Schelsky, H.*: Wandlungen der deutschen Familie in der Gegenwart. Enke. Stuttgart. 1960. 418 old.
- [51] *Tönnies, F.*: Közösség és társadalom. Gondolat Könyvkiadó. Budapest. 1983. 357 old.
- [52] *Weber, M.*: Gazdaságtörténet. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest. 1979. 551 old.
- [53] *Lindenberg, S.—De Vos, H.*: The limits of solidarity: relational contracting in perspective and some criticism of traditional sociology. *Zeitschrift für die gesamte Staatswissenschaft*. 1985. évi 141. köt. 558—569. old.
- [54] *Lindenberg, S.*: Contractual relations and weak solidarity: the behavioral basis of restraints on gain maximization. *Journal of Institutional and Theoretical Economics*. 1988. évi 144. köt. 39—58. old.
- [55] *Cseh-Szombathy László*: Az öngyilkosságok társadalmi jellege. *Demográfia*. 1963. évi 2. sz. 186—216.
- [56] *Vukovich György*: Az alkoholizmus egyes demográfiai és szociális jellemzői. *Demográfia*. 1961. évi 2. sz. 211—244. old.
- [57] *Józan Péter*: A halálozási viszonyok alakulása Magyarországon, 1945—1985. I. köt. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1988. 83 old.
- [58] *Józan, P.*: Contrasts in mortality trends. International Population Conference. 3. köt. New Delhi, Liège. IUSSP. 1989. 231—245. old.
- [59] *Andorka Rudolf*: 1988 utószövegei — mit kell meghallani 1990-ben. *Közgazdasági Szemle*. 1990. évi 10. sz. 1194—1210. old.

TÁRGYSZÓ: Társadalmi változás.

РЕЗЮМЕ

В своем очерке автор производит обзор о важнейших общественных изменениях и проблемах, возникших в Венгрии в течение истекших пятидесяти лет.

Исходным пунктом анализа являются происшедшие в недавнем прошлом в Венгрии (и Восточной Европе) взрывообразные общественно-политические изменения, то есть формулировка вопроса о том, какие факторы привели к этим событиям, в каких предварительных процессах можно усмотреть причины, сначала подготовившие, а потом вызвавшие эти перемены.

Автор с помощью эмпирических (общественно-статистических, социологических) методов старается подтвердить свои гипотезы, производя обследование важнейших общественно-экономических индикаторов венгерского общества истекших десятилетий: общественной структуры и населения, материальных условий жизни, характера человеческих отношений, возникновения аномалий и кризиса ценностей.

В заключение приводит несколько тенденций, которых можно ожидать в будущем.

SUMMARY

The author offers in his study an analysis of the most important social changes and problems in Hungary in the last fifty years.

His starting point is the sudden socio-political change that has taken place recently in Hungary (and in Eastern-Europe), that is the formulation of the question: what are the promoting factors and which earlier processes can be considered the causes which paved the way for the changes brought about.

The author is to back up his hypotheses with empirical methods of social statistics and sociology (social indicators), through analysing the most important socio-economic characteristics of the Hungarian society in the past decades: social structure and demography, material living conditions, human relations, the anomalies evolved and the crisis of values.

Finally tendencies for the future are delineated.

NÉPESEDÉSI FOLYAMATOK MAGYARORSZÁGON AZ 1980-AS ÉVEKBEN*

DR. KLINGER ANDRÁS

1990. január 1-jén Magyarország lakossága 10 375 000 fő, ami annyit jelent, hogy az elmúlt évtized alatt – 10 709 000 népességszámhoz viszonyítva – 334 ezerrel 3,1 százalékkal csökkent az ország népessége. 1990-ben a népesség száma további 20 ezer fővel csökkent, és 1991. január 1-jén Magyarország lakossága 10 355 000 fő volt.

1. tábla

A népesség számának alakulása, a népesség szaporodása, fogyása az 1941–1990. években

Időpont (január 1.)	A népesség száma (ezer)	Időszak	A népesség szaporodása, fogyása (—)		
			ezer fő	százalék	évi átlag- ban (százalék)
1941. I. 31. .	9 316				
1949	9 205	1941—1948	—111	—1,2	—0,15
1960	9 961	1949—1959	756	8,2	0,72
1970	10 322	1960—1969	361	3,6	0,36
1980	10 709	1970—1979	387	3,8	0,37
1990	10 375	1980—1989	—334	—3,1	—0,32
1991	10 355	1990	—20	—0,2	.

A népesség számának csökkenését az országok közötti népességvándorlás, a születések, a halálozások száma, valamint az 1990. évi népszámlálásnál az összeírás-kor előforduló esetleges hiányosságok okozták.

Az országos vándorlási különbözetet pozitív irányban befolyásolta a környező országokból betelepült népesség, ugyanakkor csökkentette a külföldön munkát vállaló magyar népesség növekvő száma.

Az elmúlt tíz év alatt 1 310 000-en születtek, és 1 452 000-en haltak meg, így a népesség természetes fogyása 142 000 fő, ez a népesség tényleges fogyásának csak 43 százaléka.

* A korábbi évtizedek népesedési folyamatainak elemzését lásd: dr. Klinger András: Magyarország népesedése az elmúlt negyven évben (*Statistikai Szemle*. 1985. évi 4—5. sz. 370—388. old.); dr. Klinger András: A házassági mozgalom és a népesség összetétele (*Statistikai Szemle*. 1985. évi 6. sz. 501—513. old.).

A népesség országok közötti vándorlásáról, az 1990. évi népszámlálásnál mutató pontatlanságokról adatok nem állnak rendelkezésünkre, így részletesebben csak a népesség természetes szaporodását, fogyását elemezzük.

A népesség számának alakulását 1980-ig alapvetően a természetes szaporodás határozta meg, és a szaporodásban tapasztalható ingadozások elsősorban a születésszám mozgásaival magyarázhatók.

Az 1980-as években csak 1980-ban volt természetes szaporodás, 1981-től már természetes fogyás tapasztalható, és a népesség fogyása szoros kapcsolatban van a halandóság növekedésével is. A legutóbbi időszak népességfogyását a születések és a halálozások számának változása együttesen okozta: az élveszületések száma – az 1990. évi kivételével – csökkent, a halálozásoké pedig emelkedett, tehát mindkettő negatívan befolyásolta a szaporodást.

2. tábla

A természetes szaporodás, fogyás alakulása

Év, évek átlaga	Élveszületések	Halálozások	Természetes szaporodás, fogyás (—)	Élveszületések	Halálozások	Természetes szaporodás, fogyás (—)
	száma (fő)			ezer lakosra számítva*		
1945—1949	181 566	135 169	46 397	19,9	14,9	5,0
1950—1959	188 237	105 053	83 184	19,5	10,9	8,6
1960—1969	141 048	105 852	35 196	14,0	10,5	3,5
1970—1979	168 398	128 371	40 027	16,0	12,2	3,8
1980—1989	130 958	145 182	—14 224	12,4	13,7	—1,3
1980	148 673	145 355	3 318	13,9	13,6	0,3
1981	142 890	144 757	—1 867	13,4	13,5	—0,2
1982	133 559	144 318	—10 759	12,5	13,5	—1,0
1983	127 258	148 643	—21 385	11,9	13,9	—2,0
1984	125 359	146 709	—21 350	11,8	13,8	—2,0
1985	130 200	147 614	—17 414	12,3	14,0	—1,6
1986	128 204	147 089	—18 885	12,2	14,0	—1,8
1987	125 840	142 601	—16 761	12,0	13,6	—1,6
1988	124 296	140 042	—15 746	11,9	13,4	—1,5
1989	123 304	144 695	—21 391	11,9	13,9	—2,1
1990	125 679	145 660	—19 981	12,1	14,1	—1,9

* Az 1980—1989. évi arányszámokat az 1990. évi népszámlálás végleges adatai alapján visszamenőleg korrigált évközepi népességszámok alapján számítottuk ki.

Az 1980-as években az évi természetes szaporodási-fogyási arány +0,3 és –2,1 ezrelék között szóródott, így az 1980-as évtizedben az évenkénti átlagos természetes fogyás 1,3 ezrelék volt. (Az 1970—1979. években az évenkénti átlagos természetes szaporodás aránya 3,8 ezrelék.) 1990-ben a természetes fogyás aránya csökkent, az 1989. évi 2,1-ről 1,9 ezrelékre.

Az 1980-as évtized első két évében még minimális természetes szaporodás (0,3 ezrelék) és fogyás (–0,2 ezrelék) volt. A természetes fogyás 1982-ben 1,0 ezrelékre emelkedett, az 1985—1988. években 1,5—1,8 ezrelék között mozgott, az 1983—1984. években már elérte a 2,0 ezreléket, 1989-ben pedig már 2,1 ezrelék. Ennél magasabb csak az 1916—1918. években, illetve 1945-ben volt. 1990-ben a természetes fogyás kissé mérséklődött.

Népességszaporodásunk, (-fogyásunk) rövid összefoglalása után kissé részletesebben tekintsük át a reprodukciót meghatározó alapvető demográfiai folyamatok (születés-termékenység, halálozás-halandóság) alakulását az elmúlt 10 évben. Ezt követően a házassági, válási mozgalom összefoglalását, majd a népesség összetételében bekövetkezett változásokat elemezzük.

SZÜLETÉS – TERMÉKENYSÉG

Az elmúlt 10 év magyar termékenységtörténetét jellemezve két alaptendenciát figyelhetünk meg:

- a születések évi száma hullámzott,
- a termékenységnek a XIX. század végén kialakult tendenciája folytatódott: a családok gyermekszáma fokozatosan visszaesett, és a csökkenés üteme felgyorsult; az egymást követő női nemzedékek egyre kevesebb gyermeket szülnek, és a következő generáció nagysága továbbra sem éri el az előzőkét, ami negatív reprodukciót jelez.

1980-tól nagyobb mértékben visszaesett a szülési kedv, amelyhez még hozzájárult a születések előrehozatala miatti születéskiesés is, valamint a fiatal női nemzedékek kisebb létszáma. E csökkenés hatására az 1983–1984. és az 1988–1990. években a nyers születési arányszámok elérték eddigi mélypontjukat, és 11,8–11,9 ezrelékre süllyedtek.

Az élveszületési arányszám az 1980-as években átlagosan 12,4 ezrelék. Az 1980–1981. években ez az arányszám még 13,9 és 13,4, 1982-ben már 12,5, ezután pedig 11,8–12,3 ezrelék között ingadozott. (Lásd a 3. táblát.)

A nyers arányszámokban bemutatott változásoktól eltérő, kissé más nagyságrendű változásokat észlelünk, ha a kormegoszlás hatásait kiküszöbölő standardizált mutatókkal vagy pedig a megfelelő korú női népesség számához viszonyított általános termékenységi arányszámokkal mutatjuk be a változásokat. Például amíg az 1980–1989. években az 1970–1979. évekhez viszonyítva a nyers arányszám 23 százalékkal csökkent, addig a tisztított mutatók alapján a csökkenés 17, illetve 19 százalék. 1990-ben az élveszületések száma és aránya kismértékben emelkedett, így az élveszületések száma és aránya mintegy 2 százalékkal több, mint 1989-ben volt.

Az élveszületések számának csökkenését egyrészt a termékenységi színvonal visszaesése okozta, másrészt pedig ebben az időszakban léptek szülőképes korba az 1960-as évek születési mélypontja idején született kis létszámú korosztályok, és ők adják a jelenlegi szülő korosztályok többségét. Természetesen a házassági mozgalom, valamint a gazdasági visszaesés is csökkentőleg hatott a születésszámra.

A születésszám, illetve a termékenység visszaesése a szülő nők kormegoszlásának nagymértékű átrendeződésével járt együtt. A vizsgált tízéves időszakban visszaesett a propagatív korok elején szülő nők, és nőtt a 25–34 éves korban anyaságot vállaló nők aránya.

E folyamat részletes elemzése azt mutatja, hogy a szülő nők között a 35 évesek és idősebbek aránya az 1970–1979. évek 4,6 százalékos arányáról kismértékben emelkedett, és az 1980–1989-es időszakra 4,7 százalékot tesz ki. Hasonlóképpen – de jóval nagyobb mértékben – emelkedett az 1970–1979 közötti 11 százalékos szintről 13,5 százalékra a 30–34 éves szülő nők aránya.

3. tábla

A termékenységet jellemző főbb mutatók alakulása

Év, évek átlaga	Élve- szülések száma (fő)	Nyers* évesülési arány (ezrelék)	Standardizált**		Ezer 15—49 éves			Teljes termékeny- ség	Nyers reprodukcións együttható	Tiszta	Születési sorrend átlaga
			évesülési arány (ezrelék)	évesülési arány (ezrelék)	nőre	házas nőre	jutó élveszületés				
1949	190 398	20,6	20,6	75,4	111,3	2,54	1,223	1,060	2,51		
1950—1959	188 237	19,5	19,6	74,7	102,3	2,53	1,222	1,121	2,38		
1960—1969	141 048	14,0	14,5	55,7	74,4	1,92	0,927	0,877	2,05		
1970—1979	168 398	16,0	15,9	63,3	83,8	2,10	1,018	0,980	1,86		
1980—1989	130 958	12,4	13,2	51,1	66,5	1,81	0,882	0,859	1,85		
1980	148 673	13,9	13,6	57,6	73,7	1,92	0,937	0,909	1,82		
1981	142 890	13,4	13,6	55,7	71,3	1,88	0,919	0,894	1,84		
1982	133 559	12,5	13,0	52,2	67,2	1,78	0,865	0,843	1,83		
1983	127 258	11,9	12,7	49,8	64,3	1,73	0,859	0,837	1,83		
1984	125 359	11,8	12,7	49,0	63,6	1,73	0,849	0,826	1,81		
1985	130 200	12,3	13,4	50,9	66,5	1,83	0,892	0,867	1,85		
1986	128 204	12,2	13,4	50,1	65,9	1,83	0,893	0,870	1,87		
1987	125 840	12,0	13,3	49,2	64,9	1,81	0,880	0,859	1,87		
1988	124 296	11,9	13,2	48,5	63,8	1,79	0,872	0,852	1,87		
1989	123 304	11,9	13,2	47,9	63,7	1,78	0,852	0,831	1,88		
1990	125 679	12,1	13,8	49,4	.	1,84	0,906	0,889	1,88		

* Az 1980—1989. évi arányszámokat az 1990. évi népszámlálás végleges adatai alapján visszamenőleg korrigált évközepe népesítésszámok alapján számítottuk ki.

** Az 1949. évi népszámlálás szerinti körmegosztásra standardizált.

Mindkét időszakban – az 1970–1979. és az 1980–1989. években – a 20–24 éves korcsoportba tartozó nők szülési gyakorisága volt a legmagasabb: az 1970-es évekbeli közel 43 százalékról az 1980–1989-es időszakra 38 százalékra csökkent. A második korcsoport a 25–29 éveseké, arányuk az 1970–1979-es időszak 26,4 százalékáról az 1980–1989-es időszakban 30,4 százalékra nőtt. A 20 évesnél fiatalabb korban szülő nők aránya az előző tíz év 15 százalékos arányához képest az 1980–1989. években 13,6 százalékra visszaesett. 1990-ben emelkedett a szülő nők között a 20 évesnél fiatalabb, valamint a 20–24 éves és a 35 éves és idősebbek aránya, míg a 25–29 éves és a 30–34 éves szülő nők aránya csökkent.

4. tábla

*Élveszületések az anya korcsoportja szerint
(százalék)*

Év, évek átlaga	—19	20—24	25—29	30—34	35—39	40—49	50—	Összesen
	éves							
1945—1949	8,9	33,3	25,4	15,9	12,2	4,3	0,0	100,0
1950—1959	10,3	35,2	28,2	16,1	7,3	2,9	0,0	100,0
1960—1969	13,5	39,9	26,6	13,0	5,5	1,5	0,0	100,0
1970—1979	15,1	42,9	26,4	11,0	3,7	0,9	0,0	100,0
1980—1989	13,6	37,8	30,4	13,5	4,0	0,7	0,0	100,0
1980	14,5	41,1	29,9	10,5	3,3	0,7	0,0	100,0
1981	13,7	39,4	31,7	11,3	3,2	0,7	0,0	100,0
1982	13,9	38,2	32,1	11,8	3,3	0,7	0,0	100,0
1983	13,8	37,5	32,3	12,3	3,4	0,7	—	100,0
1984	14,1	37,2	31,1	13,4	3,6	0,7	—	100,0
1985	13,8	36,6	30,4	14,6	4,0	0,7	—	100,0
1986	13,6	35,8	30,1	15,3	4,5	0,7	—	100,0
1987	13,4	36,3	29,0	15,7	4,7	0,8	—	100,0
1988	12,9	37,4	28,8	15,2	4,9	0,8	—	100,0
1989	12,2	38,4	28,5	14,6	5,3	0,9	—	100,0
1990	12,3	39,4	27,9	13,9	5,6	0,9	—	100,0

A tényleges termékenységi folyamatokat a szülő nők megoszlásánál jobban mutatja az egyes korcsoportokba tartozó nők szülési gyakoriságának, a korcsoport szerinti születési (ezer megfelelő korú nőre jutó) arányszámok változása. Az 1980–1989. évekre vonatkozó arányszámok az 1970–1979. évekhez képest minden korcsoportban csökkentek, ez a visszaesés 1990-ben csak a 15–19 éveseknél folytatódott, a többi korcsoportban – a 40–49 évesek szinte változatlan arányszáma kivételével – emelkedtek az ezer megfelelő korú nőre jutó születési arányszámok.

Az elmúlt tíz év folyamán a 40–49 évesek termékenysége egyharmaddal, a 35–39 éveseké 24, a 30–34 éveseké közel 20, a 15–19 és a 25–29 éveseké 19–19, a 20–24 éveseké pedig 12 százalékkal esett vissza.

A különböző korcsoportok vizsgált arányszámainak eltérő változása miatt módosult az egyes női korcsoportok egymáshoz viszonyított termékenységi aránya. Így például az 1970–1979-es időszakban a 20–24 évesek termékenységénél egyharmaddal volt alacsonyabb a 25–29 éveseké, 62 százalékkal kisebb a 15–19 éveseké, közel 70 százalékkal kevesebb a 30–34 éveseké. Az 1980–1989. években ezek a különbségek 31, 65, illetve 72 százalékra módosultak.

Az élveszületési arányszámok alakulása az anya korcsoportja szerint

Év, évek átlaga	Ezer						
	15—19	20—24	25—29	30—34	35—39	40—49	15—49
	éves korú nőre jut élveszületés						
1947—1949	45,4	160,5	139,2	88,0	55,8	11,2	75,3
1950—1959	52,5	176,3	135,1	83,1	43,9	7,7	74,7
1960—1969	48,0	153,4	105,2	50,4	20,5	3,2	55,7
1970—1979	64,6	168,2	113,4	51,4	17,8	2,1	63,3
1980—1989	52,6	148,7	102,2	41,5	13,6	1,4	51,1
1980	68,0	158,6	100,0	40,9	13,7	1,5	57,6
1981	62,4	155,9	100,6	40,6	12,8	1,5	55,7
1982	58,3	149,5	95,6	38,5	12,3	1,4	52,2
1983	53,3	145,4	94,2	37,6	12,0	1,3	49,8
1984	52,1	146,1	94,6	39,1	12,1	1,3	49,0
1985	51,5	152,5	102,9	43,0	13,6	1,4	50,9
1986	48,8	148,3	107,1	43,9	14,5	1,4	50,1
1987	47,1	145,4	107,1	44,3	14,7	1,5	49,2
1988	44,1	143,5	109,5	43,5	14,7	1,5	48,5
1989	40,8	141,8	110,7	43,9	15,3	1,5	47,9
1990	39,5	147,2	115,4	46,9	16,4	1,6	49,4

Tekintettel arra, hogy Magyarországon a házasságon kívüli születések aránya viszonylag alacsony (az 1980-as évtizedben megközelítette a 10 százalékot, és tendenciája növekvő), a házasságból történő születéseknek az anya kora szerinti megoszlása, illetve a házas termékenység korszpecifikus adatai lényegében az általános termékenységről kifejtettek szerint alakultak.

A termékenység csökkenő tendenciáját jól mutatja az újszülöttek születési sorszám szerinti adatainak változása. Az 1980-as években az újszülöttek között visszaesett az 5. vagy magasabb születési sorszámúak aránya, míg kismértékben nőtt a 4. és nagyobb mértékben a 3. születési sorszámúak aránya, és így az újszülöttek 12 százaléka volt 3., illetve 3,3 százaléka 4. gyermek. Az újszülöttek között egyre több (38%) a 2. születési sorszámú. A vizsgált időszakban természetesen az elsőszülöttek voltak legtöbben, bár arányuk az előző időszakbeli 47-ről az 1980–1989-es időszakban 45 százalékra csökkent. Az újszülöttek születési sorszám szerinti alakulása 1990-ben nem változott lényegesen. (Lásd a 6. táblát.)

A magasabb születési sorszámúak és az elsőszülöttek arányának csökkenésével, valamint a 2–4. születési sorszámúak arányának emelkedése ellenére a születési sorrend átlagos mutatója csökkent. Az élveszülöttek átlagos sorszáma az 1950–1959. években még 2,4 volt, az 1970–1979. években 2 alá süllyedt, és az 1980-as évtizedben 1,9 körüli volt, ami igen alacsony átlagos családnagyságot jelent.

A termékenység tényleges színvonalának visszaesését egy számmal jellemzi a teljes termékenységi arányszám, amely azt fejezi ki, hogy egy nő élete folyamán hány gyermeknek adna életet, ha nem vesszük figyelembe a női halandóságot, és az adott év korszpecifikus termékenységi arányszámait hatnának rá. E mutató szerkezete tehát a kohorszjellegű befejezett termékenységhez (az egy nőre jutó született gyermekek átlagos számához) áll közel, és annak mértékegységében fejezi ki az adott év születési

adatait, továbbá azt is mutatja, hogy mennyiben tér el az egyszerű reprodukcióhoz szükséges értéktől, amely az 1980-as évtized magyarországi viszonyai között 1,8-es átlagos gyermekszámnak felel meg.

6. tábla

Élveszületés a születési sorrend száma szerint
(százalék)

Év, évek átlaga	1.	2.	3.	4.	5.	6.	Összesen
	szülöttek aránya						
1945—1949	40,0	25,7	13,3	7,3	4,5	9,2	100,0
1950—1959	40,0	28,7	13,9	7,1	3,8	6,5	100,0
1960—1969	47,1	30,9	10,6	4,6	2,5	4,3	100,0
1970—1979	46,7	36,9	9,8	3,0	1,4	2,2	100,0
1980—1989	44,8	37,7	11,5	3,3	1,3	1,4	100,0
1980	45,5	38,9	10,2	2,8	1,2	1,4	100,0
1981	44,8	38,5	11,2	3,0	1,2	1,3	100,0
1982	45,1	38,3	11,0	3,0	1,2	1,4	100,0
1983	45,3	38,1	10,9	3,1	1,2	1,4	100,0
1984	46,2	37,5	10,6	3,1	1,3	1,2	100,0
1985	44,8	37,6	11,6	3,3	1,3	1,3	100,0
1986	43,7	38,1	12,0	3,5	1,3	1,4	100,0
1987	43,9	37,4	12,2	3,7	1,4	1,4	100,0
1988	44,4	36,4	12,5	3,7	1,5	1,5	100,0
1989	43,8	36,4	13,1	3,8	1,4	1,5	100,0
1990	44,2	35,7	13,4	3,8	1,5	1,3	100,0

Az 1950–1959. években a teljes termékenységi arány még 2,5-es értéket mutatott, majd csökkenni kezdett, és az 1960–1969. években 1,9-re esett vissza. Ezt követően az 1970-es években 2,1-re emelkedett, vagyis megközelítette az egyszerű reprodukcióhoz szükséges szintet. Az 1980-as években a születésszám csökkenése miatt a teljes termékenységi arányszám már csak 1,8.

A teljes termékenységhez hasonló képet mutatnak a reprodukciós mutatók, ezek közül is a nettó reprodukciós együttható, amely még közvetlenebbül fejezi ki a népesség jövője szempontjából figyelembe veendő tendenciát, ugyanis egységnyi értéke az egyszerű reprodukciót – a következő nemzedék azonos nagyságát –, egységnél magasabb értéke a népesség következő nemzedéke létszámának emelkedését, alacsonyabb értéke pedig csökkenését jelzi. A nettó reprodukciós együttható az 1950-es évtizedben meghaladta az egyet; majd az 1960-as évtizedben 0,877-re süllyedt, az 1970-es évtizedben 0,980-ra emelkedett. Azóta újra csökkenő irányban változott, és az 1980-as évtizedben 0,859-es értékre süllyedt.

A termékenység tényleges változásait a naptári adatokból kiinduló és csak hozzávetőlegesen a valóságos trendeket jelző mutatók mellett, illetve helyett természetesen jobban jelzik az egyes női nemzedékek (kohorszok) befejezett termékenységének módosulásai. Ha az 1945. év utáni időszakban – akár kisebb részben is – propagatív korban levő női korosztályok befejezett termékenységét elemezzük, akkor az egymást követő női korosztályok átlagos gyermekszáma fokozatosan csökkent. Minél később született női nemzedék teljes termékenységét tekintjük, az annál kisebb,

mint az előző – idősebb – nemzedékeké. E megállapítás igaz az összes női kohorszra és azokra is, akik teljes reprodukzív életszakaszukat házasságban élték végig (vagyis ennek végén, 50 éves korukban is házások voltak).

A házasságban élt nők átlagos gyermekszámát vizsgálva megállapíthatjuk, hogy akik a második világháború utáni évtizedben fejezték be termékeny időszakukat, még 3,2 gyermeket szültek; akik az 1980-as évek közepén léptek ki a szülőképes korból, és gyermekeiket nagyjából az 1950 és 1965 közötti időszakban születték, már csak 2,1-es átlagot mutatnak, vagyis 35 százalékkal kevesebbet. Azok, akik a XX. század végén lesznek 50 évesek – és így gyermekszülei nagyobb része már megtörtént –, még kisebb, 2,0 átlagos gyermekszámot érnek el. A folyamatot a 7. tábla utolsó oszlopának adatai jól mutatják.

7. tábla

A házasságban élt nők befejezett termékenysége összevont születési évjáratok szerint, 50 éves korukban

Születési évjárat	Termékenységi időszak	Száz házas nő közül							Száz házas nőre jutó született gyermek
		0	1	2	3	4—5	6—9	10—	
		gyermek született							
1895—1899 ...	1915—1949	16	14	18	15	20	14	3	323
1900—1904 ...	1920—1954	15	16	20	14	19	13	3	309
1905—1909 ...	1925—1959	15	19	23	15	16	10	2	282
1910—1914 ...	1930—1964	14	21	25	16	15	8	1	252
1915—1919 ...	1935—1969	12	22	28	17	14	6	1	243
1920—1924 ...	1940—1974	10	22	33	18	12	4	1	230
1925—1929 ...	1945—1979	9	24	36	17	10	3	1	219
1930—1934 ...	1950—1984	6	27	41	15	8	3	0	209
1935—1939 ...	1955—1989	5	29	45	13	6	2	0	198
1940—1944 ...	1960—1994	5	26	50	13	4	2	0	197
1945—1949 ...	1965—1999	5	20	56	14	4	1	0	200
1950—1954 ...	1970—2004	5	18	60	13	3	1	0	199

E félszázad alatti jelentős csökkenés elsősorban a nagyobb gyermekszámú családok visszaszorulásának az eredménye. A 4 és több gyermekes anyák aránya ugyanis 37 százalékról 8, illetve 4 százalékra esett vissza.

A házaspárok között a 3 gyermekesek aránya a vizsgált időszakban nem változott számottevően: az első vizsgált születési évjáratban arányuk 15, az 1935–1939-es születési évjáratban 13 százalék volt, és az 1950–1954-es születési évjáratban várhatóan szintén 13 százalékot tesz ki.

Legszembetűnőbb a kétgyermekes nők előretörése, arányuk 18 százalékról (1895–1899-ben születettek) 45-re (1935–1939-es évjárat), illetve 60 százalékra (1950–1954-es évjárat) nőtt. Az egygyermekesek aránya is emelkedő tendenciájú: a házas nők között arányuk 14-ről 29 százalékra nőtt, és az 1950–1954-es születési kohorsz esetében várhatóan 18 százalékra csökken. A gyermektelen házas nők aránya csökkenő trendet mutat, ugyanis míg az 1895 és 1899 között született korosztályok 16 százalékának nem született gyermeke, addig a legutóbbi vagy a következő évtizedekben termékenységüket befejező kohorszoknak már csak 5–6 százaléka gyermektelen, és ez az arány lassan megközelíti a biológiai meddőség határát.

HALÁLOZÁS — HALANDÓSÁG

Az 1980-as években a halálozások számának növekedése már nemcsak az öregezési folyamat folytatásának a következménye, hanem a 30 éven felüli korcsoportok halandóságának további romlása is erős hatást gyakorol az alapfolyamatra (és most már a javuló halandóságú korosztályok „nyeresége” sem tudja ezt pótolni). A vizsgált időszakban nemcsak a nyers halálozási arányszám stabilizálódott az 1945 utáni időszak eddigi legmagasabb szintjén (14 ezreléket elérve, illetve megközelítve), hanem a kormegoszlás hatásait kiküszöbölő standardizált arányszám is 4 százalékponttal magasabb az 1960-as években tapasztalt szintnél. (Lásd a 8. táblát.)

Az 1970–1979. évektől az 1980–1989-ig eltelt időszakot már nagyjából a halandóság romlása jellemzi, ugyanis csupán a 14 éveseknél és fiatalabbaknál, valamint a 70 éveseknél és idősebbeknél tapasztalhatunk javulást. Az egyévesek halandósága 30 százalékkal csökkent, 38 százalékkal esett vissza a csecsemők és 24 százalékkal a 2–4 éves gyermekek halandósága. Az ennél idősebb gyermekekénél a halandóság javulása a korról párhuzamosan csökken: az 5–9 éves korúaké 22, a 10–14 éveseké pedig 17 százalékkal esett vissza. A 15–19 évesek halandósága 11 százalékkal emelkedett, a 20–24 éveseké pedig nem változott. A 30–34 évesek halandósága 26, a 35–39 éveseké és a 40–49 éveseké 31, az 50–59 éveseké 28, a 60–69 éveseké 7 százalékkal emelkedett. A 70 éves és idősebbek halandósága javult. 1990-ben az 1989. évhez képest a 0–4 és a 65–74 évesek halandósága javult, a 10–14 éveseké változatlan, a többi korcsoportban (leginkább a 75 éves és idősebbek esetében) pedig romlott a halandóság. (Lásd a 9. táblát.)

Az 1970-es és az 1980-as évtizedben mindkét nem, de különösen a férfiak halandósága romlott.

Az eltérő tendenciák miatt jelenleg egyetlen olyan női korcsoport sincs, ahol a meghaltak aránya most magasabb lenne, mint az 1948–1949-es években. A férfiak esetében azonban a jelenlegi halandóság 40 éves kor felett minden korcsoportban magasabb, mint az 1940-es évek végén volt (a 85 éves és idősebbek kivételével, ahol a halandóság 2 százalékkal csökkent). A növekedés az 50–54, az 55–59 és a 60–64 évesek között a legszámottevőbb, ahol 31–26 százalékkal romlott a halandóság.

Az 1980 és 1989 közötti években a férfiak halandósága tovább romlott. Csupán a 20 évesnél fiatalabb és a 75 éves és idősebb férfiaknál tapasztalhatunk javulást. Az előző évtizedhez képest legnagyobb mértékben a csecsemők halandósága csökkent (38%), az 1–2 éveseké 26, a 3–14 éveseké 20, a 15–19 éveseké pedig 8 százalékkal javult. A 20–24 éves férfiak halandósága nem változott. A további korcsoportokban a romlás nagyobb mértékű: a 25–29 éveseknél 17, a 40–49 éveseknél 40, az 50–54 éveseknél 43, az 55–59 éveseknél 36, a 60–64 éveseknél 22 százalék.

Az 1980-as évtizedben az 1970-es évekhez képest romlott a nők halandósága is, noha a 20 évnél fiatalabb és a 65 éves és idősebb nők halandósága csökkent. A csecsemők halandósága a férfiakéval azonos mértékben (38%) csökkent. Az 1 évesek halandósága 36, a 2–9 éveseké 24, a 10–14 éveseké 15 százalékkal javult. A 20–24 éves nők halandósága nem változott, csakúgy mint a hasonló korú férfiaké. A 30–39 éves korcsoportban a nők halandósága több mint 20, a 40–49 éveseké 13, az 50–59 éveseké pedig 10 százalékkal emelkedett. A férfiakéhoz hasonlóan az idősebb korú nők halandósága kisebb mértékben csökkent. (Lásd a 10. táblát.)

8. tábla

A halandóságot jellemző főbb mutatók alakulása

Év, évek átlaga	Halálozások száma (fő)	Nyers halálzási arány (ezrelék)	Standard*		Születéskor várható átlagos élettartam			Átlagos halálzási kor		
			11,5**	férfi	nő	összesen	férfi	nő	összesen	
										férfi
1945—1949	135 169	14,9		59,28***	63,40***	61,36***	47,56***	52,02***	49,79***	
1950—1959	105 053	10,9		62,96	67,25	65,13	56,08***	61,14***	58,61***	
1960—1969	105 852	10,5	8,4	66,64	71,39	69,05	61,82	66,56	64,12	
1970—1979	128 371	12,2	8,4	66,42	72,52	69,47	63,61	69,18	66,28	
1980—1989	145 182	13,7	8,6	65,43	73,27	69,28	64,93	71,69	68,12	
1980	145 355	13,6	8,9	65,45	72,70	69,02	64,87	70,86	67,69	
1981	144 757	13,5	8,9	65,46	72,86	69,11	64,81	71,03	67,74	
1982	144 318	13,5	8,8	65,63	73,18	69,34	65,12	71,46	68,12	
1983	148 643	13,9	9,0	65,08	72,99	68,95	64,98	71,65	68,12	
1984	146 709	13,8	8,9	65,05	73,16	69,01	64,88	71,58	68,01	
1985	147 614	14,0	8,9	65,09	73,07	69,00	64,88	71,72	68,10	
1986	147 089	14,0	8,8	65,30	73,21	69,19	64,90	71,94	68,25	
1987	142 601	13,6	8,5	65,67	73,74	69,64	64,93	72,13	68,35	
1988	140 042	13,4	8,3	66,16	74,03	70,05	65,11	72,25	68,51	
1989	144 695	13,9	8,6	65,44	73,79	69,53	64,81	72,24	68,31	
1990	145 660	14,1	8,7	65,13	73,71	69,33	64,75	72,41	68,36	

* Az 1949. évi népszámlálás kormegoszlására standardizált halandóság.

** Az 1948—1949. évekre.

*** Az 1949. évre.

**** Az 1955—1959. évekre.

Megjegyzés. Az 1980—1989. évi nyers halálzási arányszámokat az 1990. évi népszámlálás végleges adatai alapján visszamenőleg korrigált évközepe népszámlálási számok alapján számítottuk ki.

9. tábla

A halandóság alakulása korcsoport szerint
(ezer megfelelő korú lakosra jutó halálozás)

Korcsoport (éves)	1948— 1949.	1950— 1959.	1960— 1969.	1970— 1979.	1980— 1989.	1985.	1986.	1987.	1988.	1989.	1990.
	évek átlaga										
0	92,54	66,33	40,81	30,97	19,18	20,36	19,95	17,31	15,83	15,74	14,82
1	8,58	5,50	2,54	1,35	0,93	0,80	0,81	0,90	0,83	0,84	0,77
2	4,16	2,16	1,17	0,75	0,56	0,55	0,61	0,59	0,50	0,52	0,46
3—4	2,46	1,27	0,68	0,48	0,38	0,43	0,35	0,42	0,33	0,42	0,39
5—9	1,42	0,75	0,42	0,36	0,28	0,27	0,28	0,24	0,23	0,28	0,29
10—14	1,14	0,69	0,41	0,35	0,29	0,25	0,26	0,26	0,27	0,27	0,27
15—19	2,13	1,25	0,79	0,76	0,70	0,69	0,68	0,70	0,64	0,67	0,73
20—24	3,30	1,77	1,06	0,98	0,98	1,01	0,87	0,90	0,88	0,96	1,07
25—29	3,27	1,89	1,17	1,13	1,28	1,34	1,34	1,28	1,21	1,30	1,35
30—34	3,47	2,11	1,50	1,55	1,95	2,03	2,04	1,98	1,95	2,15	2,25
35—39	3,92	2,62	2,06	2,28	3,01	3,13	3,07	2,98	2,94	3,23	3,42
40—44	5,09	3,67	2,92	3,56	4,67	4,89	4,81	4,57	4,54	4,85	5,05
45—49	6,96	5,51	4,45	5,51	7,18	7,49	7,36	7,10	6,92	7,62	7,89
50—54	9,65	8,60	7,01	8,17	10,71	10,87	10,74	10,71	10,54	11,19	11,26
55—59	14,15	13,30	11,43	12,37	15,59	16,04	16,06	15,52	15,10	16,07	16,50
60—64	21,31	21,38	18,97	19,79	22,41	22,55	22,96	22,60	22,59	23,14	23,28
65—69	33,23	34,54	31,28	32,14	33,18	32,05	32,64	31,54	31,73	33,03	32,88
70—74	55,05	56,86	52,43	53,17	52,44	52,70	53,02	51,85	49,41	48,60	47,63
75—79	90,59	95,55	87,78	86,93	83,20	83,55	82,17	78,64	76,99	76,23	79,05
80—84	144,25	156,76	144,72	139,42	132,47	134,08	132,65	126,46	123,27	123,56	126,80
85—	238,39	271,41	243,96	236,77	221,71	227,35	220,63	211,29	201,93	207,11	224,34
Összesen*	11,49	10,84	10,44	12,20	13,72	13,95	13,96	13,60	13,41	13,92	14,05

* Az 1980—1989. évi arányszámokat az 1990. évi népszámlálás végleges adatai alapján visszamenőleg korrigált évközepi népességszámok alapján számítottuk ki.

10. tábla

A halandóság alakulása korcsoport és nem szerint
(ezer megfelelő korú férfira, nőre jutó halálozás)

Korcsoport (éves)	Férfi					Nő				
	1948—1949.	1960—1969.	1970—1979.	1980—1989.	1990. év	1948—1949.	1960—1969.	1970—1979.	1980—1989.	1990. év
	évek átlaga					évek átlaga				
0	101,97	44,95	34,49	21,38	16,43	82,44	36,40	27,22	16,85	13,15
1	9,11	2,87	1,44	1,04	0,74	8,03	2,67	1,26	0,81	0,79
2	4,28	1,22	0,82	0,61	0,51	4,03	1,11	0,67	0,50	0,40
3—4	2,54	0,74	0,53	0,43	0,49	2,39	0,66	0,42	0,32	0,28
5—9	1,51	0,49	0,42	0,33	0,31	1,33	0,34	0,29	0,23	0,28
10—14	1,20	0,51	0,44	0,35	0,33	1,09	0,30	0,26	0,22	0,21
15—19	2,22	1,06	1,05	0,97	1,01	2,04	0,56	0,44	0,41	0,44
20—24	3,68	1,50	1,43	1,43	1,55	2,94	0,62	0,51	0,51	0,57
25—29	3,72	1,60	1,57	1,83	2,03	2,86	0,76	0,67	0,71	0,66
30—34	4,03	1,97	2,14	2,71	3,23	2,97	1,05	0,97	1,16	1,26
35—39	4,61	2,58	3,08	4,18	4,90	3,29	1,58	1,51	1,83	1,94
40—44	6,26	3,57	4,73	6,63	7,10	4,01	2,33	2,45	2,78	3,03
45—49	8,40	5,37	7,29	10,30	11,51	5,60	3,64	3,84	4,30	4,45
50—54	11,83	8,74	10,80	15,47	16,74	7,83	5,48	5,83	6,45	6,51
55—59	17,27	14,65	16,36	22,32	24,59	11,63	8,57	8,96	9,80	9,61
60—64	25,32	24,46	26,31	31,40	34,15	18,17	14,25	14,38	14,80	14,62
65—69	37,52	38,95	42,25	45,60	46,28	29,81	25,29	24,12	24,05	23,24
70—74	60,86	62,53	67,72	69,06	63,28	50,44	45,42	42,63	41,11	37,37
75—79	97,18	99,38	105,29	105,32	100,45	85,30	80,09	75,46	69,80	66,56
80—84	154,69	158,14	161,59	158,51	152,50	136,19	136,11	127,52	118,98	113,93
85—	257,39	261,76	259,72	247,99	252,95	226,39	233,02	225,64	210,85	212,95
Összesen*	12,47	11,11	13,11	14,88	15,45	10,58	9,82	11,34	12,45	12,76

* Az 1980—1989. évi arányszámokat az 1990. évi népszámlálás végleges adatai alapján visszamenőleg korrigált évközepi népességszámok alapján számítottuk ki.

A korszpecifikus halandóságban bekövetkezett változásokat kevésbé mutatja a meghaltak átlagos korának módosulása. A meghaltak átlagos kora az 1940-es évek végén kevesebb, mint 50, az 1970-es években már 66 év, az 1980-as években pedig elérte a 68 évet. A két nem halandóságának eltérését tükrözi, hogy a férfiak átlagosan 65, a nők 72 éves korukban halnak meg. Ez a 7 éves különbség magasabb az 1940-es évek végi 4,5 évnél.

A születéskor várható átlagos élettartam (amely az adott év korszpecifikus halálozási arányaira támaszkodva mutatja, hogy változatlan halandóságot feltételezve átlagosan milyen hosszú életet remélhet az adott évben született gyermek) megbízhatóbb mutatószáma a halandósági színvonalnak, illetve az abban bekövetkezett változásoknak.

A két nem halálozási különbségei a születéskor várható átlagos élettartamban is megmutatkoznak. A nők 73,3 éves születéskor várható átlagos élettartama az 1980–1989. években 7,8 évvel meghaladta a férfiakét, és így az 1940-es évekénél 9,3 évvel magasabb. A férfiak születéskor várható átlagos élettartama 1949 és az 1960–1969. évek között 60-ról 67 évre emelkedett, ezt követően stagnált, majd csökkenni kezdett (65,4 évre).

Az egyéven aluliak halandóságával külön érdemes foglalkozni, ugyanis a csecsemőhalandóság önmagában is alapvető mutató. Az ezer élveszülettre jutó egyéven aluli meghaltak száma 1948-ban 94, az 1950-es években 66, az 1960-as években 41, az 1970-es években 31, az 1980-as években 19 és 1990-ben 15 volt.

11. tábla

A születés körüli csecsemőhalálozások alakulása
(ezer élveszülettre)

Év, évek átlaga,	Késői magzati halálozás	0–6 napos	Ebből 0 napos	1 éven aluli	Ebből 28 napon	
					aluli	felüli
meghaltak						
1948	24,6	27,0	11,6	94,1	44,1	50,0
1950–1959 ...	16,9	23,2	12,3	66,4	33,4	33,0
1960–1969 ...	11,6	23,1	13,3	40,8	27,7	13,1
1970–1979 ...	8,9	22,0	12,2	31,0	25,0	6,0
1980–1989 ...	6,8	11,9	5,9	19,2	14,6	4,6
1980	7,8	15,3	7,8	23,2	17,9	5,3
1981	8,2	13,0	6,2	20,8	15,7	5,1
1982	7,6	12,7	6,4	20,0	15,5	4,5
1983	7,1	11,2	5,3	19,0	14,2	4,8
1984	6,4	12,5	6,4	20,4	15,8	4,6
1985	6,2	12,7	6,8	20,4	15,6	4,7
1986	6,5	11,8	5,7	19,0	14,7	4,8
1987	7,0	10,4	5,3	17,3	13,0	4,3
1988	6,1	9,8	4,9	15,8	11,8	4,0
1989	5,3	9,3	4,4	15,7	11,7	4,0
1990	5,6	8,7	4,3	14,8	10,8	4,0

A csecsemőhalandóság lényeges csökkenését a késői – 28 napon túli – csecsemőhalottak számának és arányának jelentős visszaesése okozta. 1948 valamint

1960 és 1969 között az ezer élveszülettre jutó 28 napon túli csecsemőhalottak aránya 50-ről 13-ra, az 1970-es és az 1980-as évek között 6-ról 5-re esett vissza. Az ezer élveszülettre jutó késői csecsemőhalottak aránya az 1948. évi 44-ről az 1960-as években 28-ra, az 1970-es években 25-re, az 1980-as években pedig már 15-re csökkent. A 7 napos kor előtt meghaltak aránya az 1948. évi 27-ről az 1970-es években 23-ra, az 1980-as években 12 ezrelékre mérséklődött. A halvaszülettek arányának visszaesése következtében javult a születés körüli halandóság: az 1948. évi 52-ről az 1960-as években 35-re, az 1980–1989. években pedig 19 ezrelékre.

A korszpecifikus halandóság változása és elsősorban az a tény, hogy ma a meghaltak nagy része időskorú, átrendezte a halálozások halálok szerinti struktúráját is.

12. tábla

A halálozások alakulása fontosabb halálokok szerint

Haláloki csoport	1948.	1960.	1970.	1980.	1985.	1989.	1990.
	évben						
	Százezer lakosra jutó halálozások						
Fertőző betegségek	161	45	27	14	10	10	9
Ebből:							
gümőkór	109	31	19	12	7	7	7
Daganatok	132	174	219	261	271	292	301
Keringési rendszer betegségei*	273	410	527	596	598	576	593
Ebből:							
magasvérnyomás betegség	.	23	38	41	53	52	56
ischaemiás szívbetegség ..	13	69	228	240	260	267	272
agyérbetegség	81	144	169	232	222	200	206
Egyéb természetes halálokok	533	328	298	371	382	367	374
Ebből:							
cukorbetegség	4	8	8	19	19	18	19
tüdőgyulladás	90	50	17	16	10	10	10
hőrgurut, tüdőtágulat, asthma	14	33	22	66	51	45	46
fekély	6	5	9	10	8	9	10
idült májgyulladás, máj- zsugorodás	4	9	13	28	43	52	53
Erőszakos halálokok	56	60	92	115	125	123	128
Ebből:							
motoros jármű baleset	3	6	17	16	17	22	25
egyéb baleset	27	27	38	50	60	57	59
öngyilkosság	24	25	35	45	44	42	40
<i>Mindösszesen</i>	<i>1155</i>	<i>1017</i>	<i>1163</i>	<i>1357</i>	<i>1386</i>	<i>1368</i>	<i>1405</i>
	Megoszlás (százalék)						
Fertőző betegségek	13,9	4,4	2,3	1,0	0,7	0,7	0,7
Daganatok	11,4	17,1	18,8	19,2	19,6	21,4	21,4
Keringési rendszer betegségei	23,6	40,3	45,3	44,0	43,1	42,1	42,2
Egyéb természetes halálokok	46,2	32,3	25,7	27,3	27,6	26,8	26,6
Erőszakos halálokok	4,9	5,9	7,9	8,5	9,0	9,0	9,1
<i>Mindösszesen</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>

* Az idősor az adatok azonos értelmezése miatt nem tartalmazza a keringési rendszer egyéb betegségeit.

Fejlett gyógyeljárások alkalmazásával és különböző közegészségügyi intézkedésekkel bizonyos — a múltban jelentős súlyú — halálteki csoportok (így a fertőző betegségek) visszaszorultak, míg más — főleg a népesség életvitelével, étkezési szokásaival szoros összefüggésben álló — betegségcsoportok gyakorisága számottevően növekedett. A halálozások döntő többségét a szív- és érrendszeri betegségek, a daganatok és az erőszakos halálokok idézték elő, együttes arányuk az 1948. évi 40-ről 1989-ben 83 százalékra nőtt. A halálozások számának emelkedését is elsősorban e halálteki csoportok okozták. (Lásd a 12. táblát.)

A főbb halálteki csoportok alakulásának vizsgálatából a következőket állapíthatjuk meg:

— a keringési betegségeknek az összes halálozásokon belüli aránya az 1940-es évek végi 24-ről 1990-re 42 százalékra nőtt; az e betegségben meghaltak százezer lakosra vetített száma 117 százalékkal emelkedett;

— a daganatos betegségekben meghaltak aránya is jelentősen — 11-ről 21 százalékra — növekedett, az e halálokban meghaltak százezer lakosra jutó száma 128 százalékkal nőtt; ezt elsősorban a népesség öregedése okozta, továbbá az, hogy a jobb diagnosztikai eljárások hozzájárultak egyes betegségek felismeréséhez, pontosabb meghatározásához.

Jelenleg a halálozások 9 százaléka erőszakos haláloknak tulajdonítható; a százezer lakosra jutó erőszakos halálozás 1948 és 1990 között 119 százalékkal emelkedett. E halálteki csoportban jelentős növekedés figyelhető meg a motoros jármű okozta (több mint 8-szorosára) és az egyéb balesetek (119 százalékos) terén; a százezer lakosra jutó öngyilkosságok száma az 1948. évi 24-ről 1989-re 42-re, 1990-re pedig 40-re emelkedett.

HÁZASSÁGKÖTÉSEK — HÁZASSÁGMEGSZŪNÉSEK

Magyarországon az 1945 utáni időszakban magas volt a házasságkötések aránya, amelyet — a legutóbbi időszaktól eltekintve — alig befolyásoltak a kormegoszlásban mutatkozó hullámzások.

Az 1970-es évek közepétől, de még inkább az 1980-as években jelentős mértékben csökkenni kezdett a házasságkötési gyakoriság, az 1970-es évek 9 ezrelékes nyers arányszáma az 1980-as években 7 ezrelékre süllyedt. A tisztított arányok az 1980-as években a férfiaknál 28, a nőknél 29 százalékkal csökkentek az 1970-es évekéhez képest. 1990-ben a házassági mozgalom arányszámái az előző évhez képest nem változtak lényegesen. (Lásd a 13. táblát.)

A házasságkötések általános tendenciái a korszpecifikus házasságkötési arányok változásaiban is megmutatkoznak, ugyanis 1970-ig a viszonylag idősebbeket mind a férfiaknál, mind a nőknél magasabb házasságkötési arányok jellemezték, talán részben a háborús házasságkiesések pótlásaként, részben pedig az újrarázasodók számának növekedése miatt. Ez a tendencia megfordult, és a 40 éven felüliek házasságkötési arányai az 1960-as évektől kezdve zuhanni kezdtek, és a 30–34 éves nem házasok házasságkötési gyakorisága az 1980-as években már csak 72,9, vagyis 55 százalékkal esett vissza az 1955–1959. években tapasztaltakhoz képest. A 35–39 évesek házasságkötési gyakorisága a 30–34 évesekénél nagyobb arányban csökkent. A 25–29 évesek korcsoportjában kisebb mértékű házasodási visszaesés figyelhető meg, míg a 20–24 éves nem házasok házasságkötési gyakorisága egészen az 1980-as évekig nőtt.

A házasságkötési korra vonatkozó jogszabályok többszöri megváltoztatása következtében a 20 éven aluliak házasságkötési gyakorisága nagyon változó. Az 1980-as években a 15–19 éves férfiak házasságkötési aránya 24, a nők aránya pedig 27 százalékkal alacsonyabb az 1970-es évekénél.

13. tábla

A házasságkötés arányának, a házasságra lépők átlagos életkorának alakulása

Év, évek átlaga	Ezer 15 éves és idősebb nem házas		A férfi	A nő	Ezer először házasuló 15 éves és idősebb nem házas		Az először házasuló	
	férfira jutó házasságkötés	nőre	átlagos életkora (év)		férfira jutó házasságkötés	nőre	férfi	nő
			átlagos életkora (év)					
1948—1949 ...	88,8	66,6	28,8*	24,5*	88,3	104,9	26,4*	22,8*
1950—1959 ...	93,2	69,3	28,9**	24,8**	92,5	114,8	25,7**	22,3**
1960—1969 ...	84,2	61,6	28,1	24,3	81,8	105,7	24,7	21,6
1970—1979 ...	80,4	61,4	26,7	23,5	83,0	115,6	23,7	21,0
1980—1989 ...	58,0	43,5	27,7	24,5	62,0	91,0	24,3	21,4
1980	68,7	51,1	27,2	24,2	72,4	106,1	24,0	21,3
1981	65,3	48,5	27,4	24,3	69,0	101,8	24,1	21,4
1982	62,9	46,9	27,8	24,6	66,1	97,7	24,3	21,4
1983	62,1	46,4	27,7	24,6	66,0	97,2	24,4	21,4
1984	60,1	45,0	27,8	24,6	63,8	94,3	24,3	21,3
1985	57,7	43,3	27,8	24,6	61,6	90,7	24,3	21,3
1986	56,0	42,1	27,8	24,6	60,1	88,1	24,3	21,2
1987	50,0	37,8	27,9	24,7	54,1	79,4	24,3	21,4
1988	48,8	37,0	27,9	24,8	52,9	77,2	24,3	21,5
1989	48,3	36,8	27,5	24,4	53,5	77,3	24,2	21,4
1990	27,4	24,4	.	.	24,2	21,5

* 1948. évi.

** Az 1955—1959. évek átlaga.

Az 1980-as években még jobban látszik a házasságkötési gyakoriság csökkenése minden korcsoportban. Az 1970-es évekhez viszonyítva legnagyobb arányú a visszaesés a férfiak esetében a 40–59 éves korban (44 százalékos), de 31 százalékos a 25–29 és 37 százalékos a 30–39 éves korcsoportban, 24 százalékkal esett vissza a 20 éven aluli és a 20–24 éves korcsoportban, 28 százalékos a csökkenés a 60 éves és idősebb férfiaknál. A nők között általában kisebb a házasságkötés csökkenése: legnagyobb mértékű a 20 éven aluliaknál és az 50–59 éveseknél (27%), de a 30–39 éveseknél is viszonylag jelentős (23%). A legnagyobb házasságkötési gyakoriságú 20–29 éves nők között is 15 százalékos a visszaesés. (Lásd a 14. táblát.)

A házasságkötések kor szerinti változása erős hatást gyakorolt az átlagos házasságkötési korra is. Az 1980-as években az elmúlt évtizedek fiatalodási tendenciája megváltozott, és a férfiak átlagos házasságkötési kora megközelítette az 1940-es évek végi 28, a nőké pedig a 24,5 évet. E mutatót természetesen befolyásolja a válás és özvegyülés után újránházasulók magasabb kora is. Így, ha csak az először házasuló nőtlenek és hajadonok átlagos házasodási korát vizsgáljuk tisztább képet kapunk, bár a tendencia itt is hasonló. Az először házasulók átlagos kora – átmeneti csökkenés után – az 1980-as évekre a férfiaknál 24,3, a nőknél 21,4 évre emelkedett.

14. tábla

A korcsoportonkénti házasságkötési arányszámok alakulása

Év, évek átlaga	évesek										Összesen
	—19	20—24	25—29	30—34	35—39	40—49	50—59	60—			
	Ezer megfelelő korú nem házas férfira jutó házasságkötés										
1948—1949 .	8,7	119,7	228,3	214,4	152,7	96,2	60,3	15,1	88,8		
1950—1959 .	13,4	134,2	265,9	205,6	180,7	119,6	71,4	17,7	93,2		
1960—1969 .	12,8	155,8	258,3	175,0	127,5	96,5	59,2	17,7	84,2		
1970—1979 .	18,7	164,2	210,3	117,9	80,9	60,2	44,2	13,0	80,4		
1980—1989 .	14,2	124,2	145,4	75,2	50,5	33,9	24,7	9,3	58,0		
1980 .	18,0	133,1	168,4	90,9	62,8	40,2	30,0	10,9	68,7		
1981 .	17,1	125,9	161,8	86,5	59,0	37,7	28,4	10,1	65,3		
1982 .	15,5	124,1	156,4	81,1	57,9	36,3	29,5	10,7	62,9		
1983 .	15,1	128,0	154,5	81,3	56,7	36,2	25,8	9,9	62,1		
1984 .	14,9	128,3	149,1	79,0	52,9	35,9	25,9	10,0	60,1		
1985 .	14,5	126,7	145,8	76,4	49,6	34,5	24,2	9,2	57,7		
1986 .	14,5	126,3	142,4	73,7	47,7	33,0	23,1	9,0	56,0		
1987 .	11,3	117,0	128,9	61,6	41,3	30,0	21,9	8,2	50,0		
1988 .	10,5	114,4	125,6	61,5	39,5	28,9	20,2	8,0	48,8		
1989 .	10,1	118,5	121,2	60,0	37,5	26,5	17,8	7,4	48,3		
	Ezer megfelelő korú nem házas nőre jutó házasságkötés										
1948—1949 .	78,1	207,4	158,5	88,1	55,2	26,0	8,5	1,3	66,6		
1950—1959 .	91,8	256,1	185,3	120,2	78,8	36,2	13,4	2,2	69,3		
1960—1969 .	89,1	270,9	179,9	106,1	64,8	34,0	12,5	2,0	61,6		
1970—1979 .	102,9	263,9	160,6	89,8	53,8	28,4	10,6	1,7	61,4		
1980—1989 .	74,7	223,8	135,5	70,5	39,9	21,6	7,7	1,2	43,5		
1980 .	95,0	241,7	151,7	80,3	44,6	23,6	8,6	1,4	51,1		
1981 .	89,3	238,4	148,1	77,3	42,6	22,7	8,3	1,3	48,5		
1982 .	83,9	236,1	144,0	76,9	43,9	23,3	8,8	1,5	46,9		
1983 .	81,2	242,0	145,2	77,1	42,1	23,0	8,5	1,3	46,4		
1984 .	78,2	238,6	140,5	73,8	42,6	22,5	8,4	1,3	45,0		
1985 .	74,7	229,4	138,1	71,9	40,8	22,2	7,6	1,3	43,3		
1986 .	72,9	219,6	133,6	71,1	40,4	21,3	7,6	1,2	42,1		
1987 .	60,3	203,8	120,8	59,8	34,6	19,9	6,9	1,1	37,8		
1988 .	56,0	195,9	116,9	61,1	34,1	19,2	6,6	1,1	37,0		
1989 .	55,1	192,7	116,2	56,0	33,4	17,9	5,9	0,9	36,8		

A házasságkötések összetételét nagymértékben befolyásolja az újránházasulók arányának változása. Az 1980-as években kötött házasságok közel 70 százaléka első házasságkötés volt, az 1940-es években még 80 százalék volt ez az arány. Azon házasságkötések aránya, amelyekben az egyik fél korábban házas volt, az 1970-es évekből 15-ről az 1980-as években 17 százalékra emelkedett. Ennél nagyobb mértékben (23 százalékkal) változott az előző évtizedhez képest azon házasságkötések aránya, amelyekben mindkét fél előzőleg házas volt, és az 1980-as években arányuk 13,6 százalék volt.

15. tábla

Az újránházasulók arányának alakulása

Év, évek átlaga	Száz házasulóból előzőleg			Ezer megfelelő családi állapotú házasulóra jutó házasságkötés					
	egyik fél sem volt házas	az egyik	mind a két	férfi			nő		
		fél házas volt	nőtlen	özvegy	elvált	hajadon	özvegy	elvált	
1948	79,4	14,2	6,4
1950—1959	75,8	15,6	8,6	92,5	45,1	272,3	114,8	10,9	114,2
1960—1969	73,3	15,3	11,4	81,8	33,8	211,8	105,7	6,2	94,1
1970—1979	74,3	14,6	11,1	83,0	22,6	128,9	115,6	4,3	70,8
1980—1989	69,4	16,9	13,6	62,0	14,6	73,3	91,0	3,0	46,8
1980	70,7	16,6	12,7	72,4	17,8	94,4	106,1	3,4	56,4
1981	70,0	17,0	13,0	69,0	17,1	87,8	101,8	3,4	53,3
1982	68,7	17,2	14,1	66,1	17,3	85,3	97,7	3,5	53,2
1983	68,8	17,4	13,8	66,0	15,5	81,0	97,2	3,2	51,9
1984	68,5	17,5	14,0	63,8	15,5	77,6	94,3	3,2	49,6
1985	68,5	17,6	13,9	61,6	14,6	72,2	90,7	3,0	47,1
1986	68,7	17,1	14,2	60,1	13,7	68,2	88,1	3,0	45,5
1987	69,3	16,8	13,9	54,1	12,1	58,7	79,4	2,7	38,7
1988	69,6	16,5	14,0	52,9	11,7	56,0	77,2	2,5	37,7
1989	71,6	15,8	12,6	53,5	10,4	51,3	77,3	2,3	34,8
1990	72,2	15,6	12,2

Az újránházasulóknak a házasságkötések számához viszonyított növekedése nem fejezi ki az újránházasodás tényleges változásait, ugyanis a válások és az özvegyülések aránya az újránházasulóknál jobban nőtt. Más szóval a valóságos újránházasodási arány kisebb mértékben nőtt, illetve az utóbbi időszakban jelentősen visszaesett, ha az özvegyek, illetve az elváltak tényleges számához viszonyítjuk a házasságkötések számát.

Az 1980-as években ezer elváltira a férfiak esetében 73, a nők esetében pedig 47 házasságkötés jutott, ez 57 százaléka, illetve kétharmada az 1970-es évekből házasságkötési arányuknak. Az özvegyek esetében is jelentős a csökkenés, de kisebb arányú, mint az elváltaknál. Az 1980—1989. években ezer özvegy férfira 14,6, ezer özvegy nőre 3,0 házasságkötés jutott, 35, illetve 30 százalékkal kevesebb, mint az 1970-es években.

Ezer 15 éves és idősebb nőtlen férfira az 1980-as években 62 — egynegyedével kevesebb mint az 1970-es években — házasságkötés jutott. A 15 éves és idősebb haja-

donok megfelelő házasságkötési aránya az 1980-as években 91 ezrelék volt, azaz az 1970-es évekhez képest több mint 20 százalékkal csökkent.

A válások ugyan a házasságok megszűnésének kisebb részét alkotják – nagyobb része özvegyüléssel szűnik meg –, de így is egyre nagyobb arányúak. Az 1980-as években ezer fennálló házasságra több mint 10 válás jutott, ez az arány az 1950-es években 6, az 1970-es években 8 körül volt. Ez azt is jelenti, hogy száz új házasságkötésre az 1980–1989. években átlagosan csaknem 40 válás jutott, míg az előző évtizedben csak 27.

16. tábla

A válások számának és arányának alakulása

Év, évek átlaga	Válások száma	Ezer fennálló házasságra jutó válás	Ezer lakosra*	Ezer házasságkötésre	A férfi	A nő
			jutó válás		átlagos életkora (év)	
1949	12 556	5,8	1,4	116,5	38,6	34,4
1950—1959	14 032	5,8	1,4	144,0	37,9	34,1
1960—1969	19 474	7,4	1,9	217,3	37,2	33,6
1970—1979	25 671	8,3	2,5	265,3	36,3	33,0
1980—1989	27 940	10,3	2,7	384,4	36,2	33,2
1980	27 797	9,9	2,6	346,0	35,7	32,6
1981	27 426	9,8	2,6	355,6	35,7	32,7
1982	28 587	10,3	2,7	378,4	36,0	33,0
1983	29 337	10,7	2,8	386,2	36,1	33,1
1984	28 711	10,5	2,7	383,1	36,1	33,1
1985	29 309	10,9	2,8	400,2	36,2	33,2
1986	29 557	11,1	2,8	408,1	36,6	33,6
1987	29 856	11,3	2,8	451,8	36,7	33,6
1988	23 868	9,1	2,3	362,1	36,6	33,6
1989	24 952	9,6	2,4	372,7	36,6	33,6
1990	24 888	.	2,4	374,8	36,7	33,8

* Az 1980—1989. évi arányszámokat az 1990. évi népszámlálás végleges adatai alapján visszamenőleg korrigált évközepi népességszámok alapján számítottuk ki.

A válási gyakoriság az 1980-as években az 50 évnél fiatalabbaknál növekedett. Az ezer megfelelő korú házásra jutó válási arányok az 1970-es évek arányaihoz viszonyítva a 35–39 éves férfiaknál 27, a 40–49 éveseknél 20, a 30–34 éveseknél 17, a 20 évesnél fiatalabb és a 35–39 éves nőknél 30, a 30–34 éveseknél 27 százalékkal nőttek. (Lásd a 17. táblát.)

Az évi házasságkötéseket és házasságmegszűnéseket összefoglaló házassági táblákból megállapíthatjuk, hogy 1978-tól a megszűnt házasságok száma meghaladja a megkötöttekét, így a házassági táblába már házassági hiány jelentkezik.

A házassági hiányt a házasságok számának csökkenése mellett a válások számának emelkedése és a halandóság romlása miatt az özvegyülések jelentős növekedése is okozta. E három tényező hatását vizsgálva megállapíthatjuk, hogy az 1980–1989. években mért hiányt 43 százalékból a házasságkötések számának csökkenése, 40 százalékból az özvegyülések növekedése, 17 százalékból pedig a válások számának emelkedése okozta.

17. tábla

A vdlási aránysszám alakulása a férfi és a nő korcsoportja szerint

Év, évek átlaga	éves										Összesen					
	—19	20—24	25—29	30—34	35—39	40—49	50—59	60—								
			Ezer megfelelő korú házas férfitra jutó válás													
1948—1949 ..	5,34		9,46	11,48	8,84	5,33						2,04	5,61			
1950—1959 ..	10,60		10,42	9,71	8,28	5,61						2,33	5,91			
1960—1969 ..		17,82	15,39	12,51	9,61	6,98						1,83	7,44			
1970—1979 ..	11,96	19,63	19,36	15,79	12,02	8,46						1,81	9,23			
1980—1989 ..	10,42	21,77	21,63	18,46	15,26	10,13						1,54	10,31			
1980 ..	11,89	20,83	21,04	17,09	13,84	8,84						1,69	9,89			
1981 ..	11,07	20,63	20,60	17,73	13,69	8,86						1,55	9,83			
1982 ..	9,61	22,37	21,64	17,68	14,67	9,52						1,71	10,32			
1983 ..	13,14	22,22	22,47	18,64	15,57	10,14						1,68	10,68			
1984 ..	12,65	21,25	22,07	19,18	15,71	10,28						1,53	10,54			
1985 ..	12,40	20,99	22,80	20,14	16,56	10,71						1,58	10,86			
1986 ..	13,01	23,16	22,46	19,59	16,77	11,61						1,60	11,05			
1987 ..	14,94	23,85	23,14	20,19	17,38	11,83						1,62	11,27			
1988 ..	12,46	20,86	19,15	16,96	13,50	9,40						1,27	9,10			
1989 ..	10,67	21,54	20,92	17,44	14,91	10,08						1,20	9,59			
							Ezer megfelelő korú házas nőre jutó válás									
1948—1949 ..	4,70	8,78	10,29	9,18	6,47	3,98						1,81	5,60			
1950—1959 ..	7,67	10,48	10,11	8,19	6,31	4,39						2,02	5,82			
1960—1969 ..	12,00	16,30	13,31	10,00	7,86	5,68						1,43	7,41			
1970—1979 ..	14,55	20,35	17,13	12,89	10,11	6,83						1,39	9,22			
1980—1989 ..	18,98	22,70	19,61	16,33	13,12	7,80						1,20	10,32			
1980 ..	19,17	21,49	18,87	14,51	11,35	7,01						1,33	9,89			
1981 ..	19,06	21,27	18,95	14,80	11,51	6,89						1,24	9,83			
1982 ..	18,83	22,77	19,49	15,39	12,57	7,49						1,33	10,32			
1983 ..	19,58	23,03	20,22	16,89	13,07	7,93						1,32	10,68			
1984 ..	18,59	22,68	20,47	16,88	13,41	7,76						1,18	10,55			
1985 ..	19,18	23,28	20,64	18,07	14,07	8,13						1,25	10,86			
1986 ..	19,04	24,25	20,34	17,75	14,96	8,85						1,18	11,05			
1987 ..	21,58	24,44	21,47	18,25	14,98	9,11						1,27	11,28			
1988 ..	17,59	21,03	17,13	14,97	12,17	7,23						0,99	9,10			
1989 ..	17,19	22,74	18,50	15,81	13,14	7,62						0,89	9,60			

18. tábla

A házasságok mérlege

Év, évek átlaga	A házasság- kötések száma	Házasság- kötés	Halál	Válás	Összes	Házasságok többlete, illetve hiánya (—)
			által	által		
			megszűnt házasságok			
ezer lakosra*						
1945—1949	95 162	10,4	5,8	0,9	6,7	3,7
1950—1959	98 235	10,2	4,6	1,4	6,1	4,1
1960—1969	89 523	8,8	5,0	1,9	6,9	2,0
1970—1979	97 097	9,2	5,9	2,5	8,4	0,8
1980—1989	72 854	6,9	6,4	2,7	9,1	—2,2
1980	80 331	7,5	6,6	2,6	9,2	—1,7
1981	77 131	7,2	6,6	2,6	9,2	—2,0
1982	75 550	7,1	6,5	2,7	9,2	—2,1
1983	75 969	7,1	6,6	2,8	9,4	—2,3
1984	74 951	7,1	6,5	2,7	9,2	—2,1
1985	73 238	6,9	6,4	2,8	9,2	—2,3
1986	72 434	6,9	6,4	2,8	9,2	—2,3
1987	66 082	6,3	6,2	2,8	9,0	—2,7
1988	65 907	6,3	6,1	2,3	8,4	—2,1
1989	66 949	6,4	6,2	2,4	8,6	—2,2
1990	66 405	6,4	6,3	2,4	8,7	—2,3

* Az 1980—1989. évi arányszámokat az 1990. évi népszámlálás végleges adatai alapján visszamenőleg, korrigált évközepi népességszámok alapján számítottuk ki.

A NÉPESSÉG ÖSSZETÉTELE

A népesedési folyamatokban az elmúlt évtizedekben bekövetkezett változások természetesen befolyásolták a népesség összetételét is.

A két nem ellentétesen alakuló demográfiai fejlődése — elsősorban a férfi halandósági többlet növekedése — miatt már az 1970-es években megállt a nőttöbblet mértékének csökkenése. Az ezer férfira jutó nők száma az 1980. évi 1064-ről 1989-re és 1990-re erősen, 1073-ra, illetve 1081-re növekedett.

A születésszám hullámozása, illetve a halandóság megváltozása miatt az öregedési folyamat változásai jelentős mértékben átalakították az elmúlt időszakban a népesség kor megoszlását.

A gyermekkorúak aránya 1980-ban 21,8, 1989-ben 20,8, 1990-ben pedig 20,5 százalék volt. (Lásd a 19. táblát.)

A fiatalabb munkaképes korúak (15–39 évesek) aránya 1980-ban 35,8, 1989-ben 35,7 és 1990-ben 35,5 százalék. Az idősebb munkaképes korúak aránya az elmúlt időszakban 24–25 százalék körüli. Leglényegesebb változás az öregkorúak arányában mutatkozik, ugyanis a népességben belül a 60 évesek és idősebbek aránya az 1949. évi 12-ről 1970-re 17 százalékra, 1970 és 1990 között pedig 17-ről 19 százalékra emelkedett.

A 60 éves és idősebbek arányának emelkedése nemcsak a gyermekek száma és aránya csökkenésének, hanem a magasabb születéskor várható élettartamnak is következménye.

19. tábla

A népesség főbb korcsoportok szerint

Időpont (január 1.)	—14	15—39	40—59	60—	Összesen	Ezer férfira jut nő
	évesek (százalék)					
1949 ...	24,9	38,8	24,7	11,7	100,0	1081
1960 ...	25,4	36,8	24,0	13,8	100,0	1073
1970 ...	21,1	37,0	24,8	17,1	100,0	1063
1980 ...	21,8	35,8	25,3	17,1	100,0	1064
1989 ...	20,8	35,7	24,8	18,7	100,0	1073
1990 ...	20,5	35,5	25,0	18,9	100,0	1081

A házasságkötésekben és -megszűnésekben bekövetkezett változások erősen befolyásolták a népesség családi állapot szerinti összetételét. Az 1980-as években a 15 éves és idősebb népességben visszaesett a házasok aránya (az 1980. évi 67-ről 1989-ben 62 százalékra), de az özvegyeké 10-ről 11 százalékra nőtt, az elváltaké pedig 5-ről 7 százalékra.

20. tábla

*A 15 éves és idősebb népesség nem és családi állapot szerint
(százalék)*

Időpont (január 1.)	Férfi				Nő			
	nőtlen	házas	özvegy	elvált	hajadon	házas	özvegy	elvált
1949 ...	30,6	64,5	4,0	0,9	22,7	59,1	16,6	1,6
1960 ...	23,7	71,5	3,4	1,4	17,3	64,4	15,7	2,6
1970 ...	24,7	69,9	3,2	2,2	17,2	63,8	15,2	3,8
1980 ...	22,0	70,8	3,5	3,7	13,8	64,3	16,3	5,6
1989 ...	24,6	65,7	3,9	5,8	15,3	59,3	17,8	7,7

A házasok arányának csökkenése elsősorban éppen az özvegyek és az elváltak arányának növekedésével függ össze, de 1980 után a házasodási kedv mérséklődésével nőtt a nőtlenek és a hajadonok aránya is.

Az özvegyek aránya lényegesen eltér a férfiak és a nők körében. 1989-ben az özvegyek aránya a férfiaknál 4, a nőknél pedig közel 18 százalék, az eltérés a halandóság nemek közötti különbségéből és a házastársak közötti korkülönbségből adódhat.

Az elváltak aránya mind a férfiaknál, mind a nőknél 1980-tól 1989-ig jelentősen emelkedett, bár az 1988–1989. években a válások csökkenésének eredményeként valamelyest csökkent ez az arány. Az elváltak arányának alakulását természetesen befolyásolja az évek óta csökkenő újránházassági gyakoriság is.

NEMZETKÖZI ÖSSZEHASONLÍTÁS

A két alapvető demográfiai folyamat – az élveszületések és a halálozások – eredményének tekinthető természetes szaporodás Európa országaiban jelentős mértékben visszaesett. Magyarország természetes szaporodási aránya az 1950-es években még megfelelt az európai átlagnak, majd 1981-től a természetes szaporodást fogyás váltotta fel. Még mindig magas a természetes szaporodás Albániában (20‰), Ír-
or-

szágban és a Szovjetunióban (9–9‰), Lengyelországban (8‰), Jugoszláviában (7‰) és Romániában (5–6‰). Közepes szaporodásúnak tekinthetők azok az országok, amelyekben az ezer lakosra jutó arány 2–4 ezrelék közötti (Franciaország, Norvégia, Csehszlovákia, Spanyolország, Finnország, Svájc, Hollandia, Görögország, Egyesült Királyság és Portugália). Alacsony a természetes szaporodás aránya azon országokban, amelyekben az ezer lakosra jutó természetes szaporodás nem éri el a 2 ezreléket (Belgium, Svédország, Ausztria, Bulgária, Olaszország és az utóbbi évben a Német Szövetségi Köztársaság). Három európai országban van természetes fogyás: Dániában, a volt Német Demokratikus Köztársaságban (az utóbbi évben) és Magyarországon.

A magyarországi nyers élveszületési arány 12 ezrelékes szintje Ausztriáéval, Dániáéval, Németországéval, Svájcéval együtt nemzetközi viszonylatban alacsonynak számít. Vannak országok, amelyekben ennél is kisebb az ezer lakosra jutó élveszületési arány (10–11‰ Japánban, Olaszországban), és 13–14 ezrelék körüli Bulgáriában, az Egyesült Királyságban, Finnországban, Franciaországban, Hollandiában, Norvégiában és Svédországban. A nyers élveszületési arány 14 ezreléknél nagyobb az Egyesült Államokban, Írországon, Jugoszláviában, Lengyelországban, Romániában és a Szovjetunióban (20‰ körüli).

A halandóság nemzetközi szintjét a nemek szerinti halandósági táblákból számított születéskor várható átlagos élettartamokkal mutatjuk be. A különböző országok halandósági tábláiban a férfiak születéskor várható átlagos élettartama 64 és 76 év, a nők pedig 68 és 83 év közötti. A magyar férfiak 65 évre tehető születéskor várható átlagos élettartama a szovjetunióbelivel van egy szinten, míg Albániában, Jugoszláviában, Bulgáriában, Csehszlovákiában, valamint a volt Német Demokratikus Köztársaságban a férfiak születéskor várható átlagos élettartama 68–70 év. A magyar férfiak születéskor várható átlagos élettartama jóval alacsonyabb, mint a kedvezőbb halandóságú országokban. Svédországban, Svájcban, Hollandiában, Spanyolországban, Olaszországban, Norvégiában, Görögországban 73–74 év, Japánban 76 év a várható élettartam. A magyar nőknek a férfiakénál 9 évvel hosszabb várható élettartama (74 év) nemzetközi szinten alacsonynak tekinthető (azonos a Szovjetunióéval), és Európában csak Romániát előzi meg. Ily módon a magyar nők várható élettartama jelentősen elmarad a 80–81 évet remélő holland, francia, norvég, olasz, spanyol, svájci, svéd és a 83 évet remélő japán nőktől.

A házasságkötések 6 ezrelék körüli nyers aránya európai viszonylatban közepesnek tekinthető, és Ausztria, Belgium, Dánia, Hollandia és Görögország elmúlt évekbeli arányához hasonló. Finnországban, Franciaországban, Írországon, Norvégiában, Olaszországban, Spanyolországban, Svédországban ezer lakosra 5 házasságkötés jut. A többi országban 7 és 8 ezrelék körüli a nyers házasságkötési arány.

Magyarországon viszonylag magas (2,4‰) a válásoknak a népesség számához viszonyított aránya, ennél lényegesen magasabb az Egyesült Államokban (4,8‰), Kubában (3,6‰), a Szovjetunióban (3,4‰) Dániában és a volt Német Demokratikus Köztársaságban (3,0–3,0‰). A nyers válási arány Svédországban és Csehszlovákiában a magyarországihoz hasonló, Ausztriában, a volt Német Szövetségi Köztársaságban 2,0–2,1, Hollandiában, Svájcban és Franciaországban pedig 1,9 ezrelék. A többi országban ez az arány 1 ezrelék körüli, kivéve azon országokat, amelyekben a törvények nem engedik meg a válást (Írországon, Spanyolországban). Az elmúlt

évtizedben Magyarország a házasságkötési arány jelentős mértékű csökkenésével a magas házasságkötési arányú országok csoportjából a közepes házasságkötési arányszámú országcsoportba került. A válási gyakoriság tekintetében is hazánk a magas arányszámú országcsoportból a közepesbe került, aminek az a magyarázata, hogy a 20 évvel ezelőtti arány alig nőtt, sőt az utóbbi években még csökkent is, miközben a többi országban jelentősen emelkedett.

TÁRGYSZÓ: Népesedés.

РЕЗЮМЕ

Численность населения Венгрии в восьмом десятилетии текущего столетия сократилась на 334 тыс. человек (3,1%) и составила на 1 января 1990 года 10 375 000, а на 1 января 1991 года 10 355 000 человек.

В 1980-ые годы среднегодовая естественная убыль населения составляла 1,3 промилля.

С 1980 года в значительной мере снизилась желаемость рождений, к чему прибавилось еще выбывание рождений в связи с имевшим место перенесением вперед сроков рождений, а также меньшая численность молодых женских поколений.

Общие коэффициенты рождений в 1983—1984 и 1988—1990 годах достигли наиболее низкого до сих пор уровня и упали до 11,8—11,9 промилля.

В течение исследуемого периода произошла стабилизация на наивысшем в период после 1945 года уровне не только коэффициента смертности (достигнув или приблизившись к 14 промиллям), но и устраняющий пределы возрастного распределения стандартизированный коэффициент тоже был на 4 процента выше по сравнению с имевшим место в 1960-ые годы — до сих пор наиболее благоприятным — уровнем.

С середины 1970-ых годов и в особенности в 1980-ые годы началось значительное сокращение частоты заключения браков, в связи с чем общий коэффициент упал с 9 промиллей в 1970-ые до 7 промиллей в 1980-ые годы.

В 1980-ые годы на тысячу существующих браков приходилось более 10, а на сто новых браков в среднем без малого 40 разводов.

В дальнейшем автор показывает изменение состава населения и приводит соответствующие международные данные.

SUMMARY

Hungary's population decreased by 334 thousand heads (3.1 per cent) in the 1980s, and it was equal to 10,375,000 and 10,355,000 on 1st January 1990 and 1991, respectively.

The yearly average natural decrease was equal to 1.3 thousandth in the 1980s.

The inclination for childbirth decreased notably since 1980. That was aggravated by the deficiency of births, due to bringing forward births and by the decreasing number of young female generations.

Crude birth rates touched bottom in 1983—1984 and 1988—1990 with 11.8—11.9 thousandth.

In the investigated period not only crude mortality rate has become stabilized at the highest level of the period after 1945 (having reached or approached 14 thousandth), but also standardized mortality rate which eliminates the effects of age distribution and is by 4 per cent above the level of the 1960s, the most favourable level so far.

The nuptiality started to decrease significantly from the mid 1970s, which accelerated in the 1980s, while the 9 thousandth crude rate in the 1970s diminished to 7 in the 1980s.

The number of divorces per one thousand existing marriages was over 10 in the 1980s, while that for one hundred new marriages was, on the average, nearly 40.

Further on the study shows the changes of population structure as well as the relevant international data.

A MUNKANÉLKÜLISÉG MÉRÉSÉNEK STATISZTIKAI MÓDSZEREI MAGYARORSZÁGON*

CSABA ERIKA

Az 1980-as évek közepétől nyilvánvalóvá lett, hogy a teljes foglalkoztatás a jövőben tovább nem tartható fenn. A gazdasági növekedés lassulása és a központi tervezésen alapuló gazdaság kudarca következtében a munkanélküliség szemmel látható méreteket kezdett öltetni. Eleinte e jelenséget még az „átmeneti elhelyezkedési nehézség” kifejezés mögé rejtették, s csak 1987-től vált hivatalosan is elfogadottá a munkanélküliség szóhasználata.

A munkaerőpiacon bekövetkezett gyökeres változásokról, a munkanélküliek számáról, összetételéről és területi jellemzőiről ez idáig rendelkezésre álló egyetlen forrás az Országos Munkaügyi Központ havonta megjelenő kiadványa, amely csak a regisztrált munkanélküliekről és nem a munkanélküliek teljes köréről tájékoztat. (Ennek okait később ismertetem.) A jelentés még így is megdöbbentő adatokat közöl. A regisztrált munkanélküliek száma 1991-ben – az előző évhez képest – megötszöröződött (novemberben elérte a 351 ezret), miközben a rendelkezésre álló üres álláshelyek száma stagnált.¹

Egyre sürgetőbbé vált egy olyan új adatgyűjtési rendszer létrehozása, mely képes kielégíteni a megváltozott foglalkoztatáspolitikai igényeit. A Központi Statisztikai Hivatal (KSH) a kormány megbízásából – az Emberi Erőforrás Világbanki Program keretében – 1991 során kialakított s 1992 januárjától folyamatosan működtet egy lakossági megkérdezésen alapuló adatgyűjtést, az ún. munkaerő-felmérést. Ennek elsődleges célja, hogy a nemzetközi gyakorlattal összhangban információkat nyújtson a munkaerőpiac helyzetéről, a foglalkoztatottak és a munkanélküliek számának alakulásáról és társadalmi-gazdasági jellemzőiről.

Az alapvető fogalmak és a felvételi eredmények ismertetése előtt tekintsük át a munkanélküliség statisztikai mérésének korábbi magyarországi gyakorlatát.

A MUNKANÉLKÜLISÉGI STATISZTIKA TÖRTÉNETE

A történeti elemzés választ ad arra a kérdésre, hogy – a nemzetközi gyakorlatban, 1992-től pedig hazánkban is – miért ez a fajta adatgyűjtés vált a munkaerő összetételének s ezen belül a munkanélküliség mérésének legmegbízhatóbb eszközévé.

* A *Statisztikai Szemle* jubileumi pályázatán első díjat nyert tanulmány kissé módosított változata.

¹ *Munkaerőpiaci információk*. 1991. évi 12. sz. 3. old.

A második világháborúig

Az 1920-as években a Nemzetközi Munkaügyi Hivatal (International Labour Office – ILO) ajánlása szerint azt tekintették munkanélkülinek, aki tudott és akart dolgozni, de nem talált munkát olyan alkalmazásban, mely képességeinek és igényeinek megfelelt volna. [5] A munkanélküliek köréből tehát kihagyták azokat, akik betegség vagy rokkantság miatt voltak állás nélkül, továbbá a „munkaviszályok” (sztrájkok) alatt ideiglenesen nem dolgozó munkásokat is.

E szempontok figyelembevételével a munkanélküliségnek három formáját különböztették meg:

- a teljes munkanélküliek közé sorolták azokat, akiknek nem volt állásuk (az alkalmi munkavégzést nem vették figyelembe);
- részlegesen munkanélkülinek tekintették a „rövid munkaszakaszos” munkást, aki a rendes munkaidőnél kevesebbet dolgozott;
- a minőségi munkanélküli az volt, aki nem a tanult foglalkozásából élt, hanem ideiglenesen képesítésénél alacsonyabb szintű foglalkozásban volt kénytelen elhelyezkedni.

A teljes munkanélküliek számát az akkori Magyarországon számos forrásból próbálták kimutatni, de közülük, önmagában, egyik sem volt alkalmas a munkanélküliség mértékének pontos meghatározására. E források a következők voltak [10]:

- népszámlálások;
- hatósági munkaközvetítők kimutatásai;
- szakszervezetek kimutatásai;
- külön, önálló munkanélküliségi adatgyűjtések;
- foglalkozási és üzemi statisztikai felvételek;
- munkaközvetítési eredmények;
- munkásbiztosító és betegsegélyező pénztárak adatai.

A népszámlálások során – a kérdőív terjedelmi korlátai miatt – csak néhány főbb adatot (foglalkozás, nem, kor) lehetett a munkanélküliekről beszerezni. A munkanélküliség alakulásának pontos megítélésére már a népszámlálások eszmei időpontja (december 31.) sem volt alkalmas.

Első ízben az 1890. évi népszámlálás vette számba az ipar „hely nélküli segédeit”, tudakolva azt is, hogy közülük hányan voltak betegek a kikérdezés idején. Az 1900. évi népszámlálás már tágabb körű volt. Adatokat gyűjtött a bányászat, kohászat, ipar, kereskedelem, „hitel” és közlekedés körébe tartozó munkanélküliekről is, továbbá vizsgálta a munkanélküliség okát és időtartamát. A begyűjtött adatoknak sajnos csak egy kis hányadát publikálták. 1910-ben már nemcsak az ún. testi, hanem a szellemi munkanélkülieket is számba vették.

Az első világháborút követően évekig szünetelt a munkaerőpiac megfigyelése. E tekintetben szerencsés helyzetet teremtett az 1916. évi XVI. tc., melynek értelmében 1917-től működni kezdtek a hatósági munkaközvetítők. [3] Az első évek adatai a bizonytalan és zavaros gazdasági, politikai helyzet miatt még nem jellemezték teljesen megbízhatóan a munkaerőpiac helyzetét. 1922-től az adatok már reálisabbnak tekinthetők. A munkanélküliség alakulásáról az 1923-ban induló *Magyar Statisztikai Szemle* havonta megjelenő gazdasági jelzőtáblában számolt be, s 1930-ig részletes elemzéseket is közölt.

Magyarország gazdasági jelzőtáblája. — *Tableau économique de la Hongrie.*

Mognovezés Désignation	Egység Unité	Háború előtti adatok ¹⁾ Données d'avant-guerre ¹⁾	1923	1924	1925	
					november novembre	december décembre
1. Népmozgalom. — Mouvement de la population.						
Házasságkötések — <i>Mariages</i>	száma nombre	1909—1912. évi átlag moyenne de 1909—1912.				
1000 lél. jut — <i>Prop. pour 1000 âmes</i>	"	68.000	78.706	75.453	13.144	5.182
Élve szülöttek — <i>Nés-vivants</i>	"	9.1	9.6	9.1	19.4	7.4
1000 lél. jut — <i>Prop. pour 1000 âmes</i>	"	263.000	238.971	214.918	17.565	16.594
Halálozás — <i>Décès</i>	"	35.2	29.2	26.0	25.9	23.6
1000 lél. jut — <i>Prop. pour 1000 âmes</i>	"	174.000	159.287	164.371	9.870	11.717
Egy éven aluli elhaltak — <i>Décédés au-dessous d'un an</i>	"	23.3	19.5	19.9	14.5	16.7
100 éveszülöttre esik — <i>Proportion pour 100 nés-vivants</i>	"	55.000	43.943	41.852	2.632	2.789
Gümőkórban elhaltak — <i>Décès causés par la tuberculose</i>	"	20.9	18.4	19.5	15.0	16.8
1000 lél. esik — <i>Prop. pour 1000 âmes</i>	"	27.000	25.215	25.758	1.246	1.435
Szaporodás — <i>Accroissement</i>	"	3.5	3.1	3.1	1.8	2.0
1000 lél. jut — <i>Prop. pour 1000 âmes</i>	"	89.000	79.684	50.547	7.695	4.877
Kivándorolt — <i>Émigrés</i>	"	11.9	9.7	6.1	11.4	6.9
Visszavándorolt — <i>Rémigrés</i>	"	—	2.951	2.025	96	—
	"	—	287	474	54	—
2. Munkapiac. — Marché du travail.						
Hatósági munkaközvetítők: <i>Offices publics de placement:</i>						
Munkahelyek — <i>Offres d'emploi</i>	száma nombre	—	80.331	100.094	5.162	4.710
Munkakeresők — <i>Demandes d'emploi</i>	"	—	104.579	149.294	13.843	13.481
100 munkahelyre esett munkakereső <i>Proportion des demandes d'emploi pour 100 offres d'emploi</i>	"	—	130.2	149.1	268	286
Munkaközvetítés — <i>Placements</i>	"	—	51.888	49.493	3.117	2.885
100 munkahelyre esett közvetítés — <i>Proportion des placements pour 100 offres d'emploi</i>	"	—	64.2	49.4	60.4	61.3
Munkanélk. száma <i>Nombr. des chômeurs:</i>						
Keresztényszocialista szakszervezetek <i>Syndicats socialistes-chrétiens</i>		—	—	²⁾ 1.734	²⁾ 1.242	²⁾ 1.273
Szociáldemokrata szakszervezetek — <i>Syndicats socialistes-démocrates</i>		—	—	²⁾ 27.437	²⁾ 26.246	²⁾ 26.711
Együtt — <i>Ensemble</i>		—	—	²⁾ 29.171	²⁾ 27.488	²⁾ 27.984
Munkabérek ³⁾ — <i>Salaires:</i> ³⁾						
Bádogos — <i>Ferblantiers</i>		—	—	7.721	9.218	9.636
Asztalos — <i>Menuisiers</i>		—	—	6.812	8.318	7.965
Szabó — <i>Tailleurs</i>		—	—	8.581	9.136	8.690
Kőműves — <i>Maçons</i>		—	—	8.459	10.333	8.750
Napszámos — <i>Journaliers</i>		—	—	4.853	6.074	6.563
Gyári munkásnő — <i>Ouvrières de fabr.</i>		—	—	2.964	3.721	3.840
Napszámosnő — <i>Journalières</i>		—	—	3.715	4.889	6.163
3. Termelés. — Production.						
Búza — <i>Froment</i>	q	1911/13. évi átl. moyenne de 1911—1913	22,206.183	18,426.572	14,034.771	— ⁷⁾ 18,942.014
Rozs — <i>Seigle</i>	"	8,248.424	7,944.139	5,614.498	— ⁷⁾ 7,742.259	
Árpa — <i>Orge</i>	"	7,869.244	5,937.613	3,203.123	— ⁷⁾ 5,224.057	
Zab — <i>Avoine</i>	"	4,449.918	3,985.575	2,280.718	— ⁷⁾ 3,560.879	
Tengeri — <i>Mais</i>	"	15,024.289	12,509.418	18,828.066	— ⁷⁾ 23,488.383	
Burgonya — <i>Pommes de terre</i>	"	19,507.196	13,342.276	15,351.479	— ⁷⁾ 23,054.775	
Cukorrépa — <i>Betteraves à sucre</i>	"	15,867.212	8,635.888	12,742.032	— ⁷⁾ 15,252.572	
Bor (mustterm.) — <i>Vin (production de moût)</i>	hl	1,997.622	4,696.560	1,363.172	— ⁷⁾ 3,589.523	
Kőszén ²⁾ — <i>Houille</i> ²⁾	q	8,060.857	6,786.436	6,866.750	598.105	—
Barnaszén ²⁾ — <i>Lignite</i> ²⁾	q	54,525.932	62,246.767	57,416.547	5,146.511	—
Szesz — <i>Alcool</i>	hl	—	⁴⁾ 238.856	⁴⁾ 225.144	54.478	—
Cukor (nyerscukorértékben) — <i>Sucre (en valeur de sucre brut)</i>	q	2,758.927	⁴⁾ 818.820	⁴⁾ 1,234.450	630.120	—

¹⁾ Az adatok Magyarország mai területére vonatkoznak. — *Les données se rapportent au territoire actuel de la Hongrie.* —
²⁾ A munkaközvetítés alkalmazásával felajánlott munkabérek mérlegelt átlaga. Csak budapesti adatok. — *Moyenne pondérée des salaires offerts par les bureaux de placement de Budapest. Ces données ne se rapportent qu'à Budapest.* — ³⁾ Nettó termelési adatok. — *Données nettes de la production.* — ⁴⁾ A feltüntetett évvel végződő gazdasági év adatai. — *Données de la campagne finissant à l'année indiquée.* — ⁵⁾ Átlag. — *Moyenne.* — ⁶⁾ A hó utolsó napján megállapított adatok. — *Données établies au dernier jour du mois.* — ⁷⁾ A cseplési statisztikai összeírás ideiglenes adatai. — *Données provisoires de la statistique du battage.* — ⁸⁾ A m. kir. földművelésügyi miniszter szeptember hó 30-án kiadott vetéjelentése szerint. — *D'après le rapport du 30 septembre du ministre royal hongrois de l'Agriculture.* — ⁹⁾ Az 1925 évre vonatkozó ideiglenes adgt. — *Données provisoires relatives à 1925.*

Az Állami Munkaközvetítő Hivatal összesített adatai 1930. január 1-jétől a hatósági munkaközvetítők mellett az ingyenes magán-munkaközvetítők tevékenységéről is beszámoltak. Így az üzleti jellegű munkaközvetítéstől és a felek közvetlen megegyezésétől eltekintve, az egész munkaközvetítői forgalom áttekinthetővé vált.

A munkaközvetítő hivatalok kimutatásaiban azonban számos torzítás fordult elő. Munkanélkülivé válásakor sem jelentkezett mindenki ezen hivataloknál, különösen olyan időkben nem, amikor a nehéz gazdasági viszonyok között az elhelyezkedési esélyek amúgyis nagyon alacsonyak voltak. Az adatok ugyanakkor nem egy adott időpontra, hanem egy időszakra (hónapra) vonatkoztak, és nem személyeket, hanem eseteket jelentettek. Ennek következtében ugyanaz az egyén több munkaközvetítőnél és több ízben szerepelhetett. E két hibaforrás valószínűleg nem egyenlítette ki egymást.

Ez időben — kevés kivétellel — külföldön is csak a munkásszakszervezetek által segélyezett munkanélküliek száma volt ismeretes. Ez a képviseleti statisztikának nevezett kimutatás a munkanélküliség hullámzását ugyan jól tükrözte, de a munkanélküliek tényleges számáról még viszonylag elfogadható adatot sem tudott szolgáltatni.

A Statisztikai Hivatal felkérésére a magyarországi munkásérdek-képviseltek (mind a szociáldemokrata, mind a keresztényszocialista szakszervezetek) havonta közölték a Hivatallal a nyilvántartott munkanélküliek számát. 1924-től a *Magyar Statisztikai Szemle* meg is jelentette e kimutatásokat. [4]

A szakszervezeti tagok száma időről időre változott, így a munkanélküliek számának a tagok számához viszonyított aránya is ingadozott. Nem lehetett következtetni az egyes foglalkozások országos jellemzőire sem, ugyanis a különböző foglalkozású munkások igen eltérő arányban tömörültek szakszervezetbe. Számukat az is befolyásolta, hogy a munkanélküliség rémétől jobban fenyegetett szakmák munkásai a segély kedvéért időnként tömegesen léptek be a szakszervezetbe.

További torzítást jelentett, hogy a szakszervezetek nem tették közzé tényleges létszámukat, amely tartalmazta volna a fizető (munkában álló) és a nem fizető (munkanélküli, de a szakszervezetek által nyilvántartott) tagokat is. [8] Ez a módszer nem annyira az állomány, mint inkább a változás és eltolódás vizsgálatára volt alkalmas.

A munkanélküliség mérésének egy másik forrását jelentették a munkanélküliekről külön készülő részletes statisztikai felvételek, melyeket házról házra járó számlálóbiztosokkal valósítottak meg. Az első ilyen felvétel 1914-ben készült *Ferenczi Imre* terve alapján és irányítása mellett. Ez az ipari és a kereskedelmi alkalmazottakra vonatkozott, s az ún. testi és szellemi munkanélkülieket is felölelte.

A Fővárosi Statisztikai Hivatal 1923. évi munkatervében szerepelt ugyan olyan munkanélküliségi kérdőív, amely tartalmában nagyon hasonlított a jelenlegi munkaerő-felvételhez, de sajnos ezt a nemzetgyűlés nem hagyta jóvá.

1925. december 24-én a Fővárosi Statisztikai Hivatal végrehajtott egy összeírást a szellemi munkásokról és a munkanélküliekről.

A budapesti munkanélküliek 1930. február 8-i összeírása [6] kétszer annyi munkanélkülit mutatott ki, mint a szakszervezetek január 31-i jelentése.

A munkanélküliség alakulásának becslését segítette a munkaközvetítési eredmények vizsgálata s az alkalmazásban levő kereső egyének számának időszakonkénti kimutatása is. Ezen adatok csak közvetett módon s elég bizonytalan információt nyújthattak.

A munkanélküliség esetére szóló biztosításból nyert statisztikai adatok legfőbb hibája az volt, hogy nem tartalmazta azon munkanélkülieket, akik még nem részesültek segélyben, s azokat sem, akiket már nem segélyeztek.

A második világháború után

Az 1948-as népszámlálás kérdőívében még szerepelt munkanélküliségre vonatkozó kérdés („Ha jelenleg nincs alkalmazásban, hány hónapja, hete van munka (kereset) nélkül?”). A későbbiekben azonban a magyar munkaügyi statisztika a szovjet munkaügyi statisztika tapasztalataira s azok hazai viszonyainknak megfelelő alkalmazására épült, amely alapvetően a kötelező üzemi nyilvántartások és elszámolás rendszerére támaszkodott.

A munkaügyi (foglalkoztatottsági) statisztikának nem volt célja a munkaerőpiaci helyzet tükrözése. A teljes népesség gazdasági tevékenységének mérése elsődlegesen abból a célból készült, hogy elkészíthető legyen az ún. munkaerőmérleg. [1] Ebben az egy- és ötéves tervek összeállítása céljából összevetették a munkaerőforrást és -felhasználást, kimutatva a rendelkezésre álló emberi erőtartalékokat. E rendszer nem lakossági adatgyűjtésen alapult, hanem a vállalatoknál és intézményeknél rendelkezésre álló adminisztratív feljegyzéseken.

1949 után már említés sem történt a munkanélküliségről. Ellenkezőleg, az volt a nézet, hogy a munkaerő-szükséglet olykor meghaladta a kínálatot. [7] A munkaerőforrást a munkaképes korba lépő generációk mellett a korábban munkaviszonnyal nem rendelkező vagy nyugdíjas férfiak és háztartásbeli nők alkották. A mezőgazdaság átszervezése következtében a falvakban kialakult munkaerő-felesleget felszívta a városok – erőltetett iparosítás miatt – megnövekedett munkaerő-szükséglete. 1957 elején ugyan felrémlett a munkanélküliség veszélye, de ez a külföldi támogatásoknak és kölcsönöknek köszönhetően nem következett be.

Mint ahogy az ideológia tagadta a munkanélküliség létét, ezért az egyén, majd kisebb csoportok devianciájának tekintették a jelenséget, s nem társadalmi-gazdasági okokkal, hanem emberi, egyéni hibával magyarázták. A munkanélküliség tömeges megjelenéséig az érintettek többsége valóban inkább az alacsony iskolázottságú, a rossz munkától menekülő, alkalmi munkából tengődő, a társadalom periferiáján élő emberekből került ki.

A munkanélküliség statisztikai mérésében 1985-ben következett be jelentős fordulat. Ekkor kezdték el gyűjteni az adatokat a munkaközvetítő hivatalok – nem is annyira a munkanélküliség mérésére, mint inkább létének jelzésére – a náluk megfordulókról és a bejelentett üres álláshelyekről. A munkanélküliek tényleges száma azonban így is ismeretlen maradt. Az Országos Munkaügyi Központ által jelenleg is havonta megjelentetett *Munkaerőpiaci információk* c. kiadvány a regisztrált munkanélküliek számáról és jellemzőiről nem tükrözi a tényleges helyzetet.

A regisztrálási szándék alapvetően a segélyezéshez kapcsolódik. A segélyezésre nem jogosultak jelentős hányada azonban nem is jelentkezik a munkaerő-közvetítő szerveknél. A munkanélküliek és a bejelentett üres álláshelyek száma közötti egyre nagyobb különbség reménytelenné teszi a hivataltól várható segítséget. A segélyezésre nem jogosultak között vannak például az öregségi vagy rokkantsági nyugdíjjal rendelkezők, illetve az alapfokú végzettségű fiatalok.

Mivel nem ismert az összes munkanélküli száma, így csak a regisztrált munkanélküliség rátája² határozható meg, amely ugyancsak több problémát vet fel. A regisztrált munkanélküliek bizonyos köre nem felel meg a nemzetközi kritériumoknak, ugyanis ezek kizárják a jövedelemszerző tevékenységet. A hazai jogszabály a segély folyósítása mellett ezt megengedi, csak egy felső határt szab: az e tevékenységből származó jövedelem nem érheti el a mindenkori minimálbér összegét.

Ugyancsak ismeretlen a foglalkoztatottak aktuális létszáma. Az ezt közelítő legfrissebb adatok általában egy-másfél évesek, s az akkori foglalkoztatottak egy nem elhanyagolható része valószínűleg időközben munkanélkülivé vált.

1992 januárja előtt gondot okozott az is, hogy a regisztrált munkanélküliek rátájának nevezőjében szereplő foglalkoztatotti létszám nem felelt meg a nemzetközi normák szerinti létszámnak.

AZ ALKALMAZOTT FOGALMAK

A továbbiakban arra szeretnék választ adni, hogy a munkaerő-felvétel segítségével hogyan hidalhatók át a munkanélküliség statisztikai mérésének eddig ismeretett formáiban fellépő hiányosságok. Először röviden ismertetem az ide vonatkozó nemzetközi fogalmak kialakításának célját és azok tartalmát,³ majd a hazai gyakorlatra való adaptálásukat.

A Nemzetközi Munkaügyi Hivatal ajánlásai

A munkaügyi statisztika témakörébe tartozó nemzetközi fogalmakat a nemzetközi munkaügyi statisztikai konferenciákon tekintik át és fogadják el. Az első ilyen konferenciát 1923-ban tartották, melyet 13 találkozó követett. A fogalmak kialakításánál elsődleges szempont volt, hogy útmutatást nyújtson a különböző országok nemzeti munkaügyi statisztikájának hasonló irányú – így nemzetközi összehasonlítást lehetővé tevő – fejlesztéséhez.

Az 1982-ben megrendezett XIII. Nemzetközi Munkaügyi Statisztikai Konferencia új, a gazdasági aktivitásra, a foglalkoztatottságra, a munkanélküliségre és az alulfoglalkoztatottságra vonatkozó szabványokat fogadott el. E fogalmakat az ILO 1985-ben nyilvánosságra hozott ajánlásaiban rögzítették. [9]

Az egyes fogalmak kialakításakor szigorú kritériumokat alkalmaztak. A legfőbb céljuk az volt, hogy kapcsolatot teremtsenek a termelés és az annak megfelelő foglalkoztatottság között. Elsődleges a gazdasági aktivitás fogalma, amely az egyének munkaerőpiaci viselkedésmódját – elsősorban a munkához jutási készségüket – tükrözi. Erre épül a többi fogalom.

Ezt figyelembe véve a megfigyelésbe bevont vagy a munkaképes korú népességet (a korhatárok országonként eltérők lehetnek) adott időszakban (általában egy meghatározott héten) végzett tevékenységük alapján két csoportba sorolják:

- a gazdaságilag aktív (a rendelkezésre álló munkaerő);
- gazdaságilag inaktív.

² A munkanélküliek számának és a foglalkoztatottak és munkanélküliek együttes számának hányadosa.

³ A [2] részletesen ismerteti a foglalkoztatottság és a munkanélküliség fogalmait, ezért itt és a továbbiakban csak a legfontosabbakat említem.

A rendelkezésre álló munkaerő magában foglalja mindazon személyeket, akik a megfigyelés hetében munkaképesek, tehát mind a foglalkoztatottakat, mind a munkanélkülieket.

A lakosság körében végzett munkaerő-felvétel vált a foglalkoztatottság, a munkanélküliség és az alulfoglalkoztatottság egyidejű, átfogó és következetes mérésének legmegfelelőbb eszközévé. E felvétel alapvető célja, hogy adott időpontban tükrözze a foglalkoztatottságot és a munkanélküliséget. A felvétel technikája biztosítja az osztályozásból adódó torzítások minimális szintre csökkentését, ugyanakkor bizonyos fokú szabadságot is enged a nemzeti sajátosságok figyelembevételére.

A magyarországi munkaerő-felvétel

A magyarországi gyakorlatban korábban használt fogalmak jelentősen eltértek a nemzetközi normáknak megfelelő fogalmaktól:

— foglalkoztatott helyett (mely a gazdasági aktivitás legfontosabb fogalma) az *aktív keresők* fogalmat használták, és a gazdaságilag aktív népességet is e fogalommal helyettesítették (vagy a munkaképes korú népesség elnevezést használták, melynek létezett egy felső korhatára, a nyugdíjazás éve, mely a férfiaknál 60, a nőknél 55 év);

— a munkanélküliség fogalma a magyarországi statisztikai gyakorlatban hosszú időn keresztül nem is létezett;

— a gazdaságilag inaktív népesség helyett az *inaktív keresők és eltartottak* fogalmát használták.

A népességet tehát e három kategóriába sorolták be. Ez a fajta felosztás azonban figyelmen kívül hagyta az emberek munkavégzési szándékát. Az idők során a különféle hatósági intézkedések, például a nyugdíjkorhatár elérése előtti nyugdíjaztatás, a nyugdíjasok munkavállalási lehetősége, a gyed és a gyes intézményének bevezetése stb. egyre nehezebbé tették e kategóriák használatát.

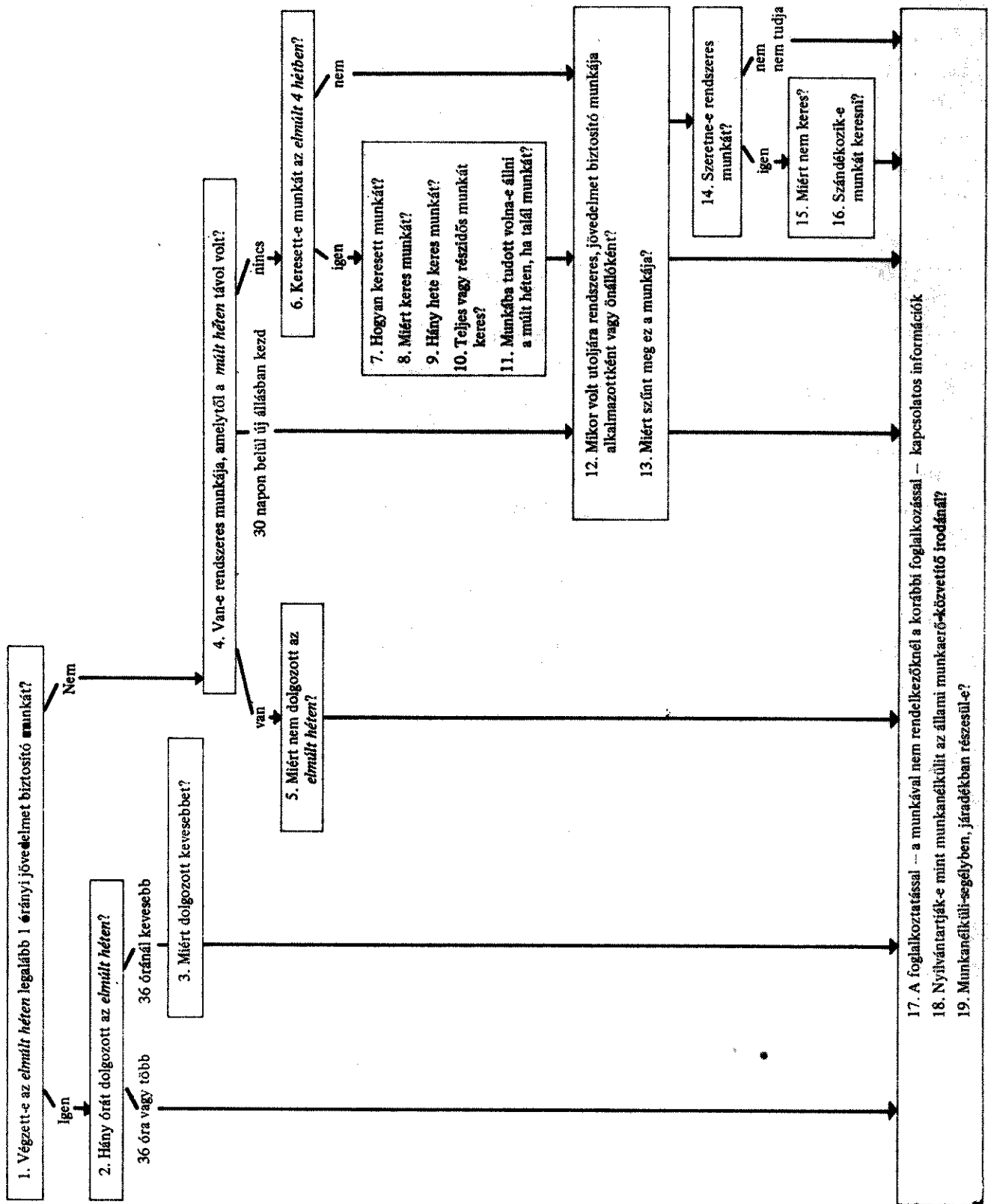
A munkaerő-felvétel merőben új fogalomrendszere alkalmas arra, hogy e problémákat kiküszöbölve, gazdasági aktivitása alapján a népességről⁴ rendszeresen megfelelő információkat szolgáltatson.

A felvétel negyedévenként nyújt adatokat a véletlenszerű kiválasztással kialakított mintában szereplő, közel 30 000 háztartásban élő mintegy 50 000 személyről. A kérdezőbiztosok minden hónapban körülbelül 10 000 lakáscímet keresnek fel, s így a minta 3 véletlen részmintára oszlik. A részminták eredményeinek összesítéséből készülnek a negyedéves adatok. Egy kiválasztott háztartás 6 egymást követő negyedéven keresztül szerepel a mintában. Minden negyedévben a háztartások egyhatod része cserélődik ki.

A vizsgálat során minden hónapban a hónap 12. napját magába foglaló ún. vonatkoztatási hét (a hetet hétfőtől vasárnapig számítva) adatait vesszük fel a hónap 19. napját tartalmazó héten. A kikérdezéshez két kérdőívet használunk. Az ún. Adatlapon a háztartás összetételéről, valamint a 15–74 éves korú személyek családi helyzetéről, iskolai végzettségéről, szakképzettségéről, a Gazdasági aktivitási kérdőíven pedig ezen személyek foglalkoztatottsági jellemzőiről, az adott héten végzett tevékenységéről kapunk információkat. (Lásd az ábrát.)

⁴ A 15–74 év közötti, magánháztartásokban élő személyek összessége, tehát az intézeti háztartásban élők kizárásával számított népesség.

A gazdasági aktivitási kérdőív folyamatabrája

A felvételben használt fogalmakat az ILO ajánlásait követve alakítottuk ki. Ennek megfelelően foglalkoztatottnak tekintendő mindenki, aki a vizsgált időszakban legalább 1 órányi, jövedelmet biztosító munkát végzett, vagy munkájától csak átmenetileg volt távol (szabadság, betegség stb. miatt).

Jövedelmet biztosító munkának számít minden olyan tevékenység,

- amely pénzjövedelmet, vagy
- természetbeni juttatást biztosít, vagy
- amelyet egyéb, később realizálható jövedelem érdekében végeztek, vagy
- amelyet mint segítő családtagok a háztartáshoz tartozó gazdaságban, vállalkozásban végeztek a gazdaság, vállalkozás jövedelmének növelése érdekében.

A felvétel szempontjából nem tekinthető munkának az önként, ingyenesen más háztartásnak vagy intézménynek nyújtott bármilyen segítség (társadalmi munka, ún. kalákamunka stb.), a saját ház vagy lakás építése, felújítása, javítása, valamint a háztartásban, a ház körül végzett munka, beleértve a kerti munkákat is, ha azt nem elsődlegesen (például fóliaházi termelés) értékesítési céllal végezték. A háztáji gazdaságban végzett munka is csak akkor tekinthető jövedelemszerzőnek, ha annak eredménye jellemzően piacra és nem a saját termelésű fogyasztásra kerül. Ez utóbbi kitévelt a sajátos hazai viszonyok indokolják, ugyanis a családok nagy része rendelkezik kerttel, s így termel saját fogyasztásra. Ha ezt is jövedelemszerző munkának tekintenénk, a foglalkoztatottak köre a ténylegesnél jóval szélesebb lenne.

Az egyórányi kritérium azt jelenti, hogy a felmérés szempontjából az egyén besorolásakor közömbös az, hogy az adott héten a munkából származó jövedelme fedezi e a megkérdezett személy megélhetését, tehát a munkavégzés a döntő.

A munkanélküli fogalmának nemzetközileg használt definícióját követve munkanélkülinek tekintendő az a személy, aki:

- az adott héten nem dolgozott (s nincs olyan munkája, amelytől átmenetileg távol volt);
- az elmúlt 4 héten aktívan keresett munkát;
- rendelkezésre állt volna az adott héten, ha talált volna munkát, illetve 30 napon belül kezd új állásban, vagy a Munkaügyi Központ átképzési tanfolyamán vett részt.

Azon személyek tekintendők az adott héten gazdaságilag inaktívoknak, akik nem sorolhatók be sem a foglalkoztatottak, sem a munkanélküliek csoportjába. Ide tartoznak az idénymunkások az idényen kívül, feltéve ha nem kerestek munkát, s az ún. passzív munkanélküliek is, akik szeretnének ugyan munkát, de nem keresnek, mert úgy gondolják, hogy úgysem találnának elérhető közelségben vagy a képzettségüknek megfelelő munkát. E személyek a jövőben aktívvá válhatnak.

Sajátos csoportot képeznek az alulfoglalkoztatottak, akik gazdasági okból kifelé, lyólag a vonatkoztatási héten 36 óránál kevesebbet dolgoztak, mert:

- kevés volt a munka;
- nem tudták őket teljes munkaidőben foglalkoztatni;
- a héten fejeződött be vagy kezdődött a munkájuk;

továbbá azok, akik egyáltalán nem dolgoztak, mert a munkáltató átmenetileg szüneteltette a munkát. Az e csoportba tartozók foglalkoztatottnak tekintendők az első három esetben az egyórás kritérium alapján, a negyedik esetben pedig a munkaszüneteltetés átmeneti jellege miatt.

A fenti fogalmakat 1991. II. negyedévében kísérleti felvétellel kipróbáltuk,⁵ és a tapasztalatok alapján néhány kisebb változtatást hajtottunk végre. A továbbiakban ezeket és a felvétel fontosabb eredményeit ismertetem.

A KÍSÉRLETI FELVÉTEL EREDMÉNYEI

Az egyórányi kritérium elfogadhatónak bizonyult. Az 1. tábla adatai alapján a vonatkoztatási héten munkát végzőknek elenyésző hányada (2%) dolgozott 15 óránál kevesebbet 1991. II. negyedévében.

1. tábla

A vonatkoztatási héten munkát végzők száma és megoszlása a ledolgozott munkaórák szerint

A munkaórák száma	A munkát végzők	
	száma (ezer fő)	megoszlása (százalék)
1—14	69,5	1,9
15—35	309,5	8,3
36—42	2181,3	58,4
43—50	643,3	17,2
51—60	338,7	9,1
61—70	104,4	2,8
70 óra és több ...	87,2	2,3
<i>Összesen</i>	<i>3733,9</i>	<i>100,0</i>

A tapasztalatok alapján megváltoztattuk a főmunka fogalmát. A kísérlet során főmunkaként azt a tevékenységet vettük számba, amit a megkérdezett általában végez. Az általában fogalom nehezen definiálható. A jövőben, ha a megkérdezett az adott héten csak egyfajta munkát végzett, akkor azt tekintjük főmunkának függetlenül attól, hogy „általában” is azt szokta-e végezni. Amennyiben több munkája is volt, az lesz főmunkája, amelyet a megkérdezett annak tekint, illetve ha nem tudja eldönteni, akkor az, amelyik végzésével az adott héten a legtöbb időt töltötte.

A kódolás alapján úgy tűnt, hogy nehéz megkülönböztetni a segítő családtagokat az önállóktól. Ezért a ledolgozott órák számbavételekor a segítő családi munkát nem kérdezzük külön, hanem az önállóként végzett munkával közös sorban mutatjuk ki. A segítő családi foglalkoztatási státussal rendelkezőkről a 17. kérdés alapján kapunk információt.

A gyeden, gyesen levők besorolásánál az a döntő, hogy az adott héten mit csináltak. Aki dolgozott vagy munkát keresett, és munkába is tudott volna állni, az gazdaságilag aktívnak minősül, egyébként inaktívnak.

Összességében elmondható, hogy az alapvetően nemzetközi gyakorlatra épülő, de a magyar sajátosságokat is figyelembe vevő fogalmak jóknak bizonyultak, s a nyert adatok reálisan tükrözik a magyarországi helyzetet. Ezt alátámasztandó, a továbbiakban ismertetem a felmérésből származó legfontosabb mutatókat.

⁵ Ezt a felvételt a KSH Háztartásstatisztikai osztályának dolgozói végezték.

1991. II. negyedévében a 15–74 éves népesség (sorkatonák nélkül) 61,5 százalékát alkotják a gazdaságilag aktív személyek, ezen belül a munkanélküliek aránya 4,4 százalék (195 100 fő). A foglalkoztatottakon belül a férfiak és a nők aránya körülbelül 50–50 százalék minden korosztályban 55 éves korig, az ennél idősebb korcsoportokban a nők aránya már csak 40 százalék. (Lásd a 2. táblát.)

Az összes foglalkoztatottnak 88 százaléka dolgozott a vonatkoztatási héten. Az alulfoglalkoztatottakon belül 98 500 fő (az adott héten munkát végzőknek 2,7 százaléka) dolgozott 36 óránál kevesebbet gazdasági okból kifolyólag, és 17 100 főnek szüneteltette munkáltatója a munkát.

2. tábla

A 15–74 éves népesség gazdasági aktivitása

Korcsoport (éves)	A foglal- koztatottak	A munka- nélküliek	A gazda- ságilag aktívak	A gazda- ságilag inaktívak	A 15–74 éves népesség	A gazda- ságilag aktívak a 15–74 évesek	A munka- nélküliek a gazdasági- lag aktívak
	száma (ezer fő)				százalékában		
Férfi							
15–19	69,3	17,5	86,8	296,2	383,0	22,7	20,1
20–24	230,2	19,4	249,6	53,1	302,7	82,4	7,8
25–29	227,2	14,5	241,7	12,2	253,9	95,2	6,0
30–39	590,1	33,0	623,1	30,4	653,5	95,3	5,3
40–54	799,0	25,9	824,9	97,1	922,0	89,5	3,2
55–59	165,1	5,4	170,5	101,6	272,1	62,7	3,2
60–69	91,3	3,1	94,4	402,8	497,2	19,0	3,3
70–74	14,3	0,5	14,8	142,5	157,3	9,4	3,0
Összesen	2186,5	119,3	2305,8	1135,9	3441,7	67,0	5,2
Nő							
15–19	66,0	12,9	78,9	297,7	376,6	20,9	16,4
20–24	230,2	10,7	240,9	63,3	304,2	79,2	4,4
25–29	221,9	9,0	230,9	19,1	250,0	92,3	3,9
30–39	578,8	17,5	596,3	62,2	658,5	90,6	2,9
40–54	817,2	20,1	837,3	175,3	1012,6	82,7	2,4
55–59	73,2	2,9	76,1	260,9	337,0	22,6	3,8
60–69	64,0	2,5	66,5	554,7	621,2	10,7	3,7
70–74	8,9	0,3	9,2	213,9	223,1	4,1	3,9
Összesen	2060,2	75,9	2136,1	1647,1	3783,2	56,5	3,6
Együtt							
15–19	135,3	30,4	165,7	593,9	759,6	21,8	18,3
20–24	460,4	30,1	490,5	116,4	606,9	80,8	6,1
25–29	449,1	23,5	472,6	31,3	503,9	93,8	5,0
30–39	1168,9	50,5	1219,4	92,6	1312,0	92,9	4,1
40–54	1616,2	46,0	1662,2	272,4	1934,6	85,9	2,8
55–59	238,3	8,3	246,6	362,5	609,1	40,5	3,4
60–69	155,3	5,6	160,9	957,5	1118,4	14,4	3,5
70–74	23,2	0,8	24,0	356,4	380,4	6,3	3,3
Összesen	4246,7	195,2	4441,9	2783,0	7224,9	61,5	4,4

A munkanélküliek korcsoportonkénti és nemenkénti megoszlása nagyon egyenetlen. Az összes munkanélküli körében a férfiak aránya 61 százalék. A férfiakra vonatkozó munkanélküliségi ráta 5,2 százalék, 1,6 százalékponttal magasabb, mint a nőké. Az egyes korcsoportokat vizsgálva jellegzetes a fiatalabb korosztályok helyzete. A gazdaságilag aktívak egynegyedét kitevő 15–29 évesek alkotják a munkanélküliek 43 százalékát. Ezen belül is legrosszabb helyzetben az első ízben elhelyezkedni szándékozók vannak. A 15–19 éves korú aktív népesség 18,3 százaléka munkanélküli.

Az alacsony nyugdíjak és a növekvő infláció következtében a nyugdíjas korúakon belül is 3 százalékot meghaladó a munkanélküliségi ráta. A vállalatoknál folyó létszámleépítések őket érintették először.

A foglalkoztatottak és a munkanélküliek legmagasabb iskolai végzettség szerinti megoszlása bizonyos eltéréseket mutat. (Lásd a 3. táblát.) Míg a foglalkoztatottak 62 százalékának középiskolánál alacsonyabb iskolai végzettsége van (tehát legfeljebb szakiskola, szakmunkásképző), a munkanélkülieknél ez az arány 78 százalék. Ezen belül magasabb a munkanélküliek között az általános iskola 8 osztályával és annál kevesebbel rendelkezők aránya. A munkanélkülieken belül a főiskolai és egyetemi végzettségűek aránya közel 5 százalék. Ez azt mutatja, hogy a termelés tényleges leépítése miatt a magasabb képzettségűek munkanélküliség általi veszélyeztetettsége is növekszik.

3. tábla

A foglalkoztatottak és a munkanélküliek legmagasabb iskolai végzettség szerinti megoszlása

Legmagasabb iskolai végzettség	A foglalkoztatottak	A munkanélküliek	A foglalkoztatottak	A munkanélküliek
	száma (ezer fő)		megoszlása (százalék)	
Általános iskola 8 osztályánál kevesebb	231,2	20,5	5,5	10,5
Általános iskola 8 osztálya	1276,4	74,6	30,1	38,2
Középfokú szakmunkás képző	1049,7	53,8	24,7	27,5
Középfokú szakiskola	77,9	2,5	1,8	1,3
Középiskola	1107,6	34,5	26,1	17,6
Főiskola	277,7	5,9	6,5	3,2
Egyetem	226,2	3,4	5,3	1,7
<i>Összesen</i>	<i>4246,7</i>	<i>195,2</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>

A munkát keresők 60 százaléka vesztette el az állását a munkáltató felmondása következtében, 78 százalékuk fél éven belül. A 4. tábla adatai szerint ez tekinthető munkanélkülivé válás elsődleges okának. Második fontosabb okként a munkavállaló részéről történt felmondás szerepel (14%). Azok, akik az iskola befejezése után nem tudtak elhelyezkedni, a munkát keresők 10 százalékát teszik ki. Megjegyzendő, hogy a felvétel április, május, június hónapokban zajlott, s így a júniusi adatok már tükrözhetik a tanulmányaikat befejezők elhelyezkedési problémáit. Ez is felhívja a figyelmet a szezonális problémájára, melynek hatását – idősorok hiányában – néhány évig még nem tudjuk pontosan számszerűsíteni.

4. tábla

A munkát keresők száma és megoszlása a munkakeresés oka és időtartama szerint

Ok	Az 1—4	Az 5—27	A 28 és több	Az összes munkát kereső	
	hete munkát keresők száma (ezer fő)			száma (ezer fő)	megoszlása (százalék)
Munkáltatója felmondott neki	17,6	82,9	29,2	129,7	59,5
Felmondott munkáltatójának	5,9	15,7	8,9	30,5	14,0
Befejezte az iskolát	8,6	6,7	5,8	21,1	9,7
Időszakos munkát keres	2,2	3,2	0,6	6,0	2,8
Családi, anyagi körülményei megváltoztak	2,9	9,1	2,8	14,8	6,8
Leszerelt a katonaságtól	0,7	2,1	0,3	3,1	1,4
Tanulás mellett akar keresni	1,1	1,4	—	2,5	1,1
Egyéb	2,2	5,6	2,4	10,2	4,7
<i>Összesen</i>	<i>41,2</i>	<i>126,7</i>	<i>50,0</i>	<i>217,9</i>	<i>100,0</i>

A regisztrált munkanélküliekkel kapcsolatos problémákat támasztják alá az 5. tábla adatai. A munkát keresőknek csupán 56 százaléka próbált munkát találni az állami munkaközvetítő hivatalokon keresztül, 26 százaléuk pedig közvetlenül a munkáltatókat kereste fel.

5. tábla

A munkát keresők száma és megoszlása a munkakeresés módja szerint

A munkakeresés módja	A munkát keresők	
	száma (ezer fő)	megoszlása (százalék)
Állami munkaközvetítőnél	121,6	55,8
Magán munkaközvetítőnél	5,6	2,5
Közvetlenül a munkáltatóknál	56,2	25,8
Hirdetés útján	17,8	8,2
Rokoni, baráti körben érdeklődött	16,7	7,7
<i>Összesen</i>	<i>217,9</i>	<i>100,0</i>

Ugyanakkor a felvétel kritériumai szerinti munkanélkülieknek csak 59 százaléka regisztráltatta magát, s 38 százaléka részesült segélyben. A kikérdezésnél 171 300 fő válaszolta, hogy a vonatkoztatási héten az állami munkaerő-közvetítő hivatalnál munkanélküliként volt regisztrálva. E csoportot — a felvétel kritériumai szerint — három alcsoportba sorolhatjuk. Kisebb részük (19 700 fő) foglalkoztatottnak, 67 százaléuk munkanélkülinek, s meglepő módon, 22 százaléuk inaktívnak minősül. Ez arra enged következtetni, hogy sokan nem tekintik munkakeresésnek a munkaközvetítő hivatalnál történő regisztrálásukat.

Nagyobb részük feltehetően az ún. passzív munkanélküliek között szerepel. A felvétel szerint 12 000-en szeretnének munkát vállalni, de nem keresnek, mert reménytelennek tartják, hogy találnak a környezetükben vagy képzettségüknek megfelelő munkát.

A hazánkban zajló gazdasági átalakulás negatív kísérőjelenségei az anyagi ágazatok közül legsúlyosabban a bányászatban, a gépiparban, az építőanyag-iparban és az építőiparban dolgozókat sújtják. (Lásd a 6. táblát.) A mezőgazdaságban viszonylag alacsonyabb a munkanélküliek aránya, mert a felvétel idején már folytak a tavaszi munkák, másrészt jellemző, hogy a dolgozók egy részét hosszabb, rövidebb időre elküldik, de később visszahívhatják.

Az előzőleg már munkát végző munkanélküliek 18 százaléka (174 900 fő) dolgozott korábban a nem anyagi szférában, a foglalkoztatottaknak pedig egynegyede. A nem anyagi ágakban a személyi és gazdasági szolgáltatás területén dolgozókat érinti nagyobb mértékben a munkanélküliség: munkanélküliségi rátájuk 5,4 százalékos volt. (1992 januárjában új ágazati besorolási rendszer lépett életbe, a jövőben ezt használjuk a munkaerő-felvétel során.)

6. tábla

*A foglalkoztatottak és a munkanélküliek megoszlása
nemzetgazdasági ág és foglalkozásuk jellege szerint*

Megnevezés	A foglalkoztatottak	A munkanélküliek	Munkanélküliségi ráta (százalék)
	száma (ezer fő)		
Nemzetgazdasági ág, ágazat			
Bányászat	61,1	4,0	6,2
Villamosenergia ipar	36,1	1,3	3,6
Kohászat	65,5	2,3	3,4
Gépipar	416,4	21,1	4,8
Építőanyag-ipar	53,7	3,0	5,4
Vegyipar	110,4	1,9	1,7
Könnyű- és egyéb ipar	367,8	17,0	4,4
Élelmiszeripar	209,8	8,5	3,9
Ipar összesen	1320,8	59,1	4,3
Építőipar	254,9	22,5	8,1
Mezőgazdaság és erdőgazdálkodás	652,5	24,4	3,6
Közlekedés, posta és távközlés	341,4	8,3	2,4
Belkereskedelem	501,5	24,2	4,6
Külkereskedelem	19,8	0,9	4,5
Kereskedelem	521,3	25,1	4,6
Vízgazdálkodás	61,3	2,4	3,7
Egyéb anyagi tevékenység	23,1	1,4	5,8
Anyagi ágak összesen	3175,3	143,2	4,3
Személyi és gazdasági szolgáltatás	201,7	11,5	5,4
Egészségügyi, szociális és kulturális szolgáltatás	612,3	12,6	2,0
Közösségi, közigazgatási és egyéb szolgáltatás	254,2	7,6	1,4
Nem anyagi ágak összesen	1068,2	31,7	2,9
Nemzetgazdaság összesen	4243,5	174,9	4,0
Ismeretlen, illetve soha nem dolgozott	3,2	20,3	—
Összesen	4246,7	195,2	4,4

(A tábla folytatása a következő oldalon.)

(Folytatás.)

Megnevezés	A foglalkoztatottak	A munkanélküliek	Munkanélküliségi ráta
	száma (ezer fő)		(százalék)
Foglalkozási főcsoport			
Ipari foglalkozásúak	984,1	46,7	4,5
Építőipari foglalkozásúak	287,2	22,2	7,2
Mezőgazdasági foglalkozásúak	278,5	7,2	2,5
Közlekedési, postai és távközlési foglalkozásúak	218,2	7,6	3,4
Kereskedelmi és vendéglátóipari foglalkozásúak	328,5	16,3	4,7
Vízgazdálkodási, egészségügyi és szolgáltatási foglalkozásúak	144,5	3,1	2,1
Anyagmozgatógép-kezelők, árukezelők	132,7	5,9	4,3
Egyéb fizikai foglalkozásúak	496,2	34,1	6,4
Fizikai foglalkozásúak összesen	2869,9	143,1	4,8
Műszaki munkakörben dolgozók	251,3	8,6	3,3
Igazgatási, igazságszolgáltatási, gazdasági, forgalmi és áruforgalmi munkakörben dolgozók	347,9	6,7	1,9
Egészségügyi és kulturális munkakörben dolgozók	335,2	5,1	1,5
Számviteli, pénzügyi, pénzügyi és egyéb szellemi munkakörben dolgozók	439,2	11,4	2,5
Szellemi foglalkozásúak összesen	1373,6	31,8	2,3
Fizikai és szellemi foglalkozásúak együtt	4243,5	174,9	4,0
Ismeretlen, illetve soha nem dolgozott	3,2	20,3	—
Összesen	4246,7	195,2	4,4

A munkanélkülieken belül a korábban fizikai foglalkozásúaknak jutott meghatározó szerep, arányuk 82 százalék (a foglalkoztatottakon belül csak 68 százalék), a munkanélküliségi ráta pedig kétszeres a szellemi foglalkozásúakéhoz képest.

A foglalkozási összetételt vizsgálva, a fizikai foglalkozásúakon belül az építőipari és az egyéb fizikai foglalkozásúakat érinti legjobban a munkanélküliség. Az első csoportba tartozókat a tevékenység szezonális jellege és a beruházások jelentős csökkenése miatt, a másodikba tartozókat pedig azért, mert a képzetlen segédmunkások jelentős része közülük kerül ki.

A gazdálkodási feltételek romlása leginkább az alacsonyabb kvalifikáltságú s az iparilag fejletlenebb területekről ingázókat érintette. Költségeik csökkentése érdekében a vállalatok őket küldik el elsőként, ugyanis nem tudják téríteni magas utazási költségeiket. Nekik reményük sincs arra, hogy belátható időn belül munkát kapjanak lakóhelyük közelében.

A szellemi dolgozók munkanélküliségének mértékében nincs jelentős eltérés a hierarchia egyes csoportjai között. Értelemszerűen magasabb a beosztott ügyviteli dolgozók munkanélküliségi rátája (2,6%), de a kvalifikált ügyintézői munkát végzők és vezető beosztású dolgozók között is megközelíti a 2 százalékot.

A szellemi foglalkozásúak között az adminisztratív, számviteli, ügyviteli dolgozók helyzete a legrosszabb, nekik nagyobb az „esélyük” az elbocsátásra.

A megyék szerint számított területi mutatók nem tükrözik jól a tényleges foglalkoztatottságot és munkanélküliséget. A megyéken belül az egyes térségekben, s ezen belül az egyes településeken igen eltérők a foglalkoztatottság és a munkanélküliség jellemzői. Ezek kimutatására azonban nincs lehetőségünk. A minta nagysága nem teszi lehetővé, hogy ilyen részletes bontásban az adatok hűen reprezentálják a valóságos helyzetet.

*

A felvétel eredményei 1992-től negyedévenként rendszeresen megjelennek, melyekből további fontos kérdésekre is választ kapunk. A jövőben az arányok mellett a foglalkoztatottságra vonatkozó tényszámok változásait is mérni tudjuk.

IRODALOM

- [1] *Fajth Gáspár*: The concept and measurement of unemployment: Pressure for radical change in Hungary's employment statistics. (Kézirat.)
- [2] *Dr. Késedi Ferenc*: A foglalkoztatottság és a munkanélküliség mérése. *Statisztikai Szemle*. 1991. évi 7. sz. 554—562. old.
- [3] *Kovács Norbert dr.*: Munkapiac és munkanélküliség. *Magyar Statisztikai Szemle*. 1923. évi 1—2. sz. 8—11. old.
- [4] *Kovács Norbert dr.*: A munkanélküliség és munkaközvetítés. *Magyar Statisztikai Szemle*. 1924. évi 7—8. sz. 274—281. old.
- [5] *Kovács Norbert dr.*: A munkanélküliség és a munkapiac az 1928. évben. *Magyar Statisztikai Szemle*. 1929. évi 4. sz. 360—377. old.
- [6] *Kovács Norbert dr.*: A munkanélküliség és a munkapiac az 1929. évben. *Magyar Statisztikai Szemle*. 1930. évi 3. sz. 180—188. old.
- [7] *Dr. Lengyel László*: A foglalkoztatottság alakulása Magyarországon (1949—1957). *Statisztikai Szemle*. 1958. évi 8—9. sz. 733—772. old.
- [8] Munkanélküliség Magyarországon 1925 január—május havában. *Magyar Statisztikai Szemle*. 1925. évi 5—6. sz. 153—156. old.
- [9] Survey of economically active population, employment, unemployment and underemployment. An ILO manual on concepts and methods. ILO. Geneva. 1990. 409 old.
- [10] *Szádeczky-Kardoss Tibor*: A munkanélküliségi statisztika módszerei és főbb tanulságai Magyarországon. *Szociálpolitikai Értesítő*. 1990. évi 1—2. sz. 246—290. old.

TÁRGYSZÓ: Munkaügyi statisztika. Foglalkoztatottság. Munkanélküliség.

РЕЗЮМЕ

В своей статье автор производит обзор венгерских методов измерения безработицы. Историю статистики безработицы можно проследить вплоть до 1890 года, когда в ходе переписи населения впервые собирались данные этого характера. По ходу исторического обзора автор доходит до изложения обследования рабочей силы, разработанного и внедренного Центральным статистическим управлением в 1991 году.

В заключение автор приводит данные, полученные в ходе экспериментального применения обследования.

SUMMARY

The authoress reviews the Hungarian techniques of measuring unemployment. Unemployment statistics can be traced back to 1890, when data of this kind were collected for the first time in the census of population. The historical summary gets as far as the Labour Force Survey of the Central Statistical Office launched in 1991.

Finally the authoress analyses the data of the pilot survey.

A NEMZETI SZÁMLÁK KÖZGAZDASÁGI VILÁGA

DR. SZILÁGYI GYÖRGY

A nemzeti számlák legáltalánosabb célja a gazdasági rendszer állapotának és működésének leírása. E számlák bemutatják, hogy a termelés során hogyan keletkeznek vagy alakulnak át javak és szolgáltatások; hogyan képződnek jövedelmek, és hogy történik ezek elosztása, majd újraelosztása; ábrázolják e jövedelmek felhasználását fogyasztásra és felhalmozásra; kimutatják a finanszírozás folyamatait, bennük a bankok vagy más pénzügyi intézmények szerepét, továbbá a vagyont, az aktívákat és a passzívákat stb.

E tanulmány tárgya nem e közgazdasági kategóriák *elszámolási módja*, hanem maguk a közgazdasági fogalmak, amelyeket a nemzeti számlarendszer – nevezetesen az ENSZ Nemzeti Számlarendszere (System of National Accounts – SNA) – megragad, amelyek számszerűsítésére törekszik. A következőkben tehát egyetlen számlát vagy számlasémát sem talál az olvasó, és az elszámolások módozatairól sem lesz szó. Kérdésünk az, hogy milyen az a *közgazdasági világ*, amelynek leírására az SNA vállalkozik vagy törekszik.

Az SNA folyamatban levő revíziója és a magyar statisztika célkitűzései (e rendszer minél teljesebb alkalmazására) teszik különösen időszerűvé a kérdés vizsgálatát. Az SNA (fennállása óta negyedik¹) felülvizsgálata és modernizálása már az 1980-as évek első felében megkezdődött, és ma már a befejezéshez közeledik, olyannyira, hogy – néhány, még vitatott kérdéstől eltekintve – világosan láthatók a változás irányai. Ezek közül számunkra most az a legfontosabb, hogy az új rendszer leírásában az előzőnél sokkal nagyobb helyet kapnak az egyes megoldások mögött meghúzódó *közgazdasági megfontolások*. Ilyen megfontolások természetesen a régi változatban is jelen voltak, de nem vagy alig kaptak explicit megfogalmazást, inkább az implikációk kitapintásával vagy közvetett utalásokból lehetett rájuk következtetni.

A magyar statisztika, mint ismeretes, már az 1960-as évtized végén átvette az SNA legfontosabb elemeit, és folyamatosan formálta a magyar mérlegrendszert az SNA-hez hasonlatossá. A cél most a teljes rendszer, méghozzá annak legfrissebb formában való átvétele. Nem érdektelen tehát megvizsgálni, mit is ábrázol majd a rendszer, ha teljes SNA-koncepcióban szemléli a magyar gazdaságot.

¹ Revised System of National Accounts: Draft Chapters and Annexes. ST/ESA/STAT/SER.F/2/Rev. 4. United Nations. (Kézirat.) (A további hivatkozásnál: United Nations és oldalszám.)

AZ SNA ÉS A GAZDASÁGELMÉLET

Az új SNA bevezető fejezetéből vett idézet szerint: „Bár a rendszer, lényegét tekintve, a piacgazdaságokat modellálja, amelyekben piaci erők összjátéka alakítja az árakat és allokálja a forrásokat, más tekintetben azonban semleges. Nem kapcsolódik a közgazdasági gondolkodás egyik – keynesi, neoklasszikus, monetarista stb. – iskolájához sem.”² Ez az egész rendszer credojának is tekinthető, amely vizsgálódásainknak irányt ad. Ne akarjuk tehát kedvenc elméletünk konstrukcióit vagy összefüggéseit számonkérni az SNA-tól. Az idézett semlegesség arra utal, hogy a rendszer a piacgazdaság általános kategóriáira, például a termelési tényezőkre épül (a munkaérték-elmélettől tehát semmit nem vesz át), anélkül, hogy elkötelezné magát az ezek közgazdasági funkcióiról vallott nézetek bármelyike mellett.

Két, gyakran emlegetett tévhitet kell itt eloszlatni, amelyeket az idézet esetleges félreértése még erősíthet is.

Az egyik tévhit szerint az SNA csak a piaci folyamatokat vagy csak a monetáris műveleteket regisztrálja, a nem piaci szféra, illetve a nem monetáris mozgás kívül marad a rendszer közgazdasági világán. Ezzel szemben az SNA – természetesen – tudomásul veszi, hogy a piacgazdaságokban is léteznek nem piaci műveletek, amelyeknek figyelmen kívül hagyásával sem a termelésről, sem a jövedelmekről nem kapnánk teljes képet. „A rendszer mint egész által lefedett kör nagymértékben függ attól, hogy milyen mértékben tud értéket tulajdonítani a nem monetáris műveleteknek”, írja a már idézett bevezető, és így folytatja: „Távolról sem minden gazdasági tevékenység eredményez monetáris műveletet a piacokon, ezért a monetáris műveletekre korlátozódó rendszerből a gazdasági tevékenységek széles köre maradna ki.”

Amikor a rendszer értéket tulajdonít a nem monetáris műveleteknek, akkor ún. imputálás történik. Az imputálásnak gazdag eszköztára van az SNA-ben, ezeknek mint elszámolási módozatoknak tárgyalása nem tartozik e tanulmány témakörébe. Bármilyenek is azonban ezek a módszerek, világosan kell látnunk, hogy bizonyos közgazdasági aspektusok a monetáris és imputált értékek együttes kezelését követelik meg, mások viszont nem. Az előbbire a háztartások jövedelme vagy fogyasztása lehet példa, amely nem lenne teljes a természetbeni juttatások nélkül, az utóbbira pedig az eladók helyzetének és viselkedésének ábrázolása, amelyet az imputálás csak zavarana, hiszen az imputált eladásokból nem származnak pénzügyi aktívák, amelyekkel azután az eladó rendelkezik.

A másik tévhit szerint az SNA közgazdasági kategóriái addig terjednek, ameddig azok hozzáférhető adatokkal leírhatók, más szóval amire nincs adat, azt a rendszer nem is méri. Ezzel szemben az SNA fogalmi rendszerében az adatok hozzáférhetősége semmilyen szerepet nem játszik. A gyakorlatban természetesen előfordulhat, hogy információ hiánya miatt valami kimarad a rendszerből. De ez kényszermegoldás, az elszámolási szabályok kényszerű megsértése. A becsléseket pedig, álljanak azok mégoly bizonytalan alapokon is, az SNA előnyben részesíti a nem hozzáférhető adatok teljes elhagyásával szemben.

Jellegzetes példa az illegális gazdasági műveletek esete. A kábítószerek termelése például éppúgy termelés, mint más javaké, eladásuk pedig ugyanúgy piaci művelet,

² United Nations 10. old.

mint más javak adásvétele. Ellenkező esetben ugyanis túlbecsülnék azoknak a háztartásoknak a megtakarításait és vagyonát, amelyek e megtakarítás egy részét kábítószere költötték. (A gyakorlatban ritka kivétel az illegális tevékenység számbavétele, a tevékenység közgazdasági értelmezésén azonban ez természetesen mit sem változtat.)

GAZDASÁGI MŰVELETEK (TRANZAKCIÓK)

A gazdasági élet gazdasági műveletek (termelés, adásvétel, pénzköltés, hitelezés, megtakarítás, beruházás stb.) sokaságából tevődik össze. Vajon az SNA melyeket helyezi erősebb megvilágításba, milyen megfontolások alapján fűzi fel, rendeli egymáshoz, vagy választja el e folyamatokat, hogyan rendezi el a gazdasági folyamatok tarka sokaságát?

A műveletek (tranzakciók) általában két gazdasági egység között mennek végbe, többnyire (de nem feltétlenül) a piacon. Egy-egy tranzakció különböző események sorozata, melyek közös jellemzői, hogy a két gazdasági egység előzetes egyeztetése nyomán következnek be. Ilyen események:

- valamely jószág vagy aktíva tulajdona átkerül az egyik egységtől a másikhoz;
- új pénzügyi követelés keletkezik, vagy egy meglévő követelés megszűnik;
- az egyik egység szolgáltatást nyújt a másiknak.

Egy-egy tranzakció során vagy egy vagy két ilyen esemény játszódik le. Az első esetben nem megy végbe csere, ezek az ún. transzferek, amelyek során az egyik egység — ellenszolgáltatás nélkül — pénzügyi aktívát utal át, jószágot juttat vagy szolgáltatást nyújt a másiknak. A kétoldalú tranzakciók tipikus esete az, amelynek keretében *A* gazdasági egység valamilyen szolgáltatást nyújt *B*-nek, melynek fejében *B* fizet, azaz pénzügyi eszközök (például egyszerűen pénz) tulajdonát adja át *A*-nak.

A sokféle tranzakció számos ismérv szerint osztályozható, melyek közül kettőnek van különösen jelentősége:

- a) a monetáris tranzakciók megkülönböztetése a nem monetárisaktól;
- b) a tranzakciók osztályozása aszerint, hogy a termékeket, a jövedelmeket, a pénzeszközöket vagy a tőkét érintik-e; nevezzük ezt a tranzakciók természete szerinti osztályozásnak.

Monetáris és nem monetáris tranzakciók

Monetáris az a tranzakció, amelynek keretében fizetés történik, azaz

- az egyik fél pénzt fizet a másiknak;
- az egyik félnél új pénzügyi követelés jön létre a másikkal szemben;
- megszűnik az egyik fél tartozása a másikkal szemben.

Tekintsünk most egy monetáris tranzakciót, melynek során megváltozik valamely jószág vagy aktíva tulajdona, vagy az egyik egység szolgáltatást nyújt a másiknak. Ezáltal egy új pénzügyi követelés jön létre, amelyet vagy azonnal vagy csak egy későbbi időpontban egyenlítenek ki. Előbbi esetben a keletkezett követelés azonnal megszűnik; ezt az SNA úgy tekinti, hogy egyetlen tranzakció játszódott le. Utóbbi esetben azonban nem egy, hanem három tranzakcióval van dolgunk.

Ezek a következők:

1. a pénzügyi követelés létrejötte (esetleg egy régebben meglévő követelés megszűnése),
2. a követelés visszafizetése,
3. a kamat megfizetése.

A kamat megfizetése akkor is különálló tranzakció, ha a tartozás kifizetésekor a kamatot is megfizetik. A kamat ugyanis egyrészt tulajdonosi jövedelem, másrészt az eredeti művelettől különálló szolgáltatás, nevezetesen a hitelnyújtás díja.

Az SNA szemlélete szerint egy-egy monetáris tranzakciónak mindkét félnél két-két (összesen négy) oldala van. Ha például X egység szolgáltatást nyújt Y egységnek, akkor ez

- X egységnél — termelés (output) és
 - pénzbevétel (vagy követelés keletkezése),
- Y egységnél — fogyasztás (közbenső vagy végső) és
 - pénzkiadás (vagy tartozás keletkezése).

(Az SNA-ben tehát nem is kettős, hanem négyes könyvelés történik.)

Nem monetáris az a tranzakció, amely az egyik felet nem kötelezi fizetésre a másikkal szemben (illetve nem jön létre pénzügyi követelés, vagy nem szűnik meg egy meglévő követelés). A rendszer a nem monetáris tranzakciók három típusát különbözteti meg:

- barter-tranzakciók;
- természetbeni transzferek;
- a gazdasági egységen belüli tranzakciók.

A *barter-tranzakció*t a mindennapi szóhasználatban akár egyszerű cserének is nevezhetnénk. Ilyenkor valamely jószág tulajdona átkerül egyik egységtől a másikhoz, vagy az egyik egység szolgáltatást nyújt egy másiknak, amelyért a másik jószágot vagy szolgáltatást kap cserébe.

A *természetbeni transzfer* (természetbeni juttatás) esetén az egyik egységtől a másikhoz történő jószág- vagy szolgáltatástranszfer ellenszolgáltatás (ellentétel) nélkül megy végbe.

A *gazdasági egységen belüli* tranzakciót (például egy vállalat saját termékét használja fel) a rendszer úgy tekinti, hogy az adott egység kettős szerepet játszik, így vevője és eladója vagy termelője és felhasználója ugyanannak a jószágnak.

A nem monetáris tranzakciók három típusa közül ez utóbbi az, amellyel kapcsolatban érdemes további közgazdasági megfontolásokat tennünk. Tekintsük a következő eseteket:

- a) valamely gazdasági egység felhasználja saját termelésű jószágát;
- b) a gazdasági egység önmagának nyújt szolgáltatást;
- c) a termelő növeli vagy csökkenti a saját termelésű készletét.

Az *a)* esetben a gazdasági egység választhat termékének eladása és saját felhasználása között. Ha eladja a piacon (a saját szükségére szolgáló javakat pedig megveszi), akkor egyértelműen tranzakcióval (illetve tranzakciókkal) állunk szemben. „A rendszer azt követeli, hogy tranzakciónak tekintsük azt az esetet is, amikor az egység úgy

határoz, hogy megtartja a saját termelésű jószágot saját fogyasztása vagy beruházása céljára.”³

Más a helyzet a *b)* esetben – a saját célú szolgáltatás esetén –, amikor a gazdasági egység nem szándékszik a szolgáltatást más gazdasági egységnek nyújtani (illetve nincs rá lehetősége). A szolgáltatás termelése és elfogyasztása – a szolgáltatások ismert definíciójának megfelelően – egyidőben történik. Ezért a gazdasági egységen belüli szolgáltatást a rendszer általában nem tekinti tranzakciónak.

A *c)* eset viszont ismét tranzakciónak tekintendő. Itt ugyanis arról van szó, hogy ha a termelő a saját terméket készletezi, akkor a rendszer számára ez az akció eladás-sal egyenértékű, ha pedig felhasználja a készletezett javakat a termelésben, akkor a művelet nem különbözik annak piaci megvásárlásától.

A tranzakciók természete

Vizsgáljuk most meg a tranzakciók sokféleségének másik metszetét, amit e műveletek természete szerinti osztályozásnak nevezünk.

Ebben az értelemben, azaz a műveletek természetük szerinti osztályozása esetében négy főcsoportról beszélhetünk:

1. javakkal és szolgáltatásokkal kapcsolatos tranzakciók,
2. disztributív jellegű tranzakciók,
3. a pénzügyi aktívákban és passzívákban bekövetkező változások,
4. felhalmozásjellegű egyéb tranzakciók.

A *javakkal és szolgáltatásokkal kapcsolatos műveletek* szorosan kapcsolódnak a termeléshez (történjék az bel- vagy külföldön). Ide tartoznak a megtermelt vagy importált javak és szolgáltatások felhasználásának különböző módozatai (közbenő fogyasztás, végső fogyasztás, beruházás, export).

A *disztributív* tranzakciók a jövedelmek és a vagyon elosztásával és újraelosztásával függnek össze. Ide tartoznak a termelési tényezők (a munka és a tőke) jövedelmei, a különböző adók, valamint különböző transzferek, amelyeken belül a rendszer megkülönbözteti az ún. folyó transzfereket (például társadalmi juttatásokat) a tőke-transzferektől.

A *pénzügyi aktívákban és passzívákban* bekövetkező változások jórészt a különböző tranzakciók ellentételeként jönnek létre. Mint láttuk, ezek során pénzügyi követelések és tartozások keletkeznek, illetve meglévő követelések–tartozások szűnnek meg. Ide tartoznak a pénzügyi eszközök (készpénz, betét, kötvény, részvény stb.) önálló mozgásai is.

A *felhalmozásjellegű egyéb tranzakciók* közé sorolhatók mindazok, amelyek az aktívák és passzívák mennyiségét módosítják, de amelyek egyik előző kategóriában sem szerepelnek. Ilyen az állótőke értékcsökkenése, az ásványkincsek feltárása, a földvásárlás, valamint a nem gazdasági jelenségek – természeti katasztrófa, háború – hatása a vagyonra.

Az 1. tábla a gazdasági műveletek rendszerét a műveletek természete szerinti részletezésben foglalja össze.

³ United Nations 19. old.

A nemzeti számlák közgazdasági világában végbemenő mozgások áttekintése azt is megvilágítja, hogy a rendszer sok tekintetben elvonatkoztat a közvetlenül megfigyelhető jelenségektől.

1. tábla

Gazdasági műveletek a nemzeti számlarendszerben a műveletek természete szerint

Első	Második	Harmadik
osztályozási fokozat		
Javakkal és szolgáltatásokkal kapcsolatos tranzakciók	Termelés Folyó termelőfogyasztás Bruttó tőkeképződés Végső fogyasztás Export Import	Piaci Nem piaci Állótőke-beruházás Készletváltozás Személyes fogyasztás Kollektív fogyasztás Javak exportja Szolgáltatások exportja Javak importja Szolgáltatások importja Munkabérek és keresetek Társadalombiztosítási hozzájárulás Termékadók (hozzáadottértékadó, importilleték) Egyéb termelési adók Termékekre Egyéb termelési szubvenciók Kamatok Osztalékok Földbérlet és szabadalmi díjak Jövedelemadó Egyéb Társadalombiztosítási járulékok Pénzbeli szociális juttatások Természetbeni szociális juttatások Egyéb folyó transzferek (biztosítási be- és kifizetések) Tőke utáni adók Beruházási támogatások Egyéb
Disztributív jellegű tranzakciók	Alkalmazottak díjazása A termeléssel és az importtal kapcsolatos adófizetés Támogatás Tulajdonból származó jövedelmek Jövedelem- és vagyonadó-fizetés Egyéb folyó transzferek Tőketranszferek	
A pénzügyi aktívák és passzívák változásai	Aranyban Készpénzben és betétben Értékpapírokban Kölcsönökben Részvényekben Egyéb pénzügyi eszközökben	Készpénz Átruházható betétek Egyéb betétek Rövid lejáratú Hosszú lejáratú Rövid lejáratú Hosszú lejáratú

(A tábla folytatása a következő oldalon.)

(Folytatás.)

Első	Második	Harmadik
osztályozási fokozat		
Felhalmozásjellegű egyéb tranzakciók	Állóeszköz-elhasználódás Földvásárlás és egyéb, nem termelésből származó aktívák vásárlása Aktívák és passzívák egyéb változásai	Föld és reálaktívák Pénzügyi aktívák Természeti javak feltárása Természeti javak megsemmisülése Aktívák olyan megsemmisülése, amelyet nem fedez biztosítás Maradékértékek korrekciója

A közvetlenül megfigyelhető jelenségektől való elvonatkoztatást jelzi, hogy hiába keressük a leghétköznapibb műveleteket, mint például új javak adásvételét. Abban a makrogazdasági absztrakcióban, amely a rendszer általános szemléletmódja, az ilyen cselekvések nem jutnak kifejezésre, hanem belekerülnek a megfelelő makroökonomiai kategóriába mint fogyasztás, beruházás, export, import stb.

A GAZDASÁG SZEREPLŐI

A gazdaságban végbemenő és a rendszer számára meghatározó mozgások után tekintsük most azokat az *alanyokat*, amelyek között vagy amelyeknek az eszközeiben, vagyonában ezek a mozgások végbemennek.

Akárcsak a gazdasági műveletek, e szereplők is nagy változatosságban, sokféleségben vannak jelen. A különféle közgazdasági koncepciók nem kis mértékben éppen abban különböznek egymástól, hogy a tranzaktorok mely jellemzőit emelik ki, melyek alapján határozzák meg alapvető kategóriáikat.

Tárgyalásunknak ez a része valamivel vázlatosabb lesz, mint a tranzakciók bemutatása, mert a témáról – igaz, némileg eltérő közelítésben – a *Statisztikai Szemle* egyik korábbi száma átfogó tanulmányt közölt.⁴

Több vonatkozásban is támaszkodni tudunk *Drechsler* kifejtésére, néhány esetben pedig megengedhetjük magunknak, hogy eltekintsünk a hivatkozott tanulmányban megtalálható részletektől.

A gazdaság szereplőit az SNA intézményi egységeknek, ezek nagyobb csoportjait intézményi szektoroknak nevezi. Az intézményi (institucionális) jelző egy kissé talán megtévesztő, mert amikor intézményre gondolunk, valamilyen jól körülhatárolt szervezet jut eszünkbe, sőt a fogalmat nem is elsősorban a gazdasághoz, hanem az államigazgatáshoz, az oktatáshoz (tanintézet) stb. kötjük. Amikor most intézményi egységekről és szektorokról beszélünk, más felfogásban kell e fogalomhoz közelednünk, hiszen például gazdasági szerepét tekintve a háztartás is intézmény. Sőt, a háztartások képezik az intézményi egységek egyik legfontosabb kategóriáját, míg a többi kategóriába a jogi személyek és társadalmi szervezetek tartoznak.

⁴ Dr. Drechsler László: Intézményi egység és szektor az ENSZ nemzetgazdasági számlarendszerében. *Statisztikai Szemle*. 1991. évi 1. sz. 5–15. old.

Az SNA az intézményi egységet olyan gazdasági egységként definiálja, amely saját jogon képes aktívák (eszközök) birtoklására és passzívák vállalására, továbbá gazdasági tevékenységekre, valamint más egységekkel való tranzakciókra. Ezzel pedig szorosan összefügg az, hogy az intézményi egységre teljes körű könyvvitel állítható össze.

Ez az utóbbi kitétel nem azt jelenti, hogy az intézményi egységek teljes körű könyvvezetésre kötelezettek, még kevésbé azt, hogy csak az tekinthető intézményi egységnek, amely könyvel. Itt a teljes elszámolás (beleértve a vagyommérleget is) lehetőségéről van szó, arról, hogy a könyvviteli számlák és fogalmak értelmezhetők az adott egységre nézve.

Az intézményi egységek típusai

Az intézményi egységek fő típusait alapvető közgazdasági jellegük szerint különböztetjük meg. E típusok a következők:

- vállalatok,
- az ún. non-profit, azaz nem profitorientált, nem nyereségérdekelt intézmények,
- az állam (kormányzat),
- a háztartások.

1. A *vállalatok* javakat vagy szolgáltatásokat állítanak elő profitszerzés céljából. Megjegyzendő, hogy a fogalom nem teljesen azonos a jelenlegi magyar vállalati körrel, de még az egyes dokumentumokban és statisztikákban használt „vállalati formában működő gazdálkodó szervek kategóriával” sem (de nem is áll nagyon távol tőlük). Az SNA a corporation címszót használja⁵ és lényegében részvénytársaságként értelmezi. Valójában azonban ennél többről van szó, hiszen a vállalat a piacgazdaság alapintézménye.

Az intézményi egységek definíciójánál és osztályozásánál a jogi és a tulajdoni szempontok jelentős szerepet játszanak ugyan, de nem elsődlegesek és nem kizárólagosak. A döntő a gazdasági tevékenység jellege (javak, illetve szolgáltatások előállítása) és célja (profitszerzés).

Így például azok az intézményi egységek is a vállalati jellegű egységek közé tartoznak, amelyek nem felelnek meg a vállalat vagy részvénytársaság jogi kritériumainak, de egyébként ugyanúgy vagy nagyon hasonlóan működnek. Jogi kritérium például az intézmény és a tulajdonos jogi és gazdasági elkülönülése (ebben különböznek a vállalatok a háztartásoktól mint intézményi szektortól); de ha egy családi vállalkozás mérete és gazdasági magatartása tekintetében vállalatként viselkedik, akkor a rendszer vállalatként, nem pedig háztartásként kezeli (ezt nevezi az SNA quasi-corporation-nek). Arra pedig, hogy a tulajdon sem döntő ismérve a kategorizálásnak, az állami tulajdonú vállalatok adják a legjellemzőbb példát; ha ezek profitorientáltak, akkor a vállalatok, nem pedig az állam csoportjába tartoznak.

Ebben az intézményi szektorban a tevékenységek minden fajtája megtalálható. E sokféleségen belül az SNA kiemeli és külön intézményi szektornak tekinti a különböző pénzügyintézeteket (bankokat, biztosító- és nyugdíjintézeteket stb.), mivel ezek

⁵ Ezt vette át Drechsler is.

intézményi működése jelentősen eltér az összes többi intézményi egységtől. Így tehát

- a nem pénzügyi vállalatok és
- az ugyancsak vállalati jellegű pénzügyi intézmények

két külön intézményi szektort alkotnak.

Akár pénzügyi azonban valamely vállalati intézmény, akár nem, érvényes rá két fontos közgazdasági megszorítás:

- a) magának a vállalati intézményi egységnek a jövedelme végső soron nem az intézményé, hanem a tulajdonos(ok)é (részvénytársaság esetén például a részvényeseké);
- b) a vállalati intézményi egységnek nincs végső fogyasztása, és nem vásárol javakat vagy szolgáltatásokat a háztartások számára, illetve az ilyen vásárlás nem minősül az egység végső fogyasztásának; ha egy vállalat javakat vagy szolgáltatásokat (például munkaruhát, étkezést, üdülést) vásárol és juttat alkalmazottainak, akkor ez számára vagy munkabér (természetben), vagy termelőfogyasztás (tehát mindenképpen költség).

2. A *non-profit intézmények* (NPI) mindig is az SNA „engedetlen gyermekeinek” számítottak, mert a rendszer alkotói valamennyi revízió során kissé zavarban voltak, mit is kezdjenek ezekkel a nem is igazán gazdasági szervezetekkel. Hiszen éppen azért, hogy nem profitszerzés a céljuk, ellentmondanak minden józan gazdasági elvárásnak. Dehát, tetszik–nem tetszik, tudomást kell venni a létükről, és be kell őket illeszteni a rendszerbe.

A non-profit intézmények is javak, illetve szolgáltatások termelésére létesültek, de céljuk nem a profitszerzés, és az esetleges profit nem osztható fel más intézmények vagy személyek (például részvényesek) között. NPI-k igen sokféle célra jöhetnek létre; ezt a sokféleséget aszerint rendezzük el, hogy az intézmény tevékenysége milyen más intézményi egységgel áll közvetlen kapcsolatban. Ennek megfelelően megkülönböztetjük:

- a) a vállalatokat szolgáló NPI-ket (ipartestületek, kamarák stb.),
- b) az államot kiszolgáló, illetve államilag irányított és finanszírozott NPI-ket (kutatóintézetek, környezetvédelmi szervezetek stb.),
- c) a háztartásokat szolgáló NPI-ket (iskolák, kórházak — ha valóban nem profitorientáltak működnek —, szakszervezetek, jóléti intézmények, egyesületek).

3. Az *állam* (vagy kormányzat) elnevezésű intézményi egység mint egyetlen egész játssza ezt a szerepet. A különböző állami szervek (minisztériumok stb.) ugyanis nem felelnek meg az intézményi egység általános definíciójának, hiszen például aktíváik nem a saját tulajdonuk, hanem az államkincstáréi, és kiadásukat az állami költségvetés fedezi. A kormányzaton belül azonban alcsoportként megkülönböztetjük a központi kormányzatot és a helyi kormányzati egységeket. Mint már említettük, az állami vállalatok nem ebbe az intézményi egységbe, hanem a vállalati jellegű egységek közé tartoznak, ahogyan az állami iskolák sem a kormányzati szektor, hanem az NPI-k részei.

4. A *háztartások* csoportja — szemben az állam egyedülállóságával — a legnépesebb intézményi kategória. Az SNA definíciója szerint a háztartás természetes személyek kis csoportja, akik közös fedél alatt élnek, és akik jövedelmüket, vagy munkát részben vagy egészben közösen kezelik, továbbá bizonyos javakat és szolgáltatásokat — főleg élelmiszert és lakást — együtt fogyasztanak, illetve vesznek igénybe.

A háztartások közgazdasági szerepe sokféle:

— ezek az egységek mindenekelőtt mint fogyasztási egységek szereplői a gazdasági eseményeknek;

— a háztartások jelentik a munkaerőt valamennyi szektor számára (munkát adnak el);

— saját vállalkozású gazdasági tevékenységet folytatnak, amely tevékenység elvileg bármi lehet, a gyakorlatban azonban inkább a gazdaság néhány jellegzetes területére (a mezőgazdaság, az építés, a kiskereskedelem, egyes üzleti, személyi és háztartási szolgáltatások) koncentrálódnak; e tevékenységek szorosan összefüggnek a háztartással, azzal együtt képeznek intézményi egységet (ezeket hívja az SNA nem korporatív vállalatoknak), amely egység általában sem jogi, sem gazdasági, sem elszámolási szempontból nem választható el a tulajdonosától.

Az intézményi szektorok

Az intézményi egységek eddig tárgyalt csoportjai egyben az SNA intézményi szektorai is, egyetlen kivétellel: a non-profit intézmények nem fő-, hanem csak alszektorai az intézményszerkezetnek, és abba a főszektorba tartoznak, amelyet kiszolgálhatnak. Így a háztartásokat szolgáló NPI-k a háztartások intézményi szektorába tartoznak mint alszektor. A 2. tábla az intézményi szektorok összefüggő osztályozási rendszerét mutatja be.

2. tábla

Intézményi szektorok a nemzeti számlarendszerben

Első	Második	Harmadik
osztályozási fokozat		
Nem pénzügyi vállalatok	Állami Belföldi magán Külföldi	
Pénzügyi intézmények	Központi bank Egyéb betéti társaságok Pénzügyi közvetítők	Állami Belföldi magán Külföldi Állami Belföldi magán Külföldi
Állam	Biztosítók és nyugdíjintézetek A pénzügyi szektort szolgáló NPI-k Központi kormányzat Helyi kormányzat	Állami Belföldi magán Külföldi
Háztartások	Az államot kiszolgáló NPI-k A szorosan vett háztartások (NPI-k nélkül)	Munkáltatók háztartásai Önállók háztartásai Alkalmazotti háztartások Tulajdonból és transzferjövedelemből élő háztartások
(Külföld)	A háztartásokat szolgáló NPI-k	

Bel- és külföld

Az intézményi egységekkel kapcsolatban azt is vizsgálnunk kell, hogy közülük, melyek és milyen szempontból tekintendők az adott országhoz tartozónak, rezidensnek. Ez az ismerv azért fontos, mert valamely ország GDP-jét csak a rezidens egységek termelik meg, márpedig egy-egy ország területén számos külföldi vállalat vagy annak részlege, képvisellete működik hosszabb vagy rövidebb ideig, mint ahogy a hazai vállalatok is sok és egyre többféle tevékenységet fejtenek ki külföldön.

Egy gazdasági egység – vállalat, NPI vagy háztartás – rezidens voltát *nem jogi* vagy nemzetiségi, hanem ismét csak *közgazdasági* kritériumok döntenek el, mint a nemzeti számlák e világában úgyszólván mindent. A rendszer azt az intézményi egységet tekinti rezidensnek, amelynek az *adott ország területén van a gazdasági érdekcentruma*. Ez a gazdasági érdekcentrum azt jelenti, hogy például egy vállalat hosszabb ideig üzemeltet egy létesítményt a szóban forgó ország területén, amelyben jelentős mennyiségű termelőtevékenységet fejt ki. A hosszabb idő legalább egy évet jelent. Ha a külföldi tevékenység ennél rövidebb, vagy rövidebbnek ígérkezik, akkor a vállalat gazdasági érdekcentruma a származási országban marad, azaz a vállalat nem válik a másik országban rezidenssé.

Rezidenssé válhat azonban a külföldi egységnek egy részlege (üzeme, képvisellete stb.) is valamely országban, ha kimeríti a gazdasági érdekcentrum említett kritériumát. Ilyenkor ez a részleg a már ismertett quasi-corporation-nek minősül, azaz önálló intézményi egységnek tekintjük, noha az intézményi egység formai, jogi feltételeinek nem teljesen felel meg, közgazdasági funkciójának azonban igen.

A nem rezidens egységek a külföldhöz (rest of the world) tartoznak. A külföld „... magában foglal mindent, ami a rezidens egységeken kívül van, de csak abban a mértékben, amennyiben azok a rezidens gazdasági egységekkel kapcsolatban állnak. A szakirodalomban azonban elég gyakran szektornak nevezik a külföldet is”.⁶

TERMELÉS

A nemzeti számlák világában a termelés a műveletek (tranzakciók) egyike, mégpedig az a folyamat, amely földet, munkát és tőkét (tehát termelési tényezőket) használ fel javak és szolgáltatások előállítására. E folyamat során a termelőegységek javakat és szolgáltatásokat alakítanak át, illetve fogyasztanak el.

E tanulmány lehetőség szerint kerüli a terminológiai fejtegetéseket, a tárgyalás bizonyos fázisaiban azonban elkerülhetetlen néhány ilyen megfontolás. A termelés egyik legfontosabb kategóriája az output, amelynek magyarul a kibocsátás kifejezés felel meg; ez a folyamat a termelt javak és szolgáltatások azon körére utal, amely elhagyja a termelőegységet. Némileg zavaró ugyan, hogy az output a készletre kerülő javakat is magában foglalja, de ha a kibocsátást úgy tekintjük, hogy a kibocsátás a termelőegységen kívüli továbbadásra szánt termékek előállítását jelenti, akkor megbékélhetünk a kibocsátás kifejezéssel. A magyar termelési statisztika hagyományos fogalmai közül egyébként a bruttó termelés áll legközelebb az outputhoz, a bruttó jelző azonban az SNA-ben más termelési érték kategória (bruttó hozzáadott érték,

⁶ Drechsler i. m. 14. old.

bruttó hazai termék) számára van lefoglalva. A továbbiakban tehát kibocsátás jelenti az outputot, de időnként egyszerűen termelésről fogunk beszélni, amikor ezt a félreértés veszélye nélkül tehetjük.

Ki termel? Mit termel?

A közgazdaságtan jól ismert alapkérdései (ki? mit? kinek? milyen eszközökkel? stb.) közül meglehetősen sokra a termelés elszámolásának kell választ adnia. A ki? kérdésre ugyan az alapválaszt az előző rész már megadta, amikor a közgazdasági világ szereplőiként az intézményi egységeket jelölte meg. Amikor a mit? kérdést is bekapcsoljuk, és a ki? kérdéssel kombináljuk, akkor az intézményi egység már — szükséges, de — nem elégséges alanya a termelési folyamatnak. A mit?, azaz mit termel? kérdés javak és szolgáltatások megnevezését és termelési adatait várja válaszként. Márpedig az intézményi egységek többsége jóval heterogénebb annál, semhogy egyetlen jószág vagy szolgáltatásfajta hozzárendelhető legyen. A rendszer ezért egy áthidaló és kompromisszumos megoldást alkalmaz: a termelés aspektusainak bemutatására egy viszonylag homogén egység, az establishment kategóriáját vezeti be. Egy intézményi egység egy vagy több establishmentből áll. Az establishmentek jó része sem egyetlen tevékenységet folytat, de mindenesetre homogénebb az intézményi egységeknél.

Az establishmentek osztályozásának elsődleges szempontja a tevékenység, kerete pedig az ágazati osztályozási rendszer. Megjegyzendő azonban, hogy az ágazati hovatartozás az intézményi egységek vizsgálatának is fontos ismérve. Mindkét esetben a *főtevékenység* alapján történik a besorolás, így a kétféle egység eléggé különböző képet adhat a gazdaság ágazati szerkezetéről. E tanulmányban azonban nem foglalkozunk az establishmentekkel.

Javak és szolgáltatások

A termelés során tehát javak és szolgáltatások jönnek létre. A javak materiális tárgyak, amelyekkel kapcsolatban a tulajdon értelmezhető. A javak tulajdonjoga változhat a különböző gazdasági egységek közötti műveletek keretében, és a piacok épp e műveletek elősegítésére jönnek létre. Valamely jószág termelése, azaz a fizikai folyamat, és e jószág piaci cseréje két különböző tevékenység.

A szolgáltatásokkal kapcsolatos műveleteket a rendszer alapvetően abban különbözteti meg az előzőktől, hogy ezeknél nem értelmezhető a tulajdonjog változása. A gazdasági egységek közötti viszony más a javak cseréje és más a szolgáltatások esetén.

A szolgáltatást nyújtó egység olyan termelőtevékenységre vállalkozik, ami egy másik gazdasági egység számára közvetlen gazdasági hasznot jelent. A szolgáltatások esetén nem érvényes a termelési és a cserefolyamat elválasztása, mert a csere (például az eladás) a termeléssel egyidőben történik.⁷

⁷ A szolgáltatások körének meghatározása, illetve a javaktól való egyértelmű elhatárolása bonyolultabb kérdés a fent kifejtetteknél. A szolgáltatások statisztikájával foglalkozó tanácskozássorozat, az ún. Voorburg-csoport hosszú ideig foglalkozott a szolgáltatások definíciójával, majd tulajdonképpen abbahagyta a vitát. (Lásd erről részletesen: dr. Bóday Erzsébet—dr. Drechsler László: A szolgáltatások statisztikai vizsgálatának problémái. *Statisztikai Szemle*. 1988. évi 10. sz. 898—929. old.)

A rendszer két ismérv szerint is kategorizálja a szolgáltatásokat:

- a) egyfelől megkülönbözteti a javakra irányuló tevékenységeket a személyre irányulóktól;
- b) másfelől elválasztja az individualizálható szolgáltatásokat a kollektív szolgáltatásoktól.

a) A szolgáltatások egyik típusa *javítja* a fogyasztó tulajdonát képező javak állapotát, vagy más szóval, növeli más gazdasági egység tulajdonában levő javak értékét. Ilyen a szállítás, a javítás, a tisztítás, a fenntartás stb. E szolgáltatások gyakran a jószág fizikai átalakításával járnak, és ebben az értelemben hasonlítanak a javak előállítására. (Következésképpen a termelésben alkalmazott technológia nem lehet a javak és a szolgáltatások elhatárolásának ismérve.)

A másik szolgáltatástípus egyének (vagy csoportok) személyes helyzetében hoz javulást (vagy akadályoz meg romlást). Ez a javulás lehet fizikai jellegű, mint amilyen az orvosi kezelés, a fodrászati szolgáltatás, a személyszállítás stb. nyomán következik be, és lehet nem fizikai. Ez utóbbi többnyire olyan információt jelent, melynek révén a szóban forgó személy kedvezőbb döntéshozatali pozícióba kerül, mint e szolgáltatásban való részesülés előtt. Ez az információ lehet általános jellegű (oktatás), és lehet a fogyasztó igényeihez illeszkedő (szakmai tanácsadás).

b) A szolgáltatások egy része esetében azonosítani lehet azokat a személyeket, akik az adott szolgáltatásban részesülnek, például akiket az orvos kezel, az autóbusz elszállít stb. Ezzel szemben az ún. kollektív szolgáltatásokban egy nagyobb közösség vagy a társadalom egésze részesül, és ezekhez nem kapcsolódik egyéni fogyasztás. E szolgáltatások főként a közösség és tagjai helyzetének rosszabbodását vannak hivatva megakadályozni. Ide tartozik a jog- és rendfenntartás, a védelem az erőszak, lopás, járvány, tűz, szennyeződés stb. ellen. E szolgáltatások jó részét az állam nyújtja, amelyeket az adókból fedeznek; más esetekben non-profit intézmények nyújtják, és a tagsági díj jelenti a fedezetet. A kollektív szolgáltatásokat nem adják-veszik a piacon, és piaci árak nem értelmezhető.

A termelés határai

A termelés fogalmáról eddig elmondottak azonban még nem jelölik ki pontosan a termelés határait, azaz nem mondják meg, hogy a rendszer mely egységek milyen tevékenységét tekinti termelésnek, és melyeket nem. Két aspektusból kell közelítenünk ezt a kérdést:

1. a termelés köre,
2. a termelési érték szempontjából.

A *termelés körének* meghatározásáról évtizedekig folytak különböző viták, mára azonban ezek jórészt nyugvópontra jutottak. A nemzeti számlák az összes gazdasági egység mindenfajta tevékenységét belefoglalják a termelés körébe, kivéve a háztartások azon szolgáltatásait, melyeket saját tagjai részére nyújtanak.

A termeléshez tartozik, tehát mindenféle jószág előállítása kerüljön az kibocsátásra, közbenső felhasználásra vagy készletezésre. Termelésnek tekintendő mindenmű szolgáltatás, legyen az piaci vagy nem piaci.

A háztartások szektorában előállított javak is a termelés körébe tartoznak, akár piacra kerülnek, akár a háztartás tagjai maguk fogyasztják el (például a mezőgazda-

sági termékek). A háztartási szektor szolgáltatásai is termelőtevékenységnek számítanak, ha a háztartás más gazdasági egységnek nyújtja őket (például saját járművével személyeket vagy árut szállít, magánoktatást végez stb.). Ez utóbbi tevékenységek azonban kívül esnek a termelés körén, ha a háztartás tagjai egymásnak nyújtják (saját holmijukat szállítják vagy a szülő tanítja a gyermekét).

Milyen közgazdasági megfontolás húzódik meg a termelés határainak ilyen megvonása mögött? A háztartás önmaga számára termelt fogyasztási javai miért igen, a szolgáltatások miért nem? A különbség a választás lehetőségében rejlik. Javak termelése esetén a háztartás választhat, hogy eladja a megtermelt gabonát, netán készletezze, vagy saját maga fogyassza el. Ugyanez a választás a szolgáltatás esetében nincs meg, hiszen azt a háztartás a termelés pillanatában el is fogyasztja.

A termelés értéke szempontjából azért foglalkozunk a határok megvonásával, mert a rendszer szigorúan csak a termelési folyamat eredményeként létrejött értéket tekinti termelésnek, más értéket nem, még akkor sem, ha profitot jelent a termelő számára. Ilyen különös profítképződmény az ún. eszköztartási nyereség (holding gain). Ilyen nyereség akkor jön létre, ha a saját termelésű készletek – árváltozás következtében – felértékelődnek, és a termelő e magasabb áron értékesíti őket. A megtermelt javakat ugyanis a termelő vagy értékesíti vagy készletezi, azaz

$$\text{OUTPUT} = \text{ÉRTÉKESÍTÉS} + \text{A SAJÁT TERMELÉSŰ KÉSZLET VÁLTOZÁSA.}$$

Mármost az eladás nagysága az árbevétellel egyenlő, azaz piaci áron értékelünk (a rendszer más árfajtákat is használ, de ezekkel most nem foglalkozunk), és ugyanezen az áron mérjük a készletre kerülő részt is, hiszen ezeket az árukat is a piac értékeli. Ha ezek után az árak emelkednek, és a készletezett árut a termelő most már magasabb áron adja el, akkor eszköztartási nyeresége⁸ keletkezik, amely profittöbbletet jelent. Ezt a többletet azonban a rendszer nem ismeri el termelési értéknek. Az így keletkezett nyereséget a működési eredmény antitézisének tekinti, mert – szemben a működési eredménnyel, amely a tőke, illetve a tulajdonos hozzájárulása a termeléshez – ez a nyereség a terméken való mindennemű átalakítás nélkül jött létre. Az eszköztartási nyereség növeli, a veszteség csökkenti a *vagyont*, anélkül, hogy a termelési értéket érintené. Hangsúlyozni kell, hogy itt nem annak az általános elvnek az érvényesüléséről van szó, mely szerint az árváltozásból eredő értékváltozás nem tekintendő volumenváltozásnak. Az eszköztartási nyereség a folyó áron számított termelési értékbe sem számít bele.

Az eszköztartási nyereségről (veszteségről) ezúttal csak a sajáttermelésű készletek kapcsán beszéltünk. De már most jelezni kell, hogy a fogalom ennél sokkal tágabban értelmezhető, amennyiben a vagyon minden összetevőjére érvényes. E tágabb értelmezésre majd a jövedelmek, később pedig a felhalmozás és a vagyon tárgyalásánál lesz szükségünk.

Piaci és nem piaci termelés

Amit eddig a termelésről kifejtettünk, jórészt a piaci javakra és szolgáltatásokra, illetve az ezeket előállító gazdasági egységekre értelmezhető. Ezek a termelők főként

⁸ Természetesen létezik eszköztartási veszteség (holding loss) is, amely árcsökkenés esetén áll elő.

piacra termelnek, termelésük kisebb-nagyobb része azonban mégsem kerül a piacra. Részben az eddigiek összefoglalásaként, részben némi kiegészítéseként felsoroljuk a jellegzetes piaci termelők termelésének összetevőit:

1. Saját termelésű termékek értékesítése
2. Saját termelésű javak készletváltozása
3. Piacon ténylegesen eladott vagy piaci eladásra szánt termelés (1. + 2.)
4. Vállalaton belüli, establishmentek közötti termékátadás
5. Természetbeni illetmények saját alkalmazottaknak
6. Barterforgalomban kibocsátott termékek
7. Saját beruházásra felhasznált saját termelésű tőkejavak
8. A — nem korporatív — vállalat tulajdonosa(i) által elfogyasztott saját termelésű termékek
9. A piacra nem kerülő termelés (4. + 5. + 6. + 7. + 8.)
10. TERMELÉS ÖSSZESEN (3. + 9.)

A nemzeti számlák közgazdasági világába azonban, mint már utaltunk rá, nem csak piaci folyamatok és piaci szereplők tartoznak. Így a termelés koncepciójában a piaci termelés mellett megjelenik a nem piaci is, a piaci termelők mellett a nem piaciak is. Ide tartoznak például az állami szervek és az NPI-k. A nem piaci termelés olyan javakból és szolgáltatásokból áll, amelyeket termelőik ingyenesen vagy névleges áron juttatnak más intézményi egységeknek (a legtöbb esetben a háztartásoknak). A névleges ár olyan ár, amely nem fedezi a termelési költségeket, sőt az SNA meg is állapít egy értékhatárt: a termelési költség felét.

A nem piaci termelés további két jellemzője a következő:

— csak akkor beszélünk nem piaci termelésről, ha az így juttatott javakért — túl azon, hogy semmiféle árat vagy csak névleges árat fizetnek értük — a termelő semmilyen más ellenszolgáltatást nem kap; nem tartozik tehát ide például a természetbeni illetmény, mert ennek ellenértéke van: a munka;

— a nem piaci termeléshez szükséges inputot a termelő általában ugyanúgy megvásárolja a piacon, mint a piaci termelés inputját, azaz a termelési költségek oldaláról a piaci mechanizmus (árak, pénz stb.) ugyanúgy érvényesül, mint piaci output esetén.

A nem piaci termelésnek nincs eladási ára, ezért a rendszer a költségek összegeként értékeli a termelést.

Termelőfogyasztás és hozzáadott érték

A termelés határvonalainak tárgyalásánál felosztottuk az outputot értékesítésre és készletnövelésre. Legalább ilyen fontos azonban az outputnak másik, szintén két összetevőre történő bontása, mely szerint

$$\text{OUTPUT} = \text{TERMELŐFOGYASZTÁS} + \text{HOZZÁADOTT ÉRTÉK}.$$

A termelőfogyasztás (közbenső felhasználás, közbenső fogyasztás, termelőfelhasználás — input, intermediate consumption) olyan javakból és szolgáltatásokból áll, amelyeket a termelési folyamat átalakít, vagy teljes mértékben fel- és elhasznál.

A rendszer a termelőfogyasztás két típusát különbözteti meg. Az egyik típus nyersanyagokból és félkésztermékekből áll, amelyeket a termelési folyamat átalakít ugyan, de átalakítva megjelennek, fizikailag benne vannak a kibocsátásban. Ez a fajta átalakítási folyamat általában a javakat előállító ágazatokra (mezőgazdaság,

bányászat, feldolgozóipar, villamosenergia-ipar, gáz- és vízellátás, építőipar) jellemző.

Az input másik csoportjába olyan késztermékek és szolgáltatások tartoznak, amelyeket nemcsak termelési, hanem fogyasztási célra is használunk (könyvek, papíráru, fűtőanyagok, tisztítószer, élelmiszerek, ruházati cikkek, gyógyszerek, valamint a szolgáltatások közül például a szállítás, az üzleti vagy pénzügyi szolgáltatások stb.). Ezek materiális, felismerhető formában nem jelennek meg az outputban (értékben természetesen, igen). A szolgáltató ágazatok inputját főként ez a típus alkotja (ami nem zárja ki, hogy bármely termelőegységnek bármiféle közbenső felhasználása legyen).

Az output másik összetevője (úgy is mondhatnánk, hogy az input levonása után fennmaradó része) a *hozzáadott érték* (value added), az egész rendszer legfontosabb termelési kategóriája. Összgazdasági szinten a hozzáadott értékek összege jelenti a bruttó hazai terméket (Gross Domestic Product – GDP). A hozzáadott érték a termelési folyamat által generált értéknövekedés.

A gazdasági teljesítmények mérésében a hozzáadott értéknek ez a csúc szerepe, szinte kizárólagossága azonban némileg megtörik az új SNA-ben. Anélkül, hogy a termelési kategória kiemelkedő szerepe csökkenne, az eddigieknél élesebben jut kifejezésre a hozzáadott értékhez kapcsolódó, gyakorlati kompromisszum, mely szerint a közbenső fogyasztás nem tartalmazza az állótőke-fogyasztást (consumption of fixed capital, az állóeszközök értékcsökkenését), ezért ez az összeg benne van a hozzáadott értékben, amely így több, mint a neki tulajdonított értéknövekedés. „... a hozzáadott értéknek koncepcionálisan nem lenne szabad az állótőke fogyasztásának ellenértékét magában foglalnia. Ez nem újonnan létrehozott érték, hanem a régebben létrehozott állóeszközök csökkenése... a hozzáadott érték elméletileg nettó fogalom”⁹ írja az új SNA tervezete.

Ennek megfelelően az új rendszer a hagyományos hozzáadott értéket ellátja egy bruttó jelzővel, és mellette bevezeti a nettó hozzáadott érték kategóriáját, amely már nem tartalmazza az állóeszközök elhasználódását, és amely fogalmilag megegyezik a magyar statisztika nettó termelési érték mutatójával. (A hozzáadott érték – jelző nélkül – azonban továbbra is végigvonul a nemzeti számlarendszeren, azzal az intéssel, hogy bruttó hozzáadott értéknek tekintendő és a jelző nélküli kifejezés mindazon esetben használható, ha nem kell félreértéstől tartani.) E nettó hozzáadott érték makroszintű megfelelője a nettó hazai termék (Net Domestic Product – NDP).

JÖVEDELMEK

„A jövedelem az a maximális érték, amelyet valaki adott időszakban elfogyaszthat úgy, hogy az időszak végén ugyanolyan jómódú, mint az időszak elején.”¹⁰ Ez a jövedelemkonceptió *J. R. Hickstől* származik és számos közgazdasági elmélet kedvelt hivatkozási alapja. Hicks meghatározásából indul ki a nemzeti számlarendszer jövedelemfelfogása is.

Hicks meglehetősen körmönfont megfogalmazását adja egy, már-már a közgazdasági közhely határát súroló alapösszefüggésnek. A gazdasági magatartások

⁹ United Nations 70. old.

¹⁰ Hicks, J. R.: *Value and Capital*. 2. kiad. Clarendon Press. Oxford. 1946. 172. old.

egyik legfontosabb dichotómiája a jelenbeli bevételek biztos volta a jövőbeliek bizonytalanságával szemben, amiből egyenesen következik az egymást kizáró két akció, egyfelől a folyó fogyasztás, másfelől a megtakarítás és tőkeképződés kategorikus szétválasztása.

Hicks tételében szereplő „jómódú” (well off) kitétel nyilván a nettó vagyon birtoklását jelenti (reálértékben). Ily módon egy intézményi egység éves jövedelme egyenlő az egység éves fogyasztási kiadásának és nettó reálvagyon (pozitív vagy negatív irányú) éves változásának összegével.

A nemzeti számlarendszer azonban nem minden vagyonváltozást tekint jövedelemtényezőnek. Kizárja e körből például a tőketranszfereket azon megfontolásból, hogy a gazdasági egységek fogyasztási hajlandósága az ilyen transzferek terhére egészen más, mint a folyó transzferekkel szembeni magatartása. De kizárja a nettó vagyonnövekedés másik jellegzetes összetevőjét, a már előbb tárgyalt eszköztartási nyereséget (holding gain) is. Ez a nyereség növeli ugyan a szóban forgó egység tőkéjét, de ebből még nem következik, hogy a rendszer jövedelemnek tekinti. A gazdasági egységek ugyanis gyakran nincsenek is tudatában az eszköztartási nyereség nagyságának, de még ha ismerik is, akkor sem kezelik úgy, mint a jövedelmet. Nem is olyan egyszerű ezt a nyereséget fogyasztási kiadássá transzformálni. Az eszköztartási nyereség vagy veszteség, különösen jelentős mértékű infláció idején fontos tényezője a gazdasági egységek helyzetének és gazdasági magatartásának, de ez a magatartás inkább a tőke, semmint a folyó fogyasztás aspektusában érvényesül. Így az eszköztartási nyereség kívül marad a nemzeti számlák jövedelemkonceptióján.

A nemzeti számlák jövedelemfogalma így némileg módosul a Hicks-féle alapálláshoz képest, amennyiben a nettó vagyonváltozás helyébe a *megtakarítások* lépnek, azaz:

$$\text{JÖVEDELEM} = \text{FOLYÓ FOGYASZTÁS} + \text{MEGTAKARÍTÁS}$$

*A jövedelemelosztás*¹¹

A jövedelemelemzés legfontosabb aspektusa természetesen a jövedelemelosztás, amelyben a makroökonómia különböző fázisokat különböztet meg. A nemzeti számlákban e folyamat két legfontosabb fázisa

- az *elsődleges* elosztás, melynek kezdőpontján a jövedelmek keletkezése, végpontján az elsődleges jövedelmek állnak;
- a *másodlagos* elosztás, ahol az elsődleges jövedelmek jelentik a kiindulópontot, a rendelkezésre álló jövedelmek pedig a végpontot.

1. Az *elsődleges jövedelemelosztás* az a folyamat, melynek során a gazdaságban létrejött jövedelmek általában azoknak a egységeknek a birtokába kerülnek, amelyek e jövedelmeket létrehozták. Ezeket a jövedelmeket nevezzük *elsődlegesnek*. A gazdaságban létrejött összes jövedelem, egyben a jövedelmek forrása a *nettó hozzáadott érték*,¹² összgazdasági szinten a nettó hazai termék.

¹¹ Itt és a tanulmány néhány más helyén támaszkodtam *Hüttl Antónia* Pénzügystatisztika a nemzetgazdasági elszámolásokban című előadására, melyet a „Pénzügyi információ-rendszer — Pénzügyi statisztika” c. konferencián (1991. december 11.) tartott. (Az előadás kissé módosított változatát lásd jelen szám 403—415. oldalain. — *Szerk. megj.*)

¹² Technikai kérdés, hogy a jövedelemelosztást a nettó vagy a bruttó hozzáadott értékből vezetjük-e le. Utóbbi esetben az állótőke elhasználódása is jövedelem-összetevőként jelenik meg.

Ezen érték létrehozása során az elsődleges jövedelmek következő két nagy csoportja alakul ki:

- a termelési tényezők jövedelme (röviden tényezőjövadelmek);
- a tulajdonból származó jövedelmek (röviden tulajdonjövadelmek).

Tényezőjövadalem a termelési tényezőket, a munkát és a tőkét megillető rész a termelési folyamatban való részvételük fejében, a tulajdonjövadalemben pedig a különböző eszközök tulajdonosai részesülnek annak ellenértékeként, hogy eszközeiket más intézményi egységek rendelkezésére bocsátják.

A tényezőjövadelmeknek két nagy csoportját különböztetjük meg:

- az alkalmazottak illetménye,
- a működési eredmény.

Az alkalmazottak illetménye a végzett munka ellenértékét jelenti; a működési eredmény pedig a tulajdonosok vagy vállalkozók tényezőjövadelmé, amit a rendszer reziduummként definiál: a termelésből a működési költségek (köztük a munkabérek) levonása után fennmaradó érték.

A tényezőjövadelmek még egy fajtájáról kell itt említést tennünk, amely nem sorolható be a két csoport egyikébe sem, vagy inkább mindkettőbe beletartozik, és amit a rendszer vegyes jövadalemnek (mixed income) nevez. Ez a háztartásokhoz mint termelőszektorhoz tartozó önálló jövadelmé, amelyben a munkabér és a működési eredmény elválaszthatatlanul összefonódik.

Nem kifejezetten tényezőjövadelmek a termeléssel kapcsolatos adók (pontosabban ezek nettó értéke, azaz az adók és a támogatások különbsége), melyeket azonban a rendszer mégis elsődleges jövadalemként, sőt a tényezőjövadelmekkel együtt tart számon. Ezek az adók képezik az állam elsődleges jövadelmét. A termeléssel kapcsolatos adók két nagy csoportját különböztetjük meg:

- a) a termékadókat, amelyek meghatározott terméket terhelnek (fogyasztási adó, forgalmi adó);
- b) az egyéb termelési adókat, amelyek a működési eredmény kialakulása előtt terhelik a termelési értéket, de nem meghatározott termékkel kapcsolatban merülnek fel (például a termelőegység gépjárművének adója).

Az elsődleges jövadelmek másik kategóriája, a *tulajdonjövadelmeké*, melyeknek közvetlen forrása a működési eredmény. A tulajdonjövadelmek két nagy csoportja:

- a földjádék,
- a többi tulajdonjövadalem (kamatok, osztalékok, jogdíjak stb.).

2. A *másodlagos jövadalemelosztás* (a jövadelmek újraelosztása) során az elsődleges jövadelmek tovább áramolnak az intézményi egységek között. Ezek a műveletek transzferek, amelyek révén új jövadelmek nem keletkeznek, csupán a jövadelmek jutnak el a felhasználóikhoz.

A másodlagos jövadalemelosztás két legfontosabb kedvezményezettje az állam és a háztartások. Előbbihez ebben a fázisban jutnak el a különböző adók (a termékadók kivételével), így a jövadalem- és vagyoadók a vállalatoktól és a háztartásoktól. Utóbbiak pedig e műveletek során jutnak hozzá a különböző pénzübeni társadalmi

juttatásokhoz, melyeket a vállalatok vagy az állami költségvetés fizet ki (a háztartási szektornak is van ilyen kifizetése a saját alkalmazottai javára).

E kifizetések között szerepel a munkáltatók társadalombiztosítási hozzájárulása is, amely újabb, eddig nem tárgyalt példája annak, hogy a nemzeti számlák a közgazdasági lényeg megragadását az elszámolási technika elé helyezik. A társadalombiztosítási hozzájárulás kedvezményezettjei egyértelműen a háztartások; a vállalatok azonban a szóban forgó összeget természetesen nem közvetlenül a háztartásoknak juttatják el, hanem valamilyen – állami vagy magán – társadalombiztosítási alapba fizetik be, amely azután – az adott társadalombiztosítási rendszer szabályai szerint – eljuttatja azt (pénzben vagy szolgáltatás formájában) a háztartásokhoz. A nemzeti számlarendszer azonban megkerüli ezt a pénzáramlást úgy, hogy a társadalombiztosítási hozzájárulást a munkáltató és a munkavállaló (például a vállalati és a háztartási) szektor közötti közvetlen áramlásnak tekinti. Ezt az eljárást útvonal-módosításnak (rerouting) nevezzük.

A másodlagos jövedelemelosztás végállomása a *rendelkezésre álló jövedelmek* (disposable incomes) az egyes intézményi egységek birtokában. A nemzeti számlarendszer ezt tekinti a legfontosabb jövedelemkategóriának. Ez a jövedelemösszeg felel meg a Hicks-féle elméletnek, illetve a Hicks-fogalom módosított értelmezésének. A gazdasági egységek a rendelkezésükre álló jövedelmeket végső fogyasztásra és megtakarításra használhatják fel. Ez a választás azonban a vállalati szférát – sem a pénzügyit, sem a nem pénzügyit – nem illeti meg, mivel végső fogyasztást a rendszer ezek számára nem értelmez. A részvénytársaságok rendelkezésre álló jövedelme az a maradék, amely felett az adózás és a részvényesek közötti felosztás (osztalékfizetés) után a vállalat rendelkezik.

3. A jövedelemelosztás e két fázisa – az elsődleges és a másodlagos elosztás – mellett szólni kell egy kiegészítő folyamatról is. Az SNA revíziójának egyik legmarkánsabb vonása a rendszer szemléletmódjának kiszélesítése az életszínvonal többféle aspektusának befogadására. Szemben a jelenlegi jövedelemelosztási koncepcióval, amelyben a rendelkezésre álló jövedelem jelenti a végállomást, a jövőbeni rendszer jövedelemelosztásnak – legalább is bizonyos fajtájának – ismeri el a természetbeni társadalmi juttatásokat is. E jövedelemáramlás az államtól vagy a háztartásokat szolgáló NPI-ktől indul ki, kedvezményezettje pedig a háztartási szektor. Jellegzetes példája ennek az ingyenes oktatás.

E jövedelemmozgás után az egyes intézményi szektoroknál kialakult jövedelmet a rendszer „korrigált rendelkezésre álló jövedelemnek” nevezi, a háztartási szektorban azonban, ahol a legnagyobb a jelentősége, az összes jövedelem elnevezést is alkalmazzzák.

A rendelkezésre álló jövedelem és annak korrigáltja együttesen élesebb megvilágításba helyezi az állam szerepét, és árnyaltabb képet ad a háztartások életszínvonaláról, mint a rendelkezésre álló jövedelem önmagában. A korrigált jövedelem megkönnyíti a nemzetközi összehasonlítást is, mert áthidalja azokat a különbségeket, amelyek abból adódnak, hogy egyes javak vagy szolgáltatások az egyik országban társadalmi juttatásként, a másokban vásárlás útján kerülnek a háztartásokhoz. A rendelkezésre álló jövedelem két változatának elemzésénél természetesen tekintettel kell lenni a fogyasztók eltérő magatartására a szabadon felhasználható jövedelmekkel, illetve a természetbeni juttatások kötöttségével szemben.

Belföldi és külföldi jövedelmek

A jövedelem eddigi tárgyalását — az egyszerűség érdekében — a belföldi intézményi egységeknél keletkezett és ezek között áramló jövedelmekre korlátoztuk, illetve nem emeltük ki a belföld-külföld vagy külföld-belföld közötti jövedelemfolyamatokat.

A belföldi, azaz a rezidens termelőegységeknél keletkező elsődleges jövedelmek jórészt rezidens intézményi egységek között oszlanak el, egy részük azonban nem rezidensekhez is eljut, a külföldön keletkezett elsődleges jövedelmek egy részét pedig (ittthon) rezidens egységek élvezik. Ezen a ponton lép be a nemzeti számlákkal kapcsolatos hazai-nemzeti (domestic-national) kettősség. Mindaz, amit eddig a jövedelmekről elmondtunk, a hazai koncepciójú jövedelmekre vonatkozik. Ami a külfölddel való kapcsolatot illeti, a hazai felfogású jövedelmek például

- tartalmazzák a rezidens gazdasági egységek által kifizetett minden elsődleges jövedelmet, köztük azt a munkajövedelmet is, amit nem rezidens háztartások tagjai kapnak meg;
- viszont nem tartalmazzák a nem rezidens gazdasági egységek által a rezidens egységeknek fizetett jövedelmet.

Ezzel szemben áll a jövedelmek nemzeti koncepciója, amely épp ellenkezője a fenti két eset kezelésének.

Ezek után vizsgáljuk meg, milyen kategóriái léteznek a jövedelmeknek összgazdasági szinten. Annyit már eddig is megállapítottunk, hogy a jövedelmek összege egyenlő a hazai termékkel, illetve a hazai termék jelenti a jövedelmek forrását.

Említettük azt is, hogy a jövedelmeket a tőkefogyasztással (értékcsökkenéssel) együtt vagy anélkül is értelmezhetjük. Előbbi esetben a GDP, utóbbi esetben az NDP jelenti a jövedelmek összgazdasági összegét. A jövedelmek hazai és nemzeti koncepciója közötti különbség miatt szükségessé válik annak leszögezése, hogy a GDP és az NDP a *hazai* értelmezésű jövedelmek összege.

Természetesen a *nemzeti* felfogású jövedelemnek is van ilyen főösszege, ez a *nemzeti jövedelem*, amelynek *bruttó* és *nettó* változata egyaránt szerepel a rendszerben; a kettő különbsége a tőkefogyasztás (állóeszközök értékcsökkenése). A bruttó nemzeti jövedelem (Gross National Income—GNI) és a nettó nemzeti jövedelem (Net National Income—NNI) tehát abban különbözik a GDP-től, illetve az NDP-től, hogy nem tartalmazza a nem rezidens egységeknek fizetendő elsődleges jövedelmeket, tartalmazza viszont a rezidens egységek külföldről származó elsődleges jövedelmeit (munkabért, profitot, kamatot).

Itt azonban az új rendszer fontos megszorítást tesz. Míg ugyanis a GDP és az NDP összgazdasági termelési és jövedelemkategória, a GNI-t és az NNI-t a rendszer csak jövedelemkategóriának tekinti, termelési kategóriának nem. A jelenlegi SNA-ban használt bruttó nemzeti termék (Gross National Product—GNP) ezáltal megszűnik.

Mi a sorsa azonban a külföldre ki- vagy külföldről beáramló jövedelemtranszfereknek, azoknak a — nem elsődleges, hanem újraelosztásos — jövedelemfolyamatoknak, amelyek rezidens egységtől áramolnak nem rezidens egységekhez, vagy megfordítva, nem rezidensektől a rezidensekhez? (Például a segélyek, ajándékok, a nemzetközi tagdíjak stb.) Ezek a jövedelemmozgások a nemzeti jövedelemhez képest

jelentenek elmozdulást. Eredőjük a nemzeti rendelkezésre álló jövedelem, ami szintén lehet bruttó (Gross National Disposable Income — GNDI) vagy nettó (Net National Disposable Income — NNDI). A GNDI, illetve az NNDI a rezidens intézményi egységek rendelkezésre álló jövedelmeinek összege, egyben az az összeg, amely a nemzet rendelkezésére áll végső fogyasztásra vagy megtakarításra.

A bemutatott öszgazdasági aggregátumokat a 3. tábla foglalja össze.

3. tábla

<i>Öszgazdasági aggregátumok</i>			
Termelés (hazai)	Az elsődleges		A rendelkezésre álló
	hazai	nemzeti	nemzeti
jövedelem			
Nettó hazai termék (NDP)	Nettó hazai termék (NDP)	Nettó nemzeti jövedelem (NNI)	Nettó nemzeti rendelkezésre álló jövedelem (NNDI)
Bruttó hazai termék (GDP)	Bruttó hazai termék (GDP)	Bruttó nemzeti jövedelem (GNI)	Bruttó nemzeti rendelkezésre álló jövedelem (GNDI)

VÉGSŐ FELHASZNÁLÁS

A végső felhasználáshoz két aspektusból, a termelés és a jövedelmek oldaláról közeledhetünk. Mind a termelési, mind a jövedelmi folyamatok végső fokon ide torkollnak. A termelőegységek termelésének eredménye vagy visszacsatolódik a termelésbe (közbenső felhasználás), vagy végső felhasználásra allokálódik. E végső felhasználásnak pedig lényegében a rendelkezésre álló jövedelem jelenti a forrását, amennyiben a jövedelem alapvető felhasználási módja a végső fogyasztás és a megtakarítás.

A végső felhasználás három, közgazdasági funkcióit tekintve eltérő része

- a végső fogyasztás,
- a tőkeképződés,
- a nettó export (export mínusz import).

Ezek közül csak az első kettővel foglalkozunk. Az export és az import tárgyalását azért takaríthatjuk meg, mert e téren inkább megfigyelési és számbavételi kérdések, mint közgazdasági megfontolások merülnek fel.¹³

A végső fogyasztás

A gazdasági tevékenység végső célja a lakosság (háztartások, személyek) fogyasztása. A végső fogyasztás azon javak és szolgáltatások összessége, amelyeket a

¹³ A téma talán legérdekesebb vonatkozása a szolgáltatások külkereskedelme. Erről bővebben lásd Bóday—Drechsler i. m.

háztartások felhasználnak tagjaik szükségleteinek kielégítésére. Ez a fogyasztás három, kisebb-nagyobb mértékben különböző felfogás szerint közelíthető meg:

1. fogyasztási kiadások,
2. a fogyasztási javak és szolgáltatások megszerzése,
3. e javak és szolgáltatások felhasználása.

Az elsőnek lényege a *fizetés*: valamely intézményi egység kifizeti a jószág vagy szolgáltatás ellenértékét. Ez az egység nem feltétlenül azonos azzal az egységgel, amelyik a jószághoz vagy szolgáltatáshoz hozzájut. (A háztartások fogyasztásának kiadásait magára vállalhatja az állam, és vállalhatják az NPI-k is.)

A javak és szolgáltatások *megszerzése* annyit jelent, hogy a háztartás a jószág birtokába jut, illetve a szolgáltató szolgáltatást nyújt a háztartásnak.

A *felhasználás* pedig a javak fizikai elfogyasztását jelenti emberi szükségletek kielégítésére, például azt, hogy a háztartás tagjai megeszik az élelmiszert, hordják a ruhát vagy közlekednek az autóval. A javak esetében hosszabb-rövidebb idő is eltelhet a megszerzés és a felhasználás között, a szolgáltatások megszerzése viszont egybeesik a felhasználással.

E háromféle megközelítés közül a rendszer csak az első kettőt, a *kiadásokat* és a *megszerzést* használja, a tényleges felhasználást nem. E választás indoka — gyakorlati, számbavételi nehézségeken túlmenően —, hogy a fizetés és a megszerzés két különböző intézményi egység közötti (nem feltétlenül monetáris) műveletként értelmezhető, a felhasználáshoz azonban nem rendelhető ilyen tranzakciók.

A végső fogyasztás kiadásait tehát maguk a háztartások, az állam vagy az NPI-k — közülük is a háztartásokat kiszolgáló NPI-k — fedezik. A vállalati jellegű egységek semmiféle kiadása sem minősül végső fogyasztási kiadásnak. A fogyasztási kiadások közül többnyire a kollektív szolgáltatások költségei hárulnak az államra vagy az NPI-kre. E kollektív szolgáltatások — mint korábban említettük — azok, amelyeket valamilyen közösség együttesen vesz igénybe (például a közrend, a védelem vagy akár a közvilágítás). Emellett azonban a fogyasztók által egyénileg igénybe vett szolgáltatások (például az oktatás), sőt javak is terhelhetik az állam vagy az NPI-k kiadásait.

Az összes végső fogyasztás tehát a következő összetevők együttese:

1. a háztartások fogyasztási kiadásai fogyasztási javak és szolgáltatások megszerzésére,
2. az NPI-k fogyasztási kiadásai, amit két részre bonthatunk a kiadások tárgya szerint:
 - 2.1. kiadások egyéni fogyasztásra (javakra és szolgáltatásokra),
 - 2.2. kiadások kollektív szolgáltatásokra,
3. Az állam fogyasztási kiadásai, amelyen belül szintén megkülönböztetjük a 2. pontban is szereplő két részt:
 - 3.1. kiadások egyéni fogyasztásra (javakra és szolgáltatásokra),
 - 3.2. kiadások kollektív szolgáltatásokra.

A végső fogyasztás különböző közgazdasági kategóriái ezen összetevőkből egyszerűen felépíthetők a két megközelítési mód szerint. (Lásd a 4. táblát.)

A tábla alsó sorában az összes végső fogyasztás megoszlását találjuk aszerint, hogy melyik *szektor* viseli ezek kiadásait. Ezek közül kiemelt jelentőségűek:

1 — a háztartások fogyasztási kiadásai, azaz a háztartások fogyasztásának az a része, amelyet saját kiadásaikból fedeznek. E kiadások fedezete a háztartások rendelkezésre álló jövedelme: rendelkezésre álló jövedelem = fogyasztási kiadások + megtakarítás.

1 + 2 — a háztartási szektor összes fogyasztási kiadása. Mint az intézményi szektorok tárgyalásánál láttuk, a szoros értelemben vett háztartások és a háztartásokat kiszolgáló non-profit intézmények együttesen képezik a széles értelemben vett háztartási szektort. Ezt a kategóriát tekinti a rendszer a végső kereslet egyik legfontosabb komponensének.

4. tábla

A végső fogyasztás összetevői

A kiadás tárgya	A fogyasztási kiadást			Összesen
	a háztartások	az NPI-k	az állam	
	fedezik(k)			
Egyénileg igénybe vett javak és szolgáltatások	1.	2.1.	3.1.	I.
Kollektív szolgáltatások	—	2.2.	3.2.	II.
Összesen	1.	2.	3.	Összes végső fogyasztás

A tábla utolsó oszlopában két összetevő szerepel.

I. A háztartások tényleges fogyasztása, beleértve azt a fogyasztást is, amelyet az NPI-k és az állam kiadásai fedeznek. Ez a kategória csak most, a jelenlegi felülvizsgálat eredményeképpen kerül be a rendszerbe, jelentősen gazdagítva annak közgazdasági kifejezőerejét. Különösen az életszínvonal elemzése és a nemzetközi összehasonlítások szempontjából nagy a jelentősége. A különböző társadalmi rétegek ugyanis nem egyenlő mértékben részesülnek a társadalmi juttatásokból, hiszen ezek egyik célja éppen a jövedelmi egyenlőtlenségek mérséklése. Nemzetközi összehasonlítás céljára¹⁴ pedig azért alkalmasabb a tényleges fogyasztás a fogyasztási kiadásoknál, mert országonként nagyon is különböző lehet annak mértéke, ahogyan például az állam a háztartások fogyasztásához hozzájárul.¹⁵ Ebből az is következik, hogy a háztartások tényleges fogyasztásának forrása a háztartások összes jövedelme, hiszen ez az a jövedelemkategória, amely a természetbeni társadalmi juttatásokat magában foglalja:

$$\text{ÖSSZES JÖVEDELEM} = \text{TÉNYLEGES FOGYASZTÁS} + \text{MEGTAKARÍTÁS}$$

II. Az összes kollektív fogyasztás, melyet az állam és az NPI-k kiadása fedez.

Az összes végső fogyasztás, a nemzeti számlák egyik nagy, összefoglaló aggregátuma tehát egyfelől a szektorok fogyasztási kiadásainak (1 + 2 + 3), másfelől a javak, az individualizálható és a kollektív szolgáltatások fogyasztásának (I + II) összege.

A tőkeképződés

A tőkeképződés (capital formation) két fő komponensből tevődik össze, az állótőke-képződésből (azaz a beruházásból) és a készletváltozásból. Közülük most csak az előbbivel foglalkozunk részletesen.

¹⁴ Lásd az előző részben az összes jövedelem kategóriáról mondottakat.

¹⁵ Érdemes megemlíteni, hogy a magyar statisztika 1960 óta használja ezt a kategóriát — a lakosság összes fogyasztása elnevezéssel —, és ugyancsak 1960 óta többször javasolta nemzetközi összehasonlítások céljára is. Lásd például *Mód Aladárné*: Az életszínvonal nemzetközi összehasonlítása. *Statisztikai Szemle*. 1961. évi 7. sz. 851—862. old.

Az állótőke-képződés (fixed capital formation) tőkejavak megszerzését jelenti piaci vásárlás, tőketranszfer vagy saját termelés útján. *Tőkejavaknak* (capital goods) a rendszer azokat a tartós javakat tekinti, amelyek termelési folyamat eredményei, és amelyeket a termelők több éven keresztül használnak fel a termelésben. A beruházás nem a tőkejavak megtermelését, hanem a felhasználó által való birtokbavételét jelenti; amíg ez nem történik meg, addig a jószág csupán a készletek állományát növeli.

A tőkejavak, illetve megszerzésük ezen általános körén túl a rendszer még a következőket tekinti állótőke-képződésnek:

- a) a meglevő tőkejavak átalakítását,
- b) a természeti javak átalakítását,
- c) a tenyész- és igásállat-állomány változását.

a) Olyan átalakításokról van itt szó, amelyek jelentékeny mértékben változtatják meg a meglevő javak méretét, kapacitását, teljesítményét (tehát a javítás és a fenntartás nem tartozik ide).

b) A természeti javak — föld, ásványi kincsek — önmagukban nem tőkejavak, mert nem termelésből származnak. Mindazonáltal tőkeképződésnek tekintjük ezek olyan átalakítását, melynek révén hasznossá válnak a termelés céljára. Ilyen átalakítás például a talaj előkészítése mezőgazdasági termelésre vagy építéshez, a csatornázás, az erdőtelepítés, a bányászati fúrások stb.

c) A rendszer az állatállományból tőkejószágnak tekinti a tenyész- és igásállatokat (az elsődlegesen hústermelésre nevelt állatok tehát nem tartoznak ide).

Meg kell említenünk, hogy az *emberi tőkét* — az emberek tudását, munkavégzőképességét stb. — a rendszer nem tekinti tőkejószágnak, így az oktatást sem tőkeképződésként tartja számon.

Nem számít tőkeképződésnek a sokat emlegetett kutatás – fejlesztés (Research and Development: R – D) sem, bár erről sok vita folyt, melyek során az érvek és ellenérvek majdhogynem egyensúlyban voltak.¹⁶

FELHALMOZÁS, VAGYON

E tanulmány utolsó fejezetében tekintsük át a nemzeti számláknak a felhalmozással és annak forrásaival, valamint a vagyonnal kapcsolatos kérdéseit.

A felhalmozás és forrásai

A jövedelmekről és a végső felhasználásról kifejtettekben az következne, hogy a tőkeképződés forrása a megtakarítás. Ez lényegében így is van, de két megszorítással:

— az említett összefüggés öszgazdasági szinten érvényes, az egyes gazdasági egységek és intézményi szektorok szintjén azonban nem; az egyik egység megtakarítása egy másik egység beruházásának lehet a forrása;

— az eszközök állományát, illetve értékét olyan külső tényezők is megváltoztathatják, amelyek függetlenek a gazdasági egységek szándékától és akcióitól: ezek egyrésze természet;

¹⁶ Lásd erről: *Vanoli, A.*: La révision du Système de Comptabilité Nationale des Nations-Unies. *Courrier des statistiques*. 1991. október. (Melléklet.) 36 old.

jellegű (például a katasztrófák, de ide tartozik az ásványi kincsek felfedezése is), másik része a birtokolt eszközök fel- vagy leértékelődése árváltozások következtében (ilyen a termelésről szóló fejezetben már tárgyalt eszköztartási nyereség/veszteség).

A felhalmozás folyamata a nemzeti számlarendszerben a következő tranzakciókon keresztül játszódik le.

1. *Megtakarítás*, azaz a rendelkezésre álló jövedelem egy részének kivonása a végső fogyasztásból.

2. *Tőke-transzferek* a különböző gazdasági egységek között. Ilyen transzfer történhet természetben és pénzben. Természetbeni tőke-transzferről akkor beszélünk, ha valamilyen tőkejóság az egyik egység (az állam) tulajdonából ellenszolgáltatás nélkül átkerül egy másik egység (egy vállalat) tulajdonába. A pénzbeni tőke-transzfer pedig olyan pénzbeni juttatást jelent, amelyből a kedvezményezett csak tőkejóságot vásárolhat.

Felmerül azonban a kérdés, hogy e pénzbeni tőke-transzfert mi különbözteti meg a folyó fogyasztást szolgáló pénzbeni juttatásoktól. A természetbeni tőke-transzferek jellege és célja egyértelmű, ez azonban nem mondható el a pénzbeniekről. A pénzbeni tőke-transzfer a kedvezményezett számára nem jövedelem, hanem a vagyont növelő tényező. Szemben a folyó transzferrel, amely a kedvezményezett fogyasztási magatartásában hoz változást, a tőke-transzfer az aktívákat és a passzívákat módosítja.

3. Különböző *aktívák (assets)*¹⁷ *beszerzése* (a pénzügyi aktívák kivételével). Ezeket az aktívákat vagy eszközöket a rendszer különböző módon osztályozza. Egyrészt megkülönbözteti a termelésből származó eszközöket azoktól, amelyek nem a termelésből származnak. Utóbbiakhoz tartozik mindenekelőtt a föld (a rajta levő épületek nélkül), valamint a különböző természeti kincsek állománya. A rendszer másrészt elhatárolja egymástól a reálaktívákat (tangible assets) és az eszmei aktívákat (intangible assets).¹⁸

Az eszmei aktívák többnyire speciális jogokat jelentenek egyes gazdasági egységek számára, melyekből más egységek ki vannak zárva. E jogok, illetve azok átengedése révén az aktívák birtokló tulajdonosi jövedelmekhez vagy monopolista profit-hoz jutnak.

Az eszmei aktívák fő típusai:

- természeti kincsek kitermelési joga vagy valamilyen tevékenység — például közhasznú szállítás — joga adott közigazgatási egységben,
- szabadalmak,
- szerzői jogok,
- szellemi termékek,
- elővásárlási (és a hozzá tartozó eladási) jogok.

Az előző fejezetben tárgyalt tőkeképződés — állótőke-képződés és készlet-változás — a felhalmozás legfontosabb részét jelenti. Ezen kívül, mint láttuk, az újra nem termelhető aktívák, valamint az eszmei aktívák beszerzése is növeli a vagyont.

¹⁷ Lásd részletesen: dr. Árvay János: A nemzeti vagyon fogalmi rendszere. *Statisztikai Szemle*. 1989. évi 5. sz. 482—501. old.

¹⁸ Jelen tanulmány, mint már említettük, lehetőség szerint kerül a terminológiai fejtegetéseket. Ezért csak jelezük, hogy a vállalati mérlegbeszámolókat szabályozó legfrissebb magyar előírások a tangible assets-re a „tárgyi eszközök”, az intangible assets-re pedig az „immateriális javak” kifejezést használja.

Egyfelől a megtakarítás és a tőke-transzferek mint forrás, másfelől az aktívák megszerzése általában nincs egyensúlyban az egyes intézményi egységeknél. Az egyik forráshiányát egy (vagy több) másik forrástöbblete egyenlíti ki.

4. A *pénzügyi aktívakkal és passzívakkal* kapcsolatos műveletek a fenti kiegyenlítés (forrás-átcsoportosítás) eszközei. Pénzügyi aktíva egy intézményi egység (a hitelező) követelése egy másik intézményi egységgel (az adóssal) szemben, amelynek szempontjából e tartozás pénzügyi passzíva. A passzíva meghatározott körülmények közötti és meghatározott alkalommal teljesítendő fizetési kötelezettséget jelent. Adott gazdasági egység számára egy pénzügyi passzíva megszűnése egyenértékű lehet pénzügyi aktíva keletkezésével, illetve pénzügyi passzíva keletkezése egy aktíva megszűnésével.

A pénzügyi aktíváknak és passzíváknak számtalan formája van, és a bankrendszer, valamint a pénzügyi technika fejlődésével új és új formák jelennek meg, a meglévők feltételei pedig változnak. E formák többféle ismérv szerint is különböznek egymástól, ezek közül legfontosabbak a hitelező és az adós viszonyát szabályozó jogi feltételek és a likviditás.

Ebből a szempontból azok a pénzügyi eszközök állnak az első helyen, amelyek megkötés és pénzügyi hátrányok (levonás, büntetőkamat) nélkül válthatók át más pénzügyi eszközre, illetve javakra és szolgáltatásokra. Ilyenek az arany, a készpénz és a betétek. (Különösen az átruházható betétek, de ezek és a más betétfajták között nem mindig lehet éles különbséget tenni.) Egy fokkal kevésbé likvid a különböző értékpapírok csoportja, még kevésbé a kölcsönök és a részvények. A pénzügyi aktívák egy másik osztályozása szerint különbséget teszünk aszerint, hogy hazai vagy külföldi pénznemben állnak fenn, illetve, hogy bel- vagy külföldi egység aktívái, illetve passzívái.

Az eddig tárgyalt műveletek a megtakarítások behatárolta körön belül maradnak.¹⁹ Ennyivel változna a nettó vagyonérték, ha a felhalmozásnak nem lennének más forrásai is. E más forrásokra már utaltunk, amikor is úgy jellemeztük őket, hogy a gazdasági egységek szándékától függetlenül változtatják meg a nettó vagyont. A rendszer e felhalmozási tételeknek két nagy csoportját különbözteti meg. Az egyik materiális gyarapodást vagy csökkenést hoz az aktívákban, a másik csak az értéküket változtatja meg.

5. Az aktívák volumenváltozásának tekintjük például ásványkincsek felfedezését (növekedés), a földrengések, árvizek okozta károkat, a háborús pusztításokat (csökkenés).

6. Az ún. *átértékelések* (revaluations) fogalmán pedig a már többször említett eszköztartási nyereségeket, illetve veszteségeket (holding gains/losses) értjük. Magát a fogalmat a termelés tárgyalásánál mutattuk be. Amit ott a termékkészletekről elmondtunk, az más tőkejavak értékében is lejátszódik, és különösen nagyfokú infláció idején ölthet jelentős mértéket. Láttuk, hogy ezt a fajta nyereséget a rendszer nem tekinti termelésnek, a továbbiakban pedig leszögeztük, hogy a jövedelmek köréből is kizárja. A felhalmozásba azonban már beletartoznak ezek az értékváltozások (természetesen gondosan megkülönböztetve a más típusú vagyonnövekedésektől).

¹⁹ E kör határait összgazdasági szinten valóban a megtakarítások vonják meg, egy-egy intézményi egység szintjén azonban a megtakarítások mellett a kapott és az adott tőke-transzferek egyenlege is.

Eszköztartási nyereségen (veszteségen) tehát a tőkejavak árának növekedését (csökkenését) értjük. E globális változáson belül azonban elkülönítünk két összetevőt, melyek közgazdasági szerepe jelentősen eltér egymástól. Ezek az ún. semleges átértékelés és a reális eszköztartási nyereség (veszteség):

a) a semleges átértékelés (neutral revaluation) mértéke egyenlő az általános árváltozás mértékével (az általános árváltozás nagysága például a GDP implicit árindexével fejezhető ki: ennyivel növekszik az aktívák értéke az általános pénzromlás következtében);

b) a reális birtoklási nyereség (real holding gains) az a többlet, amennyivel valamely intézményi egység aktívái nagyobb mértékben értékelődnek fel, mint az árak általában (veszteség, ha a felértékelődés az általános árváltozás alatt marad).

A semleges átértékelés és a reális birtoklási nyereség együtt adja a névleges birtoklási nyereséget (nominal holding gains).

5. tábla

Az aktívák osztályozása

Első	Második	Harmadik és negyedik
osztályozási fokozat		
Reálaktívák (Tangible assets)	Termelésből származó aktívák	Készletek Anyagok Befejezetlen termelés Késztermékek Állóeszközök Lakóépületek Egyéb épületek Gépek és felszerelések Megtűvelt természeti javak Művészeti alkotások
	Nem a termelésből származó aktívák	Föld Ásványi kincsek Történelmi műemlékek Régiségek és egyéb műtárgyak
Eszmei aktívák (Intangible assets)	Vagyonértékű jogok Ásványi fúrások aktivált értéke Szellemi termékek Szoftver	
Pénzügyi aktívák	Arany* Készpénz és betétek	Készpénz Átruházható betétek Egyéb betétek
	Értékpapírok a részvényeken kívül Részvények és egyéb tőkerészesedések Kölcsönök	Rövid lejáratú Hosszú lejáratú
	Egyéb	Rövid lejáratú Hosszú lejáratú

* A rendszer ide sorolja a Nemzetközi Valutaalpnál (International Monetary Fund — IMF) képzett speciális lehívási jogot (Special Drawing Right — SDR) is, amely a nemzetközi pénzügyben az arany helyettesítőjeként működik.

Vagyon

A felhalmozás — mint az tartalmi leírásából is látható — a *vagyon* változását jelenti. Más szóval adott időszak felhalmozása egyenlő az időszak végén és elején-meglevő vagyonállomány közötti különbséggel.

A nemzeti számlák összes eddig tárgyalt kategóriája (termelés, felhasználás, jövedelem, felhalmozás) egy-egy műveletet vagy műveletcsoportot fed. Ezekkel szemben a vagyon adott időpontra vonatkozó állomány. Azaz a termelés, a jövedelem stb. mind flow, a vagyon és annak minden összetevője stock. Érdeemes megjegyezni, hogy az SNA csak a vagyonkimutatást nevezi *mérlegnek* (balance sheet), az összes többi *számlának* (account, egyeseket pedig egyszerűen táblának).

A vagyon a reál, az eszmei és a pénzügyi aktívák összege. Velük szemben állnak a pénzügyi passzívák (a különböző pénzügyi formákat öltő tartozások). Az aktívák és a passzívák közötti különbség a *nettó vagyon* (net worth).

A felhalmozással kapcsolatban elmondottakkal összhangban, az aktívák magukban foglalják azt a földet és azokat az ásványi kincseket is, amelyek felett tulajdonjog gyakorolható, és amelyek ennél fogva adásvétel tárgyát képezhetik. Nem tartoznak viszont ide az ún. környezeti aktívák (a tenger vagy a levegő), mivel ezekkel kapcsolatban nem beszélhetünk tulajdonjogról. Az emberi tőke — az emberekben felhalmozódott tudás, ismeretek, képességek — szintén ki vannak zárva a vagyon köréből. Az aktívák típusait az 5. tábla sorolja fel.

Az összegazdasági szinten számított vagyon a *nemzeti vagyon*, a rendszer egyik legfontosabb összefoglaló kategóriája. „...a nemzeti vagyon mindazoknak a gazdasági erőforrásoknak az összességét jelenti, amellyel a társadalom egy adott pillanatban rendelkezik, és tárgyi feltételét képezik a termelési és fogyasztási szükségletek kielégítésének.”²⁰ Összegazdasági szinten persze figyelembe kell venni a külfölddel szemben fennálló követeléseket és tartozásokat is.

*

A nemzeti számlák közgazdasági világának bemutatásánál elkerültünk számos, önmagában fontos részletkérdést, így határeseteket, speciális tranzakciók vagy aktívák minősítését. E válogatásnál nem is annyira a terjedelmi korlátokat, mint inkább az általános áttekinthetőséget, a fogalmak és kategóriák összefüggését, egymáshoz kapcsolódását tartottuk szem előtt. Minden fogalomcsoport külön-külön tanulmányt érdemelne, mint ahogy bemutatásra vár még az az elszámolási keretrendszer is, amely e közgazdasági mennyiségeket a számlák szigorú szerkezetébe illeszti.

TÁRGYSZÓ: Népgazdasági mérleg.

РЕЗЮМЕ

Автор настоящего очерка занимается экономической концепцией Системы национальных счетов и теми экономическими понятиями, которые эта система охватывает и стремится вы-

²⁰ *Arday* i. m. 483. old.

разить посредством цифр. Следовательно он не занимается ни самими счетами, ни методами их расчетов.

Хотя настоящая система по своей сущности и моделирует рыночную экономику, в которой сыгровка рыночных сил формирует цены и распределяет ресурсы, но в других отношениях является нейтральной. Она не примыкает ни к кейнсианской, ни к неоклассической, ни к монетарной, ни к какой-либо иной школе экономического мышления.

Автор статьи подчеркивает, что система национальных счетов не ограничивается рыночными процессами или монетарными операциями, а значительно выходит за их пределы.

Он определяет и классифицирует экономические операции и представляет важнейших актеров системы — институционные единицы. После этого поочередно рассматривает важнейшие аспекты экономических операций, производство, промежуточное и конечное потребление, возникновение доходов, различные фазы их распределения и использование доходов. Затем следует рассмотрение различных фаз накопления, сбережений, движения капитала, капиталовложений, финансирования и переоценки фондов, которое завершается экономическим анализом имущества.

SUMMARY

The article is devoted to the general economic comprehension of the System of National Accounts (SNA). It discusses the theoretical background and the basic concepts to be quantified. No accounts or accounting methods are put forward; the focus is the economic background of the System.

Although the System is designed essentially for market economies in which prices are determined and resources allocated mainly by the interplay of market forces, it is otherwise intended to be theoretically neutral. It is not geared to any particular school of economic thought, Keynesian, neo-classical, monetarist, etc.

National Accounts are not limited to market or monetary transactions, they go far beyond them.

The article provides definition and classification of economic transactions; it puts forward the basic actors of the System i.e. institutional units. This explanation is followed by discussion of the most important aspects of economic transactions: production, intermediate and final use, generation of income, the various phases of income distribution and the use of incomes. It outlines the various steps of the accumulation process: saving, capital transfer, investment, capital finance and revaluation concluding with the wealth.

HIHETÜNK-E A GDP-ADATOKBAN?

FRISS PÉTER

Hihetünk-e a statisztikai adatokban? E kérdés eldöntéséhez tudnunk kellene, hogy milyen tényezők, milyen mértékben torzítják őket, vagyis:

- a számításokat a legjobb ismert információk alapján végzik-e;
- a számítás módszerei a legjobbak vagy legalábbis elég jók-e;
- vannak-e ismeretlen torzító tényezők, és ha igen, mekkorák.

E kérdésekre csak hozzávetőleges választ adhatunk, azonban ezek a statisztika megkerülhetetlen alapkérdései.

Tanulmányomban a nemzetgazdasági elszámolások fő eredményeinek, a GDP-adatoknak a valóságtartalmával foglalkozom. Nem tudok minden kérdésre egyértelmű választ adni, de remélem, hogy néhány homályos pontot sikerül megvilágítanom, egyéb problémákkal kapcsolatban pedig világossá tennem, hogy milyen számbavételi alternatívák lehetségesek, és azoknak milyen következményei lehetnek.

A nemzetgazdasági elszámolásokat sokan és régóta bírálják. Még néhány éve is a kritikák egyik alapmotívuma az volt, hogy a GDP-adatok túlbecsültek, aminek, úgymond, az az elsődleges oka, hogy a Központi Statisztikai Hivatal (KSH) mint kormányhivatal csakis a kormány tevékenységének apológiájával foglalkozhat. Módszertani szempontból e kritikák az árindexszámítások nehézségeire, az árindexek alábecsült nagyságára szoktak hivatkozni.

Napjainkban a bírálók — a fenti érveket figyelmen kívül hagyva — a GDP-indexek alábecsült voltát hangoztatják. Leggyakoribb érvük, hogy a terebélyesedő kisvállalkozói szféra teljesítményeit a KSH — részben a teljesítményeknek az adócsalással összefüggő letagadása, részben a kialakulatlan mérési módszerek miatt — hiányosan veszi számba. Egyes fejtegetések a reálfolyamatokat bemutató statisztikák negatív tendenciáival a pénzügyi statisztikák javulását állítják szembe.

Nem akarom lekicsinyelni a problémát, pusztán a tárgyalás egyszerűsítése végett mégis azzal kezdem, hogy nem lehet mindegyik érvet túlságosan komolyan venni. Vannak, akik nyilvánvalóan lényegtelen információk alapján bírálják a nemzetgazdasági elszámolásokat. 1991 első felében két ismert közgazdász is az 1991. évi hivatalos GDP-adatokat vélte cáfolni azzal, hogy az év elején nőtt a villamosenergia-fogyasztás. Nem vették figyelembe, hogy:

- a villamosenergia-fogyasztás indexe az utóbbi húsz évben mindig magasabb volt, mint a bruttó hazai terméké;

- a jelenség összefüggött az év eleji hideg időjárással, amit jól mutat, hogy az I—III. negyedévben a villamosenergia-fogyasztás már elmaradt az egy évvel azelőttitől;
- amit cáfoltak az nem hivatalos statisztikai adat volt, mivel a KSH ilyet 1991-re vonatkozólag akkor még nem tett közzé (nem véletlen, hogy a hivatkozott úgynevezett „hivatalos” adatok egymástól is számottevően eltértek).

A pénzügyi statisztika „kedvezőbb” adataival kapcsolatban e helyütt elegendő rámutatni arra, hogy a nemzetgazdasági elszámolások jelentős mértékben éppen a pénzügyi statisztikára épülnek. (Más területeken — például a külkereskedelmi mérleg és a fizetési mérleg megfelelő tételeinek összevetése esetén — a kettős megközelítés és ütköztetés nagyon termékeny lehet, bár általában ott is a szemlélet összetettebbé válását és nem valamelyik megközelítés elvetését eredményezi.)

Mindezeket előrebocsátva le kell szögezni, hogy a nemzetgazdasági elszámolásokat illető kritikák jórészt valódi problémákat feszegetnek. Belátható azonban, hogy az eltérés aligha lehet nagyságrendet érintő, és nyilvánvalóan nincs igazuk azoknak, akik elképzelhetőnek tartják, hogy 1990-ben akár nőhetett is a GDP. Valamennyi egy-két évvel korábban készített prognózis előrevetítette a gazdaság teljesítményének csökkenését, s a külső körülmények nem alakultak az elképzelt-nél kedvezőbbben. Ellenkezőleg, a KGST-piac összeomlása a vártnál is súlyosabb volt, és nyugati piacainkon is csökkent a kereslet. A gazdaság fontos szféráiban észlelhetők a problémák.

Mindemellett, térségünk többi országához képest, hazánkban a visszaesés 1990-ben viszonylag kis mértékű volt, a közelmúltban véglegessé vált adatok szerint 3,3 százalékkal csökkent a GDP.

Mire nem terjed ki a számbavétel?

Ez minden statisztikai mérés egyik döntő mozzanata. A nemzeti számlarendszerekkel kapcsolatos ENSZ-ajánlások kizárják a termelés- és a jövedelemkategóriákból a háztartáson belül végzett szolgáltatásjellegű tevékenységeket (például a mosást, a főzést, a gyermeknevelést), de a hatóságok elől eltitkolt illegális és árnyékgazdasági tevékenységeket — ha elfogadható információ áll róluk rendelkezésre, vagy azt viszonylag megbízható statisztikai becsléssel közelíteni lehet — számba kell venni.

Az országok nagy része és a magyar hivatalos statisztika is arra az álláspontra helyezkedett, hogy ezek a feltételek nem teljesülnek, és ezért az illegális és árnyékgazdasági tevékenységeket — legalábbis ezek nagy részét — nem figyelik meg. E megoldás előnye, hogy nem teszi bizonytalanná a nemzetgazdasági számlarendszert vitatható becslésekkel, és mivel ez az általános nemzetközi gyakorlat, a magyar adatok tartalma hasonlít más országokéhoz.

Az árnyékgazdaság ilyen számbavételét sokan vitatják, főleg az elméleti közgazdászok körében. Arra is találunk példát (Olaszország), hogy a hivatalos statisztika kiegészíti a nemzeti termelés értékét az árnyékgazdaság teljesítményeivel. Ha igaz az a széles körben elterjedt vélemény, hogy az árnyékgazdaság terjedelme Magyarországon növekvő, akkor ez olyan tényező, melynek figyelembevétele nagyobb GDP-indexet eredményezne. Ebben a kritikusoknak valószínűleg igazuk van. Kérdés azonban, hogy mi módon lehet a torzítást csökkenteni, mekkorra mértékű és milyen egyéb — esetleg ellenkező előjelű — torzító tényezők befolyásolják a számításokat.

Az illegális és árnyékgazdaság egyik — a statisztika szempontjából legrosszabb — válfaja, amikor a tevékenység tényét titkolják el a hatóságok elől. Ez valószínűleg a törvény által tiltott gazdasági tevékenységekre (csempészés, illegális szerencsejáték, prostitúció stb.) jellemző leginkább. Más, könnyebben kezelhető, de vélhetően gyakoribb az az eset, melynek során a gazdasági tevékenységet nem titkolják el a hatóságok elől, de arról — adózási okok miatt — a valóságnak nem megfelelő, csökkentett adatokat szolgáltatnak. Ekkor ellenőrzéssel, alternatív információs források felhasználásával, becsléssel stb. javítani lehet az adatokat.

Ellenőrzés

E téren súlyos problémák vannak. A statisztikai adatok pontosságát befolyásolja az adóhivatal által végzett pénzügyi és adóellenőrzés, melynek nehézségei közismertek.

— A KSH területi szerveinek az egyes adatszolgáltatókra összpontosító ellenőrző tevékenysége éppen abban az időszakban, amikor a legnagyobb szükség lett volna rá, vagyis az utóbbi négy-öt évben, a korábbi évi 3300—3400 ellenőrzésről szinte a nullára esett vissza. A KSH költségvetési támogatásának volumene már jó ideje rendszeresen mérséklődik. Az utóbbi három évben, ha eltekintünk az összehasonlítást torzító konstrukciós változásoktól (például a társadalombiztosítási járulék felemelésétől), a KSH rendszeres feladatainak ellátását szolgáló költségvetési támogatás folyó áron is csökkent, mialatt az elvégzendő feladatok tömege és a minőségi igények egyaránt nőttek.

— Jobb a helyzet a kérdőívek és az adatfeldolgozások számítógéppel végzett konzisztencia-ellenőrzése terén, ami a szoftverek fejlődésével némiképpen még javult is. Ez számos tévedést képes kiszűrni, de nem nyújt védelmet a következetesen végigvitt tévedés (például a mértékegységek eltévesztése) és a tudatos hamisítás ellen.

— Mindemellett a nemzetgazdasági elszámolásokban a legfontosabb ellenőrzési módszer a jelenségek többoldalú, rendszerszemléletű megfigyelése. Ugyancsak az ENSZ ajánlásai alapján a GDP-t három különböző aspektusból közelítik meg: a termelés, a létrehozott javak és szolgáltatások felhasználása, valamint a termelés során képződött jövedelmek szempontjából. A termelési, felhasználási és jövedelmi adatok kölcsönösen ellenőrzik egymást. Ez azt jelenti, hogy ha a GDP-termelési adatot bármilyen okból a valóságosnál kisebbnek vagy nagyobbak mutatjuk ki, akkor a GDP felhasználási és jövedelmi számláin is felborul az egyensúly. Meg kell tehát mondani, hogy például az esetleges többlettermelés hol eredményezett többletjövedelmet, és mi történt a többletterméssel: a lakossági vagy a közösségi fogyasztás, a beruházás, a készletfelhalmozás vagy az export nőtt-e általa. A rendszerszemléletű megfigyelés jelentőségét növeli, hogy a termelés, a jövedelem és a felhasználás adatai eltérő forrásból származnak, sőt egyes közvetett kapcsolatok kivételével, az e területeken képződő folyó áras adatok deflálására szolgáló árindexek is más-más információs bázisra támaszkodnak.

Gazdasági szektorok

A nemzetgazdasági elszámolások kapcsán a bruttó hazai termék létrehozásában három fő szektor különböztethető meg. Ezek: a vállalati típusú gazdálkodó szerve-

zetek, a költségvetési és egyéb nem nyereségérdekeltségű szervezetek, valamint a mérlegkészítésre nem kötelezett kisvállalkozások. Közülük 1990-ben csak a költségvetési és egyéb nem nyereségérdekeltségű szervezeteknél nem csökkent a hozzáadott érték. A jogi személyiség nélküli, 25 millió forintot meg nem haladó árbevételre elérő szervezeteknél és egyéni vállalkozásoknál megfigyelt hozzáadott érték kismértékben csökkent — ezen belül az egyéni vállalkozásoké nőtt —, a vállalati típusú gazdálkodó szervezeteknél pedig (ezek nagyrészt vállalatok, szövetkezetek, részvénytársaságok és kft.-k) az átlagosnál nagyobb mértékű volt a csökkenés.

A termelési alapadatokat az adóhivatal a KSH igényeit is figyelembe vevő program alapján gyűjti be, így a megfigyelésből egyetlen adófizető kisvállalkozás sem marad ki.

A KSH saját adatgyűjtéseinek alapvető korlátja a kisvállalkozások nyilvántartásának megoldatlansága. A statisztikai regiszter kiépítése folyamatban levő, de várhatóan több évig tartó munka. Az adatszolgáltatók terheinek csökkentése, a nemzetgazdasági elszámolások bizonylati alapjainak megőrzése és a költségekkel való takarékoság egyaránt amellettszól, hogy a vállalati pénzügyi beszámoló és a statisztikai adatszolgáltatás a jövőben sem szakadjon el egymástól, de mivel egyes kérdések másképpen jelentkeznek a számvitelben, mint a statisztikában, a statisztika jobban fog támaszkodni saját felméréseire és egyéb adatforrásokra.

A jogi személyiség nélküli, 25 millió forint árbevételre meg nem haladó kisservezetek és egyéni vállalkozók adata az adóbevallásokra alapozott, de annál magasabb érték. A rájuk vonatkozó 1990. évi becslés úgy készült, hogy a KSH elfogadta az adóbevallásokban jelentett anyag- és anyagjellegű költségeiket, és ezt kiegészítette a bérköltség és a nyereség becsült adatával. A becslések a mérleget készítő vállalkozások fajlagos munkajövedelme és nyeresége alapján készültek. Az ilyen típusú becslések természetesen vitathatók. Voltak olyan vélemények, hogy lehetett volna nagyobb nyereségrátát is feltételezni. Amellettszólta érvek — és ez az alkalmazott becslési technika miatt ellenkező előjelű tényező —, hogy az adóbevallásban jelentett költségek talán magasabbak a valóságosnál.

A követett eljárás mellett három fő érv szolt:

— először: az itt alkalmazott becslési eljárás egyes elemeinek van dokumentált számviteli alapjuk,

— másodsor: a KSH saját ipari és építőipari termelési felmérései az mutatták, hogy e körben az egy kisvállalkozásra jutó árbevétel lassabban nő az áremelkedések üteménél,

— harmadsor pedig: a legsikeresebb kisvállalkozások árbevétele gyorsan meghaladja az évi 25 millió forintot, és ezzel természetesen más kategóriába kerülnek át, továbbá gyakran szervezetileg is átalakulnak.

A jogi személyiségű, valamint a jogi személyiség nélküli, de 25 millió forintos éves árbevételnél többet termelő kisservezeteket a nemzeti számlarendszerben a vállalati típusú gazdálkodó szervezetek közé sorolják. Ezek nyilvántartása és adatai lényegesen megalapozottabbak, van KSH-számjelük, kettős könyvelést vezetnek, és mérleget állítanak össze. E körben is vannak számbavételi hibák, de a közölt adatok megbízhatóságát alátámasztja, hogy logikusan összefüggenek egymással. 1990-ben a jogi személyiségű gazdasági társaságok az összes vállalati típusú gazdasági szervezet átlagos állományi létszámának 20 százalékát foglalkoztatták, részesedésük mind a nettó állóeszközértékből, mind a nettó árbevételből 24 százalék volt.

Az aggregált index pontosabb

Az elmondottak ellenére vélelmezhető, hogy a kisvállalkozások hozzájárulása az ország gazdasági teljesítményéhez magasabb lehet, mint ahogy ezt ma mérni tudjuk. Következik-e ebből, hogy a teljes bruttó hazai termék adata is erősen lefelé torzított, vagy netán nem is csökkent 1990-ben a GDP? Véleményünk szerint nem következik.

Egyrészt figyelembe kell venni, hogy a kisvállalkozások robbanásszerű szaporodása ellenére hazánk gazdasági szerkezetét a mai napig az 50 főnél nagyobb vállalatok határozzák meg. (1990-ben az ipar termelésében — a dinamikus növekedés ellenére — a legfeljebb 50 főt foglalkoztató szervezetek termelése mindösszesen 4,3 százalékot képviselt.¹ Vagyis a kisebb vállalatok körében elkövetett viszonylag jelentős tévedés is csak korlátozott mértékben torzíthatja az „összesen” adatokat.

Másrészt a felgyorsult termékcsereklődés miatt egyre nehezebb az árváltozások mérése. Az e téren jelentkező mérési problémák feltehetően lefelé torzítják az árindexet, vagyis fölfelé a GDP volumenét. Bármennyire is törekszik a KSH ennek kiküszöbölésére, önáltatás lenne feltételezni, hogy ez tökéletesen sikerül. Nem állíthatjuk, hogy e hibák kiegyenlítik, de kétségkívül csökkentik egymás hatását.

Mit mutatnak a részadatok?

A KSH adatai szerint a hozzáadott érték minden nemzetgazdasági ágban mérséklődött, kivéve a kereskedelmet, az egyéb anyagi tevékenységet és a nem anyagi ágakat.

A legnagyobb nemzetgazdasági ág, az ipar GDP-termelése 7,7 százalékkal esett vissza, aminek külső és belső okai is voltak. Elsődleges külső okként a KGST-piacok összeomlását (de nyugati piacainkon is kedvezőtlenbé váltak a körülmények), belső okként pedig a gazdaság átállítását említhetjük, illetve azt, hogy ez utóbbival is összefüggésben csökkent a belföldi kereslet.

A GDP-számítások termelési, felhasználási és jövedelmi adatai — az egyes részadatok között természetesen meglevő kisebb ellentmondások ellenére — egyaránt a bruttó hazai termék 1990. évi csökkenését mutatják.

A bruttó hazai termék belföldi felhasználása 4,0 százalékkal ezen belül az egész felhasználás kétharmadát kitevő lakossági fogyasztás 3,6 százalékkal csökkent. A lakossági fogyasztás visszaesését önmagában is elég sok tény támasztja alá, például a reáljövedelmek, a kiskereskedelmi forgalom és a reálmegetakarítások csökkenése. A beruházások 8,7 százalékkal estek vissza, a készletfelhalmozás ennél kisebb mértékben. A közösségi fogyasztás valamivel meghaladta az 1989. évit, a külkereskedelmi aktívum pedig — az import mérséklődése miatt — lényegesen nagyobb volt annál.

Ezen a ponton magam is vitatom az 1990. évi GDP-számításokat. Véleményem szerint a bennük figyelembe vett — a külkereskedelmi árstatisztikából kölcsönzött — export és import árindexek nem reálisak, hiszen 1990-ben már jelentős mértékben átváltottunk a rubelelsszámolásról a konvertibilis elszámolásra, amit a számítási módszertan nem vett figyelembe. Ez jól szemléltethető az energiahordozó- és a villamosenergia-import adatán, melynek volumene 1990-ben az előző évhez képest

¹ Lásd: A kisszervezetek 1990. évi tevékenysége az iparban. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1991. (Kézirat.)

17,2 százalékkal nőtt a Külkereskedelmi statisztikai évkönyv szerint. E termékcsoportban azonban az összbehozatal értékének 99 százaléka 10 termékfajta importjából adódik, ezek természetes mértékegységben mért indexei — az összbehozatal fél százalékát kitevő fűtőolaj kivételével — 44 és 106 százalék közötti értéket mutattak, ami összesúlyozva nagyjából 100 százalék.

A cserearány — a számításokban figyelembe vett kismértékű javulással szemben — a valóságban valószínűleg romlott. Logikusnak látszik, hogy az összehasonlító áron számított külkereskedelmi aktívum emiatt nagyobb, mint a kimutatott, de tekintettel arra, hogy az export folyó áras összege számottevően meghaladja az importét, paradox módon lehetséges ennek az ellenkezője is. (Megjegyzendő, hogy 1991-ben a külkereskedelmi árstatisztika módszere változott, ilyen típusú hiba a továbbiakban vélhetően nem fordul elő.)

Néhány fontos részleges mutató alakulása

Bár úgy gondolom, hogy néhány részleges adattal a gazdasági tevékenység egészét összetetten tükröző GDP-adatok nem ellenőrizhetők teljesen, de az itt következő adatok valamennyire azért jellemzik a gazdaságot, mindenesetre jobban, mintha egyetlen adatra, például — akárcsak az említett kritikákban — a villamosenergia-fogyasztásra korlátozódnának.

*A gazdasági fejlődés jellemzésére kiválasztott 1990. évi mutatók változása
(Index: 1989. év = 100,0)*

Mutató	Százalék
A nemzetgazdaság energiaszükséglete összesen (petajoule)	93,8
Villamosenergia-felhasználás (önfogyasztás és veszteség nélkül, milliárd kilowattóra	97,5
Cementtermelés (ezer tonna)	101,9
— felhasználás* (ezer tonna)	94,3
Marónátron-termelés (ezer tonna)	94,6
— behozatal (ezer tonna)	40,0
Műanyagalapanyag-termelés (ezer tonna)	95,6
— felhasználás* (ezer tonna)	76,7
Papír- és kartontermelés (ezer tonna)	87,9
— felhasználás* (ezer tonna)	90,2
Széntermelés (milliárd megajoule)	84,8
Acéltermelés (ezer tonna)	88,3
Téglatermelés (millió darab)	102,9
Kénsavtermelés (ezer tonna)	50,6
Autóbusztermelés (darab)	66,7
Cukortermelés (ezer tonna)	103,7
Búzatermés (ezer tonna)	94,8
Kukoricatermés (ezer tonna)	64,3
Lakásépítés (ezer darab)	85,0
Működő kórházi ágyak száma (ezer ágy)	100,1
Boltok és vendéglátóhelyek száma (ezer)	114,5
Egy főre jutó élelmiszer-fogyasztás (kilogramm)	114,5
— hús és hal	96,0
— tej	95,0
— liszt és rizs	97,0
— zöldség és gyümölcs	97,0

Mutató	Százalék
Személygépkocsi-állomány (ezer darab)	112,2
Tehergépkocsi-állomány (ezer darab)	108,0
Áruszállítási teljesítmények (milliárd árutonna-kilométer)	
— vasút	84,7
— csővezetékes szállítás	91,2
Belföldön feladott levélpostai küldemények száma (millió darab)	113,3
Telefonbeszélgetések (millió beszélgetés)	
— helyi	105,7
— távolsági	104,9
Magyarországra érkező turisták száma (millió fő)	141,5
A lakosság pénzjövedelme (milliárd forint)	125,6**
A lakosság megtakarítása (készpénzállomány, forint- és devizabetétek, értékpapírok, milliárd forint)	122,7**
Fogyasztóiár-index	128,9
Behozatal (milliárd forint)	94,8
Kivitel (milliárd forint)	95,9

* Közelítő felhasználás: a termelés és a külkereskedelmi egyenleg együtt, a készletváltozások figyelembevétele nélkül.

** Folyó árak alapján.

A kiválasztott mutatók egy része azáltal befolyásolja a GDP alakulását, hogy a termelés fontos ráfordításait méri. Ilyen például az energia-, a cement-, a papír- és kartonfelhasználás, a behozatal stb. A kisvállalkozások számbavételének problémái e mutatókat egyes esetekben azért nem befolyásolják, mert e termékeket (amelyeket minden méretű üzemben felhasználnak) szinte kizárólag nagyüzemekben állítják elő, más esetekben pedig a számbavétel elvileg teljes körű.

A mutatók másik része olyan fontos termékek termelését jellemzi, amelyeknek önmagukban is számottevő súlyuk van a nemzetgazdaság egészében (például a cement-, a szén-, az acél-, az autóbustermelés, a búza- és a kukoricatermelés stb.). Ezeket ugyancsak meghatározóan nagyüzemi módon állítják elő. A GDP szempontjából nem elhanyagolható a nem anyagi ágakban folyó termelés sem, amit például a kórházi ágyak száma is jellemez.

A mutatók harmadik kategóriája (például a lakosság pénzbevételei, a beutazó idegenforgalom vagy a kivitel alakulása) elsősorban a GDP jövedelmi oldalát alakítja, de bizonyos szempontból ide sorolhatjuk a termelési mutatókat is. (A fogyasztóiár-index mint kiegészítő mutató a lakossági bevétel és megtakarítás adatainak reálértéken történő meghatározásához nyújt támpontot.)

A mutatók megint másik része a GDP felhasználására utal, ilyen például a lakásépítés, amelynek számbavétele teljes körű.

A mutatószámok válogatásának elveiből következően az áruszállítást más módon jellemeztük a vasúti és a csővezetékes szállítás és más módon a közúti áruszállítás esetében. Ez utóbbi szállítási mód teljesítményeinek mérését (árutonna-kilométerben) — a kisvállalkozási szféra jelentős súlya miatt — problematikusnak éreztük. Ugyanakkor viszont a tehergépkocsi-állomány változása jól mérhető, így a közúti áruszállítást ezzel a mutatóval jellemeztük.

A nemzetgazdaság fejlődésének jellemzésére kiválasztott mutatók — és ami nagyon fontos, közülük is a legjelentősebbek — nagyrészt hasonló vagy nagyobb mértékű csökkenést jeleznek, mint a GDP indexe (3,3%).

Egyes növekedést jelző adatok a gazdasági tevékenység „súlyeltolódásaira” mutatnak rá, így például arra, hogy a telefonhálózat fejlesztése az állami beruházások között kivételezett elsőbbséget nyert, vagy arra, hogy a magántőke jelentős mértékben a kereskedelemben koncentrálódik. A személygépkocsi-állomány növekedése 12,2 százalékot tett ki. Ez több tényező együttes hatását jelzi, így azt, hogy a felhalmozódott igényeket 1990-ben a korábbinál könnyebb volt kielégíteni, és hogy a vállalkozók gépkocsibeszerzéseiket költségként számolhatták el, valamint, hogy az 1991-es nagymértékű áremelkedések miatt sokan előrehozták vásárlásaikat.

Mint a adatokból látható, a villamosenergia-fogyasztás — noha a GDP üteménél kisebb mértékben (2,5 százalékkal) — szintén csökkent 1990-ben az előző évihez képest.

Összefoglalva: véleményem szerint a GDP-index számítása még számos megoldatlan problémát vet fel, de tendenciájában, nagyságrendjében helyesen tükrözi a magyar gazdaság összes teljesítményének alakulását, vagyis alkalmas arra, hogy összehasonlítsuk mind a korábbi időszakok adataival, mind más — egyébként korrekt információkat publikáló — országok hasonló indexeivel.

*

E tanulmány kéziratának leadása után jelent meg *Rimler Judit* írása (*Figyelő*. 1992. február 27.), amely az eddigiektől eltérő módszertani alapokról vonja kétségbe az 1990. és az 1991. évi GDP-adatokat. Őt piacgazdaságú ország recessziós periódusai alapján megállapítja, hogy azokban a GDP egységnyi csökkenésére az energiafogyasztás négy és félszeres, a vasúti szállítási teljesítmény kilencszeres csökkenése jutott. A hazai energiafogyasztási és vasúti szállítási teljesítmény csökkenése alapján arra következtet, hogy a GDP csökkenése a kimutatottnál jóval kisebb volt.

Megközelítésében kifogásolható, hogy következtetéseit néhány ország nagyon kevés mutatójából vonja le. Ráadásul az általa közölt adatok erősen szóródnak, például Ausztriában 1981-ben a GDP egységnyi csökkenésére az energiafogyasztás több mint 17-szeres visszaesése jutott, míg Svájcban 1974—1975-ben mindössze 1,2-szeres.

Még nagyobb gondot jelent az összefüggések mechanikus átvitele más viszonyokra. Legalábbis nem nyilvánvaló, hogy például az ausztriai GDP 1981. évi 0,3 százalékos mérséklődése hasonló jellegű folyamat volt, mint az 1991. évi magyar visszaesés. Csak néhány tényezőt említve: Ausztriában nem volt rendszerváltás, nem omlottak össze az ország legfontosabb korábbi piaci, gyökeresen más volt a tulajdonszerkezet, a műszaki és a kulturális színvonal stb.

Nehezen fogadható el a lineáris összefüggések feltételezése is. Gondoljuk meg, hogy — az idézett módszer szerint számolva — egy olyan országban, ahol a GDP 11,2 százalékkal csökken (amely önmagában sajnos lehetséges), a vasúti szállításnak több mint 100 százalékkal kellene csökkennie!

Végezetül megjegyzendő, hogy Rimler Judit említést sem tesz a koncepciójának ellentmondó tényekről: a munkanélküliség jelentős mértékű növekedéséről (pedig az elbocsátásokra gyakran csak jóval a termelés visszafogása után kerül sor), az ipari termelés visszaeséséről stb.

Természetesen a fentiek nem zárják ki, hogy a GDP 1991. évi előzetes (7—9 százalékos) csökkenésére vonatkozó becslés esetleg pontatlan legyen. Ennek megalapozott elemzésére azonban egyelőre még várni kell.

TÁRGYSZÓ: Nemzeti jövedelem. Statisztikai mutatók.

РЕЗЮМЕ

Система национальных счетов, отражающая комплексно хозяйственную деятельность в целом, не может достоверно проверяться «извне» простыми методами. Возобновляющиеся

нападки в печати все же вызвали необходимость в исследовании того, являются ли теоретически обоснованными критические замечания относительно охвата наблюдений и, соответственно, данных за 1990 год. Методы исследования: экономические соображения о теневой экономике и экономике в целом, замечания относительно методов учета (полнота охвата, балансовые связи и т. д.), обследование направления и порядка величины искажающих факторов, показ применяемых оценок, а также поиск таких контрольных цифр, которые по возможности являются независимыми от приводимых в качестве критики искажающих факторов и обладают нужным охватом.

Автор признает правомочность отдельных критических замечаний, но приходит к выводу, что данные правильно отражают порядок величины валового внутреннего продукта и тенденцию его изменения.

SUMMARY

The system of national accounts which provides an overall picture of economic activities as a whole, can hardly be verified „from outside”, with simple methods. However, the more and more violent critics made necessary to verify whether those concerning the coverage of the survey and the data of 1990 are theoretically sound or not. The analysis applied the following means: economic considerations about the proportion of shadow economy and the whole economy, examination of survey methods (completeness, balance identities etc.), analysing the direction and order of magnitude of distorting factors, presenting estimation procedures applied, looking for control figures which are possibly independent from the factors of distortion and are rather comprehensive.

The study accepts some justified critics, nevertheless it comes to the conclusion that data reflect correctly the order of magnitude and the tendency of the development of GDP.

GONDOLATOK A PÉNZÜGYSTATISZTIKÁRÓL*

HÜTTL ANTÓNIA

„Pénztől forog a világ” éneklik a Cabaret-ban. Gazdaságpolitikusok, üzletemberek és elméleti kutatók szintén ezt vallják. Kamatok, árfolyamok, értékpapírok, befektetési hozamok, adók, hitelek a gazdasági döntések motiváló tényezői.

A pénzügystatisztika segítséget nyújt e fogalmak empirikus megfigyeléséhez és rendszerezéséhez. Ahogy a pénzügyek áthatják a gazdaságot, úgy a pénzügystatisztika is rendkívül szerteágazó területet ölel fel, és ebből adódóan a fogalom használata esetenként zavaró félreértésekre vezet.

E tanulmányban a pénzügystatisztika egyik lehetséges rendszerezését mutatom be, melyhez a nemzetgazdasági elszámolásokat használom fel.

A nemzetgazdasági elszámolási rendszer a makrogazdasági összefüggések statisztikája, amely konzisztens fogalmakat, definíciókat, konvenciókat, osztályozásokat és elszámolási szabályokat követ.¹

A konzisztencia, amely két szempontból is követelmény, egyrészt azt jelenti, hogy a rendszerben használt összes fogalom, meghatározás, elszámolási szabály konzisztens közgazdasági elveken alapul. Fontos kiemelni, hogy konzisztens *elvekről* és nem konzisztens *elméletekről* van szó. A rendszer kidolgozása során mindvégig ügyeltek arra, hogy az elszámolási elvek annyira általánosak legyenek, hogy különféle közgazdasági elméletek egyaránt beilleszthetők legyenek a rendszer szabta keretbe, és így a statisztika ne korlátozza a heterogén gazdasági rendszerek összehasonlíthatóságát.

A konzisztencia másrészt azt jelenti, hogy a rendszer különböző részeiben mindig azonos osztályozásokat, elszámolási szabályokat, konvenciókat követ. Elsősorban ez a szigorú belső összhang teszi lehetővé, hogy a nemzetgazdasági elszámolások integrálják a különféle szakstatisztikákat. Jómagam is erre építék akkor, amikor a pénzügystatisztika egyes fejezeteit az elszámolási rendszerrel való kapcsolódási pontok szerint rendszerezem.

A nemzetgazdasági elszámolási rendszer erősen termeléscentrikus. A termelés fogalmából és definíciójából kiindulva, ebből levezetve határozza meg a termelésből

* A Magyar Statisztikai Társaság „Pénzügyi információ-rendszer — Pénzügyi statisztika” címmel 1991. december 11-én megrendezett konferenciáján elhangzott előadás kissé módosított változata.

¹ Jelenleg folyik az ENSZ Statisztikai Hivatala (United Nations Statistical Office — UNSO) és a Gazdasági Együttműködés és Fejlesztés Szervezete (Organization for Economic Co-operation and Development — OECD), valamint az Európai Közösségek Statisztikai Hivatala (EUROSTAT) közreműködésével a nemzetgazdasági elszámolási módszertan revíziója és továbbfejlesztése. A rendszer leírását az említett szervezetek munkaanyagai tartalmazzák.

keletkezett jövedelmeket, azok elosztását és a megtermelt javak felhasználását. A pénzügyi folyamatok is elsősorban a termelés és a felhasználás tükörképeként jelennek meg a rendszerben. Az angol terminológia külön kifejezést is használ az olyan pénzügyi műveletekre, amelyek a termelés-elosztás-felhasználás során történt fizetésekkel kapcsolatosak (monetary transaction), és azokra a pénzügyi műveletekre (financial transaction), amelyek a pénzügyi eszközök és források szintjét és összetételét is érintik, kifejezetten pénzügyi döntések nyomán.

A nemzetgazdasági elszámolási rendszer osztályozza a gazdaság szereplőit (gazdasági alanyokat) és a gazdasági műveleteket. Az előbbieket csoportjait szektoroknak, az utóbbiakat számláknak nevezzük. A nemzetgazdasági elszámolások reálpénzügyi összefüggéseit alább mutatjuk be.

1. tábla

A szektorok és a számlák összefüggése

Szektor	Termelés	Jövedelem- átcsopor- tosítás (+, —)	Fogyasztás (—)	Beruházás (—)	Pénzügyi számlák együtt
	számla				
Háztartások	—	×	×	—	p Háztartás
Vállalatok	×	×	—	×	p Vállalat
Pénzügyintézetek	×	×	—	×	p Pénzügyintézet
Kormányzat	×	×	×	×	p Kormányzat
Külföld	—	×	× *	—	p Külföld
<i>Összesen</i>	<i>Bruttó hazai termék termelése</i>	<i>0</i>	<i>Bruttó hazai termék felhasználása</i>	<i>0</i>	

* Az export és az import különbsége.

Az egyszerűség kedvéért tételezzük fel, hogy a termelés során közvetlenül a hozzáadott értéket állítják elő (a folyó termelőfelhasználást a termelési folyamaton belül számolják el). Az elszámolási rendszer szemlélete szerint a Külföld és a „tisztá” Háztartás nem termel. A termeléshez kapcsolódóan jövedelemtranszferben minden szektor részesülhet, melynek legismertebb formái a munkajövedelmek, az adók, a szociális juttatások és a kamatok. Végső fogyasztók a Háztartások és a Kormányzat (kötségvetés). A rendszerben alkalmazott konvenció szerint a Vállalatoknak és a Pénzügyintézeteknek nincs végső fogyasztása, mivel ezekben a szektorokban minden fogyasztás a termelés érdekében történik, tehát termelőfogyasztásnak minősül. A Külföld végső fogyasztása pedig az export és az import egyenlege. A rendszer termelésfelfogása miatt a Háztartások és a Külföld reálberuházásokat sem végeznek, mivel a reálberuházások a termelést szolgálják, és ezekben a szektorokban termelőtevékenység sem történik.²

² Az összefüggések áttekinthetősége érdekében választottam le a háztartási szektorból a termelőtevékenységet. A magyar elszámolási rendszerben azonban a rendelkezésre álló adatok alapján elszámoljuk a háztartásoktól nem elkülöníthető termelést.

Az egyes szektorokban a termelésből keletkezett jövedelmek átcsoportosítása után jutunk el a rendelkezésre álló jövedelmekig. Ezt a szektorok vagy elfogyasztják, vagy megtakarítják. A megtakarításból a saját reálberuházásaikat finanszírozzák, és a felesleget kölcsönadják azoknak a szektoroknak, amelyeknek a megtakarítása vagy eleve negatív, vagy pozitív, de nem fedezi a reálberuházásokat. A megtakarítások és a végső felhasználás közötti átmenetet a hitelnyújtás és a hitelfelvét nettó egyenlege biztosítja. Ezt a folyó elszámolások egyenlegeként minden szektorban egyszerű kivonással számíthatjuk ki.

A pénzügyi számlák a szektorok és a pénzügyi eszközök, illetve források jellege szerint építik fel a p vektort, amelyet a 2. tábla mutat be.

2. tábla

A p-vektor felépítése

Pénzügyi tételek változása	Háztartások	Vállalatok	Pénzintézetek	Kormányzat	Külföld
Eszközoldal F00 . . F99					
Forrásoldal F00 . . F99					
<i>Eszközváltozás— Forrásváltozás</i>	p <i>Háztartás</i>	p <i>Vállalat</i>	p <i>Pénzintézet</i>	p <i>Kormányzat</i>	p <i>Külföld</i>

Megjegyzés. A pénzügyi eszközök és források változását bemutató számláknak többféle rokon elnevezése ismert. A Külföld szektorban (a nemzetközi fizetési mérlegben) például a Magyar Nemzeti Bank a „Tőkemozgások mérlege” elnevezést alkalmazza. A pénzügyi számlákat hasonló értelemben használjuk az Alapok változását mutató (Flow of Funds) számlákat. Ez utóbbiak általában részletesebbek a tekintetben, hogy azt is bemutatják, az adott szektor pénzügyi eszközei és forrásai melyik másik szektorral szemben változnak. Az összefüggéseket leginkább egy háromdimenziós táblában lehetne szemléltetni.

A 2. tábla sorai a különböző pénzügyieszköz- és forrástételeket mutatják. Ezek osztályozása két elvet követ: az egyik az adós és a hitelező között létrejövő jogi kapcsolat, a másik a pénzügyi közvetítő eszköz likviditásának mértéke. Ez utóbbi szorosan összefügg további olyan kritériumokkal, mint az átruházhatóság, a piacképesség, a konvertálhatóság.

Az utóbbi 10–15 évben a pénzpiacok a pénzügyi innovációk, az állami dereguláció és a telekommunikáció fejlődése következtében robbanásszerű változáson mentek keresztül. Olyan új pénzügyi formák fejlődtek ki, illetve szinte naponta születnek, amelyek a hagyományos pénzközvetítésre adaptált osztályozási kritériumok szerint nehezen illeszthetők be a létező osztályokba. Ma még nem látható előre, hogy fog a pénzügystatistika megfelelni ezen új kihívásoknak, sikerül-e egyáltalán létre-

hozni időben állandó és országok közötti össz hasonlításra is alkalmas pénzügyi osztályozást.

A kérdés megoldása vagy legalábbis valamilyen nemzetközileg egyeztetett álláspont kialakítása előreláthatóan több évig tart. Várhatóan ez a téma kiemelt helyen szerepel a nemzetgazdasági elszámolási rendszer revíziójának következő szakaszában. A pénzügyi tételekre vonatkozó részletes nemzetközi ajánlást tartalmaz az Európai Közösség jelenleg érvényes elszámolási rendszere (European System of Integrated Economic Accounts — ESA). Az ENSZ 1993-ban elfogadásra kerülő új Nemzeti Elszámolási Rendszere (System of National Accounts — SNA) is ezt vette alapul, ennek egy — a kevésbé fejlett pénzügyekkel rendelkező országokra is alkalmazható — összevontabb bontását ajánlja. A két rendszert a 3. tábla hasonlítja össze.

A továbbiakban a pénzügystatisztika egyes fejezetei és a most felvázolt nemzetgazdasági elszámolási keret néhány kapcsolódási pontjára kívánok rámutatni.

A) A monetáris statisztika. A monetáris statisztika határozza meg azon pénzügyi eszközök állományát és állományváltozását, amelyek részei a szűkebben vagy tágabban értelmezett pénzmennyiségnek. Ez lényegében megfelel a 3. táblában alkalmazott osztályozásnak, bár a nemzetgazdasági elszámolások nem törekszenek arra, hogy bármilyen pénzforgalmat explicit módon meghatározzanak, ugyanis e kérdésben aligha lehetséges több országra és hosszú távra érvényes ajánlást adni. Ez természetesen nem zárja ki azt, hogy az egyes országokban a jegybankok által alkalmazott különböző pénzmennyiség-fogalmak megegyezzenek az ESA F20-F40 osztályaival, illetve a megfeleltetés biztosítható legyen a pénzügyi számlák tételeinek további részletezésével. A pénzügyi forradalom egyébként is kihívás a monetáris statisztika számára. Újabban az a megközelítés kezd tért hódítani, hogy nem valamiféle elméleti pénzfogalmat kell meghatározni és azt számszerűsíteni, hanem statisztikai alapon azt a monetáris aggregátumot kell megkeresni, amelynek mozgása legerősebb korrelációs kapcsolatban van a reálgazdaság mozgásával, az ezt kifejező bruttó hazai termék alakulásával.

B) A kormányzati pénzügyi statisztika. A kormányzati pénzügyi statisztika jól mutatja azt a szemléletkülönbséget, amely az egész gazdaságra konzisztens szabályokat alkalmazó nemzetgazdasági elszámolások és a részstatisztikák egyedi nézőpontja között létezik. Az elszámolási rendszerben a kormányzati szektor termel, fontos szerepet játszik a jövedelem-átcsoportosításban, részt vesz a végső fogyasztásban és a beruházásokban. E szektor adósságait és kintlevőségeit is olyan szempontok szerint vizsgáljuk, mint bármelyik más szektorét.

A kormányzati pénzügyi statisztika ezzel szemben az állami költségvetés bevételeit és kiadásait abból a szempontból elemzi, hogy ezek gazdaságpolitikai eszközként milyen hatást gyakorolnak az egész gazdaságra. A kormányzat speciális szektor abból a szempontból, hogy feladata nem csupán bizonyos közösségi feladatok ellátása, hanem ezt olyan módon kell végeznie, hogy a kormányzati tevékenységek kedvező módon befolyásolják a termelést, a jövedelmeket, az árakat, a munkanélküliséget. Például az állami adóbevételeket aszerint osztályozza, hogy miként hatnak a kereslet és a kínálat szintjére és összetételére; a költségvetési hiányt finanszírozó pénzügyi forrásokat pedig aszerint rendszerezi, hogy azok milyen inflációs nyomást jelentenek. A kormányzati pénzügyi statisztika tehát a kormányzati gazdaságpolitika elemzését, a gazdaságpolitikai programok hatásának előrejelzését szolgálja.

*Az European System of Integrated Economic Accounts
és az új System of National Accounts struktúrája*

Pénzügyi tétel	ESA	Új SNA
F00 F10 F11 F12	Arany Speciális lehívási jogok (Special drawing rights — SDR) SDR-eszközök SDR-allokáció	Arany és SDR
F20 F21 F22 F23 F30 F31 F311 F312 F313 F32	Bankjegyek és látra szóló betétek hazai fizetőeszközben külföldi fizetőeszközben nettó pozíció IMF-nél Egyéb betétek hazai fizetőeszközben lekötött betétek látra szóló takarékbetétek lekötött takarékbetétek Egyéb betétek devizában	Bankjegyek és betétek Bankjegyek Átruházható betétek Egyéb betétek
F40 F50	Váltók és rövid lejáratú kötvények Hosszú lejáratú kötvények	Értékpapírok részvénye- ken kívül rövid távú hosszú távú
F60 F61 F62	Részvények és egyéb tőkerészesedések részvények egyéb tőkerészesedések	Részvények és egyéb tőkerészesedések
F71 F72	Rövid távú kereskedelmi hitelek Szállítók és vevők hitelei	Egyéb kintlevőségek Kereskedelmi hitelek és előlegek Egyéb
F73 F80 F81 F82	Egyéb rövid távú kölcsönök Közép- és hosszú távú kölcsönök közép- és hosszú távú kereskedelmi hitelek egyéb közép- és hosszú távú kölcsönök	Kölcsönök rövid távú hosszú távú
F90 F91 F92	A biztosítók technikai tartaléka kockázati tartalék kártérítések tartaléka	Biztosítók technikai tartaléka életbiztosítás kárbiztosítás

Az alapvető szemléletbeni különbségek ellenére a kormányzati pénzügyi statisztika több vonatkozásban kapcsolódik a nemzetgazdasági elszámolásokhoz. Elsősorban a közös adatforrásokon keresztül csatlakoztatható, ugyanis a kormányzati statisztika jóval részletesebb adatigénye egyben kielégíti az elszámolási rendszer adat-szükségleteit is. Számos tétel teljesen vagy részlegesen azonos tartalmú mindkét rendszerben; igyekeznek összehangolni az alkalmazott osztályozásokat, például a kormányzati szektor határait, vagy a költségvetési kiadások funkcionális (szakfeladatonkénti) bontását is.

C) *A nemzetközi fizetési mérleg.* A monetáris és kormányzati pénzügyi statisztika mellett a nemzetközi fizetési mérleg áll a pénzügypolitika érdeklődésének középpontjában.

Néhány kevésbé lényeges különbségtől eltekintve a fizetési mérleg azonos a nemzetgazdasági elszámolásokban a Külföld számlával. A termék- és szolgáltatásforgalmi egyenleg végső fogyasztásként jelenik meg; a folyó fizetési mérleg egyenlege a jövedelemtranszferek és a végső fogyasztás különbsége (ellenkező előjellel); a pénzügyi számlák a nemzetközi tőkemozgásokat mutatják. Minthogy a különbségek inkább gyakorlati jellegűek — például a nemzetközi fizetési mérlegben az áruforgalom fob (free on board) értékelése —, a két rendszer konzisztenciáját néhány kiegészítő tétel biztosítja, illetve kölcsönös kompromisszumok árán akár teljes megfeleltetés is lehetséges.

D) *A vállalatok pénzügyi elemzése.*³ Az üzletemberek tudják, hogy a vállalkozásokban rövid távon a pénz fontosabb, mint a nyereség. Ezért a vállalkozások megítélésében a rendezett pénzügyi helyzet legalább annyit számít, mint a hosszú távú jövedelmezőségi kilátások.

A vállalkozások éves beszámolóit elsősorban azt a célt szolgálják, hogy tájékoztassák a külső üzletfeleket, hitelezőket, tulajdonosokat a vállalkozás pénzügyi helyzetéről. Az ebből készült statisztikák általános képet adnak az átlagvállalat jellemzőiről, viszonyítási alapot nyújtanak a potenciális befektetők használdozat-költség (opportunity cost) elemzéseikhez.

A vállalatok pénzügyi elemzése az üzleti számvitel elveit követi. Ez elsősorban abban tér el a statisztika szemléletétől, hogy középpontjában nem a termelés, hanem a realizált eredmény áll. Emiatt a vállalkozás nyeresége a realizált, illetve az óvatosság elve szerint várható profit és nem a termelési tevékenységből származó működési többlet (mint a termelési számlákban). Hasonló okok miatt a nemzetgazdasági elszámolásokban a készleteket nem a beszámolás, hanem a termelés időpontjában érvényes árakon kell(ene) értékelni.

E) *A pénzügyi szektor teljesítménye.* A bankok és a biztosítóintézetek hozzáadott értékének meghatározása több problémát vet fel. A bankok esetén nehéz szétválasztani a pénzközvetítő tevékenységben a pénzt mint árut és a közvetítési szolgáltatásért kapott ellenértéket.

Elsősorban a kamatrés részét képező termelés becslése és a pénzügyi szolgáltatást igénybe vevők közötti felosztása okoz gondot. A probléma érzékeltetésére gondoljunk végig, milyen hatást váltana ki, ha például a nemzetközi fizetési mérlegben a

³ A nemzetgazdasági elszámolásokban a pénzügyi szektor elsődlegessége az elnevezésekben is tükröződik. A reáltermeléssel foglalkozó vállalkozásokat nempénzügyi vállalkozásoknak nevezik, tehát kifejezetten a pénzintézetek komplementerének.

kamatfizetésekről leválasztanánk a pénzügyi szolgáltatások díját, és ezt a külkereskedelmi egyenlegben importként mutatnánk ki. Ez esetben a nemzetközi hitelfeltételeknek a magyar gazdaság tényleges teljesítményétől független módosulása belejátszana a külkereskedelmi egyenleg ingadozásába anélkül, hogy változott volna a gazdaság külpiaci alkalmazkodása.

Hasonlóan külön megfontolást igényel a biztosítási szektor elszámolása. A biztosítók díjbevételei általában kisebbek a kifizetett kártérítéseknél, és a biztosítási tartalékok befektetéséből származó hozam teszi az üzletet nyereséggé. Az elszámolást bonyolítja a biztosítási díj-befizetések és a kártérítés-kifizetések, valamint a káresemények időbeni megfeleltetése, illetve a nemzetgazdasági elszámolások ciklusaihoz igazítása.

A pénzügyi szektor elszámolása a statisztikusok belső ügye maradhatna, ha a módszerek kiválasztása — a pénzügyi szektor gazdasági súlya miatt — nem befolyásolná jelentősen a kimutatott nemzetgazdasági összteljesítményt. Az elszámolási rendszer jelenlegi felülvizsgálatának is ez az egyik legvitatottabb kérdése. A többéves szakmai vita tapasztalatai alapján úgy tűnik, hogy e kérdésben nem tehető elméletileg támadhatatlan és gyakorlatilag is megvalósítható javaslat. Anélkül, hogy előre ismernénk az ENSZ Statisztikai Bizottságának e kérdésben kialakítandó álláspontját, valószínűsíthetjük, hogy a nemzetközi gyakorlat inkább a pragmatikus megfontolásokat fogja előtérbe helyezni. Egyértelmű, hogy nem szabad olyan megoldást elfogadni, amely erősen torzítja a bruttó hazai termelés nemzetközi összehasonlíthatóságát; ez azért különösen veszélyes, mert — a pénzpiacok koncentrációja miatt — néhány ország (például Svájc, Luxemburg) teljesítményéhez meghatározó mértékben járul hozzá a pénzügyi szektor.

Túlzott elvárásnak tekinthető ugyanakkor a pénzközvetítési tevékenység elméletileg megalapozott becslése, márcsak azért is, mert a pénzközvetítő intézmények igazi értékét — némileg a kormányzati funkciókhoz hasonlóan — nem a termelés értékével, hanem az egész gazdaság működésére gyakorolt hatásával lehet — jelentőségének megfelelően — kifejezni.

*

A pénzügystatisztika néhány fontos területét sajátos nézőpontból tekintetem át, ugyanis ezeknek a nemzetgazdasági elszámolásokhoz fűződő viszonyát mutattam be. Így természetesen kimaradtak a pénzügystatisztikai részterületek szakszempon-
tjai.

A szakmai részleteknél — különösen a jelenlegi magyarországi viszonyok között, amikor sok tekintetben új rendszer körvonalait és ebben az intézményi munkamegosztás elveit kell kialakítani — fontosabb az általános jellemzők, kapcsolódási pontok tudatosítása. Szoros együttműködésre van szükség, ugyanis a pénzügystatisztika — a világon mindenütt — más államigazgatási célokra létesített adatforrásokra támaszkodik, ezek képezik az információk kemény magját, és ebben a külön statisztikai adatgyűjtések csak kiegészítő szerepet játszanak. Ebben természetesen a módszertani koordinációt a nemzetgazdasági statisztikának kell vállalnia.

РЕЗЮМЕ

В своем докладе, представленном 11 декабря 1991 года на организованной Венгерским статистическим обществом конференции на тему «Финансовая информационная система — финансовая статистика», автор произвела обзор нескольких важных областей финансовой статистики (монетарной статистики, государственной финансовой статистики, международного платежного баланса, финансового анализа предприятий, выработки финансового сектора) с точки зрения их отношения к национальным счетам.

Автор отмечает, что важнейшим шагом в создании во многих аспектах новой системы финансовой статистики в современных отечественных условиях является определение принципов построения общих индикаторов и точек соприкосновения, а также разделения труда между институтами. Указывает также и на роль макроэкономической статистики в деле методологической координации статистики в целом.

SUMMARY

In her paper delivered at the conference entitled „Financial information system — Financial statistics” organized by the Hungarian Statistical Society on 11 December 1991, the authoress offered a survey of some important fields of financial statistics according to their relations with national accounts (monetary statistics, fiscal statistics, balance of payments, financial analysis of enterprises, performance of the financial sector).

The authoress emphasizes that in elaborating the system of financial statistics which can be considered new in many aspects, an important step is the definition of principles of work sharing among various government agencies. Moreover, she underlines the role of national accounts in methodological coordination.

AZ MTA STATISZTIKAI BIZOTTSÁGÁNAK
1991. DECEMBER 3-I ÜLÉSE

A Magyar Tudományos Akadémia Statisztikai Bizottsága 1991. december 3-án *dr. Vukovich György*nek, a Központi Statisztikai Hivatal és a Bizottság elnökének vezetésével ülést tartott.

Az első napirendi pont keretében *Ékes Ildikónak*, a Szakszervezetek Gazdaság- és Társadalomkutató Intézete tudományos osztályvezetőjének „A privatizáció statisztikai mérése” című tanulmányát vitatták meg. A vita résztvevőinek előre megküldött dolgozat főbb megállapításai a következőkben foglalhatók össze. A magánszektor fogalmának ma nincs egységes meghatározása, ezért az elmúlt években és a közelmúltban is egymástól lényegesen eltérő definíciók és ennek megfelelően eltérő statisztikai adatok láttak napvilágot. A jelenleg alkalmazott definíciók valójában nem a magánszektorhoz tartozó gazdasági szervezetek közös vonásait határozzák meg, hanem kizárólagos alapon ide sorolják az állami és szövetkezeti szektor keretén kívüli tevékenységeket. Ennek következtében a magánszektor fogalmába gyakorlatilag bekerül az illegális és féllegális tevékenységek számos válfaja, sőt az állami és szövetkezeti szektorban foglalkoztatottnak fizetett borraivaló, hálapénz és egyéb jövedelmek is. Ugyancsak tisztázatlan még az állami vállalatokból kivált, illetve az állami vagyon egy-egy részlegéből képződött részvénytársaságok és korlátolt felelősségű társaságok fogalma. Kétséges, hogy a cégtábla ilyen jellegű „átfestése” kimeríti-e a privatizáció fogalmát.

A magánszektor súlyának reális számbavétele nemcsak az odatartozó szervezetek és tevékenységek körének, hanem azok teljesítményének hiányos meghatározása miatt is bizonytalan. A statisztikai alábecslés egyrészt abból ered, hogy a korábbi pazarló gazdálkodás helyébe egy takarékosabb és hatékonyabb magángazdálkodás, így látszatra kisebb telje-

sítmény lép, másrészt abból, hogy az adózási terhek mérséklése érdekében a termelés értékét és az abból eredő jövedelmek összegét a valóságosnál sokkal kisebbnek mutatják az adóbevallásban és a statisztikai jelentésekben. Néhány kutatási munka eredményeire támaszkodva ma is reálisnak tűnik az a korábbi becslés, amely szerint a kisiparosok és kiskereskedők körében a jövedelem letagadásának aránya 40 és 50 százalék közötti. A társas vállalkozások esetében ez az arány még ennél is magasabb.

Az új gazdálkodó szervezetek száma 1988-ról 1989-re több mint háromszorosra, 1990-ben pedig további két- és félszeresre nőtt. Ez az ugrásszerű változás nyilván sok valós privatizációs akciót tükröz, de az új szervezeteknek járó kedvezmények miatt gyakran a régebben létesített vállalkozás tőkéjéből képeznek újat, s így a magánszektor termelési kapacitásának bővülése nem feltétlenül arányos a vállalkozások számának növekedésével.

A bevezető előadáshoz két korreferátum kapcsolódott.

Dr. Árvay János kandidátus, statisztikai főtanácsos, a KSH ny. főosztályvezető-helyetese felhívta a figyelmet arra, hogy a KSH 1990 elején éppen olyan időszakban szüntette meg a gazdasági szervezetek tulajdonosi szektorok szerinti nyilvántartását, amikor az állami tulajdon leépítése és a magántulajdon kifejlesztése, sőt túlsúlyba kerülése az egyik központi gazdaságpolitikai cél. Ennek egyetlen és fő oka az volt, hogy az 1988-ban elfogadott társasági törvény alapján tömegesen létesültek részvénytársaságok és korlátolt felelősségű társaságok, amelyeknek alapítói vagyonaiban, azaz a részvénytőkében, illetve a törzstőkében többféle típusú tulajdon egyesül, s így nem állapítható meg egyértelműen, hogy az új társaság egészen vagy részben állami, szövetkezeti vagy magántulajdon-e.

Ezen osztályozás megszűnése az első években és talán még jelenleg sem okoz teljes tájékoztatatlanságot a tulajdonviszonyok tekintetében, mert az ún. gazdálkodási formák szerinti csoportosítás (31 forma megkülönböztetése) eléggé jól közelíti a mára kialakult tulajdonosi viszonyokat. A privatizáció gyors előrehaladása esetén azonban az rt.-k és kft.-k vagyona olyan arányú lehet, amely a mögötte álló tulajdonosi struktúra ismeretének hiánya miatt információs zavarokat okozhat. Ezért van szükség olyan vizsgálatok folyamatos elvégzésére, amelyek számszerűen bemutatják minden rt. és kft. esetében az alapítói vagyon tulajdonostípusok szerinti megoszlását. Ezáltal nemcsak azt lehet lépésről lépésre nyomon követni, hogy milyen ütemben és formában megy végbe a vagyonok privatizációja, hanem a vagyoni túlsúly alapján az is megállapítható, hogy ki vagy milyen típusú szervezet a „főtulajdonos”, amely a vállalkozás egésze felett gyakorolja az ellenőrzést. E statisztikai felmérésnek természetesen elemi előfeltétele az, hogy a társaság menedzsere ismerje a vagyon mindenkori tulajdonosi eredetét, például kik a részvényesek, illetve, kft. esetén, a törzsvagyon betétese, továbbá, hogy üzleti titok nem akadályozza-e meg annak statisztikai célra történő közlését.

Érdemes lenne feltárni azokat a nem feltétlenül kivételes eseteket, ahol a társaság feletti ellenőrzést nem a „főtulajdonos”, hanem egy kisebbségben levő tulajdonos gyakorolja, például, ha egy 30 százalékos vagyonrészrel rendelkező, energikus tulajdonos áll szemben az anonim, bizonytalan tulajdonosokkal. A vagyoni tulajdonrészek tételes számbavétele mellett az egyes gazdasági szervezetek egészét is be kell sorolni tulajdonosi túlsúly szerint a különböző szektorokba annak érdekében, hogy a statisztika külön-külön kimutassa az egyes szektorok térhódítását, illetve -vesztését a termelés, a jövedelem, a foglalkoztatás, a beruházás és a termelési kapacitás terén.

A korreferens javasolta, hogy a privatizáció előttünk álló intenzív korszakában célszerű lenne a tulajdonosi szektorok összefoglaló főcsoportjain belül néhány alcsoportot is kialakítani az átmeneti formák jelölésére, például az állami szektoron belül a központi államigazgatási felügyelet alá tartozó vállalatoknak az rt.-formában működő állami vállalatoktól való megkülönböztetésére vagy a magánszektoron belül a társas és egyéni vállalkozások megkülönböztetésére. Ezeket a csoportokat mindenképpen az ENSZ és az Európai Közösség ajánlásaival összhangban (de annál rész-

letesebben) kellene meghatározni, lehetőleg már 1992-től, a nemzetgazdasági számlarendszer felülvizsgálatával párhuzamosan.

Vértes András, a Gazdaságkutató Intézet igazgatója korreferátumában mindenekelőtt rámutatott, hogy a dolgozatban a statisztikai eszközökkel mérhető és nem mérhető tevékenységek együttesen, összemosódva jelennek meg, márpedig a privatizáció folyamatának mérésében a következő három kérdésre kell koncentrálni a statisztikai vizsgálatokat:

1. a megfigyelés körébe csak ún. regisztrált, azaz valamilyen gazdasági tevékenységet legálisan végző gazdasági szervezeteket kell bevonni;
2. a vagyoni összetétel alapján meg kell ismerni a tulajdonosi megoszlást és abból kiindulva kell körülhatárolni a magánszektor;
3. a magánszektornál pótlólagos erőfeszítéseket kell tenni a termelési szint és a dinamika reális mérésére.

Ezt követően a korreferens a magánszektor valós teljesítményének becslésére vonatkozóan egy most formálódó kutatási tervet ismertette, amelyet a Kék Szalag Bizottság 1991. november 23—24-i, budapesti ülése is támogatásra méltónak ítélt. Ezen információk érzékenységet sértő és bizalmas jellege miatt a hagyományos statisztikai megfigyelési módok nyilvánvalóan nem alkalmazhatók, ezért párhuzamosan többféle megközelítéssel kell kísérletezni. Közülük az egyik legjobb eredmény egy viszonylag kis elemszámú mintán (körülbelül 500 vállalkozó körében) közvélemény-kutatók bevonásával végrehajtandó kikérdezéstől várható, amelyben részben a tulajdonostól, részben a foglalkoztatottaktól szereznek meg a termelésre és a jövedelemre vonatkozó ismereteket. Egy másik megközelítésben a foglalkoztatottak létszáma és a főállásban, illetve a mellékállásban vagy munkaidőn túl teljesített munkaidőből lehet következtetni a magánszektor tényleges teljesítményére. Ezt a módszert Magyarországra vonatkozóan Bruno Dallago, a Trentói Egyetem professzora már ki is próbálta. Ezenkívül több más vizsgálati módszer (például az adóellenőrök tapasztalatainak a felhasználása vagy a vállalkozók környezetében végzendő tájékozódás) alkalmazhatóságát is megfontolandónak tartotta.

Végezetül Vértes András kiemelte a nem regisztrált körben keletkező jövedelmek megismerésének fontosságát, de ezt a vizsgálatot nem a statisztika, hanem a közgazdasági vagy a társadalomstatisztikai kutatás körébe tartozónak tekintette.

A bevezető előadásokat követő élénk vitában Nyitrai Ferencné dr., a közgazdaság-tudo-

mány doktora, a KSH ny. elnöke rendkívül időszerűnek tartotta a napirenden szereplő témát, ugyanis a külföldi beruházók első érdeklődésük alkalmával rendszerint két kérdésre keresnek választ: mekkora a magánszektor aránya és mennyivel gazdálkodik másként, mint az állami szektor. A magánszektor statisztikai felméréseivel kapcsolatban azt javasolta, hogy két különböző típusú megfigyelést kellene rendszeresíteni. Az egyik egy teljes körű állapotfelvétel, amelyet a vállalkozások cégbejegyzése alkalmával a jelenleginél jóval bővebb témakörben lehetne elkészíteni, továbbá mindazon alkalmakkor (átalakulás, felszámolás, tevékenységkör-módosítás), amikor egy regisztrált vállalat, társaság a cégbíróságnál kötelezően megjelenik. Ekkor pontosabb adatokat kellene szerezni a főtevékenységről, a külföldi és a belföldi tőke nagyságáról, a foglalkoztatottak számáról. A másik típusú megfigyelés az egyes folyamatokra vonatkozó reprezentatív felvétel lehet. A hozzászóló hiányolta, hogy a KSH nem figyeli meg a társas és az egyéni vállalkozások dinamikusan növekvő exportját. Véleménye szerint a Vértes András által említett kísérleti minta (500 vállalkozás) az adott célra túl kicsi. Javasolta, hogy a KSH vegye igénybe a ma működő 14 céginformációs társaság ismereteit, ugyanis ezek elég jól tájékozottak ügyfeleik valós gazdasági helyzetéről. Ezenkívül az iparvállalatoktól is sok hasznos információ nyerhető a magánvállalkozások teljesítményéről. Végül a magánszektor fogalmának meghatározását sürgető feladatnak tekintette.

Dr. Hetényi István ny. pénzügyminiszter azzal a kérdéssel kezdte véleményének kifejtését, hogy miért csak a magánszektor adatainak realitását vonjuk kétségbe, s nincsenek-e mérési problémák a többi, GDP-t előállító szektorban (például a vagyon értékét illetően). A privatizáció folyamának és a magánszektor teljesítményének mérése egymástól eltérő statisztikai feladatnak tekintendő. A magánszektor definíciójának tisztázatlansága miatt nagyon eltérő arányszámokat alkalmaznak. A szektorok szerinti csoportosításnál — Árvay János javaslatával szemben — elegendő lenne két szektor alkalmazása: az egyik a lebontásra ítélt állami szektor, a másik az összes többi tulajdonforma együtt. Így lehetne nagyon markánsná tenni a tulajdonosi átalakulást jelző adatokat. A vegyes tulajdonban levő szervezetek megítélésük tisztázandó a domináló tulajdonos, s ha a magántulajdon aránya meghaladja az 50 százalékot, akkor a szervezetet

— a rendszerváltás megítélése szempontjából — a magánszektorba kellene sorolni. Tekintettel arra, hogy maguk a gazdasági szervezetek menedzserei nem ismerik a vagyon tulajdonosi megoszlását, az állami vagyonra vonatkozó kérdéseket magának a tulajdonosnak kell feltenni. Így például az Állami Vagyonügynökség nyilvántartja, hogy mely vállalatok vannak egészen vagy részben állami tulajdonban. A szövetkezeteket a magánszektor körébe javasolja besorolni.

Végyvári Jenő, a KSH elnökhelyettese a magánszektor fogalmának meghatározásában szinte beláthatatlannak tekinti a tulajdonosi láncolatok kialakulását és statisztikai nyomon követését, hiszen sok vállalkozás valamilyen másik, félig állami, félig magánvállalat, bank vagy szervezet tulajdonában van, s ennek a vállalkozásnak is vannak érdekeltségei más gazdasági szervezetekben. További mérési nehézség, hogy ma az államháton szinte teljesen szabadon, ellenőrzés és számbavétel nélkül áramlik áru, pénz, munkaerő, tőke. Lényegében ez tapasztalható az utcákon és aluljárókban is. E helyzetben a KSH eléggé kényes alternatíva előtt áll: csak akkor kezdje-e meg a magánszektor statisztikai számbavételét, amikor a gazdaság konszolidálódik, a nem legális szféra eltűnik, illetve egy „normális” szintre csökken, vagy azonnal hozzá kezd a rejtett folyamatok feltárásához, amihez esetleg nemzetközi segítséget és tapasztalatot vesz igénybe. A regisztrált, legális szférában maradéktalanul vizsgálható a letagadás mértéke, és korrigálhatók a bevalláson alapuló adatok. A jelenleg alkalmazott algoritmus nyilvánvalóan nagyon kevés többletet hoz a valóságoshoz képest. Ugyanakkor a KSH számára követhetetlen módszer a rokonok, ismerősök kikérdezése.

Hüttl Antónia, a KSH főosztályvezetője úgy látja, hogy az illegális tevékenységekből származó jövedelem mérése nem tartozik a KSH feladatai közé. Ugyanakkor tudomásul kell venni, hogy nem regisztrált jövedelem (boraváló) az állami tulajdonon alapuló gazdaságban is létezik. A KSH munkáját megnehezíti, hogy globális becslés esetén is a hivatalos adatokba való beépítését akadályozná az, hogy ezekhez nem tudnak ágazati struktúrát hozzárendelni. A tulajdonosi struktúra megismerését korlátozza, hogy az erre vonatkozó adatokat a vállalkozások üzleti titkaik közé tartozónak ítélik. Valójában azt minden vállalatnak és társaságnak tudnia kell, hogy ki rendelkezik befolyásolási és döntési joggal. Többszörös

tulajdonlás esetén a befolyásolási lánc csakugyan nagyon hosszú és nehezen követhető lehet. Kanada példáját említette a hozzászóló, ahol nagyon részletes kérdőívvel vizsgálták a vagyoni tulajdonosi hovatartozását, amelyekből felépítették a vagyoni láncokat is. Tájékoztatta a jelenlevőket arról, hogy a KSH folyamatos megfigyelést tervez az rt.-k és kft.-k „főtulajdonosairól”, de ehhez külön jogszabályi felhatalmazásra van szüksége.

Mérő Katalin, az Országos Kereskedelmi és Hitelbank főosztályvezetője azok véleményét támasztotta alá, akik szerint az rt.-k és kft.-k nem tudják, hogy kik a tulajdonosaik, mert például a bemutatóra szóló részvények gazdái ismeretlenek. Csak a tulajdonos maga mondhatja meg, hogy mi van a tulajdonában. Azt ajánlotta, hogy a statisztika az állami szervek, a bankok és más nagyobb intézmények oldaláról közelítse meg az állami tulajdon nagyságát, s a többit minősítse magánszektornak. Ezzel a módszerrel a tulajdoni váltás megfigyelhető, és a cégtáblaátfestéssel álcázott privatizáció is kiszűrhető.

Dr. Marton Ádám kandidátus, statisztikai főtanácsos, a KSH osztályvezetője a magánszektor definíciója fontos kritériumának tekintette azt, hogy a privatizációnak jól látható változást kell hoznia a vállalkozások magatartási formájában is. Az illegális tevékenységek felmérésével kapcsolatban megemlítette, hogy ez a probléma már több éve felmerült, és a KSH több kísérletet tett számbavételükre, előbb az illegális jövedelmekhez jutók, később pedig az e jövedelmeket megfizetők oldaláról. Egyik módszerrel sem sikerült megközelíten a reális értékekhez jutni. Ezek a felvételek nyilván csak reprezentatív mintákon végezhetőek el, de a kapott eredményekre nem elsősorban a mintavételi hibák, hanem inkább a regiszter fogyatékosai, de még ennél is súlyosabban az alacsony válaszadási arány és a nagymértékű jövedelemletagadás nyomja rá a bélyegét, és ezért igen fontos a jövedelmek letagadási/bevallási hányadának valamilyen kutatás keretében történő becslése.

Hajnal Béla, a KSH Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei Igazgatóság igazgatója Hetényi István véleményéhez csatlakozva, saját tapasztalatai alapján állította, hogy romlott az állami vállalatok által közölt adatok megbízhatósága is. A társas és egyéni vállalkozások esetében a helyzet rosszabb, hiszen a megtorló rendszabályok vagy intézkedések hiánya miatt nagymértékű lazaság és letagadás tapasztalható. Utalt az Adó- és Pénzügyi Ellenőrzési Hivatal

(APEH) elnökének a közelmúltban elhangzott nyilatkozatára, amely szerint a magánszektorban a jövedelmeknek legfeljebb az 50 százalékat lehet az adóbevallásokban „megfogni”. Felhívta a figyelmet arra, hogy a KSH és az APEH közötti együttműködés túlzott mértékű hangoztatása kedvezőtlenül befolyásolhatja a tervezett jövőbeni statisztikai felvételek lakossági fogadtatását.

Néhány korábban elhangzott kétkedéssel szemben *Lendvai János*, az Ipari és Kereskedelmi Minisztérium főosztályvezetője kijelentette, hogy az Állami Vagyonügynökség (ÁVÜ) elég pontosan ismeri azt, hogy az állami vagyon kiknek a kezében van. Utalt arra, hogy 1992-ben minden állami vállalat társasággá fog átalakulni, és ez nyilvánvalóan új helyzetet teremt a tulajdon statisztikai mérésében.

Temesiné Németh Éva, az ÁVÜ képviselője tájékoztatta a jelenlevőket arról, hogy az ÁVÜ nemcsak az állami tulajdonban levő részvények értékét tartja nyilván, hanem azt is, hogy az egyes gazdasági szervezetekben mekkora az állam szavazati joga. Egyelőre 120 átalakult vállalkozásban van az ÁVÜ-nek vagyoni részesedése.

Nagy Gábor, a Pénzügyminisztérium főosztályvezetője is osztotta azok aggályát, akik szerint a többszörös tulajdonosi láncolatok miatt nagyon nehéz megkeresni az eredeti tulajdonosokat, pedig a reális kép kialakításához meg kellene őket találni. Az alapításkor még viszonylag biztosan megállapítható a közületi és a magántulajdon nagysága, de a későbbi működés során már követhetlenné válnak a tulajdoni összefonódások.

A magánszektor mindenkori nagyságának — levonásos alapon — csak a nagytulajdonosok megkérdezésével történő megállapítását vonta kétségbe hozzászólásában *Vértes András*. Szerinte ugyanis nem rendelkezünk azzal a globális nemzeti összértékkel, amiből az állami vagyon levonható. Kétkedett abban is, hogy az ÁVÜ képes lenne állami vagyonként nyilvántartani olyan kft.-t, amely állami vállalatból kiválva egy korábbi időszakban önállósult. A tulajdonosi változások különböző formáit reprezentatív felvétellel lehetne csak nyomon követni, amely vizsgálhatná a másodlagos tulajdonlás mértékét is. (*Mérő Katalin* közbevetőleg megjegyezte, hogy véleménye szerint eléggé jól nyomon követhetők a láncolós tulajdonlások.)

A vita végén az előadó és a két korreferens úgy ítélték meg, hogy sok hasznos javaslatot

és tanácsot kaptak további kutatómunkájukhoz. Árvay János és Vértes András egyaránt megjegyezte, hogy a privatizáció előrehaladásának és a magánszektor teljesítményének mérése nem választható el egymástól, ugyanis ha a valóságosnál lényegesen alacsonyabban vesszük számba e szektor teljesítményét, akkor a privatizáció előrehaladását is torzítva, azaz alulértékelve jelzi a statisztika. Vértes András véleménye szerint a jövőbeni kutatási és statisztikai munkában ne legyünk olyan óvatosak, mint ahogy a célokat Hüttl Antónia megfogalmazta, de ne is törekedjünk olyan maximalista programokra, mint amilyeneket Ékes Ildikó vázolt fel.

Vitazárójában *dr. Vukovich György* elismerését fejezte ki a sok hasznos és segítőkész javaslatért és véleményért. Úgy ítélte meg, hogy a vita valójában két síkon folyt, amennyiben párhuzamosan került felszínre egyfelől az állami és a magánszektor közötti átmenet, másfelől a magánszektor valós termelési és jövedelmi szintjének statisztikai mérése, de az is nyilvánvalóvá lett, hogy a problémák szorosan összefüggnek. Indokoltnak tartja, hogy a KSH bátrabban becsülje a magánszektor teljesítményét, de óvott attól, hogy túlbecsülje azt, mint ahogy ezt ma gyakran vetik az Olasz Statisztikai Hivatal szemére.

*

Második napirendi pontként a Bizottság meghallgatta a Statisztikai Történeti Albizottság vezetőjének, *dr. Csahók Istvánnak* a tájékoztatását az általa kidolgozott programtervezetről. A javasolt témakörök:

1. a statisztikának mint tudománynak történeti nyomon követése, amely a fordulópontokról történő megemlékezésekkel, kiadványok közlésével valósulhat meg, és e téren — szemben az előző időszak ötletszerű és egyenetlen tényfeltáró munkájával — a rendszeresség legyen a jellemző; az Albizottság 3—4 év alatt egy alapvető bibliográfiai gyűjtemény elkészítését, továbbá a magyar statisztikai szolgálat kronológiájának összeállítását tűzi ki fő feladatként;

2. az intézménytörténet elemzésének az a feladata, hogy az eddigi egyenetlen feltárás hézagait kitöltse;

3. a kiemelkedő statisztikai tevékenységet végző — elhunyt és kortárs — személyiségek méltatása, munkásságuk értékelése és ismertetése;

4. a statisztikai oktatás történetének vizsgálata egyrészt a felsőszintű statisztikai oktatás, másrészt a KSH-n belüli oktatás múltjának főbb jellemzőit tárná fel.

A következő 3—5 évre vonatkozó munkaprogramot az Albizottság 1992 januárjában véglegesíti, és a Statisztikai Bizottság soron következő ülésén előterjeszti.

Az Albizottság vezetője ezen túlmenően tájékoztatta az ülés résztvevőit arról, hogy

1992-ben a központi statisztikai szolgálat megalakulásának 125. évfordulója tiszteletére ünnepi emlékülést és tudományos szemináriumot rendeznek.

A hozzászólások során az elképzelésekről elismeréssel szólt *dr. Szilágyi György*, de a programot a rendelkezésre álló kapacitásokhoz képest túl ambíciózusnak tartja. A Statisztikai Társaság Történeti Szakosztályának ülésein megtárgyalt tanulmányok felhasználását javasolta a történeti hézagok kitöltésére. *Dr. Marton Ádám* felhívta a figyelmet arra, hogy 1992 nemcsak a hivatalos statisztikai szolgálat 125 éves, hanem a Magyar Statisztikai Társaság 70 éves és a területi statisztikai apparátus 40 éves évfordulója is. E megemlékezésekben a Magyar Statisztikai Társaság is közreműködik. *Dr. Hoóz István*, a Janus Pannonius Tudományegyetem Közgazdasági Kar tanszékvezető egyetemi tanára rámutatott, hogy míg a statisztikai tudomány és oktatás fejlődése írásbeli dokumentumok alapján reálisan vizsgálható, addig a statisztikai intézményekben lezajló szervezeti és tartalmi változások történeti áttekintéséhez ez nem elég. Az elmúlt évtizedekben a statisztikai intézmények hálózata és működése jelentősen megváltozott. E változásoknak néhány tanúja, cselekvő résztvevője, sőt irányítója is köztünk él, ezért meg kellene ragadni az alkalmat, hogy élményeikről, a változtatások okairól, körülményeiről, előzményeiről személyesen is beszámolhassanak. Tájékoztatta a Bizottságot arról, hogy a Janus Pannonius Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karán 1991. november 22-én megemlékezést tartottak *Abay (Neubauer) Gyula* pécsi professzor közgazdasági és statisztikai tudományos és oktatói munkásságáról, születésének 100. évfordulója alkalmából.

Csahók István válaszában elismerte a vázolt program túlméretezettségét, de az 1992. januári ülés várhatóan határoz a megvalósítható feladatokról. A korlátozott anyagi feltételek ellenére Hoóz István élő visszaemlékezések rögzítésére vonatkozó javaslatát megoldhatónak tartotta. A programban első helyen a kronológia összeállítását második helyen — évente — valamely nagy statisztikusról tartott megemlékezést kellene előtérbe helyezni.

Zárszában *dr. Vukovich György* azt kérte, hogy a Statisztikai Történeti Albizottság dolgozza ki és terjessze a Statisztikai Bizottság soron következő ülése elé a statisztika múltjának feltárásával foglalkozó programot.

Dr. Árvay János

JUBILEUMI PÁLYÁZAT, 1992

A *Statisztikai Szemle* Szerkesztőbizottsága 1991 nyarán pályázatot hirdetett a folyóirat 70. évfolyama és az önálló magyar statisztikai szolgálat megalapításának 125. évfordulója alkalmából a gazdasági-társadalmi átalakulás különböző jelenségeinek statisztikai megismerési módszereivel és a rendelkezésre álló adatok elemzésével foglalkozó, valamint e jelenségek múltját és várható alakulását bemutató tanulmányok elkészítésére.

A beérkezett pályaműveket, a felkért szaklektorok írásos véleményének figyelembevételével, a Szerkesztőbizottság tagjaiból alakult bírálóbizottság értékelte.

A fent említett két jubileumi alkalmon túl a pályázat kiírásának indítéka és célja volt, hogy ezúton is alkotói és publikálási lehetőséghez juttassa a statisztikai szakma mindazon képviselőit, akik az átalakulás nemegyszer megnövekedett számú és új típusú feladatai közepette és ezeken túl, a mindennapokból kiemelkedve, esetleg kiegészítő tanulmányokat folytatva el kívánnak mélyedni egy-egy szakmai probléma alaposabb megismerésében, és számot kívánnak adni elért eredményeikről. A folyóirat Szerkesztőbizottsága tehát e pályázattal a statisztikai tudományos alkotótevékenységre is buzdítani kívánt, ezzel is érvényre juttatva és erősítve a folyóirat szakmáiműhelyjellegét.

E szándékok és hangok tizenöt pályázónál találtak visszhangra, akik összesen tizenegy pályamunkát küldtek be. (Két tanulmány kettős, illetve négyes társszerzőségben született.) A pályázók zöme a Központi Statisztikai Hivatal dolgozói köréből került ki, a „külső” pályázók közül egy közgazdász egyetemi hallgató, három kutató intézeti dolgozó volt. A vidéki igazgatóságokat Szabolcs-Szatmár-Bereg megye szerzőgárdája képviselte.

A dolgozatok tematikáját illetően egyértelmű gazdaságstatisztikai főlény érvényesült. Ezen belül túlnyomórészt elemzéstípusú munkák érkeztek, a módszertant két pályázat állította vizsgálódása középpontjába.

A pályázatok közül négy azonos témakörrel, a munkaerő-statisztika különböző kérdésével foglalkozott. Elmondhatjuk, hogy a munkaerő-téma feldolgozása szép sikert aratott, hiszen e dolgozatok közül került ki a pályázatok első és második helyezettje.

Az „Aktivitás” jellegű pályázat alapos és érdekesen megírt képet nyújt a munkanélküli-

ség mérésének, megfigyelésének magyarországi múltbeli megoldásairól, a nemzetközi ajánlásokon alapuló jelenlegi mérési módszerekről, sőt a közelmúltban lezajlott, legfrissebb reprezentatív munkaerő-felvételt is részletesen ismerteti a rendelkezésre álló első adatok közrebocsátásával együtt.

Az „Emberi tényező” jellegű dolgozat különleges erénye az általában gazdaságstatisztikai problémaként jegyzett munkaerő-struktúra kérdéskörének társadalomstatisztikai megvilágítása, szemlélete. Fontos és tanulságos az írásnak az a gondolata, melyben a szerző feltárja a magyar munkaerő-állomány egészségi helyzetének és iskolázottságának jellemzőit.

A világgazdaság területére enged betekintést az „Egységben az erő?” jellegű pályázat, mely a faktoranalízis és a klaszter-elemzés módszerét alkalmazva, 11 változó felhasználásával csoportosít 24 különböző gazdasági fejlettségű országot. Három faktor — az ún. extern expozíció, illetve erőnlét, a nyitottság és a dinamizmus faktorok — szerint vizsgálja az egyes országok világgazdasági helyzetét és viselkedését az 1960-as és az 1980-as években. A tanulmány érdekes kísérlet egy olyan elemzési mód kidolgozására, mely képes alaposan feltárni a különböző gazdasági fejlettségű országok viselkedését és ennek következményeit a világgazdasági terepen.

A többi dolgozat tematikai változatosságát mutatja, hogy megtalálható közöttük a mezőgazdasági statisztika történeti áttekintése, jelen- és jövőbeli feladatait elemző munka épp úgy, mint a napjainkban igen időszerű kérdést, az iparban és az építőiparban zajló szervezeti átalakulást elemző, bőséges adatanyagot felvonultató tanulmány; avagy egy megye társadalmi-gazdasági válsághelyzetét leíró, monografikus igényű munka mellett az egész ország gazdasági-társadalmi fejlettségének 10 éves alakulását egyetlen összevont mutató segítségével nyomon kísérni kívánó, tömör, összefoglaló írás is.

Az ünnepélyes eredményhirdetésre 1992. január 31-én került sor, ahol *dr. Vukovich György*, a Központi Statisztikai Hivatal elnöke adta át a díjakat, melyeket a bírálóbizottság az alábbi pályaműveknek ítelt oda:

I. díj (25 000,— Ft) „Aktivitás” jellegű pályamű, szerzője: *Csaba Erika*, a KSH főelőadója; a dolgozat címe: A munkanélküliség mérésének statisztikai módszerei Magyarországon;

II. díj (15 000,— Ft) „Emberi tényező” jellegű pályamű, szerzője: *Molnárné Venyige Júlia*, ny. tud. főmunkatárs; a dolgozat címe: A munkaerő-struktúra fontosabb jellemzői az 1980—90-es évek fordulóján;

III. díj (10 000,— Ft) „Egységben az erő?” jellegű pályamű, szerzője: *Gáspár Tamás*, a Budapesti Közgazdaság-tudományi Egyetem 5. éves hallgatója; a dolgozat címe: Egységben az erő? Adalékok a makroökonómiai magatartásformák vizsgálatához.

További három pályamű a bírálóbizottság írásos dicséretét, illetve elnöki dicséretre való felterjesztését nyerte el. Ezek a következők:

— az „Anonymus” jellegű pályamű, szerzője *Késedi Ferenc*, a KSH osztályvezetője; a dolgozat címe: A magyar munkaerőpiac néhány jellemzője;

— az „1895-Guildford” jellegű dolgozat, szerzője *Laczkó Sándorné*, a KSH osztályvezető-helyettese; a dolgozat címe: Gondolatok a mezőgazdasági statisztika múltjáról, jelenéről és jövőjéről;

— a „Szorítóban” jellegű pályamű szerzőgárdájának tagjai: *dr. Hajdú Bertalanné* osztályvezető, *Dajka János* főszerkesztő, *Filep Gyuláné dr. Nagy Éva* csoportvezető, *Malakucziné Póka Mária* csoportvezető, valamennyien a KSH Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei Igaz-

gatóság munkatársai; a dolgozat címe: Gazdaságiválság-jelenségek Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében.

Vukovich György elnök az ünnepélyes díjátadáson zárószavában a Központi Statisztikai Hivatal, a Statisztikai Szemle Szerkesztőbizottsága és Szerkesztősége nevében is valamennyi pályázónak köszönetet mondott a részvételért, és kifejezte abbéli reményét, hogy ezt a felelevenített hagyományt ápolni fogják, és így alkalom adódik arra, hogy a jelenleginél nagyobb számban és magasabb szakmai színvonalon fogalmazódjanak meg a magyar statisztikai gyakorlat és tudomány legfontosabb kérdéseivel kapcsolatos kutatások eredményei.

A jutalmazott pályaművek teljes (avagy részleges) publikálására fokozatosan kerül sor abban a reményben, hogy a pályázat anyagának megismerése ösztönözzön és segíteni fogja a statisztikai munkát.

V. L. M.

MAGYAR SZAKIRODALOM

INOTAI ANDRÁS:

A MŰKÖDŐTŐKE
A VILÁGGAZDASÁGBAN*

Kossuth Könyvkiadó–Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest. 1989. 236 old.

A szerző által „kopernikuszi” fordulatnak tekintett szemléletváltást leíró könyvet ajánlunk az olvasó figyelmébe. Az ezzel a jelzővel minősített jelenséget Inotai András könyvének Elméleti megközelítések című I. fejezetében fogalmazza meg: „A nemzetközi gazdasági kapcsolatok a legutóbbi másfél évtizedben több szempontból is minőségi változáson mentek keresztül, és jelentőségük egyértelműen nőtt valamennyi nemzetgazdaság növekedési–strukturális–műszaki–versenyképességi paramétereit tekintve: a gyorsan alkalmazkodóknál, illetve az ütemet diktálóknál pozitív értelemben, elősegítve általános fejlődésüket; a nem vagy megkésve és rosszul alkalmazkodóknál ellenkező előjellel, fokozódó világgazdasági kiszorulásban, marginalizálódásban jelentkezve. Az új minőség egyik kovásza, katalizátora minden kétséget kizáróan a nemzetközi direkt tőke-mozgások voltak.” (14. old.)

* A Magyar Tudományos Akadémia Tudományos Minősítő Bizottsága által 1991. szeptember 6-án rendezett nyilvános vitaülésen Inotai András disszertációját benyújtott könyvének vitája alapján a bírálóbizottság egyhangúan javasolta, hogy a szerzőnek ítéljék oda a közgazdaságtudomány doktora címet.

Azzal teljes mértékben egyet lehet érteni, hogy az 1970-es évek elején, közepén bekövetkezett bizonyos fordulat, az azonban szerintem vitatható, hogy „kopernikuszi” lett volna. Ennek eldöntéséhez két történeti tényre hívom fel a figyelmet.

Az egyik, hogy az erre vonatkozó széles körű irodalom szerint a nemzetközi tőkeáramlás már a XVIII., de főleg a XIX. században a kapitalizmus kialakulásának egyik jelentős tényezője volt. Úgy gondolom, hogy elegendő, ha itt csak a történelmi Magyarország dualizmus korabeli gazdasági fellendülésére utalok. Az első világháború előtt Magyarország államadósága körülbelül 7 milliárd korona volt, ami meghaladta az ország akkori nemzeti jövedelmét. Az állam ezeket a pénzeket meghatározott fejlesztési, főleg infrastrukturális, elsősorban vasútépítési célokra vette fel, igaz ugyan, hogy rögzített kamatokra, de konkrét beruházások finanszírozására. Véleményem szerint ezek a kölcsönök is működőtőkének tekinthetők, ha nem is pontosan a mai értelemben, nem is beszélve arról, hogy akkoriban a világ kétharmada gyarmat volt, és az ide befektetett pénzek a szó szoros értelmében „működőtőkék” voltak.¹

¹ Lásd például: *Berend T. Iván–Szuha Miklós*: A tőkés gazdaság története Magyarországon, 1848–1944. Szerk.: *Pach Zsigmond Pál*. Tankönyvkiadó. Budapest. 1986. 380 old.

II. díj (15 000,— Ft) „Emberi tényező” jellegű pályamű, szerzője: *Molnárné Venyige Júlia*, ny. tud. főmunkatárs; a dolgozat címe: A munkaerő-struktúra fontosabb jellemzői az 1980—90-es évek fordulóján;

III. díj (10 000,— Ft) „Egységben az erő?” jellegű pályamű, szerzője: *Gáspár Tamás*, a Budapesti Közgazdaság-tudományi Egyetem 5. éves hallgatója; a dolgozat címe: Egységben az erő? Adalékok a makroökonomiai magatartásformák vizsgálatához.

További három pályamű a bírálóbizottság írásos dicséretét, illetve elnöki dicséretre való felterjesztését nyerte el. Ezek a következők:

— az „Anonymus” jellegű pályamű, szerzője *Késedi Ferenc*, a KSH osztályvezetője; a dolgozat címe: A magyar munkaerőpiac néhány jellemzője;

— az „1895-Guildford” jellegű dolgozat, szerzője *Laczkó Sándorné*, a KSH osztályvezető-helyettese; a dolgozat címe: Gondolatok a mezőgazdasági statisztika múltjáról, jelenéről és jövőjéről;

— a „Szorítóban” jellegű pályamű szerzőgárdájának tagjai: *dr. Hajdú Bertalanné* osztályvezető, *Dajka János* főszerkesztő, *Filep Gyuláné dr. Nagy Éva* csoportvezető, *Malakucziné Póka Mária* csoportvezető, valamennyien a KSH Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei Igaz-

gatóság munkatársai; a dolgozat címe: Gazdaságiválság-jelenségek Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében.

Vukovich György elnök az ünnepélyes díj-átadáson zárószavában a Központi Statisztikai Hivatal, a Statisztikai Szemle Szerkesztőbizottsága és Szerkesztősége nevében is valamennyi pályázónak köszönetet mondott a részvételért, és kifejezte abbéli reményét, hogy ezt a felelevenített hagyományt ápolni fogják, és így alkalom adódik arra, hogy a jelenleginél nagyobb számban és magasabb szakmai színvonalon fogalmazódjanak meg a magyar statisztikai gyakorlat és tudomány legfontosabb kérdéseivel kapcsolatos kutatások eredményei.

A jutalmazott pályaművek teljes (avagy részleges) publikálására fokozatosan kerül sor abban a reményben, hogy a pályázat anyagának megismerése ösztönözzön és segíteni fogja a statisztikai munkát.

V. L. M.

MAGYAR SZAKIRODALOM

INOTAI ANDRÁS:

A MŰKÖDŐTŐKE
A VILÁGGAZDASÁGBAN*

Kossuth Könyvkiadó–Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest. 1989. 236 old.

A szerző által „kopernikuszi” fordulatnak tekintett szemléletváltást leíró könyvet ajánlunk az olvasó figyelmébe. Az ezzel a jelzővel minősített jelenséget Inotai András könyvének Elméleti megközelítések című I. fejezetében fogalmazza meg: „A nemzetközi gazdasági kapcsolatok a legutóbbi másfél évtizedben több szempontból is minőségi változáson mentek keresztül, és jelentőségük egyértelműen nőtt valamennyi nemzetgazdaság növekedési–strukturális–műszaki–versenyképességi paramétereit tekintve: a gyorsan alkalmazkodóknál, illetve az ütemet diktálóknál pozitív értelemben, elősegítve általános fejlődésüket; a nem vagy megkésve és rosszul alkalmazkodóknál ellenkező előjellel, fokozódó világgazdasági kiszorulásban, marginalizálódásban jelentkezve. Az új minőség egyik kovásza, katalizátora minden kétséget kizáróan a nemzetközi direkt tőke-mozgások voltak.” (14. old.)

* A Magyar Tudományos Akadémia Tudományos Minősítő Bizottsága által 1991. szeptember 6-án rendezett nyilvános vitaülésen Inotai András disszertációját benyújtott könyvének vitája alapján a bírálóbizottság egyhangúan javasolta, hogy a szerzőnek ítéljék oda a közgazdaságtudomány doktora címet.

Azzal teljes mértékben egyet lehet érteni, hogy az 1970-es évek elején, közepén bekövetkezett bizonyos fordulat, az azonban szerintem vitatható, hogy „kopernikuszi” lett volna. Ennek eldöntéséhez két történeti tényre hívom fel a figyelmet.

Az egyik, hogy az erre vonatkozó széles körű irodalom szerint a nemzetközi tőkeáramlás már a XVIII., de főleg a XIX. században a kapitalizmus kialakulásának egyik jelentős tényezője volt. Úgy gondolom, hogy elegendő, ha itt csak a történelmi Magyarország dualizmus korabeli gazdasági fellendülésére utalok. Az első világháború előtt Magyarország államadósága körülbelül 7 milliárd korona volt, ami meghaladta az ország akkori nemzeti jövedelmét. Az állam ezeket a pénzeket meghatározott fejlesztési, főleg infrastrukturális, elsősorban vasútépítési célokra vette fel, igaz ugyan, hogy rögzített kamatokra, de konkrét beruházások finanszírozására. Véleményem szerint ezek a kölcsönök is működőtőkének tekinthetők, ha nem is pontosan a mai értelemben, nem is beszélve arról, hogy akkoriban a világ kétharmada gyarmat volt, és az ide befektetett pénzek a szó szoros értelmében „működőtőkék” voltak.¹

¹ Lásd például: *Berend T. Iván–Szuha Miklós*: A tőkés gazdaság története Magyarországon, 1848–1944. Szerk.: *Pach Zsigmond Pál*. Tankönyvkiadó. Budapest. 1986. 380 old.

A másik, hogy megítélésem szerint – a működőtökének ez a „fordulata” inkább egy sajátos világgazdasági korszakváltás következménye volt és nem a világgazdasági játékszabályok szerves fejlődésének eredménye. Inkább az 1973–1974-es és az 1979–1980-as ásványi alapanyagok és féltermékek, főleg pedig az energia-hordozók árrobbanását tekinthetjük a világgazdaság „kopernikuszi” fordulatának, amely fenekestül felforgatta a gazdálkodás feltételeit, és az új feltételek a nemzetközi tőkemozgások új formáit és irányát kényszerítették ki.

Az Elméleti aggályok – gyakorlati tapasztalatok című II. fejezet több szempontból is részletezi a nemzetközi tőkével kapcsolatos „aggályokat, félelmeket és ellenérveket”. Csokorba köti azt a nem is kevés ellenérvet, ellenérzést, amely ellenzi a külföldi tőke térhódítását: „Összefoglalóan: a külföldi tőke végső soron kizsákmányolást erősít, a fogadó ország gazdasági és politikai függetlenségét veszélyezteti, ami a politikai önállóságot a XX. század közepén elért országokban friss élményanyaggal telítődik, hiszen a gyarmati múlt öröksége még nagyon kísért.” (21. old.)

Ezt követően azonban e fejezet tézisszerűen felsorolja a közvetlen külföldi beruházások előnyeit, és egyértelműen úgy foglal állást, hogy a fogadó ország számára többszörösen előnyös a külfölditőke-befektetés.

Az egész könyvet az érvek és ellenérvek szembeállítása jellemzi. Ez nemcsak olvasmányosabbá teszi a mondanivalót, hanem azt is bemutatja, hogy egy-egy témában mennyire sokszínűek a vélemények és az álláspontok.

A III. fejezet a világméretű működőtőke-áramlás statisztikai vizsgálatával foglalkozik. (E fejezet rövidített változatban, A közvetlen külföldi tőkebefektetések egyes jellemzői és meghatározói címmel megjelent a *Statisztikai Szemle* 1989. évi 5. számában.) Teszi ezt a szerző annak ellenére, hogy már a Bevezetésben utalt arra, hogy „...a nemzetközi működőtőke-áramlás tényleges volumene jóval nagyobb (egykes becslések szerint akár kétszeresen is nagyobb) annál, mint amit a nemzetközi statisztikák kimutatnak.” (7. old.) A nagyságrendeket érzékelteti az az adatsor, amely szerint a világméretű közvetlen tőkeberuházás 1960-ban még csak 66, 1988-ban viszont már 1000 milliárd dollárt ért el, ami a világkereskedelem körülbelül 36 százalékának felelt meg.

A legnagyobb tőkebefektetők változatlanul az Egyesült Államok és Nagy-Britannia (1986-ban a világ összes külfölditőke-állományának kerekén 57 százaléka az ő tulajdonukban volt).

Alig tíz év alatt Japán megkétszerezte külföldi befektetéseit, de részesedése még így is kevesebb mint 10 százalék. Ugyanakkor változatlan, sőt növekvő arányú az Egyesült Államokban, és a jelentős növekedés ellenére az egésznek még mindig csak egyötöde a fejlődő világban befektetett tőke.

A IV. fejezet a külföldi működőtőke néhány nemzetgazdasági hatását vizsgálja. Elsőként azt mutatja be, hogy a külföldi tőke milyen hatással van a fogadó ország gazdasági növekedésére. Összegezésként megállapítja, hogy: „...az a tapasztalati tény fogadható el, hogy 10-15 milliárd dolláros tőkeáramlás képes általában 1 százalékos növekedésgyorsítást kiváltani a fejlődő országok egészében.” (73. old.)

A külföldi tőkének természetesen a fejlődő országok beruházásaiban van a legfontosabb szerepe, a legtöbb fejlett ipari országban az összes beruházás 15-25 százalékának ez a forrása. Ugyanakkor ez az arány jó néhány fejlődő országban 50-60, sőt 75 százalék is, itt elsősorban a külfölditőke-befektetésekből létesített üzemek idézik elő a termelékenység növekedését. (Szingapúrban 92 százalékát.)

A külföldi munkaerőről Inotai azt állapítja meg, hogy „A külföldi tőke munkaerőpiaci szerepében ezért nem a mennyiségi, hanem a minőségi elemeket kell hangsúlyoznunk.” (83. old.)

Fontosságának megfelelően hosszasan részletezi a szerző a külföldi technológiatranszfert: „...a külföldi tőke nemcsak technikát hordoz, hanem strukturális hatékonyságot is: a külföldi tulajdonú cégek számos országban nagyobb hatékonysággal dolgoznak, mint a hazaiak.” (86. old.) „Valamennyi ezzel kapcsolatos tanulmány egyetért abban, hogy a külföldi tőke a fogadó közeg átlagánál magasabb hányadban hordoz technológiai-műszaki-vezetési ismereteket; és abban is, hogy a tőke technika-közvetítő funkciója a gazdaság egészére közvetlen és közvetett formában egyaránt hatást gyakorolt.” (84. old.)

Végül pedig a külföldi tőkének az exportra és a devizamérlegre gyakorolt hatását vizsgálja a szerző. Megállapítja: „Ma szinte valamennyi, működőtőkét importáló országra igaz az alapvető összefüggés, hogy a külföldi tőke jóval nagyobb szerepet játszik a (feldolgozó-ipari) kivitelben, mint a fogadó ország (ipari) beruházásaiban, foglalkoztatottsági szintjében vagy (ipari) termelésében.” (89. old.) Az exportorientáció sikere érdekében azonban ennek kell alárendelni az egész gazdaságpolitikát, mert a legrafináltabb exportösztönző sem se-

gít a problémákon, sőt, sok esetben még tovább mélyíti őket, és újabb és újabb gazdasági torzulásokhoz vezet.

Az V. fejezet részletesen elemzi azt a fordulatot, amely „gyökeres változásokat hozott a külföldi tőke szerepének megítélésében”. Itt utal a szerző az olajáremelésre, amely 1982-ben hitelválságot okozott, és amelynek következménye a jelzett fordulat. „... úgy látták, hogy a hitelek hosszú távon és jelentősen kedvezőbb keretfeltételek és következmények mellett lesznek képesek a működőtőke kiszorítására, helyettesítésére. Ezt a filozófiát alapjaiban rázta szét a hitelválság és az ennek folyamánként kibontakozó külső forrásszűke, amelyben kopernikuszi kényszerfordulatként kellett visszanyúlni a működőtőkére mint igen fontos finanszírozási forrásra.” (103. old.) 1988-ban ugyanis a fejlődő világ adósságállománya 1230 milliárd dolláros rekordszintet ért el, de 1975 és 1985 között az ideirányuló direkt tőkekivitel hányada 20 százalékról 10 százalék alá csökkent.

A szerző a közvetlen külföldi tőkebefektetések hitelfelvétellel szembeni előnyeit felsorolva, összefoglalva megállapítja: „... a fejlődő országok alig egy-másfél évtized leforgása alatt átértékelték a nemzetközi tőke kizsákmányoló funkcióját. Ebben a folyamatban kétségkívül a hitel- és adósságválság adta a döntő lökést, ez közvetítette a sokkhatást, de az átértékelés szükségességének igazi hátterét a világgazdaságban zajló, sőt felgyorsult sokoldalú változások jelentik.” (105. old.) A fejezet két utolsó alfejezete a nemzetközi tőke tulajdonosi és finanszírozási kérdéseivel foglalkozik. Megállapítja, hogy: „A termelési folyamatok természete (összetettsége, összeépülése egy vertikális láncolattal stb.) és az alkalmazott technika jellege (kizárólagos, érett, elterjedt vagy utánzott, illetve utánozható) ... meghatározza a külföldi tőketulajdon mértékét.” (130. old.)

A Válaszok és változatok az új helyzetben című VI. fejezettel kapcsolatban érdemes megemlíteni, hogy bőségesen találunk benne utalásokat a magyar helyzetre. Ezek közül kiemelném az adósságcsere (debt equity swap), amely évek óta vitatott kérdés Magyarországon. A lényege, hogy az eladósodott ország adósságainak bizonyos részét „áruba” bocsátják a nemzetközi pénz- (tőke-) piacon, névértékénél kisebb (jóval kisebb) árfolyamon. Az adósságok árfolyamát ma már több szakfolyóirat is közli. Inotai 1989–1990-re idéz néhány példát: Kolumbia adósságát 80-88, Chilét 66-70, Brazíliaét körülbelül 60, Mexikóét

52-54, Peruét vagy Bolíviáét viszont alig 8-10 százalékért veszik meg. (Több jelzés szerint a magyar adósság „árfolyama” 70 százalék körüli.) Az így megvásárolt adósságot az új tulajdonos az adós országban hivatalos árfolyamon váltja át hazai valutára, és a pénzből ott valósítanak meg beruházásokat. Az adósságcsere nehezen indult, de összege ma már 10 milliárd dollárra becsülhető. A szerző rávilágít ezen eljárás előnyeire és hátrányaira, de a töprengő elemzés után elég egyértelmű az állásfoglalása: „Szélesebb gazdasági előnyöket is ígér azonban, mint minden, hatékonyságot megcélzó beruházás: ellentétben a hitellel, nem a lakossági vagy éppen a közületi fogyasztást ösztönzi, hanem a felhalmozást: technológiát, vezetési szakismeretet hoz az országba, exportpiacokat teremt, munkaerőt alkalmaz, sőt a növekvő termelésen keresztül még a költségvetés adóbevételeit is növeli.” (149. old.)

Külön foglalkozik a szerző az ellenkező előjelű tőkemozgással: a „tőkemeneküléssel”. Erre a negatív tőkemozgatásra érdemes odafigyelni, hiszen a magyar nemzetgazdaság is szenvedő alanya volt, amikor jó egy milliárd dollár „menekült” ki innen Ausztriába.

A könyv leghosszabb alfejezete a Változások a külföldi tőke szabályozásában címmel részletezi az egyre liberálisabb szabályokat, a sokféle és bővülő körű kedvezményeket. Ezt a részt elsősorban az illetékes hatóságok figyelmébe ajánlom, bár a szerző szerint a külföldi beruházások szabályozása Magyarországon ma már meglehetősen kedvező a tőkeimportőrök számára. Erről a könyv Magyarország és a külföldi tőke című részében olvashatunk többet. Számos meglehetősen akadályra hívja fel a szerző a figyelmet: „Volt olyan eset, amikor egy vállalatnak 402 engedélyt és 276 elvi jóváhagyást kellett beszereznie.” (313. old.)

A világgazdasági kihívásra adott válaszok között Inotai, mint e rész címe is mutatja, „átmeneti megoldásnak” tekinti a „szabadövezeteket.”

Melyik ország ne szabályozná külkereskedelmét, egész gazdálkodását ezernyi előírással? Évtizedek óta alig-alig mozdult el a holtpontról az Általános Vámtarifa és Kereskedelmi Egyezmény (GATT). A Közös Piac 1992-re sok száz olyan szabályt akar feloldani, amely így vagy úgy korlátozza az áruk és szolgáltatások, a pénz- és a tőke, a munkaerő és a technika szabad áramlását. De még a szerző szerint is egyik legliberálisabbnak tekintett gazdaságban, az Egyesült Államokban is vannak még jócskán szabad gazdasági övezetek.

Nem csoda – véleményem szerint –, ha a tőke keresi azokat a lehetőségeket, amelyek révén e szabályok egy részétől, a legnagyobb akadályoktól megszabadulhat. Lényegében ezt fejtegeti, sőt bizonyítja Inotai is, de a végkövetkeztetése nem egyértelműen pozitív.

Szabad övezetek létesítésére ösztönöznek:

- munkaerő-felszívó hatása van;
- vezetési ismereteket ad át;
- fellendíti a gazdaságot;
- javítja a nemzeti tőke pozícióját;
- védi a hazai termelést;
- erőteljes exportnövekedést jelent;
- növekvő hazai beszállításokra nyújt lehetőséget;
- kedvezőbb nemzetközi hitelfelvételeket biztosít;
- a nemzetközi adósság egy részét is lehet vele törleszteni;
- alacsonyabbak a termelési, főleg a bérköltségek;
- széles körűek az adó- és vámkedvezmények.

„Ugyanis az övezetben a termelés egyrészt területen kívüli feltételek mellett folyik, másrészt azonban részét képezi az ország kivitelének (a statisztika így tartja számon). Vagyis mindazon előnyöket élvezheti, amelyek az adott országot a nemzetközi kereskedelemben megilletik.” (222. old.)

A teljesség kedvéért a szerző felsorolja az ellenérveket, de hozzát teszi „...amennyiben a felsorolt ellenérvek súlyosak lennének, úgy nem lehetne megfigyelni napjainkban a különleges övezetek gyors ütemű elterjedését szerte a világon.” (224. old.)

Érződik ugyan a szerző állásfoglalásának némi bizonytalansága, de a végső véleményalkotást az olvasóra bízta. Mivel e sorok szerzőjének évek óta kedvenc témája a szabad övezetek létesítése, hadd idézzem a záró részt: „Bár a különleges övezetek a világgazdasági, főleg pedig a fogadó gazdaság és a világgazdaság közötti kapcsolatokban meglévő feszültségek, ellentmondások feloldására jöttek létre, igazi, de úgy is fogalmazhatunk, ideális megoldást csak az a gazdasági környezet jelenthetne, amelyben különleges övezetek és sajátos szabályozások nélkül is megfelelően mozoghatna többek között a tőke mint termelési tényező is. Ezt az állapotot a világ belátható időn belül nem fogja elérni; ... A különleges övezetek a tőkéért folyó nemzetközi verseny egyik fő terepévé váltak az utóbbi évtizedben. Gazdasági sikerei, viszonylag korlátozott társadalmi feszültségei jövőbeni gyors terjedésüket valószínűsítik. Ehhez a jelenlegi nemzetközi kereskedelmi keretek és a világgazdaság erősödő de-regulációja nemcsak jó feltételeket kínálnak, de pótlólagos impulzusokat is kölcsönözhetnek.” (227. old.)

A Gazdaságpolitikai igazodás című részt szintén inkább az illetékes (gazdaság-) politikusoknak, a gazdasági diplomáciának ajánlom, mert átfogó, makrogazdasági gondolkodásra készítet. Általános igazságokat tartalmaz, amelyeket azonban a „vezetésnek” valóban jól át kell gondolnia. Itt csak néhány általános „jókívánságra” hívnám fel a figyelmet:

- a gazdaság ne legyen „exportorientált”, hanem „nyitott a világpiacon”;
- speciális ösztönzők helyett „világpiacon-konform” gazdaságpolitikát;
- bonyolult tőkebecsalogatási jogszabályok helyett vonzó „gazdasági kereteket”;
- a külföldi befektetők a következő „lépcsők” kialakulása után jelennek meg az országban: 1. magas import, 2. ennek hazai termeléssel való helyettesítése, 3. export;
- nem az a fontos, hogy minél több tőkét, technikát, műszaki ismereteket importáljunk, hanem az, hogy azokat minél hatékonyabban használjuk fel;
- a bedolgozásra különösen alkalmas kis- és középvállalati szférát határozottabban kell támogatni;
- virágzó hazai vállalkozások tömegét kell létrehozni;
- magas szintű infrastruktúra, pénzügyi szolgáltatás, bankhálózat, tőzsde kell;
- stabil konvertibilis nemzeti valuta;
- magasan képzett és fegyvermezett munkaerő, színvonalas tudományos infrastruktúra, beruházási biztonság, politikai és társadalmi stabilitás, biztonságos energiarendszer, megnyugtató életszínvonal, nyelvtudás stb.

Mindezt – nagyon egyetértve a szerzővel – a következő rövid mondattal lehet összegezni: „Összefoglalva: a tőkevonzás sikere nem a jól-rosszul megfogalmazott tőketörvénytől, hanem annak a fogadó közegnek, gazdaságnak az általános működési feltételeitől függ, amelybe a külföldi tőke beleágyazódik.” (331. old.)

Inotai András körülbelül 1989 közepén adta könyvét nyomdába, az utolsó levonatot pedig 1989 szeptemberében korrigálta. Ezt követően: „A Közép- és Kelet-Európában végbement drámai politikai változások mindenütt szabad utat adtak a külföldi tőke beáramlásának”. Ez az idézet már a szerző doktori értekezésének téziseiből való. A tézisekben Inotai röviden értékeli az 1990–1991. évek főbb tapasztalatait. Magyarország helyzetét derűlátóan ítéli meg: „Amennyiben a gazdasági feltételek kedvezően alakulnak, és a térség politikai stabilitása fenntartható lesz, úgy a nemzetközi tőkével való erőteljesebb együttműködés nem egyszerűen a gazdasági modernizáció egyik eszköze lehet, hanem partnerválasztási és hatalmpolitikai szerepre is szert tehet. (Mármint Magyarország – Ny. A.) Ez pedig lényegesen hozzájárulhat egy új, világgazdaságilag sem elhanyagolható növekedési centrum kialakulásához Közép-Európában.”

Dr. Nyilas András

SZEMÉLYI HÍREK

Széchenyi-díj. A Köztársaság elnöke 1992. március 15-én *dr. Fügedi Erik* történésznek, címzetes egyetemi tanárnak, a *Statisztikai Szemle* Szerkesztőbizottsága tagjának a magyar középorkutatás terén végzett munkásságáért, a

legfrissebb nemzetközi eredmények, módszerek, megközelítések átültetéséért, eddig elhanyagolt kutatási területek (egyház történet) műveléséért Széchenyi-díjat adományozott.

SZERVEZETI HÍREK – KÖZLEMÉNYEK

Sajtótájékoztató. *Dr. Vukovich György*, a Központi Statisztikai Hivatal elnöke 1992. február 20-án tájékoztatta a sajtó munkatársait a magyar gazdaság és társadalom 1991. évi fejlődésének főbb jellemzőiről és az 1992. évi januári létminimumösszegekről.

Tudományos ülészak Párizsban. Franciaország Népelességtudományi Kutató Intézete (Institut National d' Etudes Demographiques – INED) 1992. január 31-én tudományos ülészakot rendezett *Roland Pressat* professzornak, az Intézet osztályvezetőjének nyugállományba vonulása alkalmából.

Az ülészak megnyitásként *Gérard Calot* professzor, az INED igazgatója és *Massimo Livi-Bacci* professzor, a Nemzetközi Népelességtudományi Unió (International Union for the Scientific Study of Population – IUSSP) átadták *Roland Pressat* professzornak a *Population* c. folyóirat ez alkalomra szerkesztett és publikált különszámát.

Az ülészakon Magyarországot *Valkovics Emil*, a demográfiai tudomány doktora, a KSH Népelességtudományi Kutató Intézet tudományos tanácsadója képviselte.

Magyar statisztikusok tanulmányai külföldi folyóiratokban. Az ENSZ Európai Gazdasági Bizottságának *Statistical Journal* c. folyóirata 1991. évi 3–4. számában közli *Szilágyi György* és *Vadnai Tibor* „Reshaping the statistical service in accordance with changing socio-economic conditions” (A statisztikai szolgálat átalakítása

a társadalmi-gazdasági feltételek változásával) c. tanulmányát.

*

A Journal of Official Statistics c. svéd statisztikai folyóirat 1991. évi 4. száma *Szilágyi György* „Cluster analyses in international comparison” (A klaszteranalízis nemzetközi összehasonlításban) c. tanulmányát közli.

*

A Prágában megjelenő *Statistika* c. folyóirat 1992. évi 1. száma ismerteti *Végyvári Jenő*: Az új magyar statisztikai törvény koncepciója című, a *Statisztikai Szemle* 1991. évi 6. számában (413–425. old.) megjelent tanulmányát.

Angliai tanulmányúton jártak 1991. november 24. és 30. között a Központi Statisztikai Hivatal szakemberei: *Helt Ferenc* elnökhelyettes, *Kertészné Gérecz Eszter*, a KSH Számítógéppont igazgatója és *Kollár Zoltánné*, a KSH főosztályvezető-helyettese. Útjuk során a decentralizált angol statisztikai rendszer három intézményébe: a Központi Statisztikai Hivatalba, a Vám- és Pénzügyőrségbe, valamint a Munkaügyi Minisztériumba látogattak el. A tapasztalatcsere során tanulmányozták az angol külkereskedelmi statisztikát, a munkanélküliségi statisztikát, az adatgyűjtések központi irányításának kérdését, a számítógépes feldolgozás lehetőségeit, valamint az angol Központi Statisztikai Hivatal Sajtóosztályának munkáját.

A *Demográfia* c. folyóirat 1991. évi 1—2. számának Tanulmányok című rovata közli a Népesedés és népesedéspolitika című, 1991. szeptember 26—27-én tartott tudományos konferencia anyagát. *Klinger András*: Magyarország demográfiai helyzete Európában; *Vukovich György*: Magyarország népesedéspolitikája; *Kamarás Ferenc*: A születési mozgalom és a termékenység alakulása az 1980-as években; *Csernák Józsefné*: Házasság és család; a demográfiai változások újabb irányvonalai és összefüggései; *Gárdos Éva*: Terhesek és csecsemők egészségügyi és demográfiai vizsgálata; a terhes nők adatai; *Katona Imre*: A családi viszonyok alakulása (Első gyermeküket váró családok szociológiai vizsgálata); *Pongrácz Tiborné—S. Molnár Edit*: Serdülőkori terhességek; *Sztesenko, V. Sz.*: A termékenységi problémák és a népesedéspolitika hatékonysága Ukrajnában; *Miltényi Károly*: A népesség egészségi állapota; demográfiai társadalmi-kulturális és életmódbeli összefüggések; *Ajkay Zoltán*: Az asztma bronchiák epidemiológiai adatainak jelentősége; *Duba Jenő*: Szív- és agyi események előfordulása a nemzetközi MONICA vizsgálat budapesti központjában; *Paksy András*: Az egészségesen és a fogyatékoság nélkül leélt évek várható száma Magyarországon; *Szilárd István—Sümei Gyöngyi*: Területi-társadalmi és időbeli különbségek a szív- és érrendszeri megbetegedések kockázati tényezőiben; *Lakiza-Szacsuk, N. N.—Omeljanec, N. I.*: A csernobili katasztrófa társadalmi-demográfiai következményei Ukrajnában; *Hablicsek László*: A népesség korösszetételének átalakulása, a kezelés problémái; *Szegő Szilvia*: A munkanélküliség szocio-demográfiai összefüggései — avagy miként is lehetne munkahelye annak, akinek még munkája sincs; *Káposztás Ferenc*: A magyar népesedéspolitika eszközeinek hatékonyságáról, nemzetközi vetületben; *Dányi Dezső*: Néhány észrevétel a népesedéspolitikával kapcsolatban; *Fóti János*: A munkanélküliség demográfiai jellemzői a lakossági felvételek tükrében (1949—1990); *Kapitány Gabriella*: Munkavállalási aktivitás és szülői szerepvállalás; *Frey Mária*: Részmunkaidős foglalkoztatás és a családi-munkavállalói szerep összehangolása; *Cseh-Szombathy László*: Zárzó.

A Figyelőben a Népesedési Kutatások Alapítvány Alapító Okiratát, valamint *Valkovics Emilnek* a Louvaini Katolikus Egyetem Demográfiai Intézete 1991. évi Nemzetközi Chaire Quetelet Szemináriumáról és *Hablicsek László*nak az 1991. október 14—18-án Wiesbanden-

ben tartott német—lengyel—magyar háromoldalú demográfiai találkozóról írt ismertetését olvashatjuk.

Az Irodalom rovat a külföldi könyvek és folyóiratcikkek ismertetését közli, és folyóirat-szemlével zárul.

*

A *Demográfia* 1991. évi 3—4. számának Tanulmányok rovata *Józan Péter*: A halandóság néhány jellegzetessége Magyarországon az 1980-as években; *Jerzy Z. Holzer*: A demográfiai helyzet Lengyelországban és ennek hatása a népesedéspolitikára; *Kamarás Ferenc*: A termékenység alakulása a népesedéspolitikai intézkedések tükrében; *Pongrácz Tiborné—S. Molnár Edit*: Családtervezés, gyermekvállalás, ideális gyermekszám a sokgyermekes anyák körében; *Jitka Rychtaříková—Dagmár Dzurková*: A csehszlovákiai halandóság földrajzi különbségei. Az ökológiai és társadalmi változók hatása c. tanulmányokat tartalmazza.

A Közlemények rovatban kapott helyet *Valkovics Emil*: Az öregedés elemzése a nyers népmozgalmi arányszámok és a népmozgalmi eseményeket átélők átlagos életkorának függvényében és *dr. Kovacsics József*: a Történeti Statisztikai Helységnévtár című írása.

A Figyelőben *dr. Csernák Józsefné* az 1991. október 21—25-én Párizsban tartott Európai Népesedési Konferenciáról és *Hablicsek László* az 1991. november 27—29-én Luxemburgban tartott Emberi erőforrások Európában a 21. század fordulóján című nemzetközi konferenciáról írt ismertetését olvashatjuk.

A Dokumentumok a magyar demográfia múltjából című rovat a Magyar Statisztikai Társaság keretében 1990-ben újjáalakult Demográfiai Szakosztály elődje által 1947-ben rendezett két vitautlás jegyzőkönyvét közli. E két vitautlás az ország demográfiai helyzetével és népesedéspolitikájával, valamint a második világháború népesedésre gyakorolt hatásaival foglalkozott.

A Statisztikai módszerek sorozatban a KSH Könyvtár és Dokumentációs Szolgálat *dr. Marton Ádám*: A reprezentatív felvételek megbízhatósága című dolgozatát jelentette meg. A kiadvány a reprezentatív felvételek néhány módszertani kérdésével, a mintavételi hiba és a nem mintavételi hiba problémájával foglalkozik.

(*Dr. Marton Ádám*: A reprezentatív felvételek megbízhatósága. KSH Könyvtár és Dokumentációs Szolgálat. Budapest. 1991. 119 old.)

KÜLFÖLDI STATISZTIKAI IRODALOM*

A STATISZTIKA ÁLTALÁNOS ELMÉLETE ÉS MÓDSZERTANA

BISGAARD, S.:

A MÉRNÖKÖK STATISZTIKAI KÉPZÉSE

(Teaching statistics to engineers.) — *The American Statistician*. 1991. 4. sz. 274—283. p.

A mérnöki munka sokrétű (legalább négy típust különböztetnek meg: gépészmérnök, villamosmérnök, építészmérnök és vegyészmérnök), de vannak e területeken általánosan előforduló kérdések is. Ezek a statisztika szempontjából az adatgyűjtés és az adatelemzés. Ilyen értelemben nem az a kérdés, hogy alkalmazzák-e a statisztikát — hiszen enélkül ezek a tevékenységek gyakorlatilag nem folytathatók —, hanem az, hogy helyesen alkalmazzák-e azt. Azok a mérnökök, akik megfelelő statisztikai képzésben részesültek, valószínűleg hatékonyabb munkát végeznek. A szerző az egyetemi oktatás és a mérnököknek tartott tanfolyamok tanterveit és tapasztalatait ismerteti.

Véleménye szerint a féléves alapfokú statisztikai képzés célja az, hogy felkeltse a mérnökök érdeklődését a statisztika iránt. Alapvetően a statisztikai „érzék” (statistical intuition) kell kialakítani a hallgatókban. Például miért van szükség páronkénti összehasonlításra, miért közeledik a mintanagyság növelésével a t -eloszlás a normáloszláshoz stb. A statisztika tanításakor arra is rá lehet ébreszteni a szakembereket, hogy egy problémára több megoldás is létezik, vagy hogy „minden modell rossz, de néhány használható” (*Box*).

Az egyetemi oktatásban a szerző általában az adott mérnöki problémából indul ki, amihez bemutatja a megfelelő statisztikai eljárásokat és a szükséges statisztikai gondolkodásmódot.

Ilyen kérdés lehet a gyártásszervezés, a minőségellenőrzés vagy új termék kifejlesztése során a prototípus kipróbálása.

Konkrét példája a következő. Bevisz az órára egy általuk készített papír helikoptert, ami a továbbfejlesztett termék prototípusát hivatott bemutatni, és éppen kipróbálásra kerül. A magasból többször ledobja azt, és méri a földet érés idejét. A kapott különböző értékeket grafikonon ábrázolja, majd bevezeti a szóródás, az átlag és az átlagos eltérés fogalmát. Minden statisztikai fogalom bevezetése heurisztikus, intuitív alapon történik, amiből a hallgatók megérik, mit is jelentenek ezek a fogalmak a napi munkájukkal kapcsolatban.

A kísérlet folytatásaként bemutatja azt az adatsort, amelyet az előző napon egy másik helikopter mérésénél kaptak. A hallgatóknak arra a kérdésre kell felelniük, hogy különbözik-e a két modell. Ezzel kapcsolatban bevezeti az induktív következtetés, a kísérleti elrendezés, az adatelemzés és a variancia-analízis fogalmát. A helikopter térbeli jellemzőinek (hosszúság, szélesség, a légcsavar mérete stb.) megváltoztatásánál fellépő hatások értékelése kapcsán mutatja be a faktoranalízist. A papír helikopterekkel végzett kísérletek során olyan gondolat is felvetődhet, hogy nem is a repülési idő a legfontosabb jellemző, hanem esetleg a gép repülési stabilitása. Más szóval rá lehet világítani arra, hogy a kísérletnek váratlan tanulsága is lehet, ami majd további kísérlet kiindulópontjául szolgál.

A hallgatók házi feladatot is kapnak. Ez gyakran a mérnök és az ügyfél találkozásának

* A *Statisztikai Szemle* 1962. júliusi számától kezdődően a „*Statisztikai Irodalmi Figyelő*”-ben a külföldi statisztikai könyvek és folyóiratcikkek ismertetését havonta közli.

A *Külföldi statisztikai irodalom* egyes fejezetein belül az anyag általában könyv- és folyóiratcikk-ismertetésekre tagolódik. (Ezeket * választja el egymástól.) Az ismertetések szerzők, illetve ahol szerző nincs, a címek betűrendjében következnek egymás után.

szituációs problémáit tárgyalja. Például az ügyfél adatokkal szolgál, és véleményt, szaktanácsot kér ezzel kapcsolatban. A feladat megoldása olyan felismerés is lehet, hogy további adatokat kell bekérni (mert hiányosak voltak, esetleg nem megbízhatók, gyanúsak a szélsőértékek). A házfeladatban esetenként valódi szakvéleményt kell kidolgozni. A zavaros tanácskérő levél olyan feladat elé állíthatja a hallgatót, hogy neki kell kitalálnia, mi is a feladat, ami megint csak valós probléma a gyakorlatban.

A félév végére a hallgatóknak csoportmunkában egy szabadon választott kísérletet kell elvégezniük, és értékelést kell készíteniük erről. A többiek ezt véleményezik, és ennek során a szóbeli kommunikálást is gyakorolják. (A kísérlet megválasztásához tájékoztatásul és nem megismétlendő példaként korábbi hallgatók témaválasztásairól listát adnak.)

Az egyhetes (4 és fél napos), rendszerint kihelyezett tanfolyamokon, csak a legfontosabb kérdésekkel lehet foglalkozni. Ilyenkor nem adnak házfeladatot, viszont igénybe lehet venni a munkahelyi részlegeket a kísérletekkel kapcsolatos számításokhoz, a tervezéshez és az elemzéshez. A statisztikai feladatok számítógépes megoldása a helyi számítógéppark sokirányú felhasználásának lehetőségére is felhívja a figyelmet. Amennyiben ez eredményes volt, az esti órákban az érdeklődőknek lehetőséget nyújtanak a számítógépes kísérlettervezéssel és adatelemzéssel kapcsolatos ismereteik bővítésére és elmélyítésére. Az ilyen tanfolyamok végén kérdőíven véleményt kérnek a résztvevőktől, amit a további tanfolyamoknál hasznosítanak.

A hosszabb időtartamú — féléves és esetenként szünetet beiktató — kihelyezett tanfolyamokon is a gyakorlati használaton keresztül oktatják a statisztikát. A példákat a résztvevők tényleges problémái közül és nem kézikönyvekből választják. Ez több oktatásszervezési nehézséget jelent, amit a szerző jelez, de nem tárgyal. A tanfolyam tantervének kialakításába az adott vállalat vezetőit is bevonják. A vezetők megjelennek a tanfolyam beindításánál, és segítségüket a későbbiekben is kérik, ha szükség van rá.

Egy csoportban körülbelül 20 fővel foglalkoznak. A statisztikai módszereket nem általános bevezető keretében, hanem a tárgyalt gyakorlati probléma kapcsán ismertetik. A módszereknek az általános statisztikai elmélet és gondolkodás keretében való elhelyezésére a tanfolyam második felében kerül sor. Az

előadó azt kéri a résztvevőktől, hogy hozzák el az órákra az általuk gyártott termékeket, s ezekre építi rá a megfelelő statisztikai módszerek bemutatását. Nagymértékben növeli a résztvevők aktivitását, ha a tanfolyam végén készített beszámolójuk a vállalati vezetők elé kerül, és ezt már az elején tudomásukra hozzák.

(Ism.: Szász Kálmán)

LÜÜS, H.-P.—CHLUMSKY, J.:

AZ EURÓPAI STATISZTIKUSOK SZAKKÉPZÉSE

(Training europäischer Statistiker.) — *Wirtschaft und Statistik*. 1991. 10. sz. 667—670. p.

Az európai egységes belső piac létrehozásához az Európai Közösség tagországainak statisztikai módszereit és rendszerét közelebb kell hozni egymáshoz. Ezáltal ugyanis mind a nemzetgazdasági, mind a társadalomstatisztikai adatok jobban összehasonlíthatókká válnak. A feladat megoldásához az érdekelt országokban dolgozó statisztikusokat a megfelelő irányba kell képezni, illetve továbbképezni. E fő célt szolgálja az Európai Statisztikusok Szakképzésének Programja, mely az Európai Közösség mellett az Európai Szabadkereskedelmi Övezet államaira és — a bekövetkezett változások eredményeként — a kelet-európai országokra is kiterjeszhető.

A program megfelelő oktatási formák segítségével kívánja a nemzeti statisztikai rendszerek egymáshoz való közelítését előmozdítani. Ezen felül szervezett, de nem hivatalos jellegű vitafórumot is biztosíthat, mely lehetővé tenné az alkalmazott módszerek összehasonlítását, egyeztetését. A statisztikusok ily módon megismerhetnék a más országokban kifejlesztett újabb módszereket, eszközöket is, továbbá ösztönzést kaphatnának új eljárások kidolgozására.

Első lépésként olyan továbbképzési formákat kívánnak kialakítani, amelyek a megfelelő kérdések gyakorlati megoldásával lennének egybekötve. Ezeknél tehát a munkán keresztül való tanulás elve érvényesülne. A továbbiakban adatbank létrehozását is tervezik, amely tájékoztatna az Európai Közösség keretében induló posztgraduális tanfolyamokról.

Az 1991/92. évi oktatási program során elsősorban a statisztikai hivatalok azon tudományos képzettségű munkatársait képezik, akiknél a problémák gyakorlati megoldásának képessége európai látókörrrel párosul. A tanfo-

szituációs problémáit tárgyalja. Például az ügyfél adatokkal szolgál, és véleményt, szaktanácsot kér ezzel kapcsolatban. A feladat megoldása olyan felismerés is lehet, hogy további adatokat kell bekérni (mert hiányosak voltak, esetleg nem megbízhatók, gyanúsak a szélsőértékek). A házi feladatban esetenként valódi szakvéleményt kell kidolgozni. A zavaros tanácskérő levél olyan feladat elé állíthatja a hallgatót, hogy neki kell kitalálnia, mi is a feladat, ami megint csak valós probléma a gyakorlatban.

A félév végére a hallgatóknak csoportmunkában egy szabadon választott kísérletet kell elvégezniük, és értékelést kell készíteniük erről. A többiek ezt véleményezik, és ennek során a szóbeli kommunikálást is gyakorolják. (A kísérlet megválasztásához tájékoztatásul és nem megismétlendő példaként korábbi hallgatók témaválasztásairól listát adnak.)

Az egyhetes (4 és fél napos), rendszerint kihelyezett tanfolyamokon, csak a legfontosabb kérdésekkel lehet foglalkozni. Ilyenkor nem adnak házi feladatot, viszont igénybe lehet venni a munkahelyi részlegeket a kísérletekkel kapcsolatos számításokhoz, a tervezéshez és az elemzéshez. A statisztikai feladatok számítógépes megoldása a helyi számítógéppark sokirányú felhasználásának lehetőségére is felhívja a figyelmet. Amennyiben ez eredményes volt, az esti órákban az érdeklődőknek lehetőséget nyújtanak a számítógépes kísérlettervezéssel és adatelemzéssel kapcsolatos ismereteik bővítésére és elmélyítésére. Az ilyen tanfolyamok végén kérdőíven véleményt kérnek a résztvevőktől, amit a további tanfolyamoknál hasznosítanak.

A hosszabb időtartamú — féléves és esetenként szünetet beiktató — kihelyezett tanfolyamokon is a gyakorlati használaton keresztül oktatják a statisztikát. A példákat a résztvevők tényleges problémái közül és nem kézikönyvekből választják. Ez több oktatásszervezési nehézséget jelent, amit a szerző jelez, de nem tárgyal. A tanfolyam tantervének kialakításába az adott vállalat vezetőit is bevonják. A vezetők megjelennek a tanfolyam beindításánál, és segítségüket a későbbiekben is kérik, ha szükség van rá.

Egy csoportban körülbelül 20 fővel foglalkoznak. A statisztikai módszereket nem általános bevezető keretében, hanem a tárgyalt gyakorlati probléma kapcsán ismertetik. A módszereknek az általános statisztikai elmélet és gondolkodás keretében való elhelyezésére a tanfolyam második felében kerül sor. Az

előadó azt kéri a résztvevőktől, hogy hozzák el az órákra az általuk gyártott termékeket, s ezekre építi rá a megfelelő statisztikai módszerek bemutatását. Nagymértékben növeli a résztvevők aktivitását, ha a tanfolyam végén készített beszámolójuk a vállalati vezetők elé kerül, és ezt már az elején tudomásukra hozzák.

(Ism.: Szász Kálmán)

LÜÜS, H.-P.—CHLUMSKY, J.:

AZ EURÓPAI STATISZTIKUSOK SZAKKÉPZÉSE

(Training europäischer Statistiker.) — *Wirtschaft und Statistik*. 1991. 10. sz. 667—670. p.

Az európai egységes belső piac létrehozásához az Európai Közösség tagországainak statisztikai módszereit és rendszerét közelebb kell hozni egymáshoz. Ezáltal ugyanis mind a nemzetgazdasági, mind a társadalomstatisztikai adatok jobban összehasonlíthatókká válnak. A feladat megoldásához az érdekelt országokban dolgozó statisztikusokat a megfelelő irányba kell képezni, illetve továbbképezni. E fő célt szolgálja az Európai Statisztikusok Szakképzésének Programja, mely az Európai Közösség mellett az Európai Szabadkereskedelmi Övezet államaira és — a bekövetkezett változások eredményeként — a kelet-európai országokra is kiterjeszhető.

A program megfelelő oktatási formák segítségével kívánja a nemzeti statisztikai rendszerek egymáshoz való közelítését előmozdítani. Ezen felül szervezett, de nem hivatalos jellegű vitafórumot is biztosíthat, mely lehetővé tenné az alkalmazott módszerek összehasonlítását, egyeztetését. A statisztikusok így módon megismerhetnék a más országokban kifejlesztett újabb módszereket, eszközöket is, továbbá ösztönzést kaphatnának új eljárások kidolgozására.

Első lépésként olyan továbbképzési formákat kívánnak kialakítani, amelyek a megfelelő kérdések gyakorlati megoldásával lennének egybekötve. Ezeknél tehát a munkán keresztül való tanulás elve érvényesülne. A továbbiakban adatbank létrehozását is tervezik, amely tájékoztatna az Európai Közösség keretében induló posztgraduális tanfolyamokról.

Az 1991/92. évi oktatási program során elsősorban a statisztikai hivatalok azon tudományos képzettségű munkatársait képezik, akiknél a problémák gyakorlati megoldásának képessége európai látókörrrel párosul. A tanfo-

lyamok kiegészítenék az egyetemen szerzett elméleti tudást és a nemzeti statisztikai szolgálatban szerzett gyakorlati ismereteket.

A kutatást öt témakörben teszik lehetővé:

- alkalmazott statisztika;
- informatika;
- vezetési ismeretek;
- statisztikai politika;
- európai integráció.

A rendezvényeknek három típusa különböztethető meg:

- egy-két hetes tanfolyamok egyetemet végzett fiatal szakemberek számára, amelyek előadásokból és gyakorlatból tevődnek össze;
- legfeljebb egy hétig terjedő időtartamra munkacsoportok jönnek létre, amelyek döntően gyakorlati munkát és esettanulmányokat végeznek;
- 2-4 napos szemináriumok, amelyek a vezetők közötti tapasztalatcseréhez biztosítanak keretet.

A tanfolyamokat, a munkacsoportokat és a szemináriumokat az Európai Közösséghez tartozó különböző államokban szervezik meg, többnyire angol, francia vagy német nyelven, egyes esetekben azonban olasz, spanyol és holland nyelvű képzésre is lehetőség nyílik. A résztvevők száma általában 10 és 40 fő között ingadozik. A különböző képzési formákba rendszerint több (maximálisan 15) ország képviselői kapcsolódtak be. Az Európai Közösség körén kívüli országok közül Svédország és Svájc, továbbá a közép- és kelet-európai térségből Magyarország részéről mutatkozott nagyobb érdeklődés. (Ez utóbbi 18 jelentkezővel az élen jár.)

Néhány meghirdetett tanfolyamra és más képzési formára viszonylag kevesen jelentkeztek. Ebben — a nyelvi nehézségek mellett — a téma speciális jellege is szerepet játszott.

A továbbiakban erősíteni kell a kapcsolatot az Európai Közösség körén kívül álló országokkal. Külön említést érdemel Közép- és Kelet-Európa statisztikusainak képzési problémája. Nyilvánvaló, hogy e körben a képzés tartalmának el kell térnie a más országoknál bevált gyakorlattól, azokat az ismereteket kell oktatni, amelyek nélkülözhetetlenek a piacgazdaság igényeinek megfelelő hivatalos statisztika kiépítéséhez. Az 1992/93. évtől kezdve a közép-kelet-európai országok részére speciális programot kívánnak biztosítani. Ennek keretében az adott országokban szerveznek tanfolyamokat, s ezek időtartama a szokásosnál hosszabb lesz. E tanfolyamok feltehetően kettős haszonnal járnak majd: egyrészt elősegítik, hogy a piacgazdaság kialakítására törekvő országok statisztikusai mielőbb képesek legye-

nek az új helyzetben megkövetelt feladatok magasabb szintű ellátására, másrészt az oktatók is tapasztalatot szereznek.

Az oktatási programok tervezésénél mérlegelni kell az 1992/93. tanévet követő időszak várható szükségleteit is. Középtávon, vagyis az 1995/96. évvel záródó időszakban a képzésbe bekapcsolódók számát évenkénti 550-ről 850-re kellene növelni. Ezzel egyidejűleg bővíteni kell az együttműködést az Európai Közösség és az Európai Szabadkereskedelmi Övezet között. A kelet-európai országokban folytatni kell a külön képzési programot, de emellett ebből a térségből néhány résztvevőt a normál programokba is be lehet már vonni. Az egész képzési rendszernek nyitottabbá kell válnia a tudományos intézmények és a magángazdaság felé.

Az anyagi korlátok miatt a rendezvények száma csak mérsékelten növelhető. Ezért elsősorban ezek hatékonyságát célszerű növelni, aminek egyik lényeges eszköze a megfelelő résztvevők kiválasztása. Figyelembe kell venni olyan tényezőket, mint például a kielégítő nyelvtudás vagy az anyag elsajátításához szükséges előképzettség.

Tankönyvek írását is tervezik a rendszeres kurzusok hallgatói részére. E tankönyveket bolti árusítás útján a szélesebb nyilvánosság számára is hozzáférhetővé kívánják tenni.

A továbbképzés tartalmát már az 1992/93. tanévtől kezdve a következő témákkal bővítik:

- az indexszámítások elmélete és gyakorlata;
- bevezetés a többváltozós analízisbe;
- a panelfelvételek elmélete és alkalmazása;
- a távinterjú módszerei;
- a felvételek mérési hibái;
- a belkereskedelmi statisztika hasznosításának módszerei.

A szemináriumok keretében feldolgozható témáknak még nincs végleges terve, az alábbiak jöhetnek szóba:

- a minőségellenőrzés a statisztikában;
- az összehangolt környezeti statisztika az Európai Közösségen belül;
- a statisztikai politika stratégiai.

Az EUROSTAT e képzési rendszere logikusan egészíti ki a Német Szövetségi Statisztikai Hivatal belső továbbképzési programját. A Szövetségi Statisztikai Hivatal a továbbiakban koordinálhatná Németországban azon szervezési feladatokat, amelyek az Európai Közösség statisztikai programjával kapcsolatosan felmerülnek.

(Ism.: Fóti János)

SMITH, T. M. F.:

UTÓLAGOS RÉTEGZÉS

(Post-stratification.) — *The Statistician*. 1991. 3. sz. 315—323. p.

Az utólagos rétegzés lényege az, hogy bizonyos külső információk alapján — a reprezentatív felvétel végrehajtása után — viszonylag homogén csoportokat alakítanak ki. A külső információ (cenzus, mikrocenzus, adminisztratív nyilvántartás) azt jelenti, hogy ismert az említett csoportok súlya, nagysága, elemszáma.

Az utólagos rétegzéssel ritkán foglalkozik a szakirodalom. A megjelent publikációk szerzői nem annyira a minta torzítottságának (nemválaszolás) kiegyenlítését, a standardizálást, az utólagos ellenőrzéseket, azaz általában a minta újrasúlyozását helyezik figyelmük középpontjába, hanem inkább a becslések pontosságának növelését. E cikk a torzítás csökkentésének módzataival foglalkozik, kitérve az újrasúlyozás felhasználási lehetőségeit.

Egyszerű véletlen mintavételt feltételezve valamely \bar{y} átlag becslése egy n elemű mintából akkor lesz torzítatlan, ha az utólagos rétegek \bar{y}_k átlagait a tényleges $N_{k/N}$ súlyokkal átlagoljuk. Amennyiben viszont a minta $n_{k/n}$ arányait alkalmazzuk, akkor a becslés torzított lesz. A torzítottság fogalma technikai kérdés, és az eloszlásokra vonatkozó feltételektől függ, ami a mintavételi hibára is vonatkozik. Ha lakossági felvételek mintájának allokációja arányos, akkor — a szerző szerint — a becslés szinte eredménytelen. Intézmények, gazdasági tevékenységet végzők esetében viszont igen, s ez a magyarázata annak, hogy az ilyen felvételeknél széles körben alkalmazzák is. Más szavakkal ez azt jelenti, hogy adott n elemű minta mellett a feltételes és feltétel nélküli eloszlások alapján kiszámított konfidencia-intervallumok nem azonosak.

Komplex mintavételi tervek estén az utólagos rétegek kialakítása után tekintettel kell lenni arra, hogy mekkora volt azok kiválasztási

valószínűsége. Az utólagos rétegek esetében ez a szokásos, a valószínűségekkel súlyozott összesítéshez vezet. Ez a sokszor *Hajek* után elnevezett becslés különbözik a *Horvitz és Thompson* által alkalmazott becsléstől.

Az utólagos rétegzést a regressziós becslés speciális esetének is lehet tekinteni, ahol a segédváltozó a rétegeképző ismérv.

Az utólagos rétegzésnek feltétele az $N_{k/N} = W_h$ rétegsúlyok ismerete. Ha nem ismerjük a súlyokat, csak bizonyos U_h becslésüket, akkor az U_h -k segítségével kapott becslés már torzított lesz, s a torzítás mértéke a $W_h - U_h$ különbségtől függ. Mivel a súlyok általában valamilyen régebbi cenzusból vagy regiszterből származnak, így azok pontatlansága kétséggé teheti az utólagos rétegzés alkalmazhatóságát. Ez valószínű probléma, s anélkül, hogy jelentőségét túlbecsülnék, újabb kutatásokra van szükség.

Az utólagos rétegzés célja tehát a szerző szerint nemcsak a becslések pontosságának a mintavételi hiba nagyságával történő csökkentése, hanem bizonyos torzítások kiküszöbölése is. A lefedés hiányosságairól és a meghiusulások problémáiról külön kell szólni. A nemválaszolók megoszlását ugyanis nem ismerjük. Ha például olyan feltételezéssel lehetne utólagosan rétegezni, hogy a nemválaszolók rétegeken belüli megoszlása már véletlennek tekinthető, akkor a megfelelő felszorzással kiküszöbölhető lenne az ebből adódó torzítás. Az utólagos rétegek (x) képzése nem független a vizsgált változóktól (y).

Összefoglalásában a szerző hangsúlyozza, hogy az utólagos rétegzés szerepe a társadalomstatistikában nem jelentős, míg az intézményi adatgyűjtéseknél jó eredménnyel alkalmazható. Komplex mintavételi terveknél célszerűbb a feltételes valószínűségi következtetések helyett a modelleken alapuló megközeledést választani. Az alkalmazott feltételezések érvényességét gondosan meg kell határozni.

(Ism.: *Marton Ádám*)

GAZDASÁGSTATISZTIKA

DANIEL, D.:

A GAZDASÁGSTATISZTIKA FEJLESZTÉSE
AZ EGYESÜLT KIRÁLYSÁGBAN(Improvements to economic statistics: A progress report.) — *Statistical News*. 1991. 94. sz. 5—11. p.

A nyolcvanas évek második felében egyre több kritikai megjegyzés hívta fel a figyelmet

az Egyesült Királyságban azokra a jelentős eltérésekre, amelyeket a bruttó hazai termék különböző módon számított mutatói között észleltek. Igen nagyok voltak például a megmagyarázatlan különbségek a külkereskedelmi szférában, főleg a fizetésimérleg-számításoknál. Döntéshozói körökben emellett bizonytalanságot okoztak az előzetes becslésekkel meg-

SMITH, T. M. F.:

UTÓLAGOS RÉTEGZÉS

(Post-stratification.) — *The Statistician*. 1991. 3. sz. 315—323. p.

Az utólagos rétegzés lényege az, hogy bizonyos külső információk alapján — a reprezentatív felvétel végrehajtása után — viszonylag homogén csoportokat alakítanak ki. A külső információ (cenzus, mikrocenzus, adminisztratív nyilvántartás) azt jelenti, hogy ismert az említett csoportok súlya, nagysága, elemszáma.

Az utólagos rétegzéssel ritkán foglalkozik a szakirodalom. A megjelent publikációk szerzői nem annyira a minta torzítottságának (nemválaszolás) kiegyenlítését, a standardizálást, az utólagos ellenőrzéseket, azaz általában a minta újrasúlyozását helyezik figyelmük középpontjába, hanem inkább a becslések pontosságának növelését. E cikk a torzítás csökkentésének módzataival foglalkozik, kitérve az újrasúlyozás felhasználási lehetőségeit.

Egyszerű véletlen mintavételt feltételezve valamely \bar{y} átlag becslése egy n elemű mintából akkor lesz torzítatlan, ha az utólagos rétegek \bar{y}_k átlagait a tényleges $N_{k/N}$ súlyokkal átlagoljuk. Amennyiben viszont a minta $n_{k/n}$ arányait alkalmazzuk, akkor a becslés torzított lesz. A torzítottság fogalma technikai kérdés, és az eloszlásokra vonatkozó feltételektől függ, ami a mintavételi hibára is vonatkozik. Ha lakossági felvételek mintájának allokációja arányos, akkor — a szerző szerint — a becslés szinte eredménytelen. Intézmények, gazdasági tevékenységet végzők esetében viszont igen, s ez a magyarázata annak, hogy az ilyen felvételeknél széles körben alkalmazzák is. Más szavakkal ez azt jelenti, hogy adott n elemű minta mellett a feltételes és feltétel nélküli eloszlások alapján kiszámított konfidencia-intervallumok nem azonosak.

Komplex mintavételi tervek estén az utólagos rétegek kialakítása után tekintettel kell lenni arra, hogy mekkora volt azok kiválasztási

valószínűsége. Az utólagos rétegek esetében ez a szokásos, a valószínűségekkel súlyozott összesítéshez vezet. Ez a sokszor *Hajek* után elnevezett becslés különbözik a *Horvitz és Thompson* által alkalmazott becsléstől.

Az utólagos rétegzést a regressziós becslés speciális esetének is lehet tekinteni, ahol a segédváltozó a rétegeképző ismérv.

Az utólagos rétegzésnek feltétele az $N_{k/N} = W_h$ rétegsúlyok ismerete. Ha nem ismerjük a súlyokat, csak bizonyos U_h becslésüket, akkor az U_h -k segítségével kapott becslés már torzított lesz, s a torzítás mértéke a $W_h - U_h$ különbségtől függ. Mivel a súlyok általában valamilyen régebbi cenzusból vagy regiszterből származnak, így azok pontatlansága kétséggé teheti az utólagos rétegzés alkalmazhatóságát. Ez valószínű probléma, s anélkül, hogy jelentőségét túlbecsülnék, újabb kutatásokra van szükség.

Az utólagos rétegzés célja tehát a szerző szerint nemcsak a becslések pontosságának a mintavételi hiba nagyságával történő csökkentése, hanem bizonyos torzítások kiküszöbölése is. A lefedés hiányosságairól és a meghiusulások problémáiról külön kell szólni. A nemválaszolók megoszlását ugyanis nem ismerjük. Ha például olyan feltételezéssel lehetne utólagosan rétegezni, hogy a nemválaszolók rétegeken belüli megoszlása már véletlennek tekinthető, akkor a megfelelő felszorzással kiküszöbölhető lenne az ebből adódó torzítás. Az utólagos rétegek (x) képzése nem független a vizsgált változóktól (y).

Összefoglalásában a szerző hangsúlyozza, hogy az utólagos rétegzés szerepe a társadalomstatistikában nem jelentős, míg az intézményi adatgyűjtéseknél jó eredménnyel alkalmazható. Komplex mintavételi terveknél célszerűbb a feltételes valószínűségi következtetések helyett a modelleken alapuló megközeledést választani. Az alkalmazott feltételezések érvényességét gondosan meg kell határozni.

(Ism.: *Marton Ádám*)

GAZDASÁGSTATISZTIKA

DANIEL, D.:

A GAZDASÁGSTATISZTIKA FEJLESZTÉSE
AZ EGYESÜLT KIRÁLYSÁGBAN(Improvements to economic statistics: A progress report.) — *Statistical News*. 1991. 94. sz. 5—11. p.

A nyolcvanas évek második felében egyre több kritikai megjegyzés hívta fel a figyelmet

az Egyesült Királyságban azokra a jelentős eltérésekre, amelyeket a bruttó hazai termék különböző módon számított mutatói között észleltek. Igen nagyok voltak például a megmagyarázatlan különbségek a külkereskedelmi szférában, főleg a fizetésimérleg-számításoknál. Döntéshozói körökben emellett bizonytalanságot okoztak az előzetes becslésekkel meg-

határozott főbb jövedelmi, illetve kiadási adatok gyakori, esetenként igen számottevő korrekciói is.

A helyzet javítására tett első kormányzati lépésnek az 1989. áprilisban közzétett, ún. Pickford-jelentés tekinthető, amely a nemzetgazdasági számlarendszert érintő számos módszertani javaslaton kívül alapvető változtatásokat javasolt a statisztikai szolgálat országos rendszerében is. Ennek nyomán az Egyesült Királyságban 1989 júliusában új, kibővített Központi Statisztikai Hivatalt hoztak létre.

A vállalati megfigyelések komplex felülvizsgálata keretében a Kereskedelmi és Ipari Minisztérium új, kötelező havi értékesítési adatgyűjtéseket vezetett be 1989 nyarán, egyidejűleg jelentősen szűkítve a feldolgozóipari értékesítés negyedévenkénti termékfigyeléseit. Ezzel a feldolgozóipar havi megfigyeléseinek aránya 43 százalékról 72 százalékra nőtt, ami számottevően javította az előzetes közzétételek minőségét.

Az új Központi Statisztikai Hivatal a gazdasági fejlődés pontosabb méréséhez elsősorban a negyedéves adatgyűjtéseket fejlesztette, egyrészt számos, addig „fehér foltnak” számító terület bevonásával, másrészt korábbi önkéntes adatszolgáltatások kötelezővé tételével. Az új negyedéves megfigyelések, a teljes gazdasági szférát és az 1985. évi GDP-arányokat tekintve, közel 10 százalékkal voltak kiterjedtebbek.

Fejlesztésekre főleg a növekvő fontosságú szolgáltatási szférában volt szükség, ahonnan 1990-ben már a nemzetgazdaság összes kibocsátásának mintegy kétharmada származott. 1991. I. negyedévétől a szolgáltatási tevékenységek 36 csoportjában vezettek be új, az összes értékesítésre vonatkozó, kötelező negyedéves megfigyeléseket, mindenekelőtt a közúti szállítás, a magánoktatás, az egészségügyi magánellátás és az üzleti szolgáltatások körében. A deflátor árindexek számítását javító új ár-megfigyelésekre *többek között az autóbussz-közlekedés, a közúti teherszállítás és a tisztítási szolgáltatások területén került sor.

Megkülönböztetett figyelmet fordítottak a készletszámítások fejlesztésére, mivel ezek eredményei a termelési mutatókon kívül fontos szerepet játszanak a felhalmozási ráfordítások és a hazai szükségletek meghatározásánál is. 1990 szeptemberében kötelező negyedéves megfigyelést vezettek be a termelői készletek alakulásáról. A jelentések száma mintegy ötszörösre nőtt a korábbi hasonló témájú önkéntes adatszolgáltatáshoz képest. A nagykereskedelmi készletek és beruházások új, kötelező

negyedéves felmérésnek kérdőívét első alkalommal 1991. márciusban küldték meg az adatszolgáltatóknak. E felvétel elrendelése a korábbi, önkéntes mintához képest háromszorosára növelte a rendelkezésre álló jelentések számát.

A tapasztalatok szerint a gazdasági társaságok nyereségadatai rövid távon különösen nagy ingadozásokat mutatnak, s így a becsült mutatókon mindig nagy korrekciókat kellett végezni a végleges adóbevallások beérkezésekor. A Központi Statisztikai Hivatal a korábbi önkéntes adatszolgáltatás helyett negyedéves kötelező jelentést vezetett be például az Északi-tengeri ipari és kereskedelmi társaságok nyereségének alakulásáról. A magasabb reprezentáción kívül számottevő javulást várnak a nemzetgazdasági elszámolásokat jobban közelítő definíciók és a beszámolási időszakok kötelező alkalmazásának előírásától is.

A pénzügyi ágazatban a korábbi éves adatközléssel szemben 1992. I. negyedévétől a bankokra és a nem életbiztosítással foglalkozó biztosító intézetekre vonatkozóan negyedéves megfigyelést vezetnek be. Más pénzügyi körökkel szintén folynak már a tárgyalások a negyedéves adatszolgáltatás kiterjesztéséről.

A foglalkoztatottsági adatok önmagukban is fontosak, de lényeges szerepet töltenek be más számítások tényezőiként is (például az éves kereseti indexek vagy termelékenységi indexek megállapításánál, illetve az egységnyi bérköltség mérésénél). Emellett bizonyos területeken helyettesítő adatként használták e mutatókat a termelési teljesítmények alakulásának jellemzésére is (bár e szerepük a szolgáltatások értékesítési megfigyeléseinek kiterjesztése folytán ma már veszt fontosságából). A negyedéves munkaügyi adatgyűjtések munkáltatói panelen alapulnak, felülvizsgálatukra az éves munkaerő-megfigyelés, illetőleg a két-évenkénti foglalkoztatottsági census adatai alapján kerül sor. A múlt évben szükségessé vált nagy korrekciók például számottevően érintették a nemzetgazdasági elszámolások több összefoglaló mutatóját is.

Az 1989-ben végrehajtott fejlesztések első sikereként az 1989. évi foglalkoztatottsági census eredményei a szokásosnál hat hónappal korábban álltak rendelkezésre. A revíziót így az 1990. évi munkaerő-megfigyeléssel együtt lehetett elvégezni. További javulást várnak az új, negyedévenként korszerűsített foglalkoztatatói panelen alapuló, havi és negyedéves becslésektől. 1992-től az éves munkaerő-megfigyelést is negyedéves gyakoriságúvá teszik,

ami várhatóan jelentősen csökkenteni fogja a foglalkoztatottak és az önállóak adatainak eddig szükséges korrekcióit.

A szolgáltatások külkereskedelme fontos tényezője mind a fizetési mérleg, mind a bruttó hazaitermék-számításoknak. Bár 1990-ben a szolgáltatások exportja már a termékexportnak közel harmadát képviselte, feltételezhető, hogy aránya alábecsült, mert nem minden fontos cég került be a megfigyelésbe, s az új típusú szolgáltatásokat sem vonják be haladéktalanul a megfigyelt körbe. A fejlesztés során 1990. III. negyedévében új, kötelező negyedéves adatszolgáltatást vezettek be a szellemi javak után fizetett jogdíjakról (royalty) és más szolgáltatások nagyobb külkereskedelmi ügyleteiről. Ezt a kisebb ügyletek éves megfigyelése egészíti ki. Kulcsfontosságú feladatnak tekintik a szolgáltatások külkereskedelmében részt vevő cégek integrált, központi regiszterének létrehozását is.

A fizetési mérleg fontos tételét jelentik a külföldi működőtőke-beruházásokból származó bevételek. Korábban ezek negyedéves közlése önkéntes volt, s viszonylag kis mintán alapult, így a megalapozottabb éves adatok alapján 1990-től a mintát közel négyszeresre növelték, az adatszolgáltatást pedig kötelezővé tették.

A gazdaságstatisztika fejlesztésének számos terve még az előkészítési fázisnál tart, segítségükkel azonban már a közeljövőben javulásra számítanak, főleg az alábbi területeken:

— az építőipari kibocsátásnál, amely az egész gazdaságban mintegy 6 százalékos arányt képvisel, a termelés megbízhatóbb mérésén kívül fontos feladat a deflátor árindex számításának javítása is;

— a pénzügyi ügyletek belső ellentmondásainak fokozatos felderítése során további vizsgálatok szükségesek a nem jogi személyiségű vállalkozások és a különböző alapok helytelen besorolásainak tisztázásához;

— folyamatban van a gazdaságstatisztikai célokat szolgáló főbb regiszterek felülvizsgálata és lehetőség szerinti integrálása, ideértve a kapcsolatteremtést a Központi Statisztikai Hivatal üzleti regisztere és más főhatóságok hasonló célú nyilvántartási rendszerei között (például a foglalkoztatottsági, illetve a környezetvédelmi témakörökben);

— a fogyasztási ráfordítások mérése, illetve a termelőiárindex-számítások területén is jelentős fejlesztéseket terveznek;

— a gazdasági fejlődés rövid távú jelzőszámainak problémakörével több javaslat is foglalkozik, mivel az esetenként túlzottan optimista, rövid távú becslések hátrányosak lehetnek a Központi Statisztikai Hivatal hosszú távú mutatóinak szempontjából is.

Kétségtelen, hogy a már bevezetett intézkedések és az előirányzott további fejlesztések sok területen jelentősen növelik az adatszolgáltatói terheket. Ezt a hatást a Központi Statisztikai Hivatal a mintavételek optimalizálásá-

val, illetve a legkedvezőbb adatforrások feltárásával igyekeznek mérsékelni, s ennek érdekében a vállalatokkal és az érdekképviseleti szervezetekkel konzultációkat folytatott. A statisztikai adatok minőségének javítását azonban nélkülözhetetlennek ítélik mind a kormányzati szervezetek, mind az üzleti élet résztvevőinek döntései szempontjából.

(Ism.: *Tűű Lászlóné*)

SOWEY, E.—HARGREAVES, C.:

A MAKROÖKONOMETRIAI MODELLEK ELTERJEDÉSE

(Dissemination of macroeconomic models: is a new age dawning?) — *Journal of Political Modeling*. 1991. 4. sz. 599—621. p.

A tanulmány az ökonometriai modellek felhasználásával, szerkezeti és morfológiai sajátosságaikkal, a modellezés újabb eredményeinek felhasználásával foglalkozik. A szerzők a témával kapcsolatos tapasztalataikat az Egyesült Államok, az Egyesült Királyság, Kanada és Ausztrália egyes modelljeinek vizsgálata és összehasonlítása alapján szűrték le.

A fejlődés egyik tartós vonását abban látják, hogy a modellfelhasználók igényei egyre nagyobb szerepet játszanak a modell összeállításában. Ezen irányzatot 1965-ben *Edwin Kuh* egyik tanulmánya alapozta meg. Eszerint ugyanis az ökonometriai modellek fejlődésének a legfontosabb vonása éppen az, hogy a modellt ugyan ökonometriai szakemberek állítják össze, de a vizsgálandó kérdések körét és mélységét, a modell dezaggregáltsági fokát elsősorban a felhasználók igényei szabják meg. Ennek az irányzatnak a körvonalai valójában már 1965 előtt kibontakoztak, amikor is a nagyméretű, több száz változót és matematikai formában megfogalmazott összefüggést tartalmazó ökonometriai modellek még vagy csak kidolgozás alatt álltak, vagy éppen akkortájt jelentek meg könyvalakban (például a közismert Brookings-modell.) Ekkor a szaktudomány már maga mögött tudta a Tinbergen-, a Klein- és a Goldberger-féle modelleket.

Az ökonometriai modellek megjelenését a közgazdaság-tudomány, bár fenntartásokkal, de mégis nagyobb érdeklődéssel fogadta, mint a kereskedelmi—üzleti világ. Ennek oka az volt, hogy a gyakorlati közgazdászok a modelleket mindenekelelt előrejelzésre, prognóziskészítésre kívánták felhasználni. Erre a célra pedig a modell automatikus működtetése — az exogén tényezőkre tett feltételezések bizonytalansága

ami várhatóan jelentősen csökkenteni fogja a foglalkoztatottak és az önállóak adatainak eddig szükséges korrekcióit.

A szolgáltatások külkereskedelme fontos tényezője mind a fizetési mérleg, mind a bruttó hazaitermék-számításoknak. Bár 1990-ben a szolgáltatások exportja már a termékexportnak közel harmadát képviselte, feltételezhető, hogy aránya alábecsült, mert nem minden fontos cég került be a megfigyelésbe, s az új típusú szolgáltatásokat sem vonják be haladéktalanul a megfigyelt körbe. A fejlesztés során 1990. III. negyedévében új, kötelező negyedéves adatszolgáltatást vezettek be a szellemi javak után fizetett jogdíjakról (royalty) és más szolgáltatások nagyobb külkereskedelmi ügyleteiről. Ezt a kisebb ügyletek éves megfigyelése egészíti ki. Kulcsfontosságú feladatnak tekintik a szolgáltatások külkereskedelmében részt vevő cégek integrált, központi regiszterének létrehozását is.

A fizetési mérleg fontos tételét jelentik a külföldi működőtőke-beruházásokból származó bevételek. Korábban ezek negyedéves közlése önkéntes volt, s viszonylag kis mintán alapult, így a megalapozottabb éves adatok alapján 1990-től a mintát közel négyszeresre növelték, az adatszolgáltatást pedig kötelezővé tették.

A gazdaságstatisztika fejlesztésének számos terve még az előkészítési fázisnál tart, segítségükkel azonban már a közeljövőben javulásra számítanak, főleg az alábbi területeken:

— az építőipari kibocsátásnál, amely az egész gazdaságban mintegy 6 százalékos arányt képvisel, a termelés megbízhatóbb mérésén kívül fontos feladat a deflátor árindex számításának javítása is;

— a pénzügyi ügyletek belső ellentmondásainak fokozatos felderítése során további vizsgálatok szükségesek a nem jogi személyiségű vállalkozások és a különböző alapok helytelen besorolásainak tisztázásához;

— folyamatban van a gazdaságstatisztikai célokat szolgáló főbb regiszterek felülvizsgálata és lehetőség szerinti integrálása, ideértve a kapcsolatteremtést a Központi Statisztikai Hivatal üzleti regisztere és más főhatóságok hasonló célú nyilvántartási rendszerei között (például a foglalkoztatottsági, illetve a környezetvédelmi témakörökben);

— a fogyasztási ráfordítások mérése, illetve a termelőiárindex-számítások területén is jelentős fejlesztéseket terveznek;

— a gazdasági fejlődés rövid távú jelzőszámainak problémakörével több javaslat is foglalkozik, mivel az esetenként túlzottan optimista, rövid távú becslések hátrányosak lehetnek a Központi Statisztikai Hivatal hosszú távú mutatóinak szempontjából is.

Kétségtelen, hogy a már bevezetett intézkedések és az előirányzott további fejlesztések sok területen jelentősen növelik az adatszolgáltatói terheket. Ezt a hatást a Központi Statisztikai Hivatal a mintavételek optimalizálásá-

val, illetve a legkedvezőbb adatforrások feltárásával igyekeznek mérsékelni, s ennek érdekében a vállalatokkal és az érdekképviseleti szervezetekkel konzultációkat folytatott. A statisztikai adatok minőségének javítását azonban nélkülözhetetlennek ítélik mind a kormányzati szervezetek, mind az üzleti élet résztvevőinek döntései szempontjából.

(Ism.: *Tűű Lászlóné*)

SOWEY, E.—HARGREAVES, C.:

A MAKROÖKONOMETRIAI MODELLEK ELTERJEDÉSE

(Dissemination of macroeconomic models: is a new age dawning?) — *Journal of Political Modeling*. 1991. 4. sz. 599—621. p.

A tanulmány az ökonometriai modellek felhasználásával, szerkezeti és morfológiai sajátosságokkal, a modellezés újabb eredményeinek felhasználásával foglalkozik. A szerzők a témával kapcsolatos tapasztalataikat az Egyesült Államok, az Egyesült Királyság, Kanada és Ausztrália egyes modelljeinek vizsgálata és összehasonlítása alapján szűrték le.

A fejlődés egyik tartós vonását abban látják, hogy a modellfelhasználók igényei egyre nagyobb szerepet játszanak a modell összeállításában. Ezen irányzatot 1965-ben *Edwin Kuh* egyik tanulmánya alapozta meg. Eszerint ugyanis az ökonometriai modellek fejlődésének a legfontosabb vonása éppen az, hogy a modellt ugyan ökonometriai szakemberek állítják össze, de a vizsgálandó kérdések körét és mélységét, a modell dezaggregáltsági fokát elsősorban a felhasználók igényei szabják meg. Ennek az irányzatnak a körvonalai valójában már 1965 előtt kibontakoztak, amikor is a nagyméretű, több száz változót és matematikai formában megfogalmazott összefüggést tartalmazó ökonometriai modellek még vagy csak kidolgozás alatt álltak, vagy éppen akkortájt jelentek meg könyvalakban (például a közismert Brookings-modell.) Ekkor a szaktudomány már maga mögött tudta a Tinbergen-, a Klein- és a Goldberger-féle modelleket.

Az ökonometriai modellek megjelenését a közgazdaság-tudomány, bár fenntartásokkal, de mégis nagyobb érdeklődéssel fogadta, mint a kereskedelmi—üzleti világ. Ennek oka az volt, hogy a gyakorlati közgazdászok a modelleket mindenekelett előrejelzésre, prognóziskészítésre kívánták felhasználni. Erre a célra pedig a modell automatikus működtetése — az exogén tényezőkre tett feltételezések bizonytalansága

folytán — nem feltétlenül alkalmas. Időbe telt, amíg a modellfelhasználók belátták, hogy a becslés és az előrejelzés eredményei kvantitatív elemei lehetnek a gazdasági döntéshozatalnak, és ezáltal mind a makro-, mind a mikroszintű gazdasági tervezésnek. Ez a felismerés alapozta meg azt, hogy a modellt célszerű komputerezált formában a felhasználók, illetve a megrendelők számára hozzáférhetővé és kezelhetővé tenni, akik a rendelkezésre álló adatbázis és számítástechnika birtokában — a modellt készítő kutatócsoporttól függetlenül is — képesek a modell működtetésére.

A tanulmány jelentős része a szerzők tapasztalatait összegezi. Az 1970-es években általában a sok száz összefüggést és változót tartalmazó nagyméretű ökonometriai modellek kínálata jellemezte a „piacot”. Ezeket a modelleket elsődlegesen nem „kereskedelmi értékesítés” céljából készítették, a kutatóknak, kutatóintézeteknek mégis módjában állt a modellek továbbfejlesztése a felhasználók igényeinek megfelelően. A nagy teljesítményű mikroszámítógépek fokozott elterjedése lehetővé tette, hogy a modelleket a felhasználók, illetve a megrendelők saját maguk működtessék, amely a keresleti szempontok piaci érvényesülését mozgató elő. A felhasználónak kifizetődőbb, ha a modellt saját számítógépeivel maga kezeli, minthogy a modellkészítőtől esetenként megvásárolja a modellel készített előrejelzés és szimuláció eredményeit.

A szerzők a továbbiakban mind tudományos és statisztikai, mind pénzügyi szempontból a modellek elterjedésének feltételeivel, lehetőségeivel és várható következményeivel foglalkoznak. A szerzők megállapítják, hogy a modellek jövőbeli elterjesztésének sikerét leginkább a felhasználók autonómiájának biztosítása fogja előmozdítani.

A tanulmány befejező részében a szerzők négy egyesült államokbeli, öt angol, három kanadai és egy ausztráliai modell jellemzőit foglalják táblába.

(Ism: *Nyáry Zsigmond*)

STANKOVSKY, J.:

KELET-EURÓPA PÉNZÜGYI TÁMOGATÁSA

(Ansätze zu einer Osteuropa-Hilfe.) — *WIFO Monatsberichte*. 1991. 9. sz. 528—533. p.

A szerző részletesen bemutatja a kelet-európai országoknak a nyugati ipari országoktól juttatható pénzügyi támogatásokat, amelyek-

nek összege (a Szovjetuniót nem számítva) mintegy 31 milliárd dollár, s ehhez járulnak a Világbanktól, valamint a Nemzetközi Valutaalaptól (International Monetary Fund — IMF) felvehető, összesen 9 milliárd dollárnyi hitelek. Az eddig folyósított támogatás csupán 1,2 milliárd dollár, és az említett hitelek összege sem haladja meg a 2,1 milliárd dollárt.

Az 1940-es évek végén az Egyesült Államok a Marshall-tervvel segítette az európai újjáépítést, amelynek mértéke támpontul szolgál a szakértők becsléseihez. Az érintett 16 ország 1947 és 1951 között (jelentős műszaki segítség mellett) évente 3,1 milliárd dollárt (összesen 12,4 milliárd dollárt) használhatott fel az Egyesült Államok támogatásaként. Az Európai Újjáépítési Program (European Recovery Program — ERP) a hiteleket 35 éves lejáratra, 2,5 százalékos kamattal folyósította, és az első 3 évben nem kellett törleszteni. Számítások szerint a támogatott országok átlagosan éves bruttó hazai termékük (GDP) 2 százalékanak megfelelő összeghez jutottak, ezen belül Ausztria kapta a legnagyobb arányú (GDP-je 14 százalékaival egyenlő) támogatást. Ez 1947 és 1951 között az Egyesült Államok éves GDP-jének 6,5 százalékát jelentette.

A Marshall-terv teljes összege — 1989. évi árakra átszámítva — 64,4 milliárd dollár volt. Az évente 16,4 milliárd dollárnak megfelelő támogatás az Egyesült Államok, illetve Nyugat-Európa jelenlegi bruttó hazai termékének 0,3 százaléka, és nem éri el a Gazdasági Együttműködés és Fejlesztés Szervezetéhez (Organization for Economic Co-operation and Development — OECD) tartozó országok összes GDP-jének 0,1 százalékát.

A Nyugat-Európából származó, a GDP 1 százalékanak megfelelő támogatási változat szerint évente 56 milliárd (4 év alatt 224 milliárd) dollárt kapnának a kelet-európai országok, míg a GDP 1,5 százalékanak megfelelő támogatással 4 év alatt ez az összeg 338 milliárd dollár lenne.

A tőkeáramlások alsó határaként — meghatározónak tekintve a fogadó országok teherbíróképességét — egy mérsékeltebb változatot is bemutat a szerző: évi 5 milliárd dollárral számolva 4 év alatt a juttatás és a hitel összege 19,2 milliárd dollár lenne. Optimistább számítások szerint ez az összeg 4 év alatt összesen 92 milliárd (évi 23 milliárd) dollárral lenne egyenlő.

Egyes becslések a térség évi bruttó hazai terméke 2 százalékát elérő (évente 10—12 milliárd dolláros) programot tartanak szükségesnek. Az Európai Közösségek (EK) Bizottsága

folytán — nem feltétlenül alkalmas. Időbe telt, amíg a modellfelhasználók belátták, hogy a becslés és az előrejelzés eredményei kvantitatív elemei lehetnek a gazdasági döntéshozatalnak, és ezáltal mind a makro-, mind a mikroszintű gazdasági tervezésnek. Ez a felismerés alapozta meg azt, hogy a modellt célszerű komputerezált formában a felhasználók, illetve a megrendelők számára hozzáférhetővé és kezelhetővé tenni, akik a rendelkezésre álló adatbázis és számítástechnika birtokában — a modellt készítő kutatócsoporttól függetlenül is — képesek a modell működtetésére.

A tanulmány jelentős része a szerzők tapasztalatait összegezi. Az 1970-es években általában a sok száz összefüggést és változót tartalmazó nagyméretű ökonometriai modellek kínálata jellemezte a „piacot”. Ezeket a modelleket elsődlegesen nem „kereskedelmi értékesítés” céljából készítették, a kutatóknak, kutatóintézeteknek mégis módjában állt a modellek továbbfejlesztése a felhasználók igényeinek megfelelően. A nagy teljesítményű mikroszámítógépek fokozott elterjedése lehetővé tette, hogy a modelleket a felhasználók, illetve a megrendelők saját maguk működtessék, amely a keresleti szempontok piaci érvényesülését mozgató elő. A felhasználónak kifizetődőbb, ha a modellt saját számítógépeivel maga kezeli, minthogy a modellkészítőtől esetenként megvásárolja a modellel készített előrejelzés és szimuláció eredményeit.

A szerzők a továbbiakban mind tudományos és statisztikai, mind pénzügyi szempontból a modellek elterjedésének feltételeivel, lehetőségeivel és várható következményeivel foglalkoznak. A szerzők megállapítják, hogy a modellek jövőbeli elterjesztésének sikerét leginkább a felhasználók autonómiájának biztosítása fogja előmozdítani.

A tanulmány befejező részében a szerzők négy egyesült államokbeli, öt angol, három kanadai és egy ausztráliai modell jellemzőit foglalják táblába.

(Ism: *Nyáry Zsigmond*)

STANKOVSKY, J.:

KELET-EURÓPA PÉNZÜGYI TÁMOGATÁSA

(Ansätze zu einer Osteuropa-Hilfe.) — *WIFO Monatsberichte*. 1991. 9. sz. 528—533. p.

A szerző részletesen bemutatja a kelet-európai országoknak a nyugati ipari országoktól juttatható pénzügyi támogatásokat, amelyek-

nek összege (a Szovjetuniót nem számítva) mintegy 31 milliárd dollár, s ehhez járulnak a Világbanktól, valamint a Nemzetközi Valutaalaptól (International Monetary Fund — IMF) felvehető, összesen 9 milliárd dollárnyi hitelek. Az eddig folyósított támogatás csupán 1,2 milliárd dollár, és az említett hitelek összege sem haladja meg a 2,1 milliárd dollárt.

Az 1940-es évek végén az Egyesült Államok a Marshall-tervvel segítette az európai újjáépítést, amelynek mértéke támpontul szolgál a szakértők becsléseihez. Az érintett 16 ország 1947 és 1951 között (jelentős műszaki segítség mellett) évente 3,1 milliárd dollárt (összesen 12,4 milliárd dollárt) használhatott fel az Egyesült Államok támogatásaként. Az Európai Újjáépítési Program (European Recovery Program — ERP) a hiteleket 35 éves lejáratra, 2,5 százalékos kamattal folyósította, és az első 3 évben nem kellett törleszteni. Számítások szerint a támogatott országok átlagosan éves bruttó hazai termékük (GDP) 2 százalékanak megfelelő összeghez jutottak, ezen belül Ausztria kapta a legnagyobb arányú (GDP-je 14 százalékaival egyenlő) támogatást. Ez 1947 és 1951 között az Egyesült Államok éves GDP-jének 6,5 százalékát jelentette.

A Marshall-terv teljes összege — 1989. évi árákra átszámítva — 64,4 milliárd dollár volt. Az évente 16,4 milliárd dollárnak megfelelő támogatás az Egyesült Államok, illetve Nyugat-Európa jelenlegi bruttó hazai termékének 0,3 százaléka, és nem éri el a Gazdasági Együttműködés és Fejlesztés Szervezetéhez (Organization for Economic Co-operation and Development — OECD) tartozó országok összes GDP-jének 0,1 százalékát.

A Nyugat-Európából származó, a GDP 1 százalékanak megfelelő támogatási változat szerint évente 56 milliárd (4 év alatt 224 milliárd) dollárt kapnának a kelet-európai országok, míg a GDP 1,5 százalékanak megfelelő támogatással 4 év alatt ez az összeg 338 milliárd dollár lenne.

A tőkeáramlások alsó határaként — meghatározónak tekintve a fogadó országok teherbíróképességét — egy mérsékeltbb változatot is bemutat a szerző: évi 5 milliárd dollárral számolva 4 év alatt a juttatás és a hitel összege 19,2 milliárd dollár lenne. Optimistább számítások szerint ez az összeg 4 év alatt összesen 92 milliárd (évi 23 milliárd) dollárral lenne egyenlő.

Egyes becslések a térség évi bruttó hazai terméke 2 százalékát elérő (évente 10—12 milliárd dolláros) programot tartanak szükségesnek. Az Európai Közösségek (EK) Bizottsága

is vizsgálta ezt a tőkeszükségletet és 5—10 éves futamidővel összesen 23 milliárd dollár folyósítását minősítette megvalósíthatónak (a Szovjetunió nélkül, Bulgáriának, Csehszlovákiának, Jugoszláviának, Lengyelországnak, Magyarországnak és Romániának).

A GDP 2 százalékának megfelelő küszöb a keletnémet gazdaság tőkefelvevő képességét veszi alapul: az összesen 35 milliárd dolláros tőkejuttatás az egykori Német Szövetségi Köztársaság GDP-je 2,2 százalékának felel meg (az összesen 91 milliárd dollár folyósításból 56 milliárd dollár olyan szociálpolitikai célokhoz kapcsolódik, amelyek nem jellemzők az említett 6 ország támogatására).

Kelet-Európa gazdasági szerkezetének átalakításához az OECD-országok koordinált segítséget nyújtanak, amelyet az 1990 decemberében létrehozott Átalakuló Európai Gazdaságok Együttműködési Központja (Centre for Cooperation with European Economics in Transition — CCEET) irányít. A 24 OECD-ország 31 milliárd dolláros programjának nagyobb részét exporthitelek és beruházási garanciák nyújtására (11,4 milliárd dollár), valamint a gazdasági szerkezet átalakítását elősegítő juttatások folyósítására (4,4 milliárd dollár) és hitelekre (5,2 milliárd dollár) fordítják, ezen túlmenően a gazdaság stabilizálására (1,4 + + 5,5 milliárd dollár) és humanitárius segélyekre 3,1 milliárd dollár folyósítását tűzi ki célul a program.

A Világbank az előbbieken túlmenően 5,3 milliárd dollárral, az IMF — a 6 ország bejelentett hiteligényei alapján — további 4,1 milliárd dollárral számol. A Párizsi Klub tárgyalásain Lengyelország 16,5 milliárd dollár hitel átütetmezését, terheinek enyhítését kérte (Bulgária tehermérséklési igénye 1,8 milliárd dollár).

A pénzügyi műveletek sajátos bonyolítója a közelmúltban alapított Kelet-Európa Bank (European Bank for Reconstruction and Development — EBRD), mintegy 10 milliárd ECU tervezett alaptőkével.

A szerző — az 1991. májusi adatok alapján — tételesen is vizsgálja a kilátásba helyezett támogatások megvalósulását, mind a tőkefolyósítások címzettje és nyújtója, mind a felhasználási célok szerint. Az említett időpontig a vizsgált 6 ország a kilátásba helyezett juttatásoknak 13,1, a hiteleknek és garanciáknak 9,7 százalékát kapta meg. Japán és az Egyesült Államok nagy összegű ígéreteiből viszonylag kevés valósult meg, az ausztrál és az ír tőkefolyósítások teljes mértékben megvalósultak, és a brit pénzügyi intézetek is gyorsan reagáltak.

A nem egy országhoz rendelt (7,2 milliárd összegű) támogatásból 4,3 milliárd dollár a juttatás. A legnagyobb juttatásban Lengyelországot részesítik (2,8 milliárd dollár), a többi 5 ország egyenként 200—700 millió dollárra számíthat. A kilátásba helyezett hitelek és garanciák összege szerinti sorrendben Magyarország 5,7, Lengyelország 5,3, Jugoszlávia 4,2, Csehszlovákia 1,8, Bulgária 1,2 és Románia 0,8 milliárd dollárt kapna.

A támogatási programokban Ausztria részvétele viszonylag szerény, eddig 0,58 milliárd dollár (azaz 6,8 milliárd schilling) juttatásra tették ígéretet, ami a 24 OECD-ország által ígért összeg 6,3 százaléka. Az OECD-hitelben (250 millió dollárral) még kisebb (1,2%) az osztrák részesedés. Ausztria ugyanakkor különösen érdekelt közvetlen szomszédai gazdasági stabilizálásában. Az arányokat mutatja, hogy 1990-ben az osztrák pénzügyi intézetek az említett 6 ország nyugat-európai hitelfelvételéből 10,7 százalékkal, az ausztriai cégek az összes nyugat-európai ország Kelet-Európába irányuló exportjából 10 százalékkal részesedtek.

A szerző kiemeli az EK-országok, valamint az EK-intézmények szerepét a juttatásokban (3,5% és 3,1 milliárd dollár), valamint a hitelekben és garanciákban (10,5 és 6,9 milliárd dollár). Az EK-országok, valamint közös intézményeik juttatásaiból összesen 2,5 milliárd dollár célja a gazdasági szerkezet átalakítása, és további 4,6 milliárd dollár hitellel, garanciával is támogatják ezt a célt (ezen belül 4,2 milliárd dollárt az EK intézményei a közös alapokból hiteleznek).

Ausztria költségvetéséből 0,56 milliárd dollár juttatást terveznek a 6 ország gazdasági szerkezetének átalakításához. Az 1992—1995. évi időszakban ebből a forrásból 6,4 milliárd schilling jut az osztrák közlekedési infrastruktúra fejlesztésére: 4 év alatt 3,9 milliárd schilling juttatást terveznek az osztrák vasúthálózat fejlesztéséhez és 2,5 milliárd schillinget a leg-sürgősebb közúti fejlesztésekhez (Ostautobahn).

Ausztria 2,28 százalékos részesedést jegyzett a Kelet-Európa Bank 10 milliárd ECU összegű alaptőkéjéből, ennek egyötöde (0,21 milliárd schilling) 1991-ben esedékes. Egyes pénzügyi közlésekben a régió támogatásának tekintik a hitelnyújtásokat is, arra hivatkozva, hogy aránytalanul nagy a kockázat, például a román és a bolgár hitelek visszafizetése esetében.

A szerző az osztrák Szövetségi Kancellári Hivatal 1991. júniusi beszámolója alapján átte-

kinti az 1989—1991. években folyósított juttatásokat. Az említett osztrák közlekedési fejlesztésekre 1,8 milliárd schilling, a 6 országban felhasználható támogatásra 1,3 milliárd schilling jutott 3 év alatt. A legnagyobb juttatást Lengyelország (0,29 milliárd schilling) kapta, a további sorrend: Magyarország 0,064, Jugoszlávia 0,063, Románia 0,052, Csehszlovákia 0,045 és Bulgária 0,031 millió schilling. Az egyetlen országhoz sem rendelhető (nem az osztrák közlekedés fejlesztéséhez nyújtott) juttatások összege 1989-ben 0,025, 1990-ben 0,496, 1991-ben 0,804 milliárd schilling volt. A hitelek és garanciák összegéből (7 milliárd schilling) 4 milliárd schillinget a Szovjetunióknak nyújtottak 1991-ben, az egy országhoz nem rendelhető folyósítás pedig mintegy 1,8 milliárd schilling volt.

A 6 ország egyenként legfeljebb 0,5 milliárd schilling hitelt és garanciát kapott 1991-ben: Jugoszlávia semmit, Lengyelország pedig az 1990-ben felhasznált 1 milliárd schilling után ez évben nem jut további osztrák hitelekhez. A legnagyobb a csehszlovák hitelfelvétel 0,5, a román, a bolgár és a magyar folyósítások összege (0,265, 0,210, 0,210 milliárd schilling) alig különbözik egymástól.

(Ism.: *Nádudvari Zoltán*)

WALTER, B. C.:

AZ EGYESÜLT ÁLLAMOK KÜLKERESKEDELMI STATISZTIKÁJÁNAK MINŐSÉGE

(Quality issues affecting the compilation of US merchandise trade statistics.) — *Statistical Journal of the United Nations ECE*. 1991. 1. sz. 69—83. p.

Az Egyesült Államok számára igen fontos a magas színvonalú külkereskedelmi statisztika, ugyanakkor — különböző okokból — erősen korlátozottak adatgyűjtési és feldolgozási lehetőségei. Mindezek figyelembevételével számos lényeges változást vezettek be a külkereskedelm-statisztikai programban, amelyek hatásával részletesen foglalkozik a tanulmány szerzője.

Az exportra és az importra vonatkozó adatokat a statisztikai szervezet (Bureau of the Census) havonkénti összeírásból vagy az áruszállítmányok felméréséből állítja össze. E szervezet felelős az adatok feldolgozásáért és közléséért is. Ezek az adatok csak az áruforgalomra terjednek ki, nem tartalmazzák sem a szolgáltatások külkereskedelmét, sem a tőkeáramlást. Az Egyesült Államok vámszervezete ugyancsak fontos szerepet játszik a külkeres-

kedelmi adatok gyűjtésében, ugyanis naponta továbbítja a statisztikai szervezetnek a be- és kilépési pontokon összegyűlt alapbizonylatokat, amelyeket a 400 dollárt meghaladó értékű áruszállítmányokról állítanak ki.

A statisztikai szervezethez automatizált továbbítással és — a bizonylatok esetében — postai úton érkeznek adatok. Az automatikus úton begyűjtött adatokat számítógép ellenőrzi és hetenként feldolgozza. Ha az ellenőrzés során felmerült problémák a hónap végéig nem tisztázódnak, úgy a korrigált adatok a következő hónap adatai között szerepelnek. A postai úton érkezett bizonylatok teljességét a statisztikai szervezet ellenőrzi, majd számbavétel céljából mikrofilmre veszik. Végül az összes beérkezett külkereskedelmi adatot havonta összesítik, s a tárgyhónapot követő körülbelül 45. napon jelentésben adják közre.

A külkereskedelm mutatószámai iránti élénk érdeklődés főként azzal függ össze, hogy az Egyesült Államok külkereskedelmi forgalmának az elmúlt húsz évben történt nagyfokú expanziója mellett a külkereskedelmi mérleg passzívvá vált, míg az áruforgalomban 1968-ban 2 milliárd dollár aktívum keletkezett, addig 1988-ban már 109 milliárd dollár deficit. A havonként közölt egyenleg, valamint az exportra és az importra vonatkozó adatok az ország legtöbbet tanulmányozott mutatószámai, és erősen befolyásolják az értékpapír- és részvénypiacokat.

A megnőtt érdeklődéssel egyidejűleg romlanak az adatbegyűjtési és -összeállítási lehetőségek, ezért a felhasználók aggódnak a statisztikák minőségéért. Törvényt hoztak arról, hogy a havonta összesített adatokat folyó áron, valamint összehasonlító áron egyaránt kimutassák, továbbá arról is, hogy a terméket elsősorban a nemzetközi Harmonizált Rendszer szerint és nem a nemzeti nomenklátúra alapján csoportosítsák.

A szerző áttekinti a statisztika minőségének javítását biztosító intézkedéseket. Elsőként az időbeli eltolódás kérdésével foglalkozik, nevezetesen azzal, hogy az 1970-es évek végén, az 1980-as évek elején az import nagymértékű növekedése és a vámbizonylatok újonnan bevezetett kezelési rendje együttesen oda vezetett, hogy az importügyletek bizonylatainak jelentős hányada késve érkezett a statisztikai szervezetekhez, és az adatok nem a tárgyhavi, hanem a következő havi jelentésben szerepeltek. Az „átvitt” forgalmi tételek aránya az importnál 30—55 százalék, az exportnál 8—41 százalék volt. Az „átvitt” tételek számának

kinti az 1989—1991. években folyósított juttatásokat. Az említett osztrák közlekedési fejlesztésekre 1,8 milliárd schilling, a 6 országban felhasználható támogatásra 1,3 milliárd schilling jutott 3 év alatt. A legnagyobb juttatást Lengyelország (0,29 milliárd schilling) kapta, a további sorrend: Magyarország 0,064, Jugoszlávia 0,063, Románia 0,052, Csehszlovákia 0,045 és Bulgária 0,031 millió schilling. Az egyetlen országhoz sem rendelhető (nem az osztrák közlekedés fejlesztéséhez nyújtott) juttatások összege 1989-ben 0,025, 1990-ben 0,496, 1991-ben 0,804 milliárd schilling volt. A hitelek és garanciák összegéből (7 milliárd schilling) 4 milliárd schillinget a Szovjetunióknak nyújtottak 1991-ben, az egy országhoz nem rendelhető folyósítás pedig mintegy 1,8 milliárd schilling volt.

A 6 ország egyenként legfeljebb 0,5 milliárd schilling hitelt és garanciát kapott 1991-ben: Jugoszlávia semmit, Lengyelország pedig az 1990-ben felhasznált 1 milliárd schilling után ez évben nem jut további osztrák hitelekhez. A legnagyobb a csehszlovák hitelfelvétel 0,5, a román, a bolgár és a magyar folyósítások összege (0,265, 0,210, 0,210 milliárd schilling) alig különbözik egymástól.

(Ism.: *Nádudvari Zoltán*)

WALTER, B. C.:

AZ EGYESÜLT ÁLLAMOK KÜLKERESKEDELMI STATISZTIKÁJÁNAK MINŐSÉGE

(Quality issues affecting the compilation of US merchandise trade statistics.) — *Statistical Journal of the United Nations ECE*. 1991. 1. sz. 69—83. p.

Az Egyesült Államok számára igen fontos a magas színvonalú külkereskedelmi statisztika, ugyanakkor — különböző okokból — erősen korlátozottak adatgyűjtési és feldolgozási lehetőségei. Mindezek figyelembevételével számos lényeges változást vezettek be a külkereskedelm-statisztikai programban, amelyek hatásával részletesen foglalkozik a tanulmány szerzője.

Az exportra és az importra vonatkozó adatokat a statisztikai szervezet (Bureau of the Census) havonkénti összeírásból vagy az áruszállítmányok felméréséből állítja össze. E szervezet felelős az adatok feldolgozásáért és közléséért is. Ezek az adatok csak az áruforgalomra terjednek ki, nem tartalmazzák sem a szolgáltatások külkereskedelmét, sem a tőkeáramlást. Az Egyesült Államok vámszervezete ugyancsak fontos szerepet játszik a külkeres-

kedelmi adatok gyűjtésében, ugyanis naponta továbbítja a statisztikai szervezetnek a be- és kilépési pontokon összegyűlt alapbizonylatokat, amelyeket a 400 dollárt meghaladó értékű áruszállítmányokról állítanak ki.

A statisztikai szervezethez automatizált továbbítással és — a bizonylatok esetében — postai úton érkeznek adatok. Az automatikus úton begyűjtött adatokat számítógép ellenőrzi és hetenként feldolgozza. Ha az ellenőrzés során felmerült problémák a hónap végéig nem tisztázódnak, úgy a korrigált adatok a következő hónap adatai között szerepelnek. A postai úton érkezett bizonylatok teljességét a statisztikai szervezet ellenőrzi, majd számbavétel céljából mikrofilmre veszik. Végül az összes beérkezett külkereskedelmi adatot havonta összesítik, s a tárgyhónapot követő körülbelül 45. napon jelentésben adják közre.

A külkereskedelm mutatószámai iránti élénk érdeklődés főként azzal függ össze, hogy az Egyesült Államok külkereskedelmi forgalmának az elmúlt húsz évben történt nagyfokú expanziója mellett a külkereskedelmi mérleg passzívvá vált, míg az áruforgalomban 1968-ban 2 milliárd dollár aktívum keletkezett, addig 1988-ban már 109 milliárd dollár deficit. A havonként közölt egyenleg, valamint az exportra és az importra vonatkozó adatok az ország legtöbbet tanulmányozott mutatószámai, és erősen befolyásolják az értékpapír- és részvénypiacokat.

A megnőtt érdeklődéssel egyidejűleg romlanak az adatbegyűjtési és -összeállítási lehetőségek, ezért a felhasználók aggódnak a statisztikák minőségéért. Törvényt hoztak arról, hogy a havonta összesített adatokat folyó áron, valamint összehasonlító áron egyaránt kimutassák, továbbá arról is, hogy a terméket elsősorban a nemzetközi Harmonizált Rendszer szerint és nem a nemzeti nomenklatura alapján csoportosítsák.

A szerző áttekinti a statisztika minőségének javítását biztosító intézkedéseket. Elsőként az időbeli eltolódás kérdésével foglalkozik, nevezetesen azzal, hogy az 1970-es évek végén, az 1980-as évek elején az import nagymértékű növekedése és a vámbizonylatok újonnan bevezetett kezelési rendje együttesen oda vezetett, hogy az importügyletek bizonylatainak jelentős hányada késve érkezett a statisztikai szervezetekhez, és az adatok nem a tárgyhavi, hanem a következő havi jelentésben szerepeltek. Az „átvitt” forgalmi tételek aránya az importnál 30—55 százalék, az exportnál 8—41 százalék volt. Az „átvitt” tételek számának

csökkentése érdekében különböző kisebb lépések mellett 1988-ban a statisztikai szervezet két héttel meghosszabbította saját tájékoztatósi határidejét, és ezáltal lényegesen több idő jut a behozatali és kiviteli bizonylatok fogaadására és feldolgozására. Ezenkívül bevezették azt is, hogy minden hónapban az utólag beérkezett bizonylatok alapján korrigálják az előző havi adatokat. Mindez együttvéve azt eredményezte, hogy az „átvitt” tételek aránya a tárgyhavi forgalom 1 százaléka alá süllyedt.

Az exportbizonylatok hiánya hosszú idő óta veszélyezteti a statisztika pontosságát. A vám-szervek ennek lényegesen kevesebb figyelmet szenteltek, lévén az érdekeltségük is sokkal kisebb, mint az import vonatkozásában. Kiemelt jelentőségű ebből a szempontból az Egyesült Államok és Kanada forgalma, amely volumenében igencsak számottevő, de a két ország közötti nyitott határból adódóan az export nyilvánvalóan alulértékelt. A problémán úgy igyekeztek segíteni, hogy — a mindkét országban bevezetett Harmonizált Rendszert felhasználva — kölcsönösen kicserélik az egymás viszonylatában lebonyolított behozatal adatait, és így helyesbítik kiviteli adataikat.

Az exportadatok alulértékeltisége feltehetően nem csupán Kanadánál áll fenn, hanem más országoknál is. Ezért az Egyesült Államok statisztikai szervezete, a vámhatósággal karöltve, tíz fontosabb kikötőt jelölt ki az exportforgalom megfigyelésére és bizonylatoknak ellenőrzésére. A repülőtéri ellenőrzések alapján az 1988. évi légi úton folytatott áruforgalomban körülbelül 7 százalékos — exportbizonylatok hiánya miatti — alulértékeltiséget állapítottak meg. Ezenkívül kétoldalú adat-egyeztetéseket is folytattak a jelentősebb kereskedelmi partner-országokkal, illetve ország-csoportokkal.

A szerző felveti a változatlan áron történő adatközlés utóbbi években felmerült módszertani nehézségeit. Korábban ugyanis a havi külkereskedelmi adatokat folyó áron közölték, a mennyiséget pedig különböző mértékegységekben mutatták ki. Ezt a módszert azért vitatták, mert az egész áruforgalom, illetve egyes csoportjai volumenének alakulását nem mutatta. Ebből kiindulva a statisztikai szervezet a volumenalakulás méréséhez egységérték-indexeket számított, amelyek azonban túlzottan elnagyoltaknak bizonyultak. A továbbiakban ezért finomított módszerekkel számított árindexek alkalmazására tértek át.

Az Egyesült Államok külkereskedelmi adatainak számos mikroszintű adatokat igénylő

felhasználója van. Lényeges szempont tehát ezen adatok esetében is a minőség javítása, s ezt segítette elő a Harmonizált Rendszernek mint alapvető termékcsoporthozásnak az elfogadása. A Harmonizált Rendszert hat számjegy mélységig egységesen alkalmazzák az országok, további részletezés a nemzeti igényeknek megfelelően készül. Az Egyesült Államok tíz számjegy szerinti részletezést használ 8000 export és 13 000 importtételéhez. A Harmonizált Rendszer széles körű, több mint 60 nemzetre kiterjedő elfogadása korábban elérhetetlen részletességgel teszi lehetővé a külkereskedelmi partnerekkel való egyeztetést.

A mikroszintű adatok minőségének javítását segítette elő a külkereskedelmi forgalmat lebonyolító importőröknek és exportőröknek a korábbiaknál pontosabb és részletesebb ismérvekkel történő azonosítása. Ugyancsak ezt a célt szolgálta az Egyesült Államok egyes államai szerepének és hatásának statisztikai eszközökkel való megfigyelése. Ide tartozik még a szezonális kiigazítás kiterjesztése is.

A külkereskedelmi statisztika színvonalának emelését célzó programot a statisztikai szervezetnek úgy kell lebonyolítania, hogy a költségek lehetőleg ne növekedjenek. Ebbe a programba tartozik az automatizált adatgyűjtés mint olyan költségkímélő módszer kiterjesztése, amely egyúttal a bizonylatokon történő jelentésnél pontosabb adatokat is eredményez. Jelenleg az exportadatoknak mintegy 45, az importadatoknak 80 százalékát nyerik közvetlenül automatizált forrásokból.

A külkereskedelmi statisztikai programja jövőjének megítélése érdekében egy szakértői bizottságot hoztak létre, amely az adatgyűjtés, -feldolgozás és tájékoztatás jelenlegi rendszerét vizsgálja. Feladatai közé tartozik néhány lényeges kérdés megválaszolása, így például az, hogy melyek azok a külkereskedelmi adatok, amelyek alapvetően szükségesek az ország nemzetközi gazdasági szerepének a megítéléséhez. Vagy például az, hogy elégséges-e a mintavétel alapuló adatgyűjtés, nem szorul-e módosításra, illetve kiegészítésre a jelenlegi rendszer? Meg kell állapítani továbbá azt is, hogy valóban hitelesek-e a jelenlegi adatok, és megfelelnek-e a kívánt felhasználási céloknak. Arra is választ keresnek, hogy ténylegesen felhasználják-e a begyűjtött adatokat, továbbá milyen oktatási módszerekre lenne szükség az adatgyűjtés minőségének javításához és az adatok többcélú felhasználásához.

(Ism.: Szőnyi Gyuláné)

DEMOGRÁFIA – TÁRSADALOMSTATISZTIKA

FARLEY, R.:

AZ ÚJ NÉPSZÁMLÁLÁS SZÁRMAZÁSSAL
KAPCSOLATOS KÉRDÉSE(The new census question about ancestry: What did it tell us?) — *Demography*. 1991. augusztus. 411—429. p.

Az Egyesült Államokban végrehajtott népszámlálások alkalmával már 1850-től kezdve igyekeztek valamilyen módon megismerni a lakosság nemzetiségi hovatartozását, hisz az ország népessége sok országból származott, sokféle nyelvet beszélt. A nagyarányú bevándorlásra való tekintettel ezért — 1870-től csaknem száz évig — a szülők országának (szülőhazájának) tudakolásával próbáltak erre a kérdésre választ kapni. Azoknak az aránya, akiknek szülei külföldről származtak, 1924-ben volt a legmagasabb (24%), majd fokozatosan csökkenni kezdett (1970-ben 12%). Kitűnt az is, hogy a szülőhaza nem mindig határozza meg a kivándorló nemzetiségét, és hogy több generáció vegyes házassága bonyolulttá teszi az utódok eredetének ilyen módon történő meghatározását. Így a nemzetiség megállapításának ez a módszere egyre jobban elvesztette jelentőségét.

Pontosabb, településekig lemenő nemzetiségi adatokat sürgettek az 1960-as évek polgári jogi mozgalmái és az új választási törvények is. A reálisabb, megbízhatóbb adatok érdekében tehát meg kellett változtatni a népszámlálás programját. Erre 1980-ban került sor.

Az 1980. évi népszámlálás alkalmával a megkérdezettekől (19,3 százalékos minta) már származásukat tudakolták, nem szüleik hazáját. A kitöltési útmutató szerint azt a nemzetiséget kellett az adott rovatba beírni, amellyel a megkérdezett azonosította magát. Az 1990-es népszámlálás programjában (16 százalékos minta) is ez a kérdés szerepelt. Az utasítás szerint: „A származás a személy etnikumát, „gyökereit”, örökségét jelenti. De jelentheti a megkérdezettek vagy szüleik szülőhazáját is, ahol az Egyesült Államokba érkezésük előtt éltek... Akik származása vegyes, vagy nem tudnak egyetlen csoporttal azonosulni, kettőt is megnevezhetnek”.

Az adatok feldolgozásához 468 nemzetet, nyelvet tartalmazó kódlistát állítottak össze. Az 1980-ban megkérdezetteknek körülbelül a fele egy, egyharmada 2 vagy több etnikumot jelölt meg, és meghaladta a 10 százalékot azok aránya is, akik „amerikainak” vallották magukat, vagy nem válaszoltak a kérdésre. (Ezekből

az adatokból kitűnt például az is, hogy 1980-ban 1 205 000 személy első, 559 000 pedig második helyen magyar származásúnak vallotta magát. Az Egyesült Államok Összeírási Hivatala (Bureau of the Census) külön kiadványban jelentette meg a magyar származásúakra vonatkozó adatokat.)

Ezen adatok alapján a szerző úgy véli, hogy a bevándorlók leszármazottai közül egyesek határozottan és következetesen azonosítják magukat egyetlen származási csoporttal. Létezik tehát egy szilárd mag, amelynek tagjai mindig következetesen vállalják származásukat. Akik második vagy harmadik nemzetiséget is feltüntettek őseik között, valószínűleg kevésbé határozottak identitásuk tekintetében, és valószínűbb, hogy asszimilálódni fognak. A harmadik csoport tagjairól pedig feltételezi, hogy azért nem jelöltek meg egyetlen nemzetiséget sem, mert etnikai eredetük nem lényeges eleme identitásuknak.

A népesség nemzetiség szerinti megoszlását tehát egyre nehezebb felmérni, hisz a származás megjelölése mindinkább az egyén választásától, elhatározásától függ. Ezért a szerző igyekszik felderíteni és elemezni azokat a tényezőket, amelyek befolyásolják az állampolgárok ez irányú magatartását. Vizsgálatainak eredményeit a spanyol nemzetiségű népesség adatain mutatja be.

A népszámlálási adatok felhasználásával arra a kérdésre keresi a választ, hogy a népesség mely csoportjai jelöltek meg őseikként egy, két vagy több nemzetiséget, vagy kik azok, akik egyszerűen „amerikainak” tekintik magukat. Független változónak tekinti az életkort, a születési helyet, az iskolai végzettséget, a családi állapotot, a lakóhelyet stb.

A szerző beszámol arról is, hogy többféle módon igyekeztek meghatározni az 1980. és az 1990. évi népszámlálások alkalmával összeírt adatok hitelességét, megbízhatóságát. Az egyik módszer szerint több — egymástól független — csoport tagjainak tették fel ezeket a kérdéseket, a másik szerint ugyanazokat az állampolgárokat kérdezték, de más-más időpontban, az információszerzés harmadik lehetősége pedig az volt, hogy az etnikumra vonatkozó adatok közötti kapcsolatokat elemezték. Véleménye szerint ezek az eredmények arra figyelmeztetnek, hogy a származással kapcsolatos adatokat csak fenntartásokkal használhatjuk az egyes csoportok létszámának becslé-

sére, mivel például a franciák, az angolok, az oroszok száma 25—30 százalékkal változott a különböző kísérletek tükrében, igaz, hogy a kisebb európai nemzetekhez tartozó népeknél ez az eltérés elhanyagolható mértékű volt.

Az adatok elemzése során az is kiderült a részletesebben vizsgált nemzetiségekről, hogy az első és a második generáció tagjainál a megjelölt származás az esetek 54 százalékában megegyezett mindkét szülő születési helyével, a harmadik generációnál azonban ez az arány már csak 15 százalék volt. E folyamatok hatására lán-golt fel többször a vita az etnikumok jövőjéről.

A szerző olyan következtetésekre jut, hogy a népszámlálás származással kapcsolatos kérdéseire adott válaszok nem sok új információt szolgáltatnak a különböző nemzetiségű népe-ségről. A színesbőrűek identitását bőrszínük vagy nyelvük biztosítja, a fehérbőrűek szá-mára pedig az etnikum nagymértékben válasz-tás kérdése, hisz több generáció vegyes házasa-ga következtében a mai fiatalok túlnyomó többsége egyre nehezebben ismeri fel magában az Amerikába bevándorolt távoli ősei megkülönböztető jegyeit.

A tanulmányt gazdag demográfiai irodalmi bibliográfia egészíti ki.

(Ism.: *Hoóz István*)

NORVEZ, A.:

A SZÜLETÉSTŐL AZ ISKOLÁIG

(De la naissance à l'école. Santé, modes de garde, préscolarité dans la France contemporaine. Présentation d'un Cahier de l'INED.) – *Population*. 1991. 1. sz. 105–112. p.

Az INED „Travaux et documents” sorozatának 126. számaként megjelent kötet a francia kisiskolások helyzetét mutatja be.

A kutatások célja az elmúlt harminc évben a kisiskoláskor alatti (0–5 éves) francia lakosság életkörülményeiben bekövetkezett változások felmérése volt, elsősorban az egészségügyi, halálzási és népesedési statisztika adatai alapján.

A legfontosabb változás, az orvostudomány fejlődésének köszönhetően, a fejlett országokban a kisgyermekkorú népesség egészségi állapotában figyelhető meg: napjainkra – a korábban oly gyakori – csecsemő- és kisgyermekko-ri halálzás minimális mértékűre csökkent. A francia statisztikai adatok szerint a csecsemő-és gyermekhalandóság az 1947-es 70,6 ezrelékről 1987-re 7,8 ezrelékre, tehát mintegy tízedére csökkent. Ma már az egészségügy erő-feszítéseinek homlokterében a magzatkorban

felismerhető betegségek, fejlődési rendellenessé-gek megelőzése és kiküszöbölése áll, a méhen be-lüli élet jobb minőségének biztosításával együtt.

A nők munkavállalása miatt a gyermek-szülés időpontja későbbre tevődött, a csa-ládnagyság is csökkent, a három vagy több gyermek ritkább, s a 30–34 éves házas nők kö-rében jóval több a gyermektelen, mint koráb-ban volt. A társadalom részéről a női munka-erő iránti igénytel egyáltalán nem állt arány-ban a női munkabérek nagysága, és teljesen megoldatlanná vált a kisgyermekes intézmé-nyes gondozása iskoláskoruk előtt. A francia társadalom még ma is küzd ezzel a problémá-val. Az anyasági segély vagy fizetett szabadság kérdése ma is napirenden van, s nagyon jó hírűek a tervgazdaságokban bevezetett hasonló megoldások a francia nők körében. A piacz-gazdaság viszonyai között a nők – akár fiatal anyák, akár egyedül állók, akár nagycsaládo-sak – csak munkaerőként szerepelhetnek; a gazdasági és a családi életszféra élesen elkülö-nül. A kisgyermekkorú egészségi helyzet döntő javulását, úgy tűnik, nem követte ehhez fog-ható javulás a gyermekgondozás és az anyaság társadalmi elismertsége terén. A 25–45 év kö-zötti nők csaknem háromnegyed része eljár dolgozni, de a nők nagy többsége drága árat fizet azért, mivel a gazdasági életben elért ered-mények gyakran az anyai szerepkör háttérbe szorítását jelentik, vagy legalábbis anyai funk-cióikat lényegesen nehezebb feltételek mellett teljesíthetik. A házasságok számának csökke-nése és a válások gyakoriságának növekedése miatt az egyedül élő vagy gyermekét egyedül nevelő nők száma az utóbbi évtizedekben egyre nőtt. Természetesen ez a tény nem kérdőjelezi meg azt, hogy szükség van-e a modern társa-dalomban a nők fizetett munkatevékenységére, mert azon túl, hogy a hivatás, a munka, külö-nösen a nők iskolázottságának növekedésével, az önmegvalósítás, a személyiség kiteljesítésé-nek fontos eszköze, ugyanakkor az anyagi füg-getlenség és az alapvető életfeltételek megte-remtéséé is. Ma már senki sem vitatja a nők részvételének szükségességét a gazdasági élet-ben. A szerző végső következtetése az, hogy a társadalomnak kell felülvizsgálnia a nőkkal és anyákkal, illetve az anyasággal kapcsolatos álláspontját, s megteremteni azokat a feltétele-ket – a magas szintű egészségügyi ellátáson túl –, amelyek a kisgyermekes életkörülmé-nyeit jobbá, s a gyermekvállalást a családok és az egyének számára kívánatosabbá teszik.

(Ism.: *Szabó Zsuzsa*)

sére, mivel például a franciák, az angolok, az oroszok száma 25—30 százalékkal változott a különböző kísérletek tükrében, igaz, hogy a kisebb európai nemzetekhez tartozó népeknél ez az eltérés elhanyagolható mértékű volt.

Az adatok elemzése során az is kiderült a részletesebben vizsgált nemzetiségekről, hogy az első és a második generáció tagjainál a megjelölt származás az esetek 54 százalékában megegyezett mindkét szülő születési helyével, a harmadik generációnál azonban ez az arány már csak 15 százalék volt. E folyamatok hatására lán-golt fel többször a vita az etnikumok jövőjéről.

A szerző olyan következtetésekre jut, hogy a népszámlálás származással kapcsolatos kérdéseire adott válaszok nem sok új információt szolgáltatnak a különböző nemzetiségű népe-ségről. A színesbőrűek identitását bőrszínük vagy nyelvük biztosítja, a fehérbőrűek szá-mára pedig az etnikum nagymértékben válasz-tás kérdése, hisz több generáció vegyes házasa-ga következtében a mai fiatalok túlnyomó többsége egyre nehezebben ismeri fel magában az Amerikába bevándorolt távoli ősei megkülönböztető jegyeit.

A tanulmányt gazdag demográfiai irodalmi bibliográfia egészíti ki.

(Ism.: *Hoóz István*)

NORVEZ, A.:

A SZÜLETÉSTŐL AZ ISKOLÁIG

(De la naissance à l'école. Santé, modes de garde, préscolarité dans la France contemporaine. Présentation d'un Cahier de l'INED.) – *Population*. 1991. 1. sz. 105–112. p.

Az INED „Travaux et documents” sorozatának 126. számaként megjelent kötet a francia kisiskolások helyzetét mutatja be.

A kutatások célja az elmúlt harminc évben a kisiskoláskor alatti (0–5 éves) francia lakosság életkörülményeiben bekövetkezett változások felmérése volt, elsősorban az egészségügyi, halálzási és népesedési statisztika adatai alapján.

A legfontosabb változás, az orvostudomány fejlődésének köszönhetően, a fejlett országokban a kisgyermekkorú népesség egészségi állapotában figyelhető meg: napjainkra – a korábban oly gyakori – csecsemő- és kisgyermekko-ri halálozás minimális mértékűre csökkent. A francia statisztikai adatok szerint a csecsemő- és gyermekhalandóság az 1947-es 70,6 ezrelékről 1987-re 7,8 ezrelékre, tehát mintegy tízedére csökkent. Ma már az egészségügy erő-feszítéseinek homlokterében a magzatkorban

felismerhető betegségek, fejlődési rendellenességek megelőzése és kiküszöbölése áll, a méhen belüli élet jobb minőségének biztosításával együtt.

A nők munkavállalása miatt a gyermekszülés időpontja későbbre tevődött, a családnagyság is csökkent, a három vagy több gyermek ritkább, s a 30–34 éves házasság nők körében jóval több a gyermektelen, mint korábban volt. A társadalom részéről a női munkaerő iránti igénytelenség egyáltalán nem állt arányban a női munkabérek nagysága, és teljesen megoldatlanná vált a kisgyermekes intézményes gondozása iskoláskoruk előtt. A francia társadalom még ma is küzd ezzel a problémával. Az anyasági segély vagy fizetett szabadság kérdése ma is napirenden van, s nagyon jó híreik a tervek gazdaságokban bevezetett hasonló megoldások a francia nők körében. A piacgazdaság viszonyai között a nők – akár fiatal anyák, akár egyedül állók, akár nagycsaládok – csak munkaerőként szerepelhetnek; a gazdasági és a családi életszféra élesen elkülönül. A kisgyermekkorú egészségi helyzet döntő javulását, úgy tűnik, nem követte ehhez fogható javulás a gyermekgondozás és az anyaság társadalmi elismertsége terén. A 25–45 év közötti nők csaknem háromnegyed része eljár dolgozni, de a nők nagy többsége drága árat fizet azért, mivel a gazdasági életben elért eredmények gyakran az anyai szerepkör háttérbe szorítását jelentik, vagy legalábbis anyai funkcióikat lényegesen nehezebb feltételek mellett teljesíthetik. A házasságok számának csökkenése és a válások gyakoriságának növekedése miatt az egyedül élő vagy gyermekét egyedül nevelő nők száma az utóbbi évtizedekben egyre nőtt. Természetesen ez a tény nem kérdőjelezi meg azt, hogy szükség van-e a modern társadalomban a nők fizetett munkatevékenységére, mert azon túl, hogy a hivatás, a munka, különösen a nők iskolázottságának növekedésével, az önmegvalósítás, a személyiség kiteljesítésének fontos eszköze, ugyanakkor az anyagi függetlenség és az alapvető életfeltételek megteremtéséé is. Ma már senki sem vitatja a nők részvételének szükségességét a gazdasági életben. A szerző végső következtetése az, hogy a társadalomnak kell felülvizsgálnia a nőkkel és anyákkal, illetve az anyasággal kapcsolatos álláspontját, s megteremteni azokat a feltételeket – a magas szintű egészségügyi ellátáson túl –, amelyek a kisgyermekes életkörülményeit jobbá, s a gyermekvállalást a családok és az egyének számára kívánatosabbá teszik.

(Ism.: *Szabó Zsuzsa*)

VESZELKOVA, I.:

A MUNKAKÉPES KORÚ NÉPESSÉG
HALANDÓSÁGA ÉS VÁRHATÓ ÉLETTARTAMA
A SZOVJETUNIÓBAN

(Szmertnoszt' i prodolzitel'noszt' zszini naszelenija v trudoszposzobnom vozraszte.) – *Vesztnik Sztatisztiki*. 1991. 7. sz. 24–29. p.

A népesség várható élettartama kedvezőtlenül alakult a Szovjetunióban az elmúlt 25 év során. A halandóság növekedése egybeesett a társadalmi-gazdasági fejlődés káros következményeinek sokasodásával. A népesség egészségi állapotának rosszabbodása nem csupán a szociálpolitika hiányosságaival, hanem az egyéni viselkedéssel és életmóddal is összefüggött.

Az 1960-as évek közepéig a Szovjetunió népességének halandósága folyamatosan csökkent; az átlagos élettartam 1964–1965-ben érte el az ország történelmében tapasztalt legmagasabb értéket: 70,4 évet. Ebben az időszakban a férfiakra vonatkozó mutatószám 1,8, a nőké pedig csupán 0,5 évvel volt alacsonyabb, mint a legfejlettebb országok átlaga. A következő években azonban a mutatók közötti eltérés lényegesen növekedett.

A férfiak és a nők átlagos élettartama közötti különbség 1980-ra elérte a 10,2 évet. A legtermékenyebb életkorban levő (20–40 éves) férfiak halandósága 3–4-szeresen múlta felül a nőkéét, és meglehetősen aránytalanul alakultak a korcsoportonkénti halálozási mutatók is. A munkaképes korban meghaltak 37 százaléka volt férfi, 11 százaléka nő, míg az idősebb korúaknál 54, illetve 80 százalék volt a megfelelő arány.

A halandóság alakulásának negatív tendenciáit a falusi népességnél nagyobb mértékben lehetett megfigyelni. Az 1980-as években halandóságuk 45 éves korig magasabb volt, mint a városlakóké, 45 éves koron felül viszont a városi mutatószámok bizonyultak magasabbnak. Az 1970-es években azonban már csak az 55 éven felüli falusi népesség halandósága volt kedvezőbb, mint a városlakóké. Mindez a falusi területek rosszabb egészségügyi ellátásával, valamint a falusi férfiak körében elterjedtebb káros szokásokkal (például alkoholizmus) magyarázható. Az aktív kereső korosztályok halandósága 1980-ban érte el a legmagasabb szintet: minden 10 000 munkaképes korú lakos közül 50 halt meg, míg például 1970-ben csak 40. Az 1980-as évek elején számottevő javulás következett be: 1987-ben a mutató értéke 42 volt. Az 1986–1987. évi, korcsoportonkénti halandósági mutatókat az ország történetében

legkedvezőbb, 1964–1965. évi adatokkal összehasonlítva kitűnik, hogy a Szovjetunió egészében és a köztársaságok többségében a 40 éven aluli korosztályok esetében csökkentek a halandósági mutatók, és csökkent a férfiak és a nők halandósága közötti különbség is. A halandóság 1985 és 1987 között javult a legnagyobb mértékben, részben az alkoholizmus elleni intézkedések eredményeként. A várható élettartam 1987-ben a Szovjetunióban elérte a 69,8 évet, a férfiak esetében 2,8 évvel, a nőknél 1,3 évvel növekedett. A férfiak körében a növekedés elsősorban a balesetek, mérgezések és sérülések okozta, másodsorban pedig a vérkeringési rendszer betegségeiből származó halálozások csökkenésével volt magyarázható. A nők körében ez utóbbi halálok aránya csökkent a legnagyobb mértékben. Köztársaságonként vizsgálva, a legnagyobb javulást az alacsony átlagos élettartamú köztársaságokban lehetett megfigyelni. Több mint három évvel nőtt a férfiak várható élettartama Oroszországban, Kazahsztánban, Kirgíziában és Tadzsikisztánban, több mint két évvel a nőké Kazahsztánban, Moldáviában és Tadzsikisztánban. A Szovjetunió egészét tekintve 8,7 évre csökkent a férfiak és a nők mutatója közötti különbség. Ugyanakkor nőtt a legjobb és a legrosszabb helyzetű köztársaságok közötti eltérés: 1987-ben az örményországi férfiak 9,0 évvel éltek tovább, mint türkméniai társaik, a litván nők pedig 7,9 évvel, mint a türkmének.

A halandóság csökkenése azonban, ugyanúgy, mint az alkoholizmus elleni kampány, rövid életűnek bizonyult; 1988-tól ismét romlottak a mutatók. 1988–1989-ben a férfiak élettartama 0,4 évvel csökkent. 1989-ben a Szovjetunió egészét tekintve 10 000 munkaképes korú személy közül már 45 halt meg (65 férfi és 25 nő). Nagyon a területi különbségek: az előbbi mutató értéke Oroszországban 49 (73 férfi és 26 nő). Tadzsikisztánban pedig 27 (32, illetve 22).

A halandóság 1980-as években megfigyelt bizonyos csökkenése ellenére a népesség átlagos élettartama jelentősen alacsonyabb a Szovjetunióban, mint a fejlett országokban. Ez jórészt a csecsemőhalandóság magas szintjével, továbbá a munkaképes korú népesség körében, valamennyi haláloknál tapasztalt halandóság-növekedéssel magyarázható.

A csecsemő- és anyai halálozás növekedése jórészt az orvosi ellátás súlyos hiányosságaival függ össze. Ezen körülményeken azért is változtatni kell, mert a perinatális patológia kihatással van a gyermekek további fejlődésére, a

VESZELKOVA, I.:

A MUNKAKÉPES KORÚ NÉPESSÉG
HALANDÓSÁGA ÉS VÁRHATÓ ÉLETTARTAMA
A SZOVJETUNIÓBAN

(Szmertnoszt' i prodolzitel'noszt' zszini naszelenija v trudoszposzobnom vozraszte.) – *Vesztnik Sztatisztiki*. 1991. 7. sz. 24–29. p.

A népesség várható élettartama kedvezőtlenül alakult a Szovjetunióban az elmúlt 25 év során. A halandóság növekedése egybeesett a társadalmi-gazdasági fejlődés káros következményeinek sokasodásával. A népesség egészségi állapotának rosszabbodása nem csupán a szociálpolitika hiányosságaival, hanem az egyéni viselkedéssel és életmóddal is összefüggött.

Az 1960-as évek közepéig a Szovjetunió népességének halandósága folyamatosan csökkent; az átlagos élettartam 1964–1965-ben érte el az ország történelmében tapasztalt legmagasabb értéket: 70,4 évet. Ebben az időszakban a férfiakra vonatkozó mutatószám 1,8, a nőké pedig csupán 0,5 évvel volt alacsonyabb, mint a legfejlettebb országok átlaga. A következő években azonban a mutatók közötti eltérés lényegesen növekedett.

A férfiak és a nők átlagos élettartama közötti különbség 1980-ra elérte a 10,2 évet. A legtermékenyebb életkorban levő (20–40 éves) férfiak halandósága 3–4-szeresen múlta felül a nőkéét, és meglehetősen aránytalanul alakultak a korcsoportonkénti halálozási mutatók is. A munkaképes korban meghaltak 37 százaléka volt férfi, 11 százaléka nő, míg az idősebb korúaknál 54, illetve 80 százalék volt a megfelelő arány.

A halandóság alakulásának negatív tendenciáit a falusi népességnél nagyobb mértékben lehetett megfigyelni. Az 1980-as években halandóságuk 45 éves korig magasabb volt, mint a városlakóké, 45 éves koron felül viszont a városi mutatószámok bizonyultak magasabbnak. Az 1970-es években azonban már csak az 55 éven felüli falusi népesség halandósága volt kedvezőbb, mint a városlakóké. Mindez a falusi területek rosszabb egészségügyi ellátásával, valamint a falusi férfiak körében elterjedtebb káros szokásokkal (például alkoholizmus) magyarázható. Az aktív kereső korosztályok halandósága 1980-ban érte el a legmagasabb szintet: minden 10 000 munkaképes korú lakos közül 50 halt meg, míg például 1970-ben csak 40. Az 1980-as évek elején számottevő javulás következett be: 1987-ben a mutató értéke 42 volt. Az 1986–1987. évi, korcsoportonkénti halandósági mutatókat az ország történetében

legkedvezőbb, 1964–1965. évi adatokkal összehasonlítva kitűnik, hogy a Szovjetunió egészében és a köztársaságok többségében a 40 éven aluli korosztályok esetében csökkentek a halandósági mutatók, és csökkent a férfiak és a nők halandósága közötti különbség is. A halandóság 1985 és 1987 között javult a legnagyobb mértékben, részben az alkoholizmus elleni intézkedések eredményeként. A várható élettartam 1987-ben a Szovjetunióban elérte a 69,8 évet, a férfiak esetében 2,8 évvel, a nőknél 1,3 évvel növekedett. A férfiak körében a növekedés elsősorban a balesetek, mérgezések és sérülések okozta, másodsorban pedig a vérkeringési rendszer betegségeiből származó halálozások csökkenésével volt magyarázható. A nők körében ez utóbbi halálok aránya csökkent a legnagyobb mértékben. Köztársaságonként vizsgálva, a legnagyobb javulást az alacsony átlagos élettartamú köztársaságokban lehetett megfigyelni. Több mint három évvel nőtt a férfiak várható élettartama Oroszországban, Kazahsztánban, Kirgíziában és Tadzsikisztánban, több mint két évvel a nőké Kazahsztánban, Moldáviában és Tadzsikisztánban. A Szovjetunió egészét tekintve 8,7 évre csökkent a férfiak és a nők mutatója közötti különbség. Ugyanakkor nőtt a legjobb és a legrosszabb helyzetű köztársaságok közötti eltérés: 1987-ben az örményországi férfiak 9,0 évvel éltek tovább, mint türkméniai társaik, a litván nők pedig 7,9 évvel, mint a türkmének.

A halandóság csökkenése azonban, ugyanúgy, mint az alkoholizmus elleni kampány, rövid életűnek bizonyult; 1988-tól ismét romlottak a mutatók. 1988–1989-ben a férfiak élettartama 0,4 évvel csökkent. 1989-ben a Szovjetunió egészét tekintve 10 000 munkaképes korú személy közül már 45 halt meg (65 férfi és 25 nő). Nagyon a területi különbségek: az előbbi mutató értéke Oroszországban 49 (73 férfi és 26 nő). Tadzsikisztánban pedig 27 (32, illetve 22).

A halandóság 1980-as években megfigyelt bizonyos csökkenése ellenére a népesség átlagos élettartama jelentősen alacsonyabb a Szovjetunióban, mint a fejlett országokban. Ez jórészt a csecsemőhalandóság magas szintjével, továbbá a munkaképes korú népesség körében, valamennyi haláloknál tapasztalt halandóság-növekedéssel magyarázható.

A csecsemő- és anyai halálozás növekedése jórészt az orvosi ellátás súlyos hiányosságaival függ össze. Ezen körülményeken azért is változtatni kell, mert a perinatális patológia kihatással van a gyermekek további fejlődésére, a

munkaképes korú népesség egészségi állapotára és a társadalom intellektuális potenciáljára.

A népesség halandósága csökkentésének lehetséges módjai megmutatkoznak a halandóság standardizált mutatószámainak összehasonlítása során. A munkaképes korú férfiak halandósága a Szovjetunióban mintegy kétszerese öt fejlett ország (Egyesült Államok, Németország, Franciaország, Japán és Nagy-Britannia) megfelelő halandósági szintjének, a nőket tekintve 1,5-szeres a különbség. A keringési rendszer megbetegedéseinél mind a férfiak, mind a nők esetében kétszeresen magasabbak a szovjet mutatók, a balesetek, sérülések esetében a férfiaknál 2,3-szeres, a nőknél 1,5-szeres, a különbség, a légzőszervi megbetegedéseknél pedig a férfiaknál csaknem 3-szoros, a nőknél 1,7-szeres.

A keringési rendszer betegségei a felnőttkorú lakosság vezető halál oka: a férfiak esetében a Szovjetunió egészét tekintve az összes haláleset 51 százalékát, a nőknél 63 százalékát teszik ki. A szív- és érrendszeri megbetegedésekből eredő halálzási mutatók Oroszországban, Lettországon, Észtországban, Grúziában a legmagasabbak, Tadzsikisztánban, Örményországban és Belorussziában a legalacsonyabbak. Általában a városokban magasabb az e halál-okból eredő halálzások száma, de a balti köztársaságokban, Moldáviában, Belorussziában és Türkméniában a falusi területek mutatói magasabbak e tekintetben. A férfiak halandósága 1,3-szeresen múlja felül a nőkéét. A munkaképes korúak esetében a férfiak halandósága háromszorosa a nőkének. Míg a férfiaknál a városok és a falvak mutatószámai nem különböznek lényegesen, a nőknél mintegy 30 százalékkal magasabb e mutatószám a falusi területeken.

Az alapvető halál-okok között a második helyen állnak a rosszindulatú sejtburjánzások: a férfiak esetében 18 százalékot, a nőknél 15 százalékot tesznek ki. Ráadásul e halálzások mutatószámai egyre növekednek, nemcsak azért, mert nagymértékben romlottak az ökológiai körülmények, hanem azért is, mert meglehetősen alacsony szintű a rákos megbetegedések rendelőintézeti kezelési rendszere és diagnosztizálása. 1987-ben például az ilyen jellegű betegek 28,2 százaléka a III., 21,4 százaléka pedig a IV. stádiumban volt, azaz minden második beteget akkor fedezték fel, amikor a gyógyulás gyakorlatilag már lehetetlen. Ebben a vonatkozásban Kazahsztánban, Oroszországban és a Baltikumban a legmagasabbak, Türkméniában és Grúziában a legalacsonyabbak a mutatók, a városlakók halandósága pedig mintegy 30 százalékkal nagyobb a falusiakénál.

Az 1985–1987. évi kismértékű javulás után 1988-tól kezdve újra romlott a baleseti, mérgezési, sérülési halálzások mutatószáma. Évente mintegy 19 millió ember szenved balesetet, mérgezést, sérülést, és minden ötödik közlekedési sérülés vagy haláleset alkoholfogyasztással függ össze. 1989-ben baleset, mérgezés és sérülés következtében 308 ezer ember halt meg, 24 százalékkal több, mint 1986-ban. A sérülésses halálesetek legmagasabb szintje Oroszországban és Lettországon figyelhető meg, a legalacsonyabb a Kaukázuson túl és Közép-Ázsiában.

A leírtak alapján látható, hogy olyan hathatós szociális intézkedésekre van szükség a Szovjetunióban, melyek elősegítik a betegségek megelőzését és a népesség egészségi állapotának javítását.

(Ism.: *Szvitecz Zsuzsa*)

BIBLIOGRÁFIA

A Központi Statisztikai Hivatal Könyvtár és Dokumentációs Szolgálathoz az alábbi fontosabb könyvek érkeztek be:

STATISZTIKAI ÉVKÖNYVEK

CHINA statistics abstract, 1991. State Statistical Bureau. Beijing. CSICSC. 1991. VII. 121 p.

Kína statisztikai összefoglalója, 1991.

I—052—C—0023/1991

DATENREPORT. Zahlen und Fakten über die Bundesrepublik Deutschland, 1989. Statistisches Bundesamt. Bonn. BZPB. 1990. 571 p.

A Német Szövetségi Köztársaság statisztikai jelentése, 1989.

I—004—C—0064989/1

NARODNOE khozajjstvo SSSR v 1941—1945 g. Statisticheskij ezhegodnik. Gosudarstvennyj komitet SSSR po statistike. Moskva. Finansy i stat. 1990. 235 p.

A Szovjetunió népgazdasága, 1941—1945.

I—042—C—0116/1941—1945

NEW YORK state statistical yearbook, 1991. The Nelson A. Rockefeller Institute of Government State University of New York. In coop. with the New York State Division of the Budget. Albany, N. Y. State Univ. of New York. 1991. VIII, 532 p.

New York állam statisztikai évkönyve, 1991.

I—072—B—0286/1991

munkaképes korú népesség egészségi állapotára és a társadalom intellektuális potenciáljára.

A népesség halandósága csökkentésének lehetséges módjai megmutatkoznak a halandóság standardizált mutatószámainak összehasonlítása során. A munkaképes korú férfiak halandósága a Szovjetunióban mintegy kétszerese öt fejlett ország (Egyesült Államok, Németország, Franciaország, Japán és Nagy-Britannia) megfelelő halandósági szintjének, a nőket tekintve 1,5-szeres a különbség. A keringési rendszer megbetegedéseinél mind a férfiak, mind a nők esetében kétszeresen magasabbak a szovjet mutatók, a balesetek, sérülések esetében a férfiaknál 2,3-szeres, a nőknél 1,5-szeres, a különbség, a légzőszervi megbetegedéseknél pedig a férfiaknál csaknem 3-szoros, a nőknél 1,7-szeres.

A keringési rendszer betegségei a felnőttkorú lakosság vezető halál oka: a férfiak esetében a Szovjetunió egészét tekintve az összes haláleset 51 százalékát, a nőknél 63 százalékát teszik ki. A szív- és érrendszeri megbetegedésekből eredő halálzási mutatók Oroszországban, Lettországon, Észtországban, Grúziában a legmagasabbak, Tadzsikisztánban, Örményországban és Belorussziában a legalacsonyabbak. Általában a városokban magasabb az e halál-okból eredő halálzások száma, de a balti köztársaságokban, Moldáviában, Belorussziában és Türkméniában a falusi területek mutatói magasabbak e tekintetben. A férfiak halandósága 1,3-szeresen múlja felül a nőkéét. A munkaképes korúak esetében a férfiak halandósága háromszorosa a nőkének. Míg a férfiaknál a városok és a falvak mutatószámai nem különböznek lényegesen, a nőknél mintegy 30 százalékkal magasabb e mutatószám a falusi területeken.

Az alapvető halál-okok között a második helyen állnak a rosszindulatú sejtburjánzások: a férfiak esetében 18 százalékot, a nőknél 15 százalékot tesznek ki. Ráadásul e halálzások mutatószámai egyre növekednek, nemcsak azért, mert nagymértékben romlottak az ökológiai körülmények, hanem azért is, mert meglehetősen alacsony szintű a rákos megbetegedések rendelőintézeti kezelési rendszere és diagnosztizálása. 1987-ben például az ilyen jellegű betegek 28,2 százaléka a III., 21,4 százaléka pedig a IV. stádiumban volt, azaz minden második beteget akkor fedezték fel, amikor a gyógyulás gyakorlatilag már lehetetlen. Ebben a vonatkozásban Kazahsztánban, Oroszországban és a Baltikumban a legmagasabbak, Türkméniában és Grúziában a legalacsonyabbak a mutatók, a városlakók halandósága pedig mintegy 30 százalékkal nagyobb a falusiakénál.

Az 1985–1987. évi kismértékű javulás után 1988-tól kezdve újra romlott a baleseti, mérgezési, sérülési halálzások mutatószáma. Évente mintegy 19 millió ember szenved balesetet, mérgezést, sérülést, és minden ötödik közlekedési sérülés vagy haláleset alkoholfogyasztással függ össze. 1989-ben baleset, mérgezés és sérülés következtében 308 ezer ember halt meg, 24 százalékkal több, mint 1986-ban. A sérülésses halálesetek legmagasabb szintje Oroszországban és Lettországon figyelhető meg, a legalacsonyabb a Kaukázuson túl és Közép-Ázsiában.

A leírtak alapján látható, hogy olyan hathatós szociális intézkedésekre van szükség a Szovjetunióban, melyek elősegítik a betegségek megelőzését és a népesség egészségi állapotának javítását.

(Ism.: *Szvitecz Zsuzsa*)

BIBLIOGRÁFIA

A Központi Statisztikai Hivatal Könyvtár és Dokumentációs Szolgálatához az alábbi fontosabb könyvek érkeztek be:

STATISZTIKAI ÉVKÖNYVEK

CHINA statistics abstract, 1991. State Statistical Bureau. Beijing. CSICSC. 1991. VII. 121 p.

Kína statisztikai összefoglalója, 1991.

I—052—C—0023/1991

DATENREPORT. Zahlen und Fakten über die Bundesrepublik Deutschland, 1989. Statistisches Bundesamt. Bonn. BZPB. 1990. 571 p.

A Német Szövetségi Köztársaság statisztikai jelentése, 1989.

I—004—C—0064989/1

NARODNOE khozajjstvo SSSR v 1941—1945 g. Statisticheskij ezhegodnik. Gosudarstvennyj komitet SSSR po statistike. Moskva. Finansy i stat. 1990. 235 p.

A Szovjetunió népgazdasága, 1941—1945.

I—042—C—0116/1941—1945

NEW YORK state statistical yearbook, 1991. The Nelson A. Rockefeller Institute of Government State University of New York. In coop. with the New York State Division of the Budget. Albany, N. Y. State Univ. of New York. 1991. VIII, 532 p.

New York állam statisztikai évkönyve, 1991.

I—072—B—0286/1991

ROCZNIK statystyczny województw, 1990. Warszawa. GUS. 1990. LXI, 258 p., 1 térk.

A lengyel vajdaságok statisztikai évkönyve, 1990.

I—022—C—0033/1990

STATISTISCHES Jahrbuch 1991 für das vereinte Deutschland, 1991. Statistisches Bundesamt. Stuttgart. Metzler—Poeschel. 1991. 730 p.

Az egyesült Németország statisztikai évkönyve, 1991.

I—004—C—0002/1991

STATISTISCHES Jahrbuch für das Ausland, 1991. Statistisches Bundesamt. Stuttgart. Metzler—Poeschel. 1991. 323 p.

A Német Szövetségi Köztársaság nemzetközi statisztikai évkönyve, 1991.

I—004—B—0308/1991

YEAR book Australia, 1991. Australian Bureau of Statistics. Canberra. ABS. 1991. XVI, 790 p.

Ausztrália statisztikai évkönyve, 1991.

I—091—C—0003/1991

ALTALANOS STATISZTIKAI MUNKÁK

STATISTICAL information bulletin for Africa, No. 20. United Nations ECA. New York. UN. 1990. III, 92 p.

Afrikai statisztikai információs bulletin, 20. szám.

I—069—B—0002/20

STATISTICAL notes of Japan, No. 45. Statistics Bureau Management and Coordination Agency. Tokyo. Stat. Bureau. 1991. 68 p.

Japán statisztikai tevékenységének áttekintése.

471359/45

GAZDASÁGSTATISZTIKA

AKTUELLE skattetall, 1991. Current tax data. Oslo [etc.]. Stat. Sentralbyrå. 1991. 46 p.

Norvégia adóstatistikai adatai, 1991.

471696/1991

ANIMAL health yearbook, 1990. FAO, WHO, OIE. Rome. FAO. 1991. XXI, 298 p.

A FAO állategészségügyi statisztikai évkönyve, 1990.

I—032—B—0209/1990

ANKETA o potrosnji domacinstava u 1990. Prosečne godišnje utrosene količine artikala licne potrosnje 1990. Survey on consumption of households in 1990. Beograd. SZS. 1991. 80 p.

Jugoszlávia háztartásainak fogyasztása. Felmérés. A személyi fogyasztási cikkekre évi átlagban költött összeg, 1990.

I—046—B—0124/1990

ANKETA o stranim turistima, 1989. Survey on foreign tourists. Beograd. SZS. 1991. 102, 4 p.

Jugoszlávia külföldi turistaforgalmának felmérése 1989.

I—046—B—0108/1989

ANNUAL bulletin of general energy statistics for Europe, 1989. Economic Commission for Europe. New York. UN. 1991. 171 p.

Európa általános energiastatisztikájának éves jelentése, 1989.

I—072—B—0296/1989

ANNUAL report on the family income and expenditure survey, 1990. Statistics Bureau Management and Coordination Agency. Tokyo. Stat. Bureau. 1991. 525 p.

Jelentés Japán családi jövedelmeinek és kiadásainak évenkénti felméréséről, 1990.

I—051—C—0016/1990

ANNUAL survey of industries. 1987—1988. Summary results for factory sector. Central Statistical Organisation. New Delhi [etc.]. CSO. 1991. IV, 200 p.

India iparágainak éves felmérése, 1987—1988. A gyáripari szektor eredményeinek összesítése.

I—053—B—0055/1987—1988/[3]

ARBEIDSMARKEDSTATISTIKK, 1990. Labour market statistics. Oslo [etc.]. Stat. sentralbyrå. 1991. 192 p.

Norvégia munkaerőpiaci statisztikája, 1990.

I—040—B—0091/1990

AUSSENHANDEL. Aussenhandel nach Ländern und Gütergruppen der Produktionsstatistiken. Spezialhandel. Statistisches Bundesamt. Stuttgart [etc.]. Kohlhammer. 1991. 118 p.

A Német Szövetségi Köztársaság külkereskedelme. A külkereskedelem termelési statisztikája országok és árucsoportok szerint. Közvetlen áruforgalom, 1990.

I—004—B—0181/1990

AUSSENHANDEL. Durchfuhr im Seeverkehr und Seumschlag. Statistisches Bundesamt. Stuttgart [etc.]. Kohlhammer. 1991. 51 p.

A Német Szövetségi Köztársaság külkereskedelme. Átmenő forgalom a tengeri szállításban és rakodásban, 1989.

I—004—B—0097/1989

BAUSTATISTIK. Gerätebestand im Hoch- und Tiefbau am 1990. 31. 12. Wien. ÖStZ. 1991. VI, 109 p.

Ausztria építőipari statisztikája. A magas- és mélyépítőipar géppállománya, 1990. dec. 31.

I—002—B—0219/1990

BELGIUM — Luxembourg, 1990—1991. Paris. OECD. 1990. 170 p.

Belgium és Luxemburg gazdasági áttekintése, 1990—1991.

I—033—C—0115/1990—1991

BOSTADS- och byggnadsstatistik årsbok, 1991. Yearbook of housing and building statistics. Stockholm. SCB. 1991. 266 p.

Svédország lakás- és építőipari statisztikai évkönyve, 1991.

I—041—C—0232/1991

BOTTOMORE, T.: The socialist economy. Theory and practice New York [etc.]. Harvester Wheatsheaf. 1990. 149 p.

A szocialista gazdaság. Elmélet és gyakorlat.

713763

BULLETIN of statistics on world trade in engineering products, 1989. Economic Commission for Europe. New York. UN. 1991. 640 p.

A gépipari termékek világkereskedelmének statisztikai jelentése, 1989.

I—072—B—0248/1989

CANADA, 1990—1991. Paris. OECD. 1991. 140 p.

Kanada gazdasági áttekintése, 1990—1991.

I—033—C—0137/1990—1991

CIVIL aviation statistics of the world, 1990. ICAO statistical yearbook. International Civil Aviation Organization. Montreal. ICAO. 1991. 139, [30] p.

A világ polgári légiforgalmi statisztikája, 1990.

I—071—C—0060/1990

COMÉRCIO exterior do Brasil. Importação, 1988. Ministério de Fazenda Secretaria da Receita Federal. Brasília. CIEF. 1989. 851 + 867—1194 p.

Brazília külkereskedelmi statisztikája. Import, 1988.

I—078—B—0067/1988/1—2

Les COMPTES de l'industrie en 1990. La situation de l'industrie française en 1990. Paris. INSEE. 1991. 292 p.

A francia ipar elszámolásai, 1990.

I—033—B—0381/1990

- Les *COMPTEs* des transports en 1990. 28. rapport de la Commission des comptes des transports de la nation. Paris. INSÉE. 1991. 160 p.
A francia közlekedés elszámolásai, 1990.
I—033—B—0378/1990
- Les *COMPTEs* nationaux trimestriels. Séries longues 1970/1990 en base 1980 Paris. INSÉE. 1991. 277 p.
Franciaország negyedéves nemzetgazdasági elszámolásai, 1970—1990.
I—033—B—0419/1970—1990
- DENMARK, 1990—1991.* Paris. OECD. 1991. 111 p.
Dánia gazdasági áttekintése, 1990—1991.
I—033—C—0126/1990—1991
- DIRECTORY manufacturing establishments survey, 1984—85.* Supplementary tables. Central Statistical Organisation Department of Statistics. New Delhi. CSO. 1990. 75 p.
India gyártzemeinek felmérési kézikönyve, 1984—1985.
I—053—B—0059/1984—1985/[2]/S
- DIS* ticaret istatistikleri, 1989. Foreign trade statistics. Devlet Istatistik Enstitüsü. Ankara. DIE. 1991. XX, 332 p.
Törökország külkereskedelmi statisztikája, 1989.
I—050—B—0057/1989
- DRUSTVENI proizvod i narodni dohodak, 1989.* Social product and national income. Beograd. SZS. 1991. 64 p.
Jugoszlávia társadalmi terméke és nemzeti jövedelme, 1989.
I—046—B—0075/1989
- L'ÉCONOMIE* belge en 1990. Synthèse annuelle. Ministère des affaires économiques Direction générale des études et de la documentation. Bruxelles. MAE DGED. 1991. XIV, 128 p.
Belgium gazdaságstatisztikája, 1990.
I—038—B—0075/1990/1
- ENERGISTATISTIKK, 1990.* Energy statistics. Oslo [etc.]. Stat. Sentralbyrå. 1991. 85 p.
Norvégia energiasztatisztikája, 1990.
I—040—B—0056/1990
- ENERGY statistics and balances of non-OECD countries, 1988—1989.* International Energy Agency. Paris. OECD IEA. 1991. 391 p.
Az OECD-n kívüli országok energiasztatisztikája.
I—033—B—0426/1988—1989
- ENERGY statistics of OECD countries, 1980—1989.* International Energy Agency. Paris. IEA. 1991. 721 p.
Az OECD-országok energiasztatisztikája, 1980—1989.
I—033—B—0143/1980—1989
- ENERGY statistics yearbook, 1989.* Department of International Economic and Social Affairs. Statistical Office. New York. UN. 1991. XLVIII, 440 p.
Nemzetközi energiasztatisztikai évkönyv, 1989.
I—072—B—0123/1989
- Les *ENTREPRISES* du commerce en 1989. Résultats de l'enquête annuelle d'entreprise. Paris. INSÉE. 1991. 211 p.
Franciaország belkereskedelmi vállalatai, 1989.
I—033—B—0374/1989
- ERGEBNISSE* der landwirtschaftlichen Statistik im Jahre 1990. Wien. ÖStZ. 1991. 166 p.
Ausztria mezőgazdasági statisztikai adatai, 1990.
I—002—B—0221/1990
- ESTADÍSTICA* de sociedades mercantiles, 1989. Instituto Nacional de Estadística. Madrid. INE. 1991. 139 p.
Spanyolország kereskedelmi társaságai.
I—034—B—0056/1989
- ESTADÍSTICAS* das finanças públicas, 1988. Continente, Açores e Madeira. Statistiques des finances publiques. Instituto Nacional de Estatística. Lisboa. INE, 1990. XXI, 204 p.
Portugália állami pénzügystatisztikája, 1988.
I—035—B—0079/1988
- ETC.* Extraits des tableaux des comptes de la nation. 1990. Paris. INSÉE. 1991. 166 p.
Franciaország nemzetgazdasági elszámolási tábláinak kivonatai, 1990.
I—033—B—0380/1990/kiv.
- EXOTERIKON* emporion tés Ellados, 1988. Commerce extérieur de la Grèce. Ethniké Statistiké Ypésia tés Ellados. Athenai. ESYE. 1990. 761 p.
Görögország külkereskedelmi statisztikája, 1988.
I—049—B—0003/1988
- FENDER, JOHN:* Inflation. A contemporary perspective. New York [etc.]. Harvester Wheatsheaf. 1990. XIV, 216 p.
Infláció, Mai kilátások.
713770
- FISKE* og oppdrett av laks mv, 1989. Fishing and rearing of salmon etc. Oslo [etc.]. Stat. Sentralbyrå. 1991. 76 p.
Norvégia tengeri és édesvízi halászata, 1989.
I—040—B—0060/1989
- FOREIGN trade according to the Standard International Trade Classification (SITC-Rev. II), 1990.* Special trade. Statistisches Bundesamt. Stuttgart [etc.]. Kohlhammer. 1991. 399 p.
A Német Szövetségi Köztársaság külkereskedelme a SITC-módosítások szerint, 1990.
I—004—B—0096/1990
- FOREIGN trade by commodities. Series C, 1990.* OECD Department of Economics and Statistics. Paris. OECD. 1991. 469 + 469 p.
Az OECD-országok külkereskedelmi statisztikája, 1990.
I—033—B—0153/1990/2—3
- GEORGIKÉ* statistiké tés Ellados etous 1985. Agricultural statistics of Greece Ethniké Statistiké Ypésia tés Ellados. Athénai. ESYE. 1991. 115 p.
Görögország mezőgazdasági statisztikája, 1985.
I—049—B—0084/1985.
- GERMANY, 1990—1991.* Paris. OECD. 1991. 175 p.
A Német Szövetségi Köztársaság gazdasági áttekintése, 1990—1991.
I—033—C—0127/1990—1991
- GEWERBESTEUERSTATISTIK, 1986.* Wien. ÖStZ. 1991. 159 p.
Ausztria ipari adóstatistikája, 1986.
I—002—B—0235/1986
- GRADEVINARSTVO, 1989.* Construction. Beograd. SZS. 1991. 47 p.
Jugoszlávia építőipara, 1989.
I—046—B—0077/1989
- Les *INDUSTRIES* agro-alimentaires en 1990. Paris. INSÉE. 1991. 115 p.
Franciaország élelmiszer-gazdasága, 1990.
I—033—B—0407/1990
- INDUSTRIJSKA* proizvodnja, 1990. Industrial production. Beograd. SZS. 1991. 139 p.
Jugoszlávia ipari termelése, 1990.
I—046—B—0132/1990
- INDUSTRISTATISTIKK, 1989.* Naeringstall. Oslo [etc.]. Stat. Sentralbyrå. 1991. 125 p.
Norvégia iparstatisztikája. Élelmiszeripar, 1989.
I—040—B—0086/1989/1

- INTERNATIONAL** financial statistics, 1991. Yearbook. International Monetary Fund. Washington. IMF. 1991. 799 p.
Nemzetközi pénzügyi statisztikai évkönyv, 1991.
I—072—B—0093/1991
- IRELAND**, 1990—1991. Paris. OECD. 1991. 138 p.
Írország gazdasági áttekintése, 1990—1991.
I—033—C—0138/1990—1991
- ITALY**, 1990—1991. Paris. OECD. 1991. 140 p.
Olaszország gazdasági áttekintése, 1990—1991.
I—033—C—0116/1990—1991
- JAKTSTATISTIKK**, 1990. Hunting statistics. Statistisk Sentralbyrå Oslo [etc.]. Stat. Sentralbyrå. 1991. 56 p.
Norvégia vadászati statisztikája, 1990.
I—040—B—0059/1990
- JORDBRUKSSTATISTISK** årsbok, 1991. Yearbook of agricultural statistics. Stockholm. SCB. 1991. 267 p.
Svédország mezőgazdasági statisztikai évkönyve, 1991.
I—041—C—0208/1991
- KREDITTMARKEDSTATISTIKK**, 1988—1989. Fordringer og gjeld overfor utlandet. Credit market statistics. Oslo [etc.]. Stat. Sentralbyrå. 1991. 94 p.
Norvégia hitelpiaci statisztikája, 1988—1989.
I—040—B—0094/1988—1989
- LANDBRUGSSTATISTIK**, 1990. Agricultural statistics. Danmarks Statistik. København. Danmarks Stat. 1991. 256 p.
Dánia mezőgazdasági statisztikája, 1990.
I—039—C—0051/1990
- LÖNER** och sysselsättning inom privat sektor, 1990. Wages, salaries and employment in the private sector. Stockholm. SCB. 1991. 202 p.
Bérek, jövedelmek és foglalkoztatottság a svéd magán-szektorban, 1990.
I—041—C—0129/1990
- LÖNER** och sysselsättning inom offentlig sektor, 1990. Statsanställda. Wages, salaries and employment in the public sector. Stockholm. SCB. 1991. 227 p.
Bérek, jövedelmek és foglalkoztatottság Svédország állami szektorában, 1990.
I—041—C—0185/1990/1
- LUFTFARTSVERKET**, 1990. Board of Civil Aviation. Luftfartsverket. Norrköping. Luftfartsverket. 1991. 70 p.
Svédország polgári légitforgalma, 1990.
I—041—C—0229/1990
- MACRO-ECONOMIC** outlook, 1992. Introduction and summary. Central Planning Bureau. The Hague. CPB. 1991. 20, [10] p.
Hollandia makroökonomiai kilátásai, 1992.
I—037—B—0129/1992
- MAIN** economic policy areas of the EEC, toward 1992. The challenge to the Community's economic policies when the „real” Common Market is created by the end of 1992. Peter Coffey. Dordrecht [etc.]. Kluwer. 1990. XXX, 170 p.
A Közös Piac fő gazdaságpolitikai területei, közel 1992-höz.
713704
- MERENKULKU**, 1989. Kauppalaivasto. Navigation. Helsinki. Merenkulkuhallitus. 1990. 48 p.
Finnország hajózási statisztikája, 1989.
I—043—B—0172/1989
- MOTORLU** kara tasitlari istatistikleri, 1989. Road motor vehicles statistics. Devlet Istatistik Enstitüsü. Ankara. DIE. 1991. VIII, 20 p.
Törökország gépjármű-statisztikája, 1989.
I—050—B—0058/1989
- NASJONALREGNSKAP**, 1989. National accounts. Oslo [etc.]. Stat. Sentralbyrå. 1991. 345 p.
Norvégia nemzetgazdasági elszámolásai, 1989.
I—040—B—0078/1989
- NATIONAL** accounts statistics, 1988. Main aggregates and detailed tables. United Nations. New York. UN. 1991. XXIX, 1015 + 1017 — 1936 p.
A világ országainak nemzetgazdasági elszámolási statisztikái, 1988. Fő aggregátumok és részletes táblák.
I—072—B—0150/1988/[2]/1—2
- NATIONALE** rekeningen, 1990. National accounts. Centraal Bureau voor de Statistiek. 's-Gravenhage. CBS. 1990. 267 p.
Hollandia nemzetgazdasági elszámolásai, 1990.
I—037—B—0142/1990/A
- NEW** earnings survey, 1991. Streamlined and summary analyses; description of the survey. Analyses by agreement. Department of Employment. London. HMSO. 1991. [172] + [104] ism. p.
Az új jövedelmek felmérése Nagy-Britanniában, 1991. Összefoglaló elemzés. Munka- és bérszerződés szerinti elemzések.
I—036—B—0302/1991/A—B
- OIL** and gas information, 1988—1990. International Energy Agency. Paris. OECD IEA. 1991. 580 p.
Nemzetközi kőolaj- és földgázstatisztikai információk, 1988—1990.
I—033—B—0187/1988—1990
- PLACE** des groupes dans l'économie française en 1987. Paris. INSÉE. 1991. 264 p.
Franciaország gazdaságstatisztikája szektorok szerint, 1987.
I—033—B—0432/1987
- PREISE**, 1990. Preise und Preisindizes im Ausland. Statistisches Bundesamt. Stuttgart [etc.]. Kohlhammer. 1991. 101 p.
Árak a Német Szövetségi Köztársaságban. Árak és árindexek külföldön, 1990.
I—004—B—0172/1990
- PREISE**, 1990. Internationaler Vergleich der Preise für die Lebenshaltung. Statistisches Bundesamt. Stuttgart [etc.]. Kohlhammer. 1991. 89 p.
Árak a Német Szövetségi Köztársaságban. A megélhetési költségek nemzetközi összehasonlítása, 1990.
I—004—B—0075/1990
- PRICES** of agricultural products and selected inputs in Europe and North America, 1989—1990. Annual ECE/FAO price review. Economic Commission for Europe, Food and Agriculture Organization. New York. UN. 1991. VIII, 155 p.
A mezőgazdasági termékek és egyes ráfordítások ára Európában és Észak-Amerikában, 1989—1990.
I—031—B—0126/1989—1990
- PRODUZIERENDES** Gewerbe, 1990. Beschäftigung und Umsatz der Betriebe im Bergbau und im verarbeitenden Gewerbe nach Bundesländern. Statistisches Bundesamt. Stuttgart [etc.]. Kohlhammer. 1991. 64 p.
A Német Szövetségi Köztársaság ipara. A bányászati és feldolgozóipari vállalatok foglalkoztatottsága és forgalma szövetségi tartományok szerint, 1990.
I—004—B—0271/1990
- PRODUZIERENDES** Gewerbe, 1990. Betriebe, Beschäftigte und Umsatz im Bergbau und im verarbeitenden Gewerbe nach... Statistisches Bundesamt. Stuttgart [etc.]. Kohlhammer. 1991. 64 p.
A Német Szövetségi Köztársaság ipara. A bányászat és a feldolgozóipar vállalatai, foglalkoztatottsága és forgalma a foglalkoztatottak nagyságrendje szerint, 1990.
I—004—B—0236/1990

RADNICI i cist licni dohodak po grupama delatnosti, Sept. 1990. Workers and net personal income according to groups of economic activities. Beograd. SZS. 1991. 20 p.

A munkások és a nettó személyi jövedelem Jugoszláviában a gazdasági tevékenység csoportjai szerint, 1990.
I—046—B—0059/1990

RAHOITUSMARKKINATILASTO, 1989. Financial market statistics. Helsinki. Tilastokeskus. 1991. 45 p. *Finnország pénzügyi statisztikája, 1989.*

I—043—B—0198/1989

RAKENTAMINEN ja asuminen, 1990. Construction and housing. Helsinki. Tilastokeskus. 1990. 168 p. *Finnország lakás- és építőipari statisztikája, 1990.*

I—043—C—0046/1990

SCHWEIZERISCHE Aussenhandelsstatistik, 1990. Jahresbericht. Bern. Eidg. Oberzolldirektion. 1991. 290 p.

Svájc külkereskedelmi statisztikája, 1990.

I—031—B—0204/1990

SITUATION économique au 1989. Direction générale de la banque des données de l'état. Antananarivo. DGBDE. 1990. III, 79 p.

Madagaszkár gazdasági helyzete, 1989. jan. 1.

I—121—B—0003/1989

SJØFART, 1990. Maritime statistics. Oslo [etc.]. Stat. sentralbyrå. 1991. 132 p.

Norvégia tengerhajózási statisztikája, 1990.

I—040—B—0125/1990

SKATTER og afgifter, 1991. Oversigt. Taxes and duties. Danmarks Statistik. København. Danmarks Stat. 1991. 193 p.

Dánia adó- és vámstatisztikája, 1991.

I—039—B—0035/1991

SPAIN, 1990—1991. Paris. OECD. 1991. 108 p.

Spanyolország gazdasági áttekintése, 1990—1991.

I—033—C—0133/1990—1991

STATISTICHE del commercio interno, 1988—1989. Istituto Centrale di Statistica. Roma. Istat. 1991. 97 p.

Olaszország belkereskedelmi statisztikája, 1988—1989.

I—032—B—0208/31

STATISTIEK van de investeringen in vaste activa in de nijverheid, 1989. Statistics on fixed capital formation in industry Centraal Bureau voor de Statistiek. 's-Gravenhage CBS. 1991. 42 p.

Hollandia iparának állótöke-beruházási statisztikája, 1989.

I—037—B—0104/1989

STATISTIQUES du commerce extérieur de la France. Importations—exportations. Résultats généraux et index alphabétique. Développement par marchandises. Résultats par pays. Ministère de l'économie, des finances et de la privatisation. Paris. Dir. gén. des douanes et droits indirects. [1991]. 107 + 536 + 537—940 + 161 p.

Franciaország külkereskedelmi statisztikája. Export—import. Főbb eredmények és betűrendes mutató.

I—033—B—0157/1990/1—4

STATISTIQUES du commerce extérieur, 1989. Institut national de la statistique. Tunis. INS. [1990]. [362] ism. p.

Tunézia külkereskedelmi statisztikája, 1989.

I—064—B—0022/1989

STATISTIQUES du commerce extérieur, 1990. Le transport du commerce extérieur de la France. Ministère de l'économie, des finances et du budget. Paris. Dir. gén. des douanes et droits indirects. [1991]. 151 p.

Franciaország külkereskedelmi statisztikája, 1990.

I—033—B—0260/1990

STATISTISCHES Handbuch für den Maschinenbau, 1991. Hrsg. vom Verband Deutscher Maschinen- und Anlagenbau. Frankfurt am Main [etc.]. Maschinenbau Verl. 1991. 304 p.

A Német Szövetségi Köztársaság gépipari statisztikai zsebkönyve, 1991.

I—004—D—0004/1991

STEEL statistical yearbook, 1990. International Iron and Steel Institute. Brussels. IISI. 1990. 63 p.

Nemzetközi acélstatisztikai évkönyv, 1990.

I—038—B—0216/1990

SU ürünleri istatistikleri, 1988—1989. Fishery statistics Devlet İstatistik Enstitüsü. Ankara. DIE. 1991. VII, 24, [3] p.

Törökország halászati statisztikája, 1988—1989.

I—050—B—0049/1988—1989

SUNDRUM, R. M.: Economic growth in theory and practice. Basingstoke [etc.]. Macmillan. 1990. 303 p.

A gazdasági növekedés elmélete és gyakorlata.

713773

SVERIGES Riksbank. Statistisk årsbok, 1990. Statistical yearbook. Stockholm. Sveriges Riksbank. 1991. 99 p.

A Sveriges Riksbank statisztikai évkönyve, 1990.

I—041—C—0231/1990

SWEDEN, 1990—1991. Paris. OECD. 1990. 136 p. *Svédország gazdasági áttekintése, 1990—1991.*

I—033—C—0139/1990—1991

SWITZERLAND, 1990—1991. Paris. OECD. 1991. 144 p.

Svájc gazdasági áttekintése, 1990—1991.

I—033—C—0134/1990—1991

TJENESTEYTING, 1989. Forretningmessig tjenesteyting, utleie av maskiner og utstyr, renovasjon og reingjoring, vaskeri- og renserivirksomhet. Services. Oslo [etc.]. Stat. Sentralbyrå. 1991. 76 p.

Norvégia szolgáltatásstatisztikája, 1989.

I—040—B—0067/1989

TOURISMUS in der Schweiz Bern. BFS. 1991. 134 p. *Svájc idegenforgalma, 1990.*

I—031—B—0242/1990

ULKOMAANKAUPPA, 1990. Foreign trade. Helsinki. Tullihallitus. 1991. XVII, 693 p.

Finnország külkereskedelme, 1990.

I—043—B—0009/1990/1

UMWELTSCHUTZ. Investitionen für Umweltschutz im Produzierenden Gewerbe. Statistisches Bundesamt. Stuttgart [etc.]. Kohlhammer. 1991. 122 p.

Környezetvédelem a Német Szövetségi Köztársaságban.

I—004—B—0295/1989

UNITED Kingdom, 1990—1991. Paris. OECD. 1991. 128 p.

Nagy-Britannia gazdasági áttekintése, 1990—1991.

I—033—C—0118/1990—1991

UNITED Kingdom balance of payments, 1991. Central Statistical Office. London. HMSO. 1991. 80 p. *Nagy-Britannia fizetési mérlege, 1991.*

I—036—B—0152/1991

UNITED Kingdom national accounts, 1991. London. HMSO. 1991. VII, 149 p.

Nagy-Britannia nemzetgazdasági elszámolásai, 1991.

I—036—B—0091/1991

VOLKSWIRTSCHAFTLICHE Gesamtrechnungen. Konten und Standardtabellen. Statistisches Bundesamt. Stuttgart [etc.]. Kohlhammer. 1991. 524 p.

A Német Szövetségi Köztársaság nemzetgazdasági elszámolásai. Számlák és normatáblák, 1990.

I—004—B—0211/1990

WIRTSCHAFTSRECHNUNGEN, 1990. Einnahmen und Ausgaben ausgewählter privater Haushalte. Statistisches Bundesamt. Stuttgart [etc.]. Kohlhammer. 1991. 156 p.

A Német Szövetségi Köztársaság gazdasági elszámolásai. Kiválasztott magánháztartások bevételei és kiadásai, 1990.

I—004—B—0194/1990

WIRTSCHAFTSSTATISTIK 1989 der Elektrizitätsversorgungsunternehmen. Beschäftigte, Brutto- und Nettoproduktionswerte, Personalaufwand, Vorleistungen, Investitionen und Abschreibungen. Wien. ÖStZ. 1991. 55 p.

Ausztria áramszolgáltató vállalatainak gazdaságstatisztikája, 1989.

I—002—B—0214/1989

WORLD drink trends, 1991. International beverage alcohol consumption and production trends. Produktschap voor Gedistilleerde Dranken. Oxon. NTC. Schiedam. PGD. 1991. VI, 121 p.

Az alkoholfogyasztás és -termelés viláadatai, 1991.

I—037—D—0006/1991

WORLD economic survey, 1991. Current trends and policies in the world economy. Department of International Economic and Social Affairs. New York. UN DIESA. 1991. IX, 239 p.

Felmérés a világ gazdasági helyzetéről, 1991.

470226/1991

WORLD energy statistics and balances, 1985—1988. International Energy Agency. Paris. OECD IEA. 1990. 407 p.

A világ energiastatisztikája és -mérlege, 1985—1988.

I—033—B—0426/1985—1988

WORLD mineral statistics, 1985—1989. Production. Exports. Imports. Natural Environment Research Council British Geological Survey London. HMSO. 1991. V, 309 p.

Nemzetközi bányászati statisztika, 1985—1989.

I—036—B—0284/1985—1989

YEARBOOK of labour statistics, 1991. International Labour Organisation. Geneva. ILO. 1991. XVII, 132 p.

Nemzetközi munkaügyi statisztikai évkönyv, 1991.

I—031—B—0069/1991

YEAR book of forest products, 1978—1989. Rome. FAO. 1991. LI, 336 p.

A FAO erdőszeti termék statisztikai évkönyve, 1978—1989.

I—072—B—0095/1978—1989

ZAPOSLENOST, 30. IX. 1990. Employment. Beograd. SZS. 1991. 31 p.

Jugoszlávia foglalkoztatottsága, 1990. szept. 30.

I—046—B—0091/1990

La ZONE franc, 1990. Rapport. Secrétariat du Comité monétaire de la zone franc. Paris. CMZF. 1991. 369 p.

Jelentés a frankövezet országairól, 1990.

I—033—B—0125/1990

TÁRSADALOMSTATISZTIKA— EGÉSZSÉGÜGY—KULTÚRSTATISZTIKA

ARBETSSJUKDOMAR och arbetsolyckor, 1989* Occupational diseases and occupational accidents. Arbetskyddsstyrelsen. Stockholm. SCB, 1991. 224 p.

Foglalkozási megbetegedések és foglalkozási balesetek Svédországban, 1989.

I—041—B—0087/1989.

BILDUNG und Kultur. Finanzen der Hochschulen Statistisches Bundesamt. Stuttgart [etc.]. Kohlhammer. 1991. 54 p.

A Német Szövetségi Köztársaság oktatás- és művelődésügye. A felsőoktatás pénzügyei, 1989.

I—004—B—0291/1989

DETAILED diagnoses and surgical procedures for patients discharged from short-stay hospitals, 1989. Hyattsville, Md. DHHS. 1991. N, 236 p.

A rövid kórházi tartózkodás után elbocsátott betegek diagnózisai és műtétei az Egyesült Államokban, 1989.

I—072—B—0465/1989

EDUCATION statistics for the United Kingdom. Department of Education and Science [etc.]. London. HMSO. 1991. XLI, 42 p.

Nagy-Britannia oktatásstatisztikája, 1990.

I—036—B—0258/1990

ESTADÍSTICAS judiciales de España. Instituto Nacional de Estadística. Madrid. INE. 1991. 173 p.

Spanyolország bírósági statisztikája, 1987.

I—034—C—0054/1987

GESUNDHEITSWESEN, 1989. Krankenhäuser. Statistisches Bundesamt. Stuttgart [etc.]. Kohlhammer. 1991. 64 p.

A Német Szövetségi Köztársaság. Kórházak, 1989.

I—004—B—0299/1989

GESUNDHEITSWESEN, 1989. Ausgewählte Zahlen für das Gesundheitswesen. Statistisches Bundesamt. Stuttgart [etc.]. Kohlhammer. 1991. 87 p.

A Német Szövetségi Köztársaság. Az egészségügy kiválasztott jelzőszámai, 1989.

I—004—B—0089/1989

Die KINDERGÄRTEN, 1990—1991. Kindertagesheime. Berichtsjahr. Wien. ÖStZ. 1991. 271 p.

Ausztria gyermekintézményei, 1990—1991.

I—002—B—0223/1990—1991

POLHISIN tietoon tullut rikollisuus, 1990. Criminality known to the police. Helsinki. Tilastokeskus. 1991. 156 p.

Finnország felderített bűnügyeinek statisztikája, 1990.

I—043—B—0098/1990

STRASSENVERKEHRSSICHERHEIT im Jahre 1990. Wien. ÖStZ. 1991. 193 p.

Ausztria közúti közlekedési balesetei, 1990.

I—002—B—0222/1990

TIELLIKENNEONNETTOMUDET, 1990. Road accidents Finland. Helsinki. Tilastokeskus. 1991. 53 p.

Finnország közúti közlekedési balesetei, 1990.

I—043—B—0182/1990

TUOMIOISTUINTEN TOIMINTA, 1989. Tuomioistuimissa käsitellyt siviili-, rikosja hallinto-oikeudelliset asiat. Administration of justice. Helsinki. Tilastokeskus. 1991. 111 p.

Finnország igazságügyi statisztikája, 1989.

I—043—B—0087/1989

UTDANNINGSSTATISTIKK: Universiteter og høyskoler, 1. Oktober 1989. Educational statistics. Universities and colleges. Oslo [etc.]. Stat. Sentralbyrå, 1991. 115 p.

Norvégia oktatásstatisztikája. Az egyetemek és főiskolák adatai, 1989. okt. 1.

I—040—B—0121/1989.

UTDANNINGSSTATISTIKK, 1. September 1990. Grunnskolar. Educational statistics. Oslo [etc.]. Stat. Sentralbyrå. 1991. 106 p.

Norvégia oktatásstatisztikája. Az alapfokú oktatás adatai, 1990. szept. 1.

I—040—B—0068/1990

UTDANNINGSSTATISTIKK, 1. oktober 1989. Videregående skoler. Educational statistics. Oslo [etc.]. Stat. Sentralbyrå. 1991. 95 p.

Norvégia oktatásstatisztikája. A középfokú oktatás adatai, 1989. okt. 1.

I—040—B—0106/1989

VEITRAFIKKULKYKKER, 1990. Road traffic accidents. Oslo [etc.]. Stat. sentralbyra. 1991. 105 p.

Norvégia közúti közlekedési balesetei, 1990.

I—040—B—0101/1990

DEMOGRÁFIA

ARNOLD, F.—BLANC, A. K.: Fertility levels and trends. Columbia, Md. IRD. 1990. VI, 41 p.

A fejlődő országok termékenységi szintjei és trendjei.

811560

BLANC, A. K.—LLOYD, C. B.: Women's child-rearing strategies in relation to fertility and employment in Ghana. New York. PC. 1990. 50 p.

A nők gyermeknevelési stratégiái Ghánában a termékenységgel és a népesség foglalkoztatottságával összefüggésben.

713791

BONGAARTS, J.—MAULDIN, W. PARKER—PHILLIPS, J. F.: The demographic impact of family planning programs. New York. PC. 1990. 34 p.

A családtervezési programok demográfiai hatása.

713792

CAIN, M. T.: Risk and fertility in a semi-feudal context: the case of rural Madhya Pradesh. New York. PC. 1990. 47 p.

Kockázat és termékenység félféudális környezetben: India egyik szövetségi államának példája.

713794

DEMOGRAPHIC trends, 1990. Department of Statistics. Wellington. Dept. of Stat. 1991. 163 p.

Új-Zéland demográfiai trendjei, 1990.

I—095—B—0047/1990

DEMOGRAPHIC yearbook, 1989. International migration statistics. Department of International Economic and Social Affairs Statistical Office. New York. UN. 1991. X, 926 p.

Nemzetközi demográfiai évkönyv. Nemzetközi vándorlásstatisztika, 1989.

I—072—B—0090/1989

DEMOGRAPHISCHES Jahrbuch Österreichs, 1990. Wien. ÖStZ. 1991. 295 p.

Ausztria demográfiai évkönyve, 1990.

I—002—B—0230/1990

DØDSÅRSAGERNE, 1989. Causes of death in Denmark. København. Sundhedsstyrelsen. 1991. 175 p.

Dánia halálloki statisztikája, 1989.

I—039—B—0002/1989

GREENHALGH, S.: State-society links: political dimensions of population policies and programs, with special reference to China. New York. PC. 1990. 36 p.

Az állami hatalom társadalmi láncszemei: a népességpolitikai intézkedések és programok politikai vetületei, különös tekintettel Kínára.

713793

MIGRACIONES, 1989. Resultados por comunidades autónomas. Instituto Nacional de Estadística. Madrid. INE. 1991. IX, 260 p.

Spanyolország vándorlásstatisztikája regionális bontásban, 1989.

I—034—B—0122/1989

MIKROZENSUS, 1990. Jahresergebnisse. Wien ÖStZ. 1991. 171 p.

Ausztria mikrocenzusa, 1990.

I—002—B—0231/1990

MOVIMIENTO natural de la población Española, 1989. Datos provisionales. Instituto Nacional de Estadística. Madrid. INE. 1990. 193 p.

Spanyolország lakosságának természetes népmozgalmi adatai. Előzetes adatok, 1989.

I—034—B—0009/1989/E

ÖLÜM istatistikleri, 1989. II ve ilce merkezlerinde. Death statistics. Devlet İstatistik Enstitüsü. Ankara. DIE. 1991. VII, 85, [2] p.

Törökország halálozási statisztikája, 1989.

I—050—B—0043/1989

The **POPULATION Council**, 1990. Annual report. New York. PC. 1991. 151 p.

A Population Council éves jelentése, 1990.

471567/1990

VITAL statistics of the United States. Marriage and divorce, 1986. Hyattsville, Md. DHHS. 1990. [175] ism. p.

Az Egyesült Államok népmozgalmi statisztikája. Házasságkötés és válás, 1986.

I—072—B—0157/1986/3

VOLKSZÄHLUNG vom 25. Mai 1987. Bevölkerung in Privathaushalten. Statistisches Bundesamt. Stuttgart. Metzler-Poeschel. 1991. 91 p.

Népszámlálási eredmények a Német Szövetségi Köztársaságban 1987 máj. 25. Magánháztartások népessége a Német Szövetségi Köztársaságban.

I—004—B—0307/7/1

VOLKSZÄHLUNG vom 25. Mai 1987. Wirtschaftliche und berufliche Gliederung, Berufsausbildung. Statistisches Bundesamt. Stuttgart. Metzler-Poeschel. 1991. 195 p.

Népszámlálási eredmények a Német Szövetségi Köztársaságban 1987. máj. 25. Foglalkozások, gazdasági és szakmai tagolódás, szakképzés.

I—004—B—0307/10/2

VOLKSZÄHLUNG vom 25. Mai 1987. Ausgewählte Haushaltstypen. Statistisches Bundesamt. Stuttgart. Metzler-Poeschel. 1991. 164 p.

Népszámlálási eredmények a Német Szövetségi Köztársaságban 1987 máj. 25. Lakosság és keresőtevékenység. Háztartások, válogatott háztartástípusok.

I—004—B—0307/7/3

VOLKSZÄHLUNG 1981. Textband: Die demographische, soziale und wirtschaftliche Struktur der österreichischen Bevölkerung. Wien. Östz. 1990. 312 p.

Népszámlálási eredmények Ausztriában, 1981. Az osztrák lakosság demográfiai, társadalmi és gazdasági szerkezete.

I—002—B—0125/630/28

TÁJÉKOZTATÓ ÉS BIBLIOGRÁFIAI KIADVÁNYOK

CURRENT index to statistics, 1990. Applications, methods and theory. American Statistical Association, Institute of Mathematical Statistics. Washington. ASA. [Hayward, Calif.]. IMS. 1981. 741 p.

Statisztikai művek éves mutatója, 1990.

471564/16

Les **PAYS d'Europe occidentale** en 1991. Paris. Doc. française. 1991, 325 p.

Nyugat-Európa országai, 1991.

471663/1991

KÜLFÖLDI FOLYÓIRATSZEMLE

ANNALES

D'ÉCONOMIE ET DE STATISTIQUE

A FRANCIA STATISZTIKAI ÉS
GAZDASÁGKUTATÓ INTÉZET FOLYÓIRATA

1991. ÉVI 19. SZÁM

Chiappori, P.-A.—Guesnerie, R.: A pénz megelőlegezése, határozatlansága és hovatartozása.

Chiappori, P.-A.: A közös javak keresleti függvénye: elmélet és alkalmazása.

Carmichael, B.—Mohnen, P.—Vigeant, S.: A termék-közvetítők kereslete a quebeci gyártó szektorban: egy dinamikus módszer ésszerű várakozással.

Challier, M.-Ch.—Jouinki, H.: Munkaerőkínálat Finnországban: a házas nők heti munkaidejéből való részesedés és annak eloszlása.

Hyafil, F.: Az előlegek ésszerűsége és a természetes kamatláb modell: néhány Franciaországra vonatkozó ökonometriai eredmény.

Artus, P.: Az amerikai folyó deficit csökkenése: egy nagyon egyszerű modell ésszerű elvárásokkal.

1991. ÉVI 20—21. SZÁM

Bauwens, L.—Lubrano, M.: Bayes-típusú diagnosztika a heterogenitásra.

Fortin, N.: Termelési függvények és aggregálási torzítások.

Gouriéroux Ch.—Mongort, A.: Szimuláción alapuló következtetés heterogén modellekben.

Blundell, R.—Smith, R. J.: Kezdeti feltételek és hatáso becslés dinamikus panel adat modellekben: egy alkalmazás a vállalati beruházási magatartásra.

Luukkonen, R.—Terasvirta, T.: Gazdasági idősorok linearitásának tesztelése a ciklikus aszimmetriával szemben.

Bierens, H. J.: Lineáris és nemlineáris ARMAX modellek legkisebb négyzetes becslése adatheterogenitás mellett.

Davidson, R.—MacKinnon, J.: Egy mátrix teszt új formája.

Laisney, F.—Lechner, M.—Strom, S.: Tanulságok egy munkaerő kínálati modell specifikációs tesztjeiből.

Lumsdaine, R. L.—Stok, J. H.—Wise, D. A.: Kikaraktok és nyugdíjazás.

Hartog, J.—Ophem, H.: Bérek és mérési hibák.

Moreau, A.—Visser, M.: A fiatalok munkanélkülisége tartama Franciaországban.

1991. ÉVI 22. SZÁM

Romer, P.: Endogén technikai változás.

Artus, P.—Legendre, F.—Morin, P.: A haszon implicit szétosztása és ennek hatása a munkatermelékenységre.

Artus, P.: Németország gazdasági és pénzügyi egyensítése, kamatlába Németországban és Franciaországban, valamint az EMS működtetése.

Lubrano, M.: Egy megjegyzés az azonosságok közelítéséhez logaritmusokban kifejezett szimulációs modellekben.

Gallo, G.: Előrejelzési hiba felbontása egy ideiglenes adatokkal rendelkező nemlineáris modellben.

Bruneau, C.—Nicolay, J.-P.: Viselkedések, hiedelmek és eseti törvények. A nyersolaj piac példája.

Thomas, A.: Időváltozós kockázati premizálásos tőkevagyon árazási modell becsléséről.

SOCIÉTÉ DE STATISTIQUE DE FRANCE

JOURNAL
DE LA SOCIÉTÉ DE STATISTIQUE DE PARISA PÁRIZSI STATISZTIKAI
TÁRSASÁG FOLYÓIRATA

1991. ÉVI 1. SZÁM

A francia Statisztikai Tevékenységért Díj kitüntetettjei.

Droesbeke, J.-J.: A XIX. század néhány nagy tudósa és A. Quetlet bemutatása levelezésükön keresztül.

Damiani, P.—Massé, H.: Egy termékenységi törvény kutatása.

Uctim, R.: Az egyensúlyhiány ökonometriai modelljeinek becslési problémái sztochasztikus kereslet és kínálat esetén.

A SVÉD KÖZPONTI STATISZTIKAI HIVATAL
FOLYÓIRATA

1991. ÉVI 2. SZÁM

Pierce, D. A.—Bauer-Gillis, L. L.: Tűrési csoportok bankbetétdatok ellenőrzéséhez: a szórások szórásának elemzése.

McClendon, M. J.: Elfogadás: a felismerési korlátok tesztjei és a kérdésfélreértési hipotézisek.

Hinde, R. L.—Chambers, R. L.: Nemválasz-helyettesítés többszörös nemválaszforrásokkal.

Dagum, E. B.—Chhab, N.—Solomon, B.: X11ARIMA módszer reziduálisainak autokorrelációja.

Schmidt, M. L.—Amble, N.: Árindexek összehasonlító elemzése idősebb fogyasztókra három országban.

Rowland, S.: Az intermedierek szerepe az amerikai népszámlálási hivatal adatainak értelmezésében.

Tarter, M. E.—Lock, M. D.: Modellfüggetlen görbebecslés: a módszerek kölcsönössége és különbözősége.

Kalton, G.—Miller, M. E.: Az „elvarrási” hatás a társadalombiztosítási jövedelemnél a jövedelmi és szociálpolitikai felvételen.

1991. ÉVI 3. SZÁM

Manton, K. G.—Stallard, E.—Woodbury, M. A.: Egy többváltozós eseménytörténeti modell laza állapotokra alapozva: becslés informatív nemválaszokkal rendelkező longitudinális felvételekből.

Alho, J. M.—Spencer, B. D.: Népeség-előrejelzés mint adatbázis: a hiba sztochasztikus terjesztésének megvalósítása.

Kostaki, A.: A Heligman—Pollard-formula mint a rövidített élettábla kiterjesztésének eszköze.

Ekholm, A.—Laaksonen, S.: Súlyozás a válaszmoddellen keresztül a finn háztartási kiadások felvételénél.

- Kish, L.*: Bizonytalan sokaságok osztályozása.
Oksenberg, L.—Cannell, Ch.—Kalton, G.: Új stratégiák a felvételi kérdések előzetes tesztelésére.
Scott, C.—Amenuegbe, B.: A rögzített interjúadatok összehangolása önsúlyozó mintavétellel.

JOURNAL OF THE
**ROYAL STATISTICAL
 SOCIETY**

AZ ANGOL KIRÁLYI STATISZTIKAI TÁRSASÁG
 FOLYÓIRATA (A SOROZAT)

1991. ÉVI 2. SZÁM

- Hasted, A.—Mead, R.—Sumson, J.—Wheeler, S.*: A nyilvános kölcsönzési jog statisztikai elemzése.
Altman, D. G.—Bland, J. M.: Javítandók az orvosok statisztikai ismeretei.
Ennis, J. R.—Wackett, D. N.—Mitchell, K. J.: Kevesebb bűnöző Londonban az 1990-es években?
Cola, T. J.—Morley, C. J.—Thornton, A. J.—Fowler, M. A.—Hewson, P. H.: Pontozásos rendszer a hat hónapnál fiatalabb csecsemők betegségének minősítésére.
Marsh, C. és társai: Anoním felvételek mintái az 1991. évi népszámlálásból.
Newbold, P.—Agiakloglou, C.: Növekedési ütemek és ciklusok a brit ipari termelésben, 1770—1913.

1991. ÉVI 3. SZÁM

- Wadsworth, J.—Johnson, A. M.*: A szexuális magatartás mérése.
Keiding, N.: Korspecifikus előfordulás és gyakoriság: statisztikusi nézőpont.
 A statisztika és a statisztikusok az angol gyógyszer-szabályozásban.
Marshall, R. J.: Áttekintés a betegségek térbeli megjelenésének statisztikai elemzési módszereiről.
Benett, J. H.: R. A. Fisher és a statisztikai tanácsadó szerepe.

AZ AMERIKAI STATISZTIKAI TÁRSASÁG
 FOLYÓIRATA

1991. ÉVI 414. SZÁM

- Fraser, D. A. S.*: Statisztikai következtetés: a fontosság valószínűsége.
Lambert, D.—Peterson, B.—Terpenning, I.: Az észlelés elmaradása, észlelési korlátok és az észlelés valószínűsége.
Wolter, K. M.—Causey, B. D.: Kisterületek sokasági becsléseinek javítására szolgáló eljárások értékelése.
Cooll, D.: Helytelen kezeléssel származó orvosi adatok felhasználása panaszok gyakoriságának előrejelzésére: véletlen hatásoknak kitett Poisson-folyamat modelljének vizsgálata.

Stasny, E. A.: Hierarchikus modellek egy felvétel osztályozási valószínűségeire és nemválaszra: egy példa az országos bűnügyi felvételtől.

Blatiberg, R. C.—George, E. I.: Ár- és reklámaszticitás szűkítő becslése: látszólag nem összefüggő egyenletek.

Ker-Chau Li: Szeletelt inverz regresszió dimenziócsökkentésre.

Wand, M. P.—Marron, J. S.—Ruppert, D.: Transzformációk sűrűségbecslésben.

Fabian, V.: Az interakciók problémájáról a szórás-elemzésben.

Amit, Y.—Greander, U.—Piccioni, M.: Szerkezeti kép visszaállítása deformálható sablonok segítségével.

Calvin, J. A.—Dykstra, R. L.: Kovariancia-mátrixok legkisebb négyzetes becslése egyensúlyi, többváltozós szórás összetevőjű modellekben.

Lavine, M.: Érzékenység a bayesi statisztikában: egy előzetes ismeret és a valószínűség.

Lavine, M.: Módszer a robusztus bayesi elemzésre többdimenziós paraméterterek esetén.

Vollset, S. E.—Hirji, K. F.—Elashoff, R. M.: Pontos megbízhatósági intervallumok gyors kiszámítása általános esélyarányra 2×2 -es táblasorozatoknál.

Thomson, G. L.: Egy egységes módszer rangsor tesztekre többváltozós és ismételt mérési tervekkel.

Su, J. Q.—Wei, L. J.: Az illeszkedés hiányának tesztelése az átlagfüggvény esetén egy lineáris modellben.

LaRiccia, V. N.: Sima illeszkedésségi tesztek: egy kvantilid függvény módszer.

Kao, T.-Ch.—McCabe, G. P.: Optimális mintaki-jelölés normális diszkrimináció és logisztikus regresszió számára, rétegzett mintavétel mellett.

Jensen, J. L.: Nagy eltéréstípusú közelítés valószínűségi hányados kritérium Box-osztályára.

Giles, D. E. A.—Skrivastava, V. K.: A kevert regressziós becslés kovariancia mátrixának egy torzítatlan becslése.

Faulkenberry, G. D.—Garoui, A.: Egy sokasági összeg becslése területi keret felhasználásával.

Wang, J. C.—Wu, C. F. J.: Egy módszer aszimmetrikus ortogonális tömbök konstruálására.

Akritas, M. G.: A rangsor-átalakítási eljárás korlátai: ismételt mérési tervek vizsgálata.

1991. ÉVI 415. SZÁM

Hulting, F. L.—Harville, D. A.: Néhány Bayes-féle és nem Bayes-féle eljárás összehasonlító kísérletek elemzésére és kisterületi becslésre: számítástechnikai szempontok, gyakorisági tulajdonságok és kapcsolatok.

DeGruttola, V.—Lange, N.—Dafni, U.: A HIV-fertőzés terjedésének modellezése.

Guttorp, P.—Thompson, M. L.: Vulkáni tevékenység másodrendű paramétereinek becslése történeti adatokból.

Angrist, J. D.: A sorozási lutri és az önkéntes toborzás vietnámi korszaka.

Andersen-Sprecher, R.—Ledolter, J.: Állapot—tér elemzés a vadállatokra távmérési adatokból.

Diebold, F. X.—Rudebusch, G. D.: Előrejelzési output összetevős vezető indexszel: egy valósidejű elemzés.

Shumway, R. H.—Katzoff, M. J.: Ideiglenes halálzási sorok finomítása: strukturált mérési hibával terhelt dinamikus lineáris modell.

Diggle, P. J.—Lange, N.—Benes, F. M.: Szórás-elemzés ismételt térbeli pontmintákra a klinikai neuroanatómiában.

Kedem, B.—Pavlopoulos, H.: A csapadékbecslés küszöbmódszereiről: az optimális küszöbszint kiválasztása.

O'Sullivan, F.: Diszkretizált Laplace-simítás Fourier-módszerekkel.

Gasser, Th.—Kneip, A.—Köhler, W.: Egy hajlékony és gyors módszer automatikus simításra.

Nychka, D.: Tartomány kiválasztása a simítási összeghez nemparaméteres regresszióval.

Hall, P.—Wehrly, Th. E.: Egy geometriai módszer magtípusú nemparaméteres becslésekből származó élhátások eltávolítására.

Magee, L.—Burbidge, J. B.—Robb, A. L.: Több megfigyelésből származó magsimítású feltételes kvantilisek kiszámítása.

Gentleman, R.—Crowley, J.: Grafikus módszerek ellenőrzött adatokra.

Staniswalis, J. G.—Severini, Th. A.: Diagnosztika regressziós modellek értékeléséhez.

Thomas, W.: Hatásdiagnosztika a keresztvényesítésű simítási paraméterre, szplájn simítás esetén.

Maronna, R. A.—Yohai, W. J.: Regresszió és skálaszimultán általános M becsléseinek töréspontja.

Beran, J.: Hely M becslései Gauss-féle vagy azzal összefüggő folyamatok esetén, lassan csökkenő soros korrelációkkal.

Dollinger, M. B.—Staudte, R. G.: Iterálva újrasúlyozott legkisebb négyzetes becslések hatásfüggvényei.

Geyer, Ch. J.: Kényszerfeltételes maximum likelihood, izotonikus konvex logisztikus regresszióval példázva.

Lin, D. Y.: Illeszkedés jósági elemzés paraméterbecslések egy osztályára alapozott Cox-féle regressziós modellre.

Spino, C.—Pagano, M.: Rendezett átlagok permutáció-eloszlásának hatékony számítása.

Müller, D. W.—Sawitzki, G.: Felesleges tömegbecslések és -tesztek többalakúságra.

Schott, J. R.: Teszt egy korrelációs mátrixnak egy speciális főkomponensére.

Christensen, R.: Közel ismétléses illeszkedéshiánytesztek kismintás jellemzései.

Lee, J. W.—DeMets D. L.: Változások szekvenciális összehasonlítása ismételt mérési adatokkal.

Shumway, R. H.—Stoffer, D. S.: Kapcsolóval rendelkező dinamikus lineáris modellek.

Pepe, M. S.: Következtetés függő kockázatos eseményekre többszörös végpontvizsgálatokban.

Skinner, C. J.: Több keretes felvételek hányadosbecslésének hatékonyságáról.

Beran, J.—Ghosh, S.: Lassan csökkenő korrelációk, normalitásteszt, kellemetlen paraméterek.

Bradley, R. A.—Stewart, F. P.: Több blokkolási kritériummal rendelkező tervek intrablokk-elemzése.

Samuels, M. L.—Casella, G.—McCabe, G. P.: Blokkok és véletlen tényezők értelmezése.

1991. ÉVI 2. SZÁM

Leridon, H.: Sterilitás és termékenység.

Lagrange, H.: Valóban több szexuális partnerük van a férfiaknak, mint a nőknek?

Horváth, R.: A katonai összeírásoktól az általános összeírásokig. Az első népszámlálás Magyarországon (1784—1785).

Courbage, Y.: A muzulmán nők magas halálozási arányszáma Jugoszláviában: iszlám vagy mediterrán kultúra?

Bocquet-Appel, J.-P.—Jakobi, L.: A hosszúéletűség öröklődése Artez d'Asson családjában (1689—1975).

Rollet-Echalier, C.: Csecsemő- és gyermekpolitika a Harmadik Köztársaság idején.

Prioux, F.: A család a fejlődő országokban: állandóság és változás.

Omoluabi, E.: Életviszonyok és háztartás-struktúra Dogon (Mali) térségben.

Lelievre, E.—Findlay, A.: Angol városi területek értékbecslése.

Festy, P.: Haladás és akadályok a Hodgkin-féle betegség elleni küzdelemben.

Tugault, Y.: A nők helyzetének vizsgálata Japánban.

Riandey, B.: Konferencia a felvételek mérési hibáiról.

1991. ÉVI 3. SZÁM

Monnier, A.: Kelet-Európa: különbségek és eltérések.
Pavlik, Z.: Hosszú távú demográfiai trendek Kelet-Európában.

Festy, P.: Termékenység Kelet-Európában az ötvenes évek óta.

Klinger, A.: Népesedéspolitikák Kelet-Európa országaiban.

Blayo, Ch.: Születésszabályozási módszerek Kelet-Európában.

Sardon, J.-P.: Házasságkötés és válás Kelet-Európában.

Meslé, F.: Halálozások a kelet-európai országokban.
Courbage, Y.: A demográfiai átmenet a kelet-európai muzulmánok körében.

Meksi, E.—Iaquinta, P.: Demográfiai trendek Albániában.

Ely, M.: Az INED könyvtárának kelet-európai statisztikai gyűjteménye.

Statistische Nachrichten

AZ OSZTRÁK KÖZPONTI STATISZTIKAI
HIVATAL FOLYÓIRATA

1991. ÉVI 6. SZÁM

Reiterer, A. F.: Regionális mobilitás: költözés és ingázás.

Bartunek, E.: A keresőtevékenység megszakítása.

Jonak, U.: Ház- és lakásépítési árindex.

Wolf, W.: Tartós háztartási eszközök és szórakoztató készülékek élettartama.

Dungler, H.: Lakásépítés, 1990.

Gerhold, S.: Kiemelt termékek gyártásának energiaigényessége.

Haupt, L.: Tejtermelés és -felhasználás, 1990.

Knies, J.: Jövedelemadó-statisztika, 1988.

Pinsolitsch, M.: Külkereskedelem, 1991. március és első negyedév.

Haslinger, A.: A válaszmegtagadás struktúrája, következményei a mikrocenzus során.

POPULATION

A FRANCIA DEMOGRÁFIAI INTÉZET
FOLYÓIRATA

1991. ÉVI 1. SZÁM

Kempereers, M.: Életpályatörések a kanadai nők között. Állandóság és változás.

Houdaille, J.: A tizenkilencedik századi családok rekonstrukciója Santo Domingóban.

Jegouzo, G.: Változások az egyedül élő farmerek számában 1975 után.

Paulain, M.—Riandey, B.—Firdion, J.-M.: Élettörténet-kutatás és népességi regiszterek Belgiumban. Adatösszehasonlítás.

Norvez, A.: Az születéstől az iskoláig. Egészség, gyermekgondozás és gyermekintézmények Franciaországban.

1991. ÉVI 7. SZÁM

- Findl, P.*: Népeségfejlődés, 1990.
Reiterer, A. F.: Területi mobilitás: költözködés és ingázás.
Zeidler, S.—Pomezny, W.: A legjobban ismert idegen nyelv.
Bartunek, E.: A nők munkaviszonyának megszakítása a gyermekgondozás miatt, annak időtartama és alakulása.
Zeidler, S.: Szakmai vizsgák.
Wolf, W.: Részletes területi adatok a jövedelemről és felszereltségről.
Bartunek, E.—Stolitzka, B.: Statisztika az ifjúság szociális helyzetéről, 1958—1989.
Stübler, W.: Népgazdasági nyugdíjmérleg, 1970—1990.
Rohrböck, G. J.: Baromfi- és tojástermelés, 1990.
Velechovsky, G.: Rendelésállomány a magas- és mélyépítőiparban.
Skolarz, G.: Idegenforgalom 1991. áprilisban és az 1990/91. évi téli szezonban.
Dietl, E.: Személyi sérüléssel járó közúti közlekedési balesetek, 1990.

1991. ÉVI 8. SZÁM

- Bartunek, E.—Hawlik, E.*: Keresőtevékenység, 1990.
Bartunek, E.: A keresőtevékenység megszakítása gyermekgondozás miatt — az időtartam okai.
Zeidler, S.: Vállalati továbbképzés.
Wolf, W.: Kiemelt adatok a nem önálló, munkanélküliek és nyugdíjasok jövedelmeinek alakulásáról, 1990/91.
Dungler, H.: Lakásépítési tevékenység, 1991.
Janik, W.: Lakáskarbantartási és -fenntartási költségek, 1990.
Fuchs, I.: Kiemelt regionális környezetvédelmi mutatók.
Bittermann, W.: A mezőgazdaság környezetvédelmi szempontjai.
Haupt, L.: Szarvasmarha- és sertésállomány, 1991. június 3.
Milota, L.: Energiaellátó vállalatok gazdaságstatisztikai adatai, 1989.
Enge, I.: Termékek előállítás, magas- és mélyépítés, kis- és nagykereskedelem 1991. első negyedévben.
Kniesz, J.: Jövedelemadó-statisztika, 1986.

1991. ÉVI 9. SZÁM

- Hanika, A.*: Az Osztrák Központi Statisztikai Hivatal népességelőrejelzése 1991-től 2030-ig az egész országra és a szövetségi tartományokra, valamint modellszámítás 2050-ig.
Heiler, B.: Napközi otthonok, 1990/91.
Bartunek, E.: A nők keresőtevékenységének megszakítása gyermekgondozás miatt. Helyzetük a megszakítás előtt és után.
Löffler, R.—Wagner, M.: 1990. évi munkaerőpiaci értékelés teljesítményadatok alapján.
Wolf, W.: Hogyan finanszírozzák a magánháztartások nagyobb bevásárlásaikat.
Vollmann, K.: Személygépkocsi-felmérés.
Haupt, L.: Vadstatisztika, 1990/91.
Aichinger, A.—Kvapil, B.: Energiafelhasználás, 1989.
Milota, L.: Az osztrák ipar termelési értéke, 1990.
Eichwalder, R.: Osztrákok utazási szokásai, 1990.
Kastner, M.: Társulati adóstatisztika, 1987.
Grill, E.: Tartományi költségvetések, 1991.
Schwarzl, R. és munkatársai: Ausztria nemzeti jövedelme, 1990.

1991. ÉVI 10. SZÁM

- Klein, K.—Ladstatter, J.—Schaumann, R.*: Gyorsjelentés az 1991. évi népszámlálás, épület-, lakás- és munkahely-összeírásról.
Hanika, A.: Népeségszám előrejelzés 1991-től 2030-ig és modellszámítás 2050-ig: népszaporulat variánsok.
Zeidler, S.: Idegennyelv-ismeret: hol és mennyi ideig tanulták.
Bartunek, E.: A nők keresőtevékenységének megszakítása gyermekgondozás miatt. Helyzetük a megszakítás előtt és után.
Trettwer, W.: Lakáshigiéniai adatok.
Göttl, F.: Szántóföldi növénytermesztés, 1991.
Haupt, L.: Állatjárványok, 1990.
Göttl, F.: Mezőgazdasági és erdészeti üzemek felmérése Voralberg tartományban, 1990.
Kniesz, J.: Vagyonadó-statisztika, 1986.

1991. évi 11. SZÁM

- Hanika, A.*: A háztartások számának várható alakulása 2030-ig nagyság és tartományok szerint.
Zeidler, S.: Részvétel a Munkaerőpiaci Igazgatóság tanfolyamain.
Hawlik, E.: Foglalkoztatás és munkanélküliség járásként, 1991. július vége.
Bartunek, E.: Az anyák visszatérése a keresőtevékenységhez és a gyermekek gondozása.
Zeidler, S.: Vásárlási szokások — főbb adatok.
Janik, W.: Lakásfelszereltség, 1991.
Gerhold, S.: Egyes alapanyagok energiaigényessége: az azbeszt.
Göttl, F.: Mezőgazdasági és erdészeti üzemek, 1990. Burgenland főbb adatai.
Haupt, L.: Sertésállomány, 1991. szeptember 3.
Kern, W.: A közigazgatás energiafelhasználása tartományok szerint, 1990.
Milota, L.: A fűrészipar termelési statisztikája, 1990 és 1991. első féléve.
Velechovsky, G.: A magas- és mélyépítés (építőipar és kisvállalkozások) 1989. évi teljesítménye.
Enge, I.: Ártermelés, magas- és mélyépítés, nagy- és kiskereskedelem 1991. második negyedévben.
Eichwalder, R.: Az osztrákok utazási szokásai, 1990
Hellwig, Ch.: Az osztrák áruforgalom, 1988.

Schweizerische Zeitschrift für

Volkswirtschaft und Statistik

A SVÁJCI STATISZTIKAI ÉS KÖZGAZDASÁGI TÁRSASÁG FOLYÓIRATA

1991. ÉVI 3. SZÁM

- Lusser, M.*: A svájci pénzközpont aktuális problémái.
Solnik, B.: Pénzügyelmélet és beruházás-menedzselés.
Kane, E. J.: Pénzügyi szabályozás és piaci erők.
Kohli, U.: Pénzügyi szabályozás és piaci erők: észrevételek.
Wasserfallen, W.: Pénzügyi szabályozás és piaci erők: egy észrevétel.
Hellwig, M.: A pénzpiacok kommunikációs funkciója.
Denzler, M.—Janssen, M.: A részvénytőzsde információfeldolgozása: eredmények egy valósidejű részvényárfolyam-elemzésből.

Müller, H.: Opció-elhelyezés: hatékonyságjavítás nemlineáris kockázatkihelyezéssel.

Aerni, P.: A svájci tőzsde implicit pénz—értékpapír árfolyamának elemzése.

Sheldon, G.: Svájc helyzete a nemzetközi bankbetétversenyben: egy nemzetközi keresztmetszeti elemzés.

Gilroy, B. M.: A svájci árukészletezési kötelezettség finanszírozása.

Zarin-Nejadan, M.: A tőkebevételek bevallása Svájcban: egy szimulációs módszer.

Wittmann, W.: A pénzpiacok igazi rendszerirányítása.

Benetti, J.—Broillet, Ph.: A svájci piac egyedi részvényeinek béta hatás intervalluma.

Broillet, P.: Az arbitrázs árelmélet tényezőinek empirikus meghatározása a svájci részvénypiacra.

Burger, W.—Meier, P.: Makroökonómiai környezet és optimális tőkebefektetés: Svájc vizsgálata speciális ingatlanbefektetések figyelembevételével.

Egli, D.: Beruházások finanszírozásáról.

Knight, R. F.: A svájci társaságikereset- és osztalékbejelentések információtartalma.

Hermann, W.—Mauerer, M.: A svájci univerzális bankrendszer költséghelosztása.

Bernegger, M.—Ettlin, F.: Kamatcél és áthelyezési pénzimpulzus a pénzpiacon.

Gehrig, Th.: Egy nemzetközi tőkepiacmodell különböző mértékben informált befektetőkkel.

Kirchgassner, G.—Wolters, J.: A svájci kamatfejlés függősége az európaiktól és az amerikaiaktól: a nyolcvanas évek empirikus eredményei.

Capitelli, R.—Schlegel, A.: Kamatsziget-e Svájc? Egy többváltozós vizsgálat a hosszú lejáratú nemzetközi kamatkiegyenlítésre.

A Szovjetunió külgazdasági kapcsolatai, 1986—1990. A mezőgazdaság fejlődése, 1986—1990.

Sztasevszkij, V.: A lakosság munkábaállításának és foglalkoztatásának statisztikai megfigyelése a piacgazdaságra történő átállás idején.

Makagon, Ju. és szerzőtársai: Tudományos-műszaki haladás és versenyképesség a nemzetközi piacon.

Szurinov, A.: Az Európai Gazdasági Közösség és Franciaország statisztikai szervezetének tapasztalatai és az együttműködés kilátásai.

Kobeljockij, A.: Mi várható a világgazdaságban 1991-ben.

1991. ÉVI 5. SZÁM

Belov, N.: Az öszövétségi statisztika aktuális feladatai.

Marsava, G.—Szimcsera, V.: A piacikonjunktúra-statisztika fejlesztéséről.

Zarubin, G.—Pogoszov, I.: A gazdasági fejlettség mutatóinak összefüggései.

Bodrova, V.: A válaszokkal kapcsolatos közvélemény.

Gliszin, F.—Malov, N.: A tudományos kutatási ráfordítások nemzetközi összehasonlítása.

A fizetett lakossági szolgáltatások számbavételének módszertana.

Matveva, A.: A TIGER számítógépes rendszer.

Novikov, Sz.—Pleskov, B.: A farmergazdaság lehetőségei.

1991. ÉVI 6. SZÁM

Durszkij, L.—Andreev, E.: Egyes nemzetiségek népességének reprodukciója a Szovjetunióban.

Nezovorov, A.—Trofimenko, Z.: A közös vállalatok tevékenysége, 1990.

A nemzeti számlák összeállításának módszertana a Szovjetunióban.

Proskin, B.—Kalisev, N.: Egy vidéki népszavazás eredményei.

Szorocsinszkij, L.: Ki igényli a számítástechnikai szolgáltatásokat?

Nefedov, V.—Sljabin, V.: Farmergazdaságok statisztikája.

1991. ÉVI 7. SZÁM

Iszupov, A.: A népesedési statisztika fejlesztésének perspektívái.

Bruj, B.—Milajlov, E.: A demográfiai helyzet néhány sajátossága az Oroszországban.

Veszelskova, I.: A munkaképes korú népesség halandósága és élettartama.

A nemzeti számlarendszer összeállításának módszertana.

Volkov, A.: Család és háztartás.

Zvereva N.: A. V. Csajanov a család és a paraszti háztartás nagyságáról.

Bazsenova, E.: Népszámlálások a Kínában.

1991. ÉVI 8. SZÁM

Kiricsenko, V.: A statisztikai szervek tevékenységének fő irányai.

Vascukov, L.—Lezina, M.: A mezőgazdasági termékek és a felhasznált ipari termékek árarányai.

Popov, D.—Jakovlev, A.: Árutözsdek a Szovjetunióban.

Andreev, E.—Kszenofontova, N.: A csecsemőhalandóság adatainak megbízhatósága.

A nemzeti számlarendszer összeállításának módszertana.

A CSEHSZLOVÁK SZÖVETSÉGI
STATISZTIKAI HIVATAL FOLYÓIRATA

1991. ÉVI 10. SZÁM

Blahnik, J.: A vállalati statisztika bevezetése.

Benes, V.—Riha, J.: A valutaárfolyamok és árviszonyok megfigyelésének módszerei.

Zelinka, L.: Az árnyékgazdaság statisztikai megfigyelésének lehetőségei napjainkban.

Anderle, A.—Srb, V.: A területi tervezés korszerű irányzatai Európában.

A SZOVJETUNIÓ ÁLLAMI STATISZTIKAI
BIZOTTSÁGÁNAK FOLYÓIRATA

1991. ÉVI 4. SZÁM

Kapusztin, E.: Az elosztási viszonyok a munkaerőpiac kialakulása idején.

Az ország szociális fejlődése, 1986—1990.

Az Állami Statisztikai Bizottság új információi: a családok száma és összetétele a Szovjetunióban; a család- és gyermekvédelem problémái; a bűnözésről.

A születések és halálozások területi és etnikai különbségei a Szovjetunióban.

1991. ÉVI 9. SZÁM

Csebjatkov, I.: A szövetkezetek fejlődése és ágazati sajátosságai.

A nemzeti számlarendszer összeállításának módszertana. A jövedelemfelhasználás és a beruházások számlái.

Beljaevszkij, I.: Piaci statisztika: feladatok, mutatók.

Zajceva, A.—Ersov, É.—Belouszov, A.—Poljakov, I.: A kényszermegtakarítás és a rejtett infláció számbavételének módszertana új megközelítésben.

Krasztin', O.: Parasztagazdaságok.

Kirillov, I.: Alkoholfogyasztás és az alkoholizmus szociális következményei.

1991. ÉVI 10. SZÁM

Pogoszov, I.: Az ország gazdasági helyzete (állapot és prognózis).

Pankrat'eva, N.: Munkaerőpiaci szabályozás és a társadalmi termelés makroarányai.

Mal'nev, A.: A fizetett lakossági szolgáltatások számbavétele.

Vascukov, L.: A szövetkezetek fejlődése a mezőgazdaságban.

Golubcov, A.: Jogi státust az üzleti tevékenységnek.

Szirovskij, I. és társai: A fogyasztói kosár.

Dalgarov, R.: Még korai a beszámolási rendszer csökkentése.

Maszljajenko, A.: A vállalati regiszterek a francia statisztikai szolgálatban.

Wirtschaft und Statistik

A NÉMET SZÖVETSÉGI STATISZTIKAI HIVATAL FOLYÓIRATA

1991. ÉVI 5. SZÁM

Horstmann, H.—Hein, R.—Hoepfner, D.: A korábbi keletnémet területek nemzeti terméke 1990. második félévben.

Wedel, E.: Egyes népességi csoportok lakáshelyzete.

Cornelsen, C.: Tudományos fokozattal rendelkező keresők fő tudományterületek szerint.

Berens, M.: Vas- és acélipari ágazatok, 1990.

Möncke, A.-F.: Az 1990/91. évi téli szemeszter hallgatói.

Brückner, G.: A dohányzás egészségi kockázata.

Weinreich, G.: Faipari termékek termelői árindexének új számítása 1985. évi bázison.

1991. ÉVI 6. SZÁM

Meyer, K.—Paul, Ch.: Általános élettáblázat, 1986/88.

Hegar, K.: Tengeri halászat, 1990.

Kröber, A.: Külkereskedelem a fejlődő országokkal, 1990.

Woelke, M.: Belföldi víziközelkedési vállalatok, 1990.

Breidenstein, W.: Közszolgálati nyugdíjasok 1991. február 1-jén.

Schütz, H.: Állami költségvetés, 1990.

Euler, M.: Magánháztartások értékpapírvagyona 1988 végén.

1991. ÉVI 7. SZÁM

Beuerlein, I.: Földhasználat Németországban.

Paul, A.: Az 1990. decemberi állatszámítás eredményei.

Winter, H.: Kiválasztott háztartások lakbérviszonyai.

Walter, J.: Külkereskedelem, 1991. első negyedév.

Fischer, R.: Légi szállítás, 1990.

Deininger, D.: Szociális segélyezettek, 1989.

Rosinus, W.: Keresetek, bér- és jövedelemadó-fizetők, 1986.

Angele, J.: Kiválasztott magánháztartások költségvetése, 1990.

Bayer, W.—Knichel, H.: A vízminőséget veszélyeztető anyagok raktározása és szállítása során keletkezett balesetek statisztikája, 1986—1989.

WIADOMOŚCI STATYSTYCZNE

A LENGYEL STATISZTIKAI FŐHIVATAL FOLYÓIRATA

1991. ÉVI 5. SZÁM

Zienkowski, L.: Változások a statisztikában a gazdasági átmenet időszakában.

Bielecki, J.: Vállalatok és telephelyek reprezentatív vizsgálatának sajátosságai.

Olszewski, W.: Az építőipari áralakulás vizsgálatának új módszerei.

Lagodzinski, W.: Modul-kérdőíves vizsgálatok az integrált háztartásstatisztikai vizsgálatok rendszerében.

Timofiejuk, I.: Az \bar{r} módszer és táblázatai, valamint a kronológiai idősorok analitikus kiegyenlítése.

Sieminski, J. L.: Mezőgazdasági területek infrastrukturális helyzete és területi különbségei.

Paluska-Turyna, B.: Az általános halandóság területi differenciálódása Lengyelországban.

Smilowska, T.: A létfenntartási költségmutató területi (vajdaságonkénti) differenciálódása.

Zebrowski, K.: Az élelmiszerek kiskereskedelmi ára tartományonkénti eltérései statisztikai elemzésének néhány szempontja.

Budzynski, I.: Termékek automatizált osztályozásának szakértői rendszere.

1991. ÉVI 6. SZÁM

Sekula, W.—Niedzialek, Z.: A piacgazdaság bevezetésének hatása az élelmiszer-kiadásokra és a háztartások élelmiszer-fogyasztására.

Białaszczyk, U.—Mazurek-Lopacinska, K.: Városi háztartások fogyasztói magatartása.

Delega-Jasek, D.: Tartós fogyasztási javak felhalmozásának tendenciái a háztartásokban.

Tendera-Własczyk, H.: A volt KGST-tagországok függősége az egymás közötti kereskedelemről.

Paradysz, S.: A népgazdasági beruházások mennyiségi változásai.

Wywiał, J.: A pótlólagos ismerv átlagos mintájával arányos mintavételi tervről.

Gorczyca, M.: A vajdasági városok lakásai.

Zarski, T.: Hátrányos lakáshelyzetű lakosság.

Tomczyk, H.: Lakásépítés Kielce vajdaságban.

Matuszewski, A.: Hatványváltozók a statisztikai szakértői rendszerekben.